

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО**

ISSN 978-966-493-821-8

ISSN 2226-4388

DOI: 10.31651/2226-4388-2025-38

МОВОЗНАВЧИЙ ВІСНИК

Збірник наукових праць

ВИПУСК 38

Виходить 2 рази на рік
Заснований у 2006 році

ЧЕРКАСИ – 2025

**Засновник, редакція – Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького**

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованих засобів масової інформації
КВ № 12092-963Р від 14.12.2006.

*Наказом МОН України № 420 від 15.04.2021 збірник наукових праць
«Мовознавчий вісник» Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
включений до Переліку наукових фахових видань України
(категорія «Б»).*

Ідентифікатор медіа в Реєстрі суб'єктів у сфері медіа R30-01518.

У збірнику наукових праць з'ясовано актуальні проблеми лексикології, лексикографії, ономастики, діалектології, історії мови, граматики, словотвору, комунікативної лінгвістики, дискурсології та перекладознавства. Представлено рецензію на фаховий журнал.

Для викладачів, аспірантів і науково обдарованої молоді.

Випуск 38 збірника наукових праць «Мовознавчий вісник» рекомендований до друку та до поширення через мережу «Інтернет» вченою радою Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 4 від 26 червня 2025 року).

Журнал індексований Google Scholar, Index Copernicus (ICV 2023: 77.47).

Головний редактор: Л. В. Шитик, доктор філологічних наук, професор.

Заступник головного редактора: Г. І. Мартинова, доктор філологічних наук, професор.

Відповідальний секретар: Т. В. Щербина, кандидат філологічних наук, доцент.

Склад редакційної колегії:

М. І. Калько, доктор філологічних наук, професор; В. В. Калько, доктор філологічних наук, професор; П. Ю. Гриценко, доктор філологічних наук, професор; А. Золтан, доктор філологічних наук, професор (Угорщина); О. Тімко-Дітко, доктор філологічних наук, професор (Хорватія); Б. Осовський, доктор наук (Польща); П. Левчук, доктор гуманітарних наук у галузі мовознавства (Польща); Х. Бак, доктор філологічних наук, професор (Туреччина); М. Вашичек, доктор філософії (Чеська Республіка); М. Янков'як, доктор гуманітарних наук (Чеська Республіка); В. Лебович, доктор філософії (Угорщина); Р. Бальсис, доктор гуманітарних наук, професор (Литва); А. Ф. Берегсасі, доктор філософії, доцент; В. М. Мойсієнко, доктор філологічних наук, професор; О. Ю. Зелінська, доктор філологічних наук, професор; І. А. Мельник, доктор філологічних наук, професор; М. О. Вінтонів, доктор філологічних наук, професор; І. В. Гороф'янюк, кандидат філологічних наук, доцент; В. В. Денисюк, кандидат філологічних наук, доцент; С. Є. Ігнат'єва, кандидат філологічних наук, доцент; Л. В. Корновенко, кандидат філологічних наук, доцент; А. А. Таран, кандидат філологічних наук, доцент.

За дотримання права інтелектуальної власності, достовірність матеріалів та обґрунтування висновків відповідають автори.

Адреса редакційної колегії:

18000, м. Черкаси, бульвар Шевченка, 81,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького,
кафедра українського мовознавства і прикладної лінгвістики. Тел. (0472) 355396
web-сайт: <http://ling-ejournal.cdu.edu.ua>
e-mail: movoznavchy_visnyk_chnu@ukr.net

Founder, editorial board – Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

Certificate of state registration of printed mass media KB № 12092-963P dated 14.12.2006.

By the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 420 from 15.04.2021 the collection of scientific works “Linguistic Bulletin” of Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy is included in the List of Scientific Professional Journals of Ukraine (category “B”).

Media ID in the Register of Media Entities R30-01518.

The collection of scientific works clarifies the current issues of the lexicology, lexicography, onomastics, dialectology, history of language, grammar, word formation, communicative linguistics, discourse studies and translation studies. Review of the professional journal.

For teachers, graduate students and scientifically gifted youth.

The 38th issue of the collection of scientific works “Linguistic Bulletin” is recommended for publication and distribution via the Internet by the Academic Council of Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy (Protocol № 4 of June 26, 2025).

The journal is indexed by Google Scholar, Index Copernicus (ICV 2023: 77.47).

Editor-in-Chief: L. V. Shytyk, Doctor of Philological Sciences, Professor.

Deputy Executive Editor: H. I. Martynova, Doctor of Philological Sciences, Professor.

Executive Secretary: T. V. Shcherbyna, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor.

The composition of the editorial board:

M. I. Kalko, Doctor of Philological Sciences, Professor; V. V. Kalko, Doctor of Philological Sciences, Professor; P. Yu. Hrytsenko, Doctor of Philological Sciences, Professor; A. Zoltan, Doctor of Philological Sciences, Professor (Hungary); O. Timko-Ditko, Doctor of Philological Sciences, Professor (Croatia); B. Osowski, Doctor of Science (Poland); P. Levchuk, Doctor of Humanities in Linguistics (Poland); H. Bak, Doctor of Philological Sciences, Professor (Turkey); M. Vasicek, Doctor of Philosophy (Czech Republic); M. Jankowiak, Doctor of Humanities (Czech Republic); V. Lebovics, Doctor of Philosophy (Hungary); R. Balsys, Doctor of Humanities, Professor (Lithuanian); A. F. Beregszaszi, Doctor of Philosophy, Associate Professor; V. M. Moisiienko, Doctor of Philological Sciences, Professor; O. Yu. Zelins'ka, Doctor of Philological Sciences, Professor; I. A. Melnyk, Doctor of Philological Sciences, Professor; M. O. Vintoniv, Doctor of Philological Sciences, Professor; I. V. Gorofyanyuk, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor; V. V. Denysiuk, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor; S. E. Ihnatieva, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor; L. V. Kornovenko, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor; A. A. Taran, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor.

The authors are responsible for the observance of intellectual property rights, authenticity of materials and substantiation of conclusions.

Editorial Board Address:

18000, Cherkasy, Shevchenko Boulevard, 81,
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy,
Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics. Ph. (0472) 355396
Website: <http://ling-ejournal.cdu.edu.ua>
e-mail: movoznavchy_i_visnyk_chnu@ukr.net

ЗМІСТ

ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ЛЕКСИКОГРАФІЯ. ОНОМАСТИКА

Левченко Т. М. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЛЕКСИКИ В МОВІ УКРАЇНСЬКИХ МАСМЕДІА.....	8
Удовіченко Л. Г. ПРОФЕСІОНАЛІЗМИ Й НОМЕНКЛАТУРА В ПОЛІЦІЙНІЙ ЛЕКСИЦІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.....	15
Олександрук І. В. СТРУКТУРА СЕМАНТИКИ ПРИКМЕТНИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ЛЕКСИКОГРАФІЧНІЙ СИСТЕМІ.....	26
Омелюх І. В. НІКНЕЙМ ЯК СКЛАДНИК ВІРТУАЛЬНОЇ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ.....	33

ДІАЛЕКТОЛОГІЯ. ІСТОРІЯ МОВИ

Мартінова Г. І., Щербина Т. В. ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ ЯК ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ ДІАЛЕКТОНОСІВ	40
Космеда Т. А., Папіш В. А. ІСТОРІОГРАФІЯ ПСИХОЛІНГВІСТИКИ: ВНЕСОК І. БІЛОДІДА В СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПСИХОЛІНГВІСТИКИ В ТОТАЛІТАРНИЙ ПЕРІОД ЇЇ РОЗВИТКУ.....	53
Заборна М. С. ТЕРМІН <i>КРАПКА</i> В ДИХОТОМІЙНІЙ ДРАМІ РОЗВОЮ УКРАЇНСЬКОЇ ПУНКТУАЦІЙНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ	61

ГРАМАТИКА. СЛОВОТВІР

Мельник І. А., Масицька Т. Є. СЕМАНТИЧНА ПАЛІТРА І СИНТАКСИЧНІ ПАРАМЕТРИ ЧИСЛІВНИКА.....	67
Шитик Л. В. ПРОБЛЕМИ РОЗРІЗНЕННЯ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ: ТЕОРЕТИЧНИЙ І ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТИ.....	78
Юлдашева Л. П. ЗАПЕРЕЧЕННЯ ЯК ОСНОВА МОВНОГО КОНТРАСТУ.....	91
Kocherga H. V. VERBAL NOUNS THROUGH THE PRISM OF THE WORD-FORMATION PARADIGM.....	100

КОМУНІКАТИВНА ЛІНГВІСТИКА. ДИСКУРСОЛОГІЯ. ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

Калько В. В., Калько М. І. ГЛЮТОНІМІЙНИЙ КОД КУЛЬТУРИ ЯК АКТУАЛІЗАТОР СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ІНФОРМАЦІЇ В СУЧАСНИХ КОМУНІКАТИВНИХ ПРАКТИКАХ.....	109
Зелінська О. Ю., Денисюк В. В. ДІЄСЛОВО У ПРОМОВАХ БЛАЖЕННІШОГО СВЯТОСЛАВА (ШЕВЧУКА).....	121
Степаненко М. І., Степаненко Н. С. ЕПІСТОЛЯРНО-ЩОДЕННИКОВИЙ ДИСКУРС ФЕОДОСІЯ РОГОВОГО КРІЗЬ ПРИЗМУ ДІАЛОГУ ІЗ СОБОЮ, ЛІТЕРАТУРНОЮ КРИТИКОЮ, ОЛЕСЕМ ГОНЧАРОМ.....	132
Любимова С. А. ФОРМАЛІЗОВАНА МОДЕЛЬ СИСТЕМИ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ СТЕРЕОТИПІВ МЕДІЙНОГО ДИСКУРСУ США.....	147
Алтицева Л. Ю., Голіченко Л. М. ОСОБЛИВОСТІ ЗВЕРТАНЬ У РАМКОВИХ ІНІЦІАЛЬНИХ КОМПОНЕНТАХ ТЕКСТІВ ІНАВГУРАЦІЙНИХ ПРОМОВ ПРЕЗИДЕНТІВ УКРАЇНИ.....	154
Литвин І. М. НЕВЕРБАЛЬНІ ЗАСОБИ КОМУНІКАЦІЇ	

В АНГЛОМОВНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ ТА ЙОГО УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ.....	162
--	-----

РЕЦЕНЗІЇ

Газдаг В. В., Барань Є. Б. РЕДАКЦІЙНІ ПРИНЦИПИ ФАХОВОГО ЖУРНАЛУ «MAGYAR NYELVŐR» [ЗАХИСНИК УГОРСЬКОЇ МОВИ].....	168
--	-----

CONTENT

LEXICOLOGY. LEXICOGRAPHY. ONOMASTICS

Levchenko Tetyana CURRENT TRENDS IN THE FUNCTIONING OF MILITARY VOCABULARY IN THE LANGUAGE OF UKRAINIAN MASS MEDIA.....	8
Udovichenko Liliia PROFESSIONALISMS AND NOMENCLATURE OF IN THE POLICE LEXICON OF THE MODERN UKRAINIAN LANGUAGE.....	15
Oleksandruk Iryna THE STRUCTURE OF THE SEMANTICS OF UKRAINIAN ADJECTIVES IN THE LEXICOGRAPHIC SYSTEM.....	26
Omeliukh Iryna THE NICKNAME AS A COMPONENT OF THE VIRTUAL LINGUISTIC PERSONA.....	33

DIALECTOLOGY. HISTORY OF LANGUAGE

Martynova Hanna, Shcherbyna Tetyana PHRASEOLOGICAL UNITS AS A REFLECTION OF THE LINGUISTIC PICTURE OF THE WORLD OF DIALECT SPEAKERS	40
Kosmeda Tetiana, Papish Vitaliia HISTORIOGRAPHY OF PSYCHOLINGUISTICS: CONTRIBUTION OF I. BILODID TO THE FORMATION OF UKRAINIAN PSYCHOLINGUISTICS DURING ITS DEVELOPMENT IN THE TOTALITARIAN PERIOD.....	53
Zaoborna Maria THE TERM 'KRAPKA' ('FULL STOP' / 'PERIOD') IN THE DICHOTOMOUS DRAMA OF THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN PUNCTUATION TERMINOLOGY.....	61

GRAMMAR. WORD FORMATION

Melnyk Iryna, Masytska Tetiana SEMANTIC PALETTE AND SYNTACTIC PARAMETERS OF NUMERALS.....	67
Shytk L. V. PROBLEMS OF DISTINGUISHING COMPLEX SENTENCES: THEORETICAL AND APPLIED ASPECTS.....	78
Yuldasheva Liudmyla NEGATION AS THE BASIS OF LINGUISTIC CONTRAST.....	91
Kocherga Halyna VERBAL NOUNS THROUGH THE PRISM OF THE WORD-FORMATION PARADIGM.....	100

COMMUNICATIVE LINGUISTICS. DISCOURSEOLOGY. TRANSLATION SCIENCES

Kalko Valentyna, Kalko Mykola GLUTONIC CODE OF CULTURE AS AN ACTUALIZER OF SOCIO-CULTURAL INFORMATION IN MODERN COMMUNICATION PRACTICES.....	109
Zelinska Oksana, Denysiuk Vasyl VERB IN THE SPEECHES OF HIS BLESSED SVIATOSLAV (SHEVCHUK).....	121
Stepanenko Mykola, Stepanenko Nina EPISTOLARY AND DIARY DISCOURSE OF FEODOSII ROHOVYI THROUGH THE PRISM OF THE DIALOGUE WITH ONESELF, LITERARY CRITICISM, AND OLES HONCHAR.....	132
Lyubymova Svitlana A FORMALIZED MODEL OF THE SYSTEM OF SOCIOCULTURAL STEROTYPES OF MEDIA DISCUSSION IN THE USA.....	147
Altytseva Lesya, Golichenko Larysa PECULIARITIES OF ADDRESSES IN THE FRAMING INITIAL COMPONENTS OF UKRAINIAN PRESIDENTS' INAUGURAL SPEECHES.....	154
Lytvyn Iryna NONVERBAL MEANS OF COMMUNICATION	

IN ENGLISH-LANGUAGE LITERARY TEXT AND ITS UKRAINIAN TRANSLATION.....	162
--	-----

REVIEWS

Gazdag Vilmos, Barany Erzsebet EDITORIAL PRINCIPLES OF THE PROFESSIONAL JOURNAL “MAGYAR NYELVOR” [DEFENDER OF THE HUNGARIAN LANGUAGE].....	168
---	-----

ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ЛЕКСИКОГРАФІЯ. ОНОМАСТИКА

УДК 81'37 (038)

DOI: 10.31651/2226-4388-2025-38-8-14

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЛЕКСИКИ В МОВІ УКРАЇНСЬКИХ МАСМЕДІА

*Т. М. Левченко, доктор філологічних наук, професор кафедри
української лінгвістики та методики навчання,
Університет Григорія Сковороди в Переяславі
(Переяслав, Україна)*

e-mail: levchenko5020@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4275-7701>

У статті йдеться про те, що висвітлення перебігу російсько-української війни насичує тексти засобів масової комунікації новими лексемами, аналіз яких дає змогу робити висновки про вплив збройного конфлікту на сучасну українську мову; зазначено, що тенденція до поповнення мови військовою лексикою завжди була актуальною, але в роки російсько-українського протистояння обсяг новацій і швидкість їхнього проникнення в мову помітно зросли за рахунок неологізмів. Зреалізовано спробу проаналізувати зміни в лексичній системі, що відбуваються під впливом низки екстра- та інтралінгвальних чинників; узагальнено тенденції до змін у словниковому складі; встановлено, що перебіг війни впливає на лексику, яка постійно змінюється. Зазначено, що для сучасного масмедійного простору характерні активізація військової лексики, входження в його тексти військових неологізмів, розвиток семантики слів і словосполучень, актуалізація вокабуляру часів Другої світової війни, а також упровадження в тексти засобів масової комунікації воєнного сленгу. Встановлено, що більшість військових лексем запозичено з джерел міжнародної термінології, що є відображенням стійкого розвитку й удосконалення військової науки, озброєння та бойової техніки; у військовій сфері української мови переважають запозичення, кальки та аббревіатури з англійської мови. Обґрунтовано, що військова лексика асимілюється в тексти спортивного та політичного дискурсів, що допоможе розкрити й уточнити проблематику розвитку сучасної української мови під впливом соціальних чинників.

Ключові слова: військова лексика, актуальні мовні тенденції, екстралінгвальні чинники, аббревіатури, запозичення, трансформації, мова засобів масової комунікації.

Актуальність дослідження. Неологізми виникають у сучасній українській мові як відповідь на соціально-культурні зміни, технологічний прогрес та потреби комунікації, інтегруючись у лексичну систему через процеси запозичення, словотворення або семантичної деривації. Динаміка лексичних змін є постійним процесом у мові, що відображає взаємодію внутрішніх лінгвістичних тенденцій та зовнішніх соціально-культурних чинників, зумовлюючи появу, зникнення або зміни значень лексичних одиниць із плином часу. Сучасні геополітичні конфлікти, технологічний прогрес у військовій сфері та еволюція тактик ведення бойових дій – визначальні чинники динамічного функціонування нових військових лексем, що відображають актуальні виклики та реалії збройних протистоянь.

Російсько-українська війна, що триває, стала потужним каталізатором для появи значної кількості нових лексем у мові сучасного масмедійного простору. Одним із

найпомітніших наслідків цієї трансформації є стрімке зростання й інтеграція військової лексики в повсякденний медіадискурс. Цей феномен виходить за межі простого інформування про бойові дії, торкаючись культурних, соціальних та психологічних аспектів життя суспільства. Нова військова лексика не лише відображає реалії конфлікту, але й активно формує сприйняття подій, впливає на суспільні настрої та конструює національну ідентичність.

Військова лексика – це динамічна система, яка постійно поповнюється новими термінами, запозиченнями, аббревіатурами та переосмисленими словами. Дослідження цих процесів збагачує лінгвістичні знання, дає змогу відстежувати вплив екстралінгвальних чинників на розвиток мови та виявляти інновації в її системі.

Отже, дослідження нової військової лексики в мові масмедіа є не лише актуальним, а й важливим для розуміння сучасних суспільних процесів, ролі медіа в них та розвитку української мови загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українські та зарубіжні мовознавці неодноразово аналізували неологізми, зокрема й у військовому дискурсі, цій темі присвячено значну кількість наукових розвідок. Деякі лінгвісти розглядали військову лексику як допоміжний матеріал історичного, археологічного та етимологічного характеру, інші – досліджували її на певному хронологічному зрізі. Сучасні дослідники розглядають військові одиниці в різних аспектах, здебільшого пов'язаних з основними тенденціями розвитку української мови.

На особливу увагу заслуговують праці мовознавців, у яких військову лексику досліджено з погляду семантики, стилістики, семіотики, лінгвокультурології, когнітології, соціолінгвістики (І. Литовченко [4], Т. Левченко [10], М. Навальна [3; 10], Г. Наконечна [5], Н. Костусяк [3; 10], В. Олексенко [10], Н. Яценко [9]). Понад те, в останні роки неабиякої популярності набувають дослідження, присвячені аналізу функціонування військової лексики в різних дискурсах: літературному, політичному, масмедійному та ін. Особливий інтерес на сьогодні викликає функціонування нової військової лексики в мові масмедійного простору та створювана за допомогою військових лексичних одиниць інформативність, виразність і образність.

Метою статті є аналіз особливостей функціонування нової військової лексики в мові сучасних засобів масової комунікації.

Методи дослідження. Досягнення мети зумовило використання таких методів: описового (для аналізу й інтерпретації дібраного фактичного матеріалу, вияву тенденцій розвитку нової військової лексики в сучасному медіапросторі); контекстуально-семантичного та функційного аналізів (для з'ясування комунікативно-прагматичних і стилістичних ознак військових номінацій); трансформаційного аналізу (для виявлення семантичної подібності та відмінності між значеннями описаних слів через особливості їхніх лексичних видозмін у комунікативних ситуаціях).

Результати дослідження та їх обговорення. Українські мовознавці (Г. Вусик, С. Гриценко, І. Козинець, Г. Наконечна, Н. Павлик, О. Павлова, Т. Чернишова) проаналізували функціонування військових одиниць у медіапросторі й дослідили процеси адаптації спеціалізованої лексики для широкої аудиторії, виявили особливості її трансформації, метафоризації та евфемізації в публічному дискурсі [1; 2; 5; 6; 7]. Проте вивчення військової лексики не одноразове завдання, а безперервний процес, необхідний для адаптації до мінливих реалій, забезпечення ефективної комунікації та збереження національної безпеки.

Активне обговорення російсько-української війни в медійному просторі призвело до появи й функціонування нової військової лексики, за допомогою якої журналісти описують реальність в Україні. З початком повномасштабного вторгнення російських військ на територію нашої держави українську мову поповнила значна кількість нових лексем, актуалізованих неологізмів та okazіоналізмів (*дрони, байрактари, джавеліни, кіборги,*

стінгери, хаймарси, бандеромобіль, орки), що систематично використовувані в медійному просторі.

Неологізми військової тематики позначають не лише спеціальну галузь людської діяльності (організація Збройних сил, оперативно-тактичне мистецтво, назви військової техніки), а і є чинником загального вживання й засобом соціально-мовленнєвої характеристики реальних подій.

Існують різні механізми, за допомогою яких військова лексика інтегрується в мову: цитування військовослужбовців та експертів, використання лексики в заголовках та анонсах, формування стійких словосполучень та фразеологізмів (наприклад, «*жести доброї волі*» – про відступ росіян, «*денацифікація*» – про цілі агресора). Соціальні мережі відіграють ключову роль у швидкому поширенні нової лексики, а відтак і в її подальшій інтеграції в традиційні медіа.

У сучасному мовному просторі спостерігаємо низку динамічних тенденцій функціонування військової лексики, що відображають зміни як в суспільно-політичному житті, так і в трансформації мови. Одна з ключових тенденцій – експансія військової термінології за межі власне військової сфери – виявляється в широкому використанні мілітарних понять у медіа, політичному дискурсі, повсякденному спілкуванні та навіть у художній літературі. Дібраний фактичний матеріал дав змогу виявити низку неологізмів-запозичень. Інновації військової лексики мають високий ступінь конотації новизни й приваблюють увагу читача, напр.: «*У Молдові в Оргіївському районі 3 грудня помітили уламки **безпілотника***» («Укрінформ», 03.12.2024); «*Українські війська застосували на цьому напрямку новий **безпілотник***» («УНІАН», 11.03.2025); «*Китайські вчені розробили новий тип бойового **безпілотника**, здатного швидко розділятися у повітрі на шість окремих **мінідронів**, створюючи раптовий тактичний удар по противнику*» («Укрінформ», 26.03.24).

У сучасній українській мові тенденція до інтернаціоналізації та глобалізації спричинила появу корпусу нових запозичень, переважно з англійської мови. Новітні лексичні надходження адаптувалися в українську мову та графічно і структурно збігаються з іншомовними прототипами: *снайпер* (sniper), *субмарина* (submarine), *авіатор* (aviator). У мові масмедіа активно вживані аббревіатурні запозичення, написання яких передають способом транслітерації (*АВАКС*, *Сі-Ес*, *Бі-Зет*), напр.: «*НАТО розмістить літаки спостереження Системи повітряного попередження і управління (**АВАКС**) в Бухаресті, Румунія*» («НАТО», 16.01.2023); «*Білий дім, за повідомленнями західних ЗМІ, стурбований можливим застосуванням Росією хімічної зброї **Бі-Зет** в Україні*» («BBC Україна», 28.11.2023).

У деяких випадках залишається латинське написання частини запозиченого слова (*супутники GPS*), напр.: «*Після цього Китай став третьою країною у світі, яка має власну незалежну глобальну навігаційну супутникову систему, разом із американськими **супутниками GPS***» («Укрінформ», 19.09.2024). Досить часто в сучасній публіцистиці використовують латинське написання цілого слова (*AWACS*, *BZ*, *GPS*, *CS*), що свідчить про щораз більшу тенденцію до термінологічної інтернаціоналізації, напр.: «*НАТО знову розгорнуло літаки **AWACS** у Польщі для відстеження ситуації в українському небі*» («Суспільне. Новини», 01.06.2024); «***GPS** були зняті через застереження урядів та виробників щодо зберігання технологій, оскільки є розуміння, що під час війни певні види озброєння можуть бути захоплені*» («УНІАН», 22.07.2022).

Між термінологією і загальноновживаною лексикою відбувається постійна взаємодія елементів, що спостерігаємо в процесах термінологізації та детермінологізації. Нові військові терміни з'являються внаслідок скорочення складних найменувань предметів або дій за принципом мовної економії. Зі складного словосполучення утворюється нова лексична одиниця – складноскорочене ініціальне слово, яке стилістично нейтральне, напр.: «*Німеччина має намір передати Україні чотири **РСЗВ** (реактивні системи*

залпового вогню) типу “Mars II” для відбиття російської агресії» («Укрінформ», 01.06.2024).

Детермінологізацією вважаємо набуття терміном додаткових значень унаслідок активного вживання в усному розмовному мовленні, де його часто використовують у не властивих контекстах. Погоджуємося з думкою Г.Наконечної про те, що детермінологізація – це втрата терміном своїх дефінітивних, системних характеристик і перехід до загальноновживаної лексики [5, с. 11]. У результаті проведених досліджень фіксуємо певну закономірність, згідно з якою чим більше інформаційно насичена референтна галузь знань, тим активнішою є терміносистема цієї галузі, що є причиною збільшення репрезентативності термінологічних одиниць відповідної сфери в засобах масової комунікації.

У прагненні викликати інтерес масового читача, автори ЗМІ вдаються до використання військових термінів, які детермінологізуються, виходячи за межі фахової сфери вживання та набуваючи додаткових переносних значень, водночас зберігаючи дефініції у вихідній терміносистемі. До екстралінгвальних чинників детермінологізації зараховуємо належність терміна до інформаційно-актуального поля (пов’язане з подіями, що мають резонанс у суспільстві) та визнання професійної лексичної одиниці ефективним засобом вираження.

Актуалізація одиниць військової терміносистеми без зміни значень трапляється у сфері публіцистики в тих випадках, коли намір автора полягає в констатації факту (балістичні ракети, дрони, атака), напр.: «Під час **атаки** були значно пошкоджені фасади офісної будівлі, а також автомобілі, припарковані поблизу» («Кореспондент», 06.04.2025); «У США відмовились підтверджувати інформацію про можливе постачання **балістичних ракет**» («Європейська правда», 09.08.2024); «Українські дрони, після того, як їх захоплюють російські окупанти, заражають системи ворога шкідливим програмним забезпеченням» («Кореспондент», 03.04.2025).

Одиниці військової лексичної системи набувають додаткових значень під час метафоризації, що дає змогу авторові домогтися необхідного емоційного навантаження, особливо в заголовкових комплексах, напр.: «Як Трамп **атакує** Світову організацію торгівлі і чи зможе вона встояти?» («Європейська правда», 06.05.2025); «Росія здійснює глобальний **наступ** на права людини – заявив Блінкен» («LB.ua», 22.05.2022); «Інформація як **поле бою**: чому треба підтримувати ЗМІ під час війни» («Галицький кореспондент», 03.04.2023); «Трамп почав торгівельну **війну** з усім світом з **атаки** на сусідів та Китай. Де буде наступний **фронт**?» («BBC NEWS Україна», 04.03.2025). Метафоричне перенесення автор використовує в прикладі: «Зараз у Верховній Раді України “**точаться бої**” навколо законопроєкту № 10037, який передбачає передачу податку на доходи фізичних осіб (ПДФО) військових з місцевих бюджетів до спеціального фонду державного бюджету» («Слобожанка», 26.09.2024), причому військовий термін позначений лапками.

Детермінологізована військова лексика використана в метафоричному значенні й у матеріалах спортивної тематики, напр.: «Англійські клуби **б’ються** за зірку Ліги І» («Футбольні трансфери», 28.03.2022); «Гравці Динамо сьогодні **б’ються** не за гроші, а за Україну» («Футбольний клуб», 14.08.2024). Іntenція авторів спрямована на агресивні дії футбольних команд, які намагаються здобути перемогу. Метафори містять детермінологізовані військові лексеми й дають змогу читачам-вболівальникам, любителям футболу відчувати напругу й конфронтацію – війну, битву між футбольними клубами не на полі, а в адміністративних справах, відображених журналістом у просторі масмедіа.

Тема постачання озброєння в Україну західними партнерами, широко висвітлювана засобами масової інформації, призвела до популяризації техномімів «Джавелін» (FGM-148 Javelin) – американський переносний протитанковий ракетний комплекс та «Стінгер» (FIM-92 Stinger) – американський переносний зенітно-ракетний комплекс. Наведемо приклади заголовків з аналізованими лексемами, що актуалізовані в медіапросторі: «Військові почали розбирати комплекси **Javelin** на запчастини: в чому причина?»

(«УНІАН», 18.09.2024); «Нідерланди відправлять в Україну зенітні ракети **Stinger**» («Кореспондент», 26.02.2023).

У заголовках засобів масової комунікації зазвичай уживають лише назви озброєння, що зумовлено властивою для заголовних комплексів мовною компресією, а в текстах статей, присвячених певним подіям, військові лексеми використані з пояснювальним коментарем, який розкриває семантику виразів для широкої аудиторії, напр.: «Своєю чергою у Міноборони України вважають, що ракети класу «земля-повітря» **Stinger** допоможуть їй військовим захистити країну від низьколітаючих російських вертольотів і безпілотників» («24 канал», 08.02.2023); «**Джавелін** – це переносний протитанковий ракетний комплекс (ПТРК) виробництва американських підприємств Raytheon та Lockheed Martin. Перший серійний ПТРК третього покоління, обладнаний прицілом» («Суспільне. Новини», 30.08.2024).

Однією з характерних ознак професійної мови військових є тенденція до використання різноманітних скорочень. Залученість суспільства до подій, пов'язаних з повномасштабним вторгненням, як наслідок, призводить до широкого вживання раніше відомих лише фахівцям військової сфери аббревіатур: «Виробник ракет для **NASAMS** планує відкрити компанію в Україні» («Укрінформ», 28.02.2025); «За даними джерел, пакет включатиме додаткові системи **HIMARS**, а також 155-мм і 105-мм артилерійські снаряди, які користуються високим попитом на полі бою в Україні» («Кореспондент», 23.05.2024).

Для будь-якого збройного конфлікту характерне активне функціонування військового жаргону, емоційно-оцінних номінацій етносів. Експресивні етноніми, або етнофолізми, імпліцитно виражають специфіку міжнаціональних відносин, адже в їхній внутрішній формі закладено стереотипні уявлення, які демонструють інтолерантність до носіїв іншої системи культурних цінностей. Низка чинників історичного, політичного, соціального, економічного характеру належать до ключових і спричиняють появу в мові етнофолізмів, оскільки будь-який конфлікт інтересів призводить до активізації «мови ворожнечі».

Закономірною тенденцією є функціонування в масмедійному просторі експресивних етнонімів та етнофолізмів ворогів, які активно поширюють засоби масової інформації в межах ведення інформаційно-психологічної війни: *колорадські жуки*, *колоради* (асоціації зовнішнього вигляду комахи з кольорами георгіївської стрічки), *рашисти*, *орки* (алюзія на вигаданих персонажів твору Дж. Толкієна «Володар перснів») та ін.

Висновки і перспективи. Проаналізувавши функціонування нової військової лексики в мові сучасної публіцистики, робимо висновки, що військова лексика нині актуалізована в мові масмедійного простору. Під час дослідження з'ясовано, що натеper простежено тенденцію до активного входження лексичних одиниць військової тематики в публікації, орієнтовані на широке коло читача. У функційному аспекті виявлено семантичні, стилістичні, емоційні, експресивні особливості та потенційні можливості нових військових лексем. Війна охопила всі сфери життя українського суспільства й активно впливає на основний засіб комунікації – мову. Зміни, що відбуваються в сучасній мові в період російсько-української війни, укотре підтверджують тяглість тенденції впливу соціальних чинників на лексичний склад і функціонування мови.

Проаналізувавши значення актуалізованих військових лексем, ми дійшли висновку, що їхнє використання пов'язане з інтенціями авторів надати своїм текстам особливої виразності через перенесення семантики воєнного терміна в іншу сферу вживання для передавання емоцій – злості, агресії, обурення, співчуття. У певних контекстах військові лексеми можуть набувати, окрім свого основного значення, також додаткових, зокрема й конотативних, наближених або, навпаки, віддалених від спеціального військового значення. Продовжуючи функціонувати у військовій галузі, лексема переходить в інші – економічну, політичну, спортивну тощо.

Перспективи вивчення військової лексики вбачаємо в продовженні фіксації й аналізу неологізмів для виявлення сучасних тенденцій та динамічного оновлення словникового складу мови.

Список використаної літератури

1. Гриценко С. Мовні інновації російсько-української війни 2022 року. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2022. № 2 (32). С. 9–13.
2. Козинець І. Відображення війни у мові крізь призму неологізмів. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Вип. 61. С. 135–140.
3. Костусьяк Н., Навальна М. Російсько-українська війна в об'єктиві мови : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2025. 340 с.
4. Литовченко І. Динамічні процеси у військовій лексиці української мови (назви зброї, амуніції, споруд) : монографія. Кривий Ріг, 2016. 206 с.
5. Наконечна Г. Термінологізація і детермінологізація: ступінь опрацювання й вектори розвитку. *Теорія терміна: конкретизація лексико-семантичних парадигм*. Львів : Національний університет «Львівська політехніка». 2018. С. 11–37.
6. Павлик Н. В., Вусик Г. Л. Неологізми як мовне відображення російсько-української війни 2022 року. *Закарпатські філологічні студії*. 2022. Вип. 23. Т. 1. С. 52–57.
7. Павлова О. Терміни, професіоналізми і номенклатурні знаки (до проблеми класифікації спеціальної лексики). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : Проблеми української термінології. 2008. № 620. С. 49–54.
8. Ченишова Т. О. Розвиток української військової лексики в період російсько-української війни. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія : Філологія. Журналістика. Т. 35 (74) № 3 2024. Ч. 1. С. 31–37.
9. Яценко Н. О. Формування назв військового одягу в українській мові : монографія. Київ, 2009. 179 с.
10. Navalna M., Kostusiak N., Levchenko T., Oleksenko V., Shyts A., Popkova O. Extra-Linguistic Factors and Tendencies of Activation of Military Vocabulary in Ukrainian Mass Media. *AD ALTA : Journal of Interdisciplinary Research*. 2022. Vol. 12. Issue 1, spec. issue XXV. P. 184–189. URL : http://www.magnanimitas.cz/ADALTA/120125/papers/A_33.pdf.

References

1. Hrytsenko, S. (2022). Movni innovatsii rosiisko-ukrainskoi viiny 2022 roku [Linguistic innovations of the Russian-Ukrainian war of 2022]. In: *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka* [Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv], 2(32), 9–13 (in Ukr.).
2. Kozynets, I. (2023). Vidobrazhennia viiny u movi kriz pryзму neolohizmiv [Reflection of war in language through the prism of neologisms]. In: *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk* [Current issues in the humanities], (61), 135–140 (in Ukr.).
3. Kostusiak, N., & Navalna, M. (2025). Rosiisko-ukrainska viina v obiektyvi movy [The Russian-Ukrainian war in the lens of language]: monograph. Lutsk: Vezha-Druk, 340 (in Ukr.).
4. Lytovchenko, I. (2016). Dynamichni protsesy u viiskovii leksytsi ukrainskoi movy (nazvy zbroi, amunitsii, sporud) [Dynamic processes in the military vocabulary of the Ukrainian language (names of weapons, ammunition, structures)]: monohrafiia. Kryvyi Rih, 206 (in Ukr.).
5. Nakonechna, H. (2018). Terminolohizatsiia i determinolohizatsiia: stupin opratsiuvannia y vektory rozvytku. [Terminologization and de-terminologization: Degree of elaboration and vectors of development]. In: *Teoriia termina: konkretyzatsiia leksyko-semantichnykh paradyhm* [Term theory: concretization of lexical-semantic paradigms]. Lviv: Natsionalnyi universytet «Lvivska politekhnik», 11–37 (in Ukr.).
6. Pavlyk, N. V. & Vusyk, H. L. (2022). Neolohizmy yak movne vidobrazhennia rosiisko-ukrainskoi viiny 2022 roku [Neologisms as a linguistic reflection of the Russian-Ukrainian war of 2022]. In: *Zakarpatski filolohichni studii* [Transcarpathian Philological Studies], 23 (1), 52–57 (in Ukr.).
7. Pavlova, O. (2008). Terminy, profesionalizmy i nomenklturni znaky (do problemy klasyfikatsii spetsialnoi leksyky) [Terms, professionalisms, and nomenclature signs (on the problem of classifying special vocabulary)]. In: *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnik»*. Serii: Problemy ukrainskoi terminolohii [Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic". Series: Problems of Ukrainian Terminology], (620), 49–54 (in Ukr.).
8. Chenyshova, T. O. (2024). Rozvytok ukrainskoi viiskovoi leksyky v period rosiisko-ukrainskoi viiny. [Development of Ukrainian military vocabulary during the Russian-Ukrainian war]. In: *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho*. Serii: Filolohiia. Zhurnalistyka [Scientific notes of V. I. Vernadsky Taurida National University. Series: Philology. Journalism], 35 (74), 3, 31–37 (in Ukr.).
9. Yatsenko, N. O. (2009). Formuvannia nazv viiskovoho odiahu v ukrainskii movi [Formation of Military Clothing Names in the Ukrainian Language]: monohrafiia. Kyiv, 2009, 179 (in Ukr.).

10. Navalna, M., Kostusiak, N., Levchenko, T., Oleksenko, V., Shyts, A., & Popkova, O. (2022). Extra-Linguistic Factors and Tendencies of Activation of Military Vocabulary in Ukrainian Mass Media. In: *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*, 12, 1 (spec. issue XXV), 184–189. Available at: http://www.magnanimitas.cz/ADALTA/120125/papers/A_33.pdf (in Ukr.).

CURRENT TRENDS IN THE FUNCTIONING OF MILITARY VOCABULARY IN THE LANGUAGE OF UKRAINIAN MASS MEDIA

*Tetyana Levchenko, Doctor of Philology, Professor at the Department of Ukrainian Linguistics
and Teaching Methods, Hryhorii Skovoroda University of Pereiaslav
(Pereyaslav, Ukraine)*

e-mail: levchenko5020@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4275-7701>

Abstract. Introduction. *The article states that the coverage of the Russian-Ukrainian war saturates the texts of the mass media with new lexical items, the analysis of which allows us to draw conclusions about the impact of the armed conflict on the modern Ukrainian language; it is noted that the tendency to replenish the modern Ukrainian language with new military lexical items has always been relevant, but during the years of the Russian-Ukrainian confrontation, the volume of innovations and the speed of their penetration into the language have increased significantly due to new lexical formations. The emergence of a significant number of neologisms encourages linguists to record, describe and analyze new linguistic realities.*

The purpose of the article is to analyze the peculiarities of the functioning of new military vocabulary in the language of modern mass media.

Research methods – achievement of the goal has led to the use of the following methods: descriptive (for analysis and interpretation of the selected factual material, identification of trends in the development of new military vocabulary in the modern media space); contextual-semantic and functional analyses (to clarify the communicative-pragmatic and stylistic features of military nominations); transformational analysis (to identify semantic similarities and differences between the meanings of the described words due to the peculiarities of their lexical modifications in communicative situations).

The main results of the study. An attempt has been made to analyze the changes in the lexical system of the modern Ukrainian language that occur under the influence of a number of extra- and intralinguistic factors; trends in changes in the lexical system have been generalized; it has been established that the course of the war affects the vocabulary of the modern Ukrainian language, which is constantly changing; it is noted that the language of the modern mass media space is characterized by the activation of military vocabulary, the introduction of new military lexemes into its texts, the development of the semantics of words and phrases, the actualization of the vocabulary of the Second World War, as well as the introduction of military slang lexemes into the texts of mass communication; it has been established that most military lexemes are borrowed from sources of international terminology, which reflects the sustainable development and improvement of military science, weapons and military equipment; borrowings, calques and abbreviations from English prevail in the military sphere of the Ukrainian language. It is substantiated that military vocabulary is assimilated into the texts of sports and political discourse, which will help to reveal and clarify the problems of the development of the modern Ukrainian language under the influence of social factors.

Scientific novelty of the research results. The functioning of new military lexemes is analyzed in the context of a number of external and internal factors; natural trends in the use of lecture innovations in the military sphere are revealed; patterns of use of military vocabulary in new social conditions are identified.

Conclusions and specific proposals of the author. It has been established that the active functioning of military vocabulary in the language of the modern media space is associated with changes in social, geopolitical, economic, and cultural life, which testifies to the active influence of extra-linguistic factors. New military lexemes are heterogeneous in their structure, semantics, stylistic features, and are subject to constant modifications.

We see the prospects for research in the identification of thematic groups of military vocabulary in the language of Ukrainian mass media.

Key words: military vocabulary, current linguistic trends, extralinguistic factors, abbreviations, borrowings, transformations, language of mass communication.

Надійшла до редакції: 26.02.2025

Прийнято до друку: 01.04.2025

ПРОФЕСІОНАЛІЗМИ Й НОМЕНКЛАТУРА В ПОЛІЦІЙНІЙ ЛЕКСИЦІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

*Л. Г. Удовіченко, доктор філософії з філології, старший викладач кафедри
українознавства Харківського національного автомобільно-дорожнього університету
(Харків, Україна)*

email: udovichenko_lg@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5953-2923>

У статті проведено лінгвістичний аналіз термінів, номенів і професіоналізмів як маркерів специфічності мови працівників поліції в поняттєвому та функційному аспектах. Наукова новизна роботи полягає у визначенні критеріїв розмежування термінів, номенів і професіоналізмів у поліційній лексиці та в обґрунтуванні системних зв'язків між ними в структурі фахового мовлення поліційників. Методологічну основу дослідження становить комплекс сучасних лінгвістичних підходів до аналізу фахового мовлення, зокрема когнітивно-дискурсивний, системно-структурний і функційно-комунікативний. Основними методами, що використано в дослідженні, є аналіз і синтез, спостереження, суцільна вибірка, систематизація й узагальнення, описовий, дефінітивний аналіз. У науковій розвідці опрацьовано корпус поліційних номенів, сформовано базу номенклатурних одиниць для їх подальшого аналізу й систематизації. Установлено, що професіоналізми в мовленні поліційників не лише транлюють спеціальні знання, а й виконують функцію ідентифікації правоохоронців, сприяють ефективній комунікації та відображають способи номінації реалій. Зазначено, що сфера використання номенів і професіоналізмів – офіційно-ділові тексти й публічна та професійна комунікація відповідно. Наголошено на важливості аналізу термінів, номенів і професіоналізмів для глибшого розуміння фахового дискурсу поліційників.

Ключові слова: поліційна лексика, термінологія, номенклатура, номен, професіоналізм.

Актуальність. Термінологічний ресурс сучасних поліційників формувався впродовж тривалого часу, для нього характерний динамічний розвиток, що зумовлене специфікою виконуваних обов'язків. Професійний поліційний апарат – невід'ємний складник будь-якої правової держави, тому вивчення стратифікації означеної терміносистеми відіграє значущу роль у виформовуванні й кодифікації поліційного термінокомплексу, що сприяє вдосконаленню діяльності цього органу виконавчої влади з метою охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки й порядку.

Академік Ю. Римаренко в передньому слові «Поліція і поліцейська діяльність у цивілізаційному вимірі» до першого тому Міжнародної поліцейської енциклопедії наголошує на потребі «узгодити поняттєво-термінологічний інструментарій поліцейської науки, подолати, зокрема, існуючий термінологічний хаос, різнобій у трактуванні термінів та понять, що відображають поліцейську сферу, розглянути концептуальні заходи саме поліцейської діяльності» [18, с. 7]. Відповідно, орієнтація в поняттєвій тріаді «термін – номен – професіоналізм» є важливим аспектом професійної діяльності Національної поліції України.

Актуальність нашого дослідження полягає в необхідності комплексного розгляду цих категорій саме в контексті поліційної діяльності. Такий підхід дасть змогу не лише уніфікувати термінологічний апарат, а й підвищити ефективність професійної комунікації, правового регулювання й освітньо-наукового супроводу діяльності органів Національної поліції.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика кореляції понять «термін», «номен» і «професіоналізм» у межах різних терміносистем уже була предметом уваги науковців, зокрема таких, як Л. Архипенко, П. Мельник [дослідження особливостей різних типів спеціальної лексики (номенів і професіоналізмів) в інформаційно-правовому

дискурсі, порівняно з базовою одиницею термінологічної системи – терміном, 2023] [1]; Є. Ковкіна (аналіз професіоналізмів, жаргонізмів і номенів, що функціують у мові криміналістичної експертизи, 2021) [5], А. Крижанівська (вивчення основних ознак, за якими можна чітко відмежувати термінологічні одиниці від загальнонавчальної лексики, 1984) [6], І. Литовченко (представлення джерел формування й етимології номенів досліджуваних груп військової лексики, 2016) [8], Т. Михайлова (характеристика специфіки номенів як особливого типу спеціальної лексики, що функціює в науково-технічному дискурсі, 2007) [9], О. Нахапетова (визначення співвідношення між поняттями «терміни», «номенклатура» і «номени» щодо назв спорідненості й свояцтва в сучасному мовознавстві, 2014) [10], Н. Нікуліна (розгляд різних підходів до розуміння й використання терміна «номен» у контексті українського та міжнародного мовознавства, 2010) [11], О. Павлова (аналіз різних видів спеціальної лексики, зокрема термінів, професіоналізмів і номенклатурних знаків, у контексті їхньої класифікації та функцій у мові, 2008) [15], Н. Родзевич (систематизація основних підходів до розуміння понять «термін», «термінологія», «номенклатура», вказівка на спільні й відмінні риси у визначеннях, наголошення на потребі чіткого розмежування термінів і номенклатурних одиниць у науці, 1963) [19], О. Романова [розгляд основних критеріїв відмінностей між термінами й номенами, характеристика кожного з цих типів лексичних одиниць, а також їхніх функцій у різних текстах (наукових, професійних тощо), 2011] [20], Л. Туровська (вивчення науково-технічної термінології та її особливостей, зокрема з погляду функційного використання термінів і номенів у специфічних наукових контекстах, 2005) [22], Л. Халіновська (установлення ролі термінів як засобів точного позначення наукових понять та об'єктів, а номенів як найменування конкретних реалій або об'єктів, що належать до сфери наукових досліджень, 2012) [24] та ін.

Мета цієї наукової розвідки – проаналізувати поняття *термін*, *номен* і *професіоналізм* як складники спеціалізованої лексики української поліційної терміносистеми, дослідити основні способи формування *номенів* і *професіоналізмів*, що відображають різні аспекти поліційної діяльності.

Матеріали й методи дослідження. Для досягнення мети й реалізації дослідницьких завдань застосовано загальнонаукові методи *аналізу й синтезу*, метод *спостереження* для збирання емпіричного матеріалу щодо поліційної лексики як у теоретичному аспекті, так і в практичній сфері її функціонування; серед спеціальних перевагу надано таким: методу *суцільної вибірки*, за допомогою якого сформовано корпус релевантних одиниць для подальшого аналізу; методам *систематизації* та *узагальнення* – для виявлення новітніх тенденцій і з'ясування їхнього впливу на становлення поліційної лексики; *описовому* методу – для загального аналізу, класифікації та інтерпретації досліджуваної лексики; методу *дефінітивного аналізу* – для вивчення семантичного наповнення лексичних одиниць із метою з'ясування їхньої належності до корпусу досліджуваної фахової мови.

Результати дослідження та їх обговорення. Сучасний поліційник-професіонал – це фахівець, який вправно оперує значним обсягом терміноодиниць, усвідомлює специфіку й структуру поліційної лексики та активно використовує її в професійному спілкуванні. Поліційна лексика, відповідно до загальних мовних законів, охоплює як термінологічні, так і нетермінологічні елементи, що в сукупності формують поліційний дискурс.

Поняття «фахова мова» найбільш повно й релевантно розкрито німецьким мовознавцем Л. Гофманом, пор.: «сукупність усіх мовних засобів, що використовуються в спеціально окресленій комунікативній сфері з метою досягнення розуміння між усіма фахівцями певної галузі» [25, с. 53]. Однак таке тлумачення, на думку Т. Кияка, варто доповнити тим фактом, що «функціонування відповідної мови забезпечується винятково чітко встановленою термінологією» [4, с. 28], тобто терміни постають як фундамент, що формує мовні одиниці й інформаційне наповнення будь-якої фахової мови.

Т. Кияк та О. Каменська формулюють тезу про те, що «лексичний склад тексту професійної мови включає як загальнонаукові лексичні одиниці й вузькоспеціальні

терміни, так і професіоналізми, номенклатуру, жаргонізми та загальноповсюдну лексику» [3, с. 77].

Н. Нікуліна відзначає, що вперше поняття *термінологія* та *номенклатура* розмежував у середині XIX століття англійський учений В. Уевел (W. Whewell) [12, с. 47]. У сучасній лінгвістиці номенклатурну одиницю названо *номеном* [11, с. 56], що й стало поштовхом для виникнення низки дискусійних питань, пов'язаних з уточненням меж і функцій цих термінів у різних галузях знань.

Зокрема, Є. Ковкіна розмежовує поняття «термін» і «номен», наголошуючи, що номен «позначає не будь-які загальні поняття, а особливі. При цьому специфіка плану вираження номенів вбачається в тому, що їхній зміст формують якісь несуттєві часткові ознаки. У цьому номен подібний до власної назви» [5, с. 170]. Це розмежування виявляє важливу відмінність між термінами і номенами, оскільки номен відображає специфічні, індивідуалізовані аспекти поняття, що робить його більш гнучким і контекстуальним у використанні, зокрема в професійному мовленні.

Л. Архипенко й П. Мельник зазначають, що «співвідношення понять *термін* і *номенклатура* досить тривалий час залишається дискусійним, тому в наукових розвідках простежуємо використання слова *номенклатура* нібито в більш спеціальному значенні, а іноді й у протиставному до *термінології*» [1, с. 636]. Це свідчить про те, що, незважаючи на значний науковий інтерес до означеної проблематики, поняття «номенклатура» і «термін» досі викликають різні тлумачення та інтерпретації.

Підтримуємо узагальнену думку про те, що «(1) *терміни* утворюють єдину систему, *номенклатура* – сукупність внутрішньо не пов'язаних елементів; (2) під *номенклатурою* варто розуміти сукупність абстрактних і умовних символів, а під *термінологією* – сукупність термінів, що позначають певні поняття; (3) *номенклатурні слова* більш номінативні, в той час як *терміни* дефінітивні, тому що словесно відбивають систему понять визначеної науки» [16, с. 168–169], адже вона демонструє властивість номенів позначати конкретні об'єкти чи явища й дефінітивний характер термінів, оскільки вони точно описують систему понять певної галузі знань.

На думку І. Литовченко, «військова лексика містить військову термінологію та номенклатуру, до якої належать науково-технічні терміни, пов'язані з військовими поняттями, а також субстандартні одиниці, які характеризують сферу неофіційного професійного спілкування військових» [8, с. 171–172]. Поліційна лексика, що перебуває в тісному зв'язку з військовою, являє собою сукупність терміноодиниць, номенклатурних назв, а також професійного сленгу поліцейників.

Уважаємо, що для виокремлення номенів і професіоналізмів із фахової поліційної лексики передусім необхідно орієнтуватися на визначення основних одиниць цього корпусу, зокрема:

(1) **поліційний термін** розуміємо як «слово чи словосполучення, співвіднесене з професійно дефініційованим поняттям, що функціонує у сфері захисту прав, свобод і законних інтересів громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства, захисту об'єктів права власності, протидії злочинності, охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки й репрезентує специфіку діяльності сучасного українського поліцейського» [23, с. 36];

(2) щодо **номена**, схилиємося до думки Т. Кияка, який стверджує, що «ще відносно довільний “ярлик” предмета, “прикріплений” представниками відповідної галузі знання, що не потребує “розкриття” або хоча б часткового тлумачення його у формі лексичного значення» [3, с. 78];

(3) під **професіоналізмом** у науці розуміють слово або вислів, що є складниками додаткових лексичних систем, властивих представникам певної галузі виробництва, професії, роду занять. До професіоналізмів уналежнюють специфічні найменування відповідної професійної сфери, емоційно забарвлені відповідники професійних назв [21, с. 574].

В українському мовознавстві спробу розрізнення понять «термінологія» і «номенклатура» зреалізував І. Верхратський, зважаючи на те, що загальновживані слова, терміни й номени є різновидами мовних знаків, визначають не тільки їхні власні специфічні ознаки, а й низку спільних властивостей. Окрім того, у процесі відбору термінів із загальною і збірною семантикою з'являється потреба вирізнити їх з-посеред загальнолітературної абстрактної лексики, а відбираючи терміни для називання одиничних понять, необхідно відрізнити їх від номенів [7, с. 16, 19] із метою забезпечення точності й специфічності мовного вираження.

У процесі формування будь-якої терміносистеми відбувається закономірний сплеск інтересу науковців до нових лінгвістичних явищ. На думку Н. Нікуліної, «зацікавлення в мовознавстві номінаційними процесами в науково-технічній лексиці спричинене розвитком і розширенням підгалузей ономастики, їхнім впливом на суміжні галузі, зокрема й на термінознавство» [13, с. 74]. Це сприяє вдосконаленню методології термінознавства, що має безпосередній вплив на точність та ефективність наукової комунікації.

Слушною вважаємо також думку, що «власні назви неодноразово ставали й стають номенами, потім можуть переходити в терміни. <...> власна назва може бути складником (елементом) номенклатурної одиниці» [11, с. 58]. У зазначеному вище дослідженні була зроблена вибірка 20 одиниць, що стосуються особливостей номінування та типології номенів [11, с. 59–60]. Цілком погоджуючись із дослідницею та з її прагненням до уніфікації найменувань, вважаємо за доцільне визнати термін *номен* домінантним, а *номенклатуру* – системою назв об'єктів певної науки.

У процесі дослідження особливостей мови фахового призначення виникає інтерес щодо аналізу спільного і відмінного між *терміном*, *номеном* та *професіоналізмом* як у поняттєвому, так й у функційному виявах. На сьогодні не сформовано однозначної думки щодо ролі *номенів* і *професіоналізмів* як елементів спеціальної лексичної системи певної наукової галузі. У процесі аналізу поліційного дискурсивного простору виокремлюємо значну кількість відповідних лексичних елементів. Зокрема, *номени* пропонуємо групувати за такими типами:

– назви центральних і територіальних органів управління поліції, структурних поліційних підрозділів: *Головне управління Національної поліції України; Департамент боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми; Департамент внутрішньої безпеки; Департамент забезпечення діяльності, пов'язаної з небезпечними матеріалами; Департамент карного розшуку; Департамент кримінального аналізу; Департамент оперативної служби; Департамент оперативно-технічних заходів; Державний заклад «Академія патрульної поліції» (м. Київ); Державний заклад «Криворізька академія патрульної поліції»; Державний заклад «Рівненська академія патрульної поліції»; Міністерство внутрішніх справ; Харківський національний університет внутрішніх справ; Холодногірський відділ поліції ГУНП в Харківській області тощо;*

– назви інформаційних систем: *автоматизована інформаційно-пошукова система «АРМОР»; автоматизована інформаційна система «Оріон»; інформаційна підсистема «Адміністративне правопорушення»; інформаційна підсистема «Зареєстрована зброя»; інформаційна підсистема «Затримані та доставлені»; інформаційна підсистема «Єдиний облік»; інформаційна підсистема «Кримінальна зброя»; інформаційна підсистема «Мігрант»; інформаційна підсистема «Особа»; інформаційна підсистема «Річ»; інформаційна підсистема «Угон»; інформаційна підсистема «Цунамі»; інформаційно-комунікаційна система «Інформаційний портал Національної поліції України» тощо;*

– назви реєстрів: *Єдиний реєстр осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності малолітньої особи; Єдиний реєстр досудових розслідувань тощо;*

– назви законів, постанов, наказів тощо, що регламентують діяльність поліції, а також Присяга поліцейських: Закон України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України»; Закон України «Про Національну поліцію»; Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Національну поліцію»; накази Міністерства внутрішніх справ України: «Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні»; «Про затвердження Інструкції з організації діяльності чергової служби органів (підрозділів) Національної поліції України, що регламентує організацію діяльності чергової служби в центральному органі управління поліції та його структурних підрозділах»; «Про затвердження Інструкції з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України»; «Про затвердження Інструкції про порядок проведення атестування поліцейських», що визначає порядок атестування поліцейських; «Про затвердження Інструкції про порядок функціонування дактилоскопічного обліку експертної служби Міністерства внутрішніх справ України»; «Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України»; «Про затвердження Положення про патрульну службу Міністерства внутрішніх справ»; «Про затвердження Положення про підрозділи поліції особливого призначення “Корпус оперативно-раптової дії”»; «Про затвердження Положення про підрозділи поліції особливого призначення», що визначає основні завдання, функції, права, обов’язки та порядок діяльності підрозділів поліції особливого призначення; «Про затвердження Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події»; «Про затвердження Порядку розгляду звернень та організації проведення особистого прийому громадян в органах та підрозділах Національної поліції України»; «Про затвердження Порядку складання Присяги працівниками Національної поліції»; «Про затвердження правил етичної поведінки поліцейських»; «Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України»; «Про організацію добору (конкурсу) та просування по службі поліцейських»; «Про організацію службової діяльності поліції охорони з питань забезпечення фізичної охорони об’єктів» тощо;

– міжнародно-правові акти: Декларація про поліцію; Конвенції про боротьбу з торгівлею людьми та експлуатацією проституції третіми особами; Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод; Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства; Рекомендації з питань поліцейської діяльності в багатонаціональному суспільстві; Угода про співробітництво держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав з питань повернення неповнолітніх у держави їх постійного проживання тощо;

– найменування й ознаки належності до поліції, зокрема: символіка поліції (емблема Національної поліції України, прапор Національної поліції України, службовий прапор науково-дослідної установи Національної поліції України, службовий прапор територіального органу Національної поліції України, штандарт керівника Національної поліції України); знаки розрізнення на однострої (нарукавний знак міжрегіонального територіального органу поліції, нарукавний знак «Поліція», нарукавний знак територіального органу поліції, нарукавний знак центрального органу управління поліції, погони тощо) однострій (аксельбант для осіб вищого складу поліції, кепі для осіб вищого складу поліції, кітель жіночий для осіб вищого складу поліції, костюм маскувальний зимовий, сорочка спеціальна комбінована, сорочка трикотажна з короткими рукавами, шапка-вушанка для осіб вищого складу поліції, шапка-вушанка на підкладі із шаром утеплювача тощо); спеціальні звання: молодшого складу: капрал поліції, рядовий поліції, сержант поліції, старший сержант поліції; середнього складу: капітан поліції, лейтенант поліції, майор поліції, молодший лейтенант поліції, підполковник поліції,

полковник поліції, старший лейтенант поліції; вищого складу поліції: генерал поліції другого рангу, генерал поліції першого рангу, генерал поліції третього рангу); відомчі відзнаки (Грамота Національної поліції України, Медаль «Ветеран служби», Медаль «10 років сумлінної служби», Медаль «15 років сумлінної служби», Медаль «20 років сумлінної служби», Нагрудний знак «Знак Пошани», Подяка Національної поліції України, Почесна грамота Національної поліції України); спеціальний жетон і службове посвідчення поліцейників;

– аббревіатури: АПН – автопатрульний наряд, ГШР – група швидкого реагування, ДБР – Державне бюро розслідувань, ДПП – Департамент патрульної поліції, ДТП – дорожньо-транспортна пригода, ІТТ – ізолятор тимчасового тримання, МВС – Міністерство внутрішніх справ, ОРД – оперативно-розшукова діяльність, ОРЗ – оперативно-розшукові заходи, ОРС – оперативно-розшукова справа, ПВ – патруль на велосипеді, ПП – піший патруль, СЗГ – сектор зв'язків з громадськістю, СІЗО – слідчий ізолятор, СОГ – слідчо-оперативна група, ТЗ – транспортний засіб, УДО – управління державної охорони тощо.

Професіоналізми, як уже зазначено раніше, становлять поняття спеціальної субмови, однак вони є умовно нормативними одиницями, які вживає вузьке коло фахівців, переважно в розмовному мовленні, на відміну від термінів, що мають більш упорядкований і нормалізований характер. Незважаючи на суттєві відмінності, між цими двома лексичними категоріями наявний безперервний взаємообмін, і професіоналізм може також функціонувати як синонім терміна [2, с. 14].

Вимоги до фахового мовлення поліцейників збігаються із загальними нормами сучасної української літературної мови, однак мають певні особливості, зумовлені специфікою виконуваних обов'язків, передбачених статтею 18 Закону України «Про Національну поліцію України» [17]. Зокрема, важливим аспектом служби в поліції є постійне безпосереднє спілкування з людьми з метою передавання інформації або її отримання, надання допомоги потерпілим або пошуку підозрюваних у злочинах, що неможливо без використання професійної термінології. У процесі професійної комунікації можуть виникати труднощі в процесі встановлення контакту з особами, не причетними до сфери діяльності поліції. Відповідно, постає потреба в оперуванні професійним тезаурусом і використанні різних прийомів для пояснення й роз'яснення спеціалізованих термінів.

На думку Л. Архипенко й П. Мельника, «у мовленні професіоналізми вербалізують спеціальні знання, виступають синонімічними професійно-розмовними дублетами, називають реалії та передають спеціальну інформацію. Вони з'являються у вжитку, замінюючи офіційно визнані терміни й пристосовуючись до усної колективної комунікації» [1, с. 636]. Такі одиниці сприяють полегшенню спілкування між співробітниками, проте їх використання в офіційних документах або під час спілкування з громадянами не завжди є прийнятним і доцільним. Наведемо деякі приклади поліцейських професіоналізмів, пор.:

відпрацювання району – профілактичні заходи щодо виявлення порушень у певній зоні; зазначена лексична одиниця з'явилася в процесі виконання професійних обов'язків поліцейниками на відповідній закріпленій території;

закон – будь-який нормативно-правовий акт, що регулює діяльність поліції; професіоналізм виник унаслідок функціонування великої кількості законів, постанов, наказів тощо для реалізації правоохоронної функції;

кримінальна справа – сукупність процесуальних дій, що вчиняються компетентними правоохоронними органами у зв'язку з учиненням злочину; зазначений професіоналізм сформувався з метою усічення й узагальнення поняття задля лаконічності під час багаторазового використання;

об'єкт – особа, за якою ведуть спостереження залежно від стадії розслідування й офіційного статусу особи в кримінальній справі, пор.: *підозрюваний* (якщо є підстави

підозрювати у злочині), *фігурант справи, оперативний об'єкт, суб'єкт розслідування, контрольована особа, потенційний підозрюваний* тощо;

орієнтування – це повідомлення з інформацією про розшукувану особу, транспортний засіб або обставини злочину, передаване правоохоронцям для оперативного реагування;

патруль – група поліцейників для охорони громадського порядку шляхом несення патрульно-постової служби;

перевірка по базах – процес пошуку й звірки інформації про особу, транспортний засіб чи інші дані у внутрішніх і загальнодоступних реєстрах правоохоронних органів задля ефективнішого накопичення інформації, пов'язаної зі скоєними злочинами;

розкриття справи – пошук поліцейським винних і притягнення їх до відповідальності, згідно із законодавством, за певним алгоритмом розслідування: від отримання інформації (надходження заяви від потерпілого, свідків або через оперативні дані) до передавання справи до суду (оформлення доказової бази й підготовка до судового розгляду);

службовий собака – це спеціально навчена тварина, яка допомагає правоохоронцям у виконанні різних завдань, таких як пошук наркотиків, зброї, вибухових пристроїв, людей, а також у затриманні підозрюваних;

транспортна крадіжка – кримінальне правопорушення, що полягає в незаконному заволодінні транспортним засобом без мети його продажу, із подальшим використанням або переробленням. Це може включати викрадення автомобіля, мотоцикла, судна чи іншого транспортного засобу без згоди власника.

У процесі професійної комунікації між співробітниками правоохоронних органів використання професіоналізмів є цілком виправданим, оскільки ці одиниці забезпечують оперативність спілкування, фіксують специфіку професійної діяльності й сприяють формуванню мовленнєвої спільності. Вони активно функціують у внутрішньому мовному середовищі, зокрема в усному неофіційному спілкуванні.

Водночас у практиці офіційного діловодства або під час комунікації з громадянами вживання професіоналізмів може ускладнювати сприйняття інформації, знижувати рівень її зрозумілості й суперечити нормам офіційно-ділового стилю. Тому в зовнішній комунікації, особливо в офіційних документах, доцільно використовувати нормативну термінологію, що відповідає вимогам точності, нейтральності й загальнодоступності.

Висновки й перспективи. Отже, аналіз лексичної системи поліцейської галузі засвідчив наявність термінів, професіоналізмів і номенів, що відображають широкий спектр обов'язків правоохоронців. Спеціальні лексичні одиниці, зокрема номени й професіоналізми, відіграють важливу роль у забезпеченні ефективної комунікації між працівниками правоохоронних органів і громадськістю. Проте сфера їхнього використання варіюється від формальних документів до публічного й службового спілкування.

У зв'язку з тим, що поліцейська лексика постійно розвивається, виникає потреба в дослідженні її системності, зокрема принципів диференціації термінів, професіоналізмів і номенів. Зростання кількості таких одиниць у фаховій мові є результатом закономірного розвитку самої галузі, а відповідно, і її лексичного складу.

Роль професіоналізмів і номенів у спілкуванні полягає в тому, що вони, по-перше, спрощують комунікацію, оскільки дають змогу фахівцям швидко й точно передавати інформацію, що є зрозумілою лише членам певної професійної групи, у такий спосіб знижуючи ризик непорозумінь у спеціалізованому контексті; по-друге, формують професійну ідентичність, адже наявність специфічних мовних одиниць створює своєрідну «мову професії», що відокремлює представників цього фаху від інших соціальних груп і підвищує їхню корпоративну єдність; по-третє, регулюють професійні стандарти, оскільки професіоналізми й номени використовують для встановлення норм і стандартів поведінки в межах професійного середовища, а також для визначення вимог до кваліфікації,

обов'язків і прав поліцейників, що сприяє підтримці професійної дисципліни й ефективності роботи.

Перспективою дослідження вбачаємо вивчення дискусійних аспектів щодо номенів і професіоналізмів як специфічних складників фахової мови, а також аналіз поліцейних жаргонізмів, їхнього впливу на комунікацію в професійному середовищі та їхнє функціонування в різних контекстах.

Список використаної література

1. Архипенко Л., Мельник П. Професіоналізми й номенклатура в складі української термінології інформаційного права. *Slavia Orientalis*. Т. LXXII. 3. 2023. С. 1–14.
2. Д'яков А. С., Кияк Т. Р., Куделько З. Б. Основи термінотворення. Семантичні та соціолінгвістичні аспекти. Київ : Видавничий дім «КМ Academia», 2000. 2018 с.
3. Кияк Т. Р., Каменська О. І. Семантичні аспекти нормалізації термінологічних одиниць. *Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка*. 2008. № 38. С. 77–80.
4. Кияк Т. Р., Науменко А. М., Огуй О. Д. Теорія і практика перекладу (німецька мова). Вінниця : Нова книга, 2006. 592 с.
5. Ковкіна Є. В. Професіоналізм, професійний жаргонізм і номен у дискурсі криміналістичної експертизи. *Лінгвістичні дослідження* : зб. наук. праць. Харків : Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди, 2021. Вип. 60. С. 164–181.
6. Крижанівська А. Як відрізнити термін від нетерміна. *Культура слова*. 1984. Вип. 27. С. 63–69.
7. Крыжановская А. В., Симоненко Л. А. Актуальные проблемы упорядочения научной терминологии : монографія. Київ : Наукова думка, 1987. 164 с.
8. Литовченко І. О. Динамічні процеси у військовій лексиці української мови (назви зброї, амуніції, споруд) : монографія / за ред. Ж. В. Колоїз. Кривий Ріг : Вид-во Р. А. Козлов, 2016. 206 с.
9. Михайлова Т. В. Номен у науково-технічній сфері. *Українська термінологія і сучасність* : зб. наук. праць. 2007. Вип. VII. С. 82–86.
10. Нахапетова О. В. Співвідношення понять «термін», «номен», «номенклатура» у назвах спорідненості і свояцтва. *Вісник Донецького національного університету. Серія Б: Гуманітарні науки*. 2014. Вип. 1–2. С. 171–177.
11. Нікуліна Н. В. Дискусії щодо терміна «номен» в українському та зарубіжному мовознавстві. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Проблеми української термінології. 2010. № 676. С. 56–61.
12. Нікуліна Н. В. Теоретичне осмислення загальних понять сучасного термінознавства у концепціях видатних лінгвістів. *Українська термінологія і сучасність* : зб. наук. праць. 2009. Вип. VIII. С. 45–49.
13. Нікуліна Н. В. Національно-культурна специфіка номенклатурних знаків (номенів) на позначення автобусної техніки українського виробництва. *Лінгвістичні дослідження* : зб. наук. праць. Харків : Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди, 2020. Вип. 52. С. 73–80.
14. Овчаренко В. М. Структура і семантика науково-технічного терміна. Харків, 1968. 71 с.
15. Павлова О. Г. Терміни, професіоналізми і номенклатурні знаки (до проблеми класифікації спеціальної лексики). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». 2008. № 620. С. 49–54.
16. Пивоваров В. М. та ін. Мова української юриспруденції : навч. посіб. Харків : Право, 2020. 330 с.
17. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII; чинний від 7.11.2015 : станом на 23.03.2024. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 11.04.2025).
18. Римаренко Ю. І. Поліція і поліцейна діяльність у цивілізованому вимірі (замість переднього слова). *Міжнародна поліцейська енциклопедія* : у 10 т. / відп. ред.: Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій та ін. Київ : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре»», 2003. Т. I : Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології / упор. Ю. І. Римаренко та ін. 2003. С. 7–13.
19. Родзевич Н. С. Поняття *термін, термінологія, номенклатура* в працях радянських і зарубіжних учених. *Лексикографічний бюлетень*. 1963. Вип. 9. 128 с.
20. Романова О. О. Спеціальна лексика української мови як об'єкт лінгвістичного дослідження: термін і номен. *Термінологічний вісник*. 2011. Вип. 1. С. 55–62.
21. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2010. 844 с.
22. Туровська Л. В. Терміни та номен в науково-технічній сфері. *Українська термінологія і сучасність* : зб. наук. праць. Київ : КНЕУ. 2005. Вип. VI. С. 225–229.
23. Удовіченко Л. Г. Поліцейська термінологія: становлення, структура, функціонування : дис. ...док. філософії : 03 Гуманітарні науки, 035 Філологія / Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. Харків, 2024. 193 с.

24. Халіновська Л. Кореляція понять *термін* і *номен* в українській науково-технічній термінології. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. 2012. № 733. С. 57–59.

25. Hoffmann L. Kommunikationsmittel Fachsprache. Eine Einführung [2 Auflage. Durchges]. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1985. 307 s.

References

1. Arkhopenko, L., & Melnyk, P. (2023). Profesionalizmy y nomenklatura v skladi ukrainskoi terminoleksyky informatsiinoho prava [Professionalisms and nomenclature in the structure of Ukrainian terminological vocabulary of information law]. In: *Slavia Orientalis*, 72(3), 1–14 (in Ukr.).
2. D'iakov, A. S., Kyiak, T. R., & Kudelko, Z.B. (2000). Osnovy terminotvorennia. Semantychni ta sotsiolingvistychni aspekty [Fundamentals of terminology creation: Semantic and sociolinguistic aspects] (2nd ed.). Kyiv: Vydavnychiy dim "KM Academia", 2018 (in Ukr.).
3. Kyiak, T. R., & Kamenska, O. I. (2008). Semantychni aspekty normalizatsii terminolohichnykh odynyts [Semantic aspects of normalization of terminological units]. In: *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu im. I. Franka [Bulletin of Zhytomyr Ivan Franko State University]*, (38), 77–80 (in Ukr.).
4. Kyiak, T. R., Naumenko, A. M., & Ohui, O. D. (2006). Teoriia i praktyka perekladu (nimetska mova) [Theory and practice of translation (German language)]. Vinnytsia: Nova Knyha (in Ukr.).
5. Kovkina, Ye. V. (2021). Profesionalizm, profesiynyi zharhonizm i nomen u dyskursi kryminalistychnoi ekspertyzy [Professionalism, professional jargonism, and nomen in the discourse of forensic expertise]. In: *Linhvistychni doslidzhennia [Linguistic Studies]: zb. nauk. pr. Khark. nats. ped. un-t imeni H. S. Skovorody*, (60), 164–181 (in Ukr.).
6. Kryzhanivska, A. (1984). Yak vidriznyty termin vid netermina [How to distinguish a term from a non-term]. In: *Kultura slova [Culture of the Word]*, (27), 63–69 (in Ukr.).
7. Kryzhanovskaia, A. V., & Simonenko, L. A. (1987). Aktualni problemy uporiadkuvannia nauchkovoii terminolohii [Current issues of scientific terminology regulation] (Monograph). Kyiv: Naukova Dumka, 164 (in Rus.).
8. Lytovchenko, I. O. (2016). Dynamichni protsesy u viiskovii leksytsi ukrainskoi movy (nazvy zbroi, amunitsii, sporud) [Dynamic processes in the military vocabulary of the Ukrainian language (names of weapons, ammunition, fortifications)]: monograph. Kryvyi Rih: R. A. Kozlov Publishing House (in Ukr.).
9. Mykhailova, T. V. (2007). Nomeny u naukovo-tekhnichnii sferi [Nomens in the scientific and technical sphere]. In: *Ukrainska terminolohiia i suchasnist [Ukrainian Terminology and Modernity]: zb. nauk. pr.*, (VII), 82–86 (in Ukr.).
10. Nakhapetova, O. V. (2014). Spivvidnoshennia poniat "termin", "nomen", "nomenklatura" u nazvakh sporidnenosti i svoiatstva [Correlation of concepts "term", "nomen", and "nomenclature" in the names of kinship and affinity]. In: *Visnyk Donetskoho natsionalnoho universytetu. Serii B: Humanitarni nauky [Bulletin of Donetsk National University. Series B: Humanities]*, (1–2), 171–177 (in Ukr.).
11. Nikulina, N. V. (2010). Dyskusii shchodo termina "nomen" v ukrainskomu ta zarubizhnomu movoznavstvi [Discussions on the term "nomen" in Ukrainian and foreign linguistics]. In: *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnik". Serii A: Problemy ukrainskoi terminolohii [Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic". Series A: Problems of Ukrainian Terminology]*, (676), 56–61 (in Ukr.).
12. Nikulina, N. V. (2009). Teoretychne osmyslennia zahalnykh poniat suchasnoho terminoznavstva u kontseptsiiakh vydatnykh lingvistiv [Theoretical understanding of general concepts of modern terminology studies in the concepts of prominent linguists]. In: *Ukrainska terminolohiia i suchasnist [Ukrainian Terminology and Modernity]: zb. nauk. prats*, (VIII), 45–49 (in Ukr.).
13. Nikulina, N. V. (2020). Natsionalno-kulturna spetsyfika nomenklaturnykh znakiv (nomeniv) na poznachennia avtobusnoi tekhniki ukrainskoho vyrobnytstva [National-cultural specificity of nomenclature signs (nomens) denoting bus equipment of Ukrainian production]. In: *Linhvistychni doslidzhennia [Linguistic Studies]: zb. nauk. pr. Khark. nats. ped. un-t imeni H. S. Skovorody*, (52), 73–80 (in Ukr.).
14. Ovcharenko, V. M. (1968). Struktura i semantyka naukovo-tekhnichnoho termina [Structure and semantics of scientific and technical terms]. Kharkiv, 71 (in Ukr.).
15. Pavlova, O. H. (2008). Terminy, profesionalizmy i nomenklturni znaky (do problemy klasyfikatsii spetsialnoi leksyky) [Terms, professionalisms, and nomenclature signs (on the problem of classification of special vocabulary)]. In: *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnik". Serii A: Problemy ukrainskoi terminolohii [Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic". Series A: Problems of Ukrainian Terminology]*, (620), 49–54 (in Ukr.).
16. Pivovarov, V. M., et al. (2020). Mova ukrainskoi yurysprudentsii [The language of Ukrainian jurisprudence]: navch. posib. Kharkiv: Pravo, 330 (in Ukr.).
17. Verkhovna Rada of Ukraine (2015). Pro Natsionalnu politsiu: Zakon Ukrainy [On the National Police: Law of Ukraine] № 580-VIII of July 2, 2015, as amended up to March 23, 2024. Retrieved April 11, 2025. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (in Ukr.).
18. Rymarenko, Yu. I. (2003). Politsiia i politsiina diialnist u tsyvilizovanomu vymiri (zamist perednoho slova) [Police and police activity in a civilized dimension (instead of a foreword)]. In: Yu. I. Rymarenko,

Ya. Yu. Kondratiev, V. Ya. Tatsii et al. (Eds.). *International Police Encyclopedia* (Vol. 1: Theoretical-methodological and conceptual foundations of police law and police deontology). Kyiv: Concern «Publishing House «In Yure»», 7–13 (in Ukr.).

19. Rodzevych, N. S. (1963). Poniattia termin, terminolohiia, nomenklatura v pratsiakh radianskykh i zarubizhnykh uchenykh [Concepts of term, terminology, and nomenclature in the works of Soviet and foreign scholars]. In: *Leksykohrafichnyi biuleten* [Lexicographic Bulletin], (9), 128 (in Ukr.).

20. Romanova, O. O. (2011). Spetsialna leksyka ukrainskoi movy yak ob'iekt linhvistychnoho doslidzhennia: termin i nomen [Special vocabulary of the Ukrainian language as an object of linguistic research: term and nomen]. In: *Terminolohichnyi visnyk* [Terminological Bulletin], (1), 55–62 (in Ukr.).

21. Selivanova, O. O. (2010). Linhvistychna entsyklopediia [Linguistic encyclopedia]. Poltava: Dovkillia-K, 844 (in Ukr.).

22. Turovska, L. V. (2005). Terminy ta nomeny v naukovo-tekhnichnii sferi [Terms and nomens in the scientific and technical sphere]. In: *Ukrainska terminolohiia i suchasnist* [Ukrainian Terminology and Modernity]: *zb. nauk. prats.* Kyiv: KNEU, (VI), 225–229 (in Ukr.).

23. Udovychenko, L. H. (2024). Politsiina terminolohiia: stanovlennia, struktura, funktsiiuvannia [Police terminology: formation, structure, functioning]: PhD dissertation (Ukrainian language). Kharkiv, 193 (in Ukr.).

24. Khalinovska, L. (2012). Koreliatsiia poniat termin i nomen v ukrainskii naukovo-tekhnichnii terminolohii [Correlation of concepts “term” and “nomen” in Ukrainian scientific and technical terminology]. In: *Visnyk Natsionalnoho universytetu “Lvivska politekhnika”. Serii: Problemy ukrainskoi terminolohii* [Bulletin of the National University “Lviv Polytechnic”. Series: Problems of Ukrainian Terminology], (733), 57–59 (in Ukr.).

25. Hoffmann, L. (1985). *Kommunikationsmittel Fachsprache. Eine Einführung* (2nd ed.). Tübingen: Gunter Narr Verlag, 307 (in Ger.).

PROFESSIONALISMS AND NOMENCLATURE OF IN THE POLICE LEXICON OF THE MODERN UKRAINIAN LANGUAGE

**Liliia Udovichenko, Doctor of Philosophy in Philology, Senior Lecturer
at the Department of Ukrainian Studies, Kharkiv National Automobile and Highway University
(Kharkiv, Ukraine)**

e-mail: udovichenko_lg@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5953-2923>

Abstract. Introduction. The police sector, like any other professional sector, has its own specific vocabulary and related issues. In particular, police terminology is at the stage of studying general features, establishing differences in the interpretation of units, and codifying them. The distinction between the concepts of ‘term’, ‘nomen’ and ‘professionalism’ is an important aspect of studying any terminology. Our study provides a comprehensive consideration of these categories in the context of police activity. Such an approach will facilitate the unification of police terms, professional communication, legal regulation and educational and scientific support of the activities of the National Police.

The Purpose – to analyse the concepts of term, nomen and professionalism – components of the specialised vocabulary of the Ukrainian police terminology system, to study the functioning of nomens and professionalisms in various aspects of police activity.

The Methods. In the course of the study, the following main methods were used: general scientific methods of analysis and synthesis, observation (for collecting empirical material), special methods of continuous sampling (for forming a corpus of relevant units for further analysis), systematisation and generalisation (for identifying the latest trends and finding out their impact on the formation of police vocabulary), descriptive (for classifying and interpreting the analysed vocabulary), and definitional analysis (for studying the semantic content of lexical units).

Main results of the study. The corpus of police nomenclature has been processed, and a database of nomenclature units has been created for further research and compilation. The role of professionalisms in police speech is clarified. They not only transmit specialised knowledge but also serve as identifiers of the professional community, ensure the effectiveness of communication and reflect the ways of nominating units of objective reality. The scope of application of nomens and professionalisms is defined. It includes official business speech, as well as public and professional communication. The importance of analysing these linguistic units for an in-depth understanding of the professional discourse of police officers is emphasised.

Originality. The article analyses terms, nomens and professionalisms as markers of the specificity of police officers' speech in the conceptual and functional aspects. The article establishes the criteria for

distinguishing these linguistic units in the police lexicon and highlights their systemic relations in the structure of professional speech for the first time.

Conclusions and specific suggestions of the author. *The analysis of the lexical system of the police sector has shown the existence of terms, professionalisms and nomens. They play a key role in ensuring effective communication both among police officers and in interaction with the public. In particular, they perform several important functions in professional communication: they facilitate fast and accurate transmission of information understood by representatives of a particular professional group; they form professional identity, a specific “language of the profession”; they regulate professional standards; it is through professionalisms and nomens that norms of behaviour are established, qualification requirements and professional duties are defined.*

Further research should be directed at analysing the controversial aspects of the functioning of nomens and professionalisms in the professional language, as well as at studying police jargon as a separate layer of professional vocabulary.

Key words: *police vocabulary, terminology, nomenclature, nomen, professionalism.*

Надійшла до редакції: 18.03.2025

Прийнято до друку: 01.05.2025

СТРУКТУРА СЕМАНТИКИ ПРИКМЕТНИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ЛЕКСИКОГРАФІЧНІЙ СИСТЕМІ

*І. В. Олександрук, доктор філософії, молодший науковий співробітник
Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України
(Київ, Україна)*

e-mail: ira_oleksandruk@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2701-1714>

У статті розглянуто структуру семантики прикметників української мови в лексикографічній системі тлумачного типу. Дослідження проведено на матеріалі електронної форми Словника української мови у 20 томах, який створюють в Українському мовно-інформаційному фонді Національної академії наук України. Працю представлено у вигляді Віртуальної лексикографічної лабораторії «Словник української мови».

Актуальність дослідження зумовлена застосуванням комп'ютерних технологій у дослідженнях із семантики, орієнтованих на створення автоматизованих систем опрацювання мовної інформації. Основним інструментом семантичного аналізу в цих системах є електронні тлумачні словники. Мета статті – проаналізувати структуру семантики відносних прикметників на основі інформаційної теорії лексикографічних систем для можливості подальшого опрацювання програмними засобами. Об'єктом дослідження є словникові статті прикметників української мови.

У розвідці проаналізовано структурне представлення параметрів лівої частини словникової статті, що репрезентує систему граматичної семантики, та правої – лексичної семантики прикметників української мови на засадах інформаційної теорії лексикографічних систем. У межах дослідження розроблено лексикографічну базу даних «Структура семантики прикметників української мови», яка є зручним інструментом для подальшого опрацювання структури прикметникових словникових статей, зокрема моделювання граматичної і лексичної семантики.

***Ключові слова:** електронний тлумачний словник, комп'ютерна лексикографія, семантика, відносні прикметники української мови.*

Актуальність. Актуальність обраної теми визначена недостатньою вивченістю застосування комп'ютерних технологій у дослідженнях, орієнтованих на розроблення автоматизованих систем опрацювання інформації. Важливе значення мають праці, спрямовані на створення систем семантичного автоматизованого аналізу тексту; розроблення методів представлення лексикографічної інформації у структурованій формі, доступній для оперування в комп'ютерах та мережах, а також способів програмного екстрагування інформації з текстів та інших словників з метою подальшого опрацювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню та різнобічному вивченню українського прикметника, зокрема специфіки семантики, присвячено праці багатьох мовознавців: Д. Х. Баранника, В. М. Васильченка, І. Р. Вихованця, М. П. Кочергана, О. П. Штонь, М. І. Степаненка, І. Ю. Кірічек та ін. Однак ці студії зорієнтовані на теоретичне мовознавство. У працях В. А. Широкова розроблено інформаційну теорію лексикографічних систем, яка надає універсальну теоретичну основу як для традиційної, так і для цифрової лексикографії, а також розглянуто проблеми формалізованого опису структури прикметників української мови в межах інформаційного моделювання проблемно-орієнтованих структур українськомовних лексикографічних систем [3, 4, 5, 8 та ін.].

Теорія лексикографічних систем є узагальненням понять граматичних і лексичних значень, що слугує ефективним інструментальним засобом для провадження семантичних досліджень із використанням комп'ютерних технологій. Як зауважує автор, теорія надала концептуальний апарат і формальні засоби для розгляду лексикографічних структур як

самостійних мовно-інформаційних об'єктів, що допускають абстрагування від конкретних текстових реалізацій у словникових статтях і, представлені у вигляді певних формальних об'єктів, набувають самостійної лінгвістичної інтерпретації та можуть бути застосованими для нових мовознавчих досліджень [3, с. 98].

Лексикографічна система (Л-система) – це інформаційний об'єкт, який поєднує в собі риси моделі даних, моделі знань, логіко-лінгвістичного числення певного типу та є спеціальним інформаційним середовищем, у якому розвивається лексикографічний ефект (або певна їх сукупність) [5, с. 35]. Лексикографічний ефект постає основним системотвірним феноменологічним принципом мови, він відповідає за виявлення в певній ділянці мови комплексів дискретних одиниць, що виконують функцію структурних елементів лексикографування у відповідному словнику. Тому будь-який феномен мови може бути «лексикографований» і, отже, стати об'єктом певного словника [7, с. 5].

Основними системотвірними об'єктами Л-системи є комплекс елементарних інформаційних одиниць системи, а основними системотвірними відношеннями – відношення «суб'єкт – об'єкт» і «форма – зміст».

Мета дослідження – проаналізувати структуру семантики прикметників української мови на засадах інформаційної теорії лексикографічних систем для можливості подальшого опрацювання програмними засобами.

Матеріали і методи дослідження. Матеріал дослідження – словникові статті прикметників, автоматично екстраговані з електронної форми Словника української мови у 20 томах [2], обсягом більше ніж 200 тисяч реєстрових слів. Словник функціонує у двох формах: електронній та паперовій. Електронна форма словника представлена Віртуальною лексикографічною лабораторією «Словник української мови» (ВЛЛ «СУМ»), яка служить інструментальною системою для укладання Словника української мови у 20-ти томах, а також для проведення лінгвістичних досліджень. ВЛЛ «СУМ» є відкритою системою, тому постійно поповнюється новими лексемами.

Для досягнення поставленої мети було застосовано такі **методи дослідження**: описовий, дистрибутивний аналіз (для дослідження особливостей уживання відносних прикметників у сполученні з іменниками), інформаційна теорія лексикографічних систем (для поглибленого дослідження семантичної структури українського прикметника).

Результати дослідження та їх обговорення. Застосування інформаційної теорії лексикографічних систем до інтерпретації прикметникових словникових статей вимагає встановлення формальних репрезентантів їхньої структури. Згідно з теорією, Словник розглядаємо як лексикографічну систему, що має свою структуру та складається з множини словникових статей, виокремлення структурних елементів яких є необхідною умовою для автоматизованого опрацювання інформації. Як зазначає В. А. Широков, для проведення автоматизованого аналізу граматичних, лексичних, семантичних та інших ефектів, відтворених у СУМ, необхідно в явному вигляді мати такі формальні об'єкти, які репрезентують структуру кожної його словникової статті, структуру міжсловникових відображень і словника в цілому [4, с. 183].

Аналіз структурних елементів семантики відносних прикметників зроблено на основі їх опису в Словнику української мови у 20 томах відповідно до теоретичних засад інформаційної теорії лексикографічних систем.

У тлумачному словнику відображено системний опис лінгвістичної інформації, яку впорядковано та структуровано відповідно до лексикографічних правил і традицій. Як лексикографічна система словник містить мінімум два необхідні складники: реєстрову (ліву) та інтерпретаційну (праву), що є виявом відношення «форма – зміст». Саме наявність інтерпретаційної частини – носія змістового компонента відношення «форма – зміст» відрізняє словник від звичайного списку слів [6, с. 118].

Структурні елементи лівої частини словникової статті в Словнику мають певний набір параметрів, які використано для опису граматичної семантики, що відображено за відповідними лексикографічними ремарками.

Реєстрове слово виділене жирним шрифтом та обов'язково з наголосом. Узагальнено структуру прикметникових словникових статей можна представити в такій формі:

X	V	F	S
---	---	---	---

X – реєстрове слово;

V – лексемні варіанти реєстрового слова;

F – флексія реєстрового слова (жіночого і середнього роду);

S – функціонально-стильова характеристика прикметника.

Лексемні варіанти, подані у лівій частині словникової статті, можуть бути утворені на основі суфіксальної, префіксальної, акцентуаційної чи фонетичної варіації реєстрового слова. За кількістю лексичних компонентів реєстрового ряду словникова стаття може бути однокомпонентною (K^1), двокомпонентною (K^2), трикомпонентною (K^3) і т. ін.:

АГЛИЦЬКИЙ, а, е, *заст.*: K^1 = аглицький.

АВАНТЮРНИЦЬКИЙ, *рідко* **АВАНТУРНИЦЬКИЙ**, а, е.: K^1 = авантюрницький; K^2 = авантурницький; фонетична варіація.

УКРАЇНСЬКИЙ (ВКРАЇНСЬКИЙ), а, е.: K^1 = український; K^2 = вкраїнський; префіксальна варіація.

УСМІХНЕНИЙ (ВСМІХНЕНИЙ), УСМІХНУТИЙ (ВСМІХНУТИЙ), а, е.: K^1 = усміхнений; K^2 = всміхнений; K^3 = усміхнутий; K^4 = всміхнутий; префіксальна варіація.

ВСЕВИДЮЩИЙ (УСЕВИДЮЩИЙ), рідше ВСЕВИДЮЧИЙ (УСЕВИДЮЧИЙ), ВСЕВІДЯЩИЙ (УСЕВІДЯЩИЙ), ВСЕВІДЯЧИЙ (УСЕВІДЯЧИЙ), а, е.: K^1 = всевидющий; K^2 = усевидющий; K^3 = всевидючий; K^4 = усевидючий; K^5 = всевидящий; K^6 = усевидящий; K^7 = всевидячий; K^8 = усевидячий; префіксальна варіація.

Структурне представлення параметрів лівої частини словникової статті, що репрезентує систему граматичної семантики прикметників української мови, сприятиме побудові алгоритмів для подальшого опрацювання.

Лексична семантика мовних одиниць у Словнику представлена в правій частині його статей, де відображена смислова структура слова, багатозначність реєстрової одиниці та її фразеологізми, зв'язок значень з іншими словами. Усі структурні ефекти формально визначено в тексті словника за допомогою спеціальних розділових позначок, позиційно, шрифтовими виділеннями тощо, тому побудову формального репрезентанта структури може бути повністю алгоритмізовано [4, с. 206].

На основі інформаційної теорії лексикографічних систем у дослідженні правої частини прикметникових словникових статей Словника, вирізняємо набір структурних елементів, за допомогою яких провадимо системний опис лексичного значення реєстрового слова.

Для прикметникових правих частин статті такими є елементи:

T – тлумачення лексичного значення прикметника;

S – один або кілька синонімів;

A – один або кілька антонімів;

I_1 – ілюстрація / ілюстрації до основного тлумачення;

V_1 – відтінок значення, який представлений у Словнику двома скісними рисками «//»;

I_2 – ілюстрація / ілюстрації до відтінку значення;

F – інформація про функціонування прикметника в складі усталених словосполучень [стійкі словосполучення, словосполучення – термінологічні словосполучення з позначкою трикутник (Δ), фразеологічні одиниці з позначкою ромб ($\diamond$)];

V_2 – відтінок значення до стійких словосполучень;

I_3 – ілюстрація / ілюстрації до стійких словосполучень.

Унаочнимо викладене на прикладі словникової статті:

«АМАТОРСЬКИЙ, а, е. Прикм. До **аматор**; любительський. *По містах і містечках почали організовуватися аматорські трупи* (І. Франко); – *Так тоді добре, слухайте і мотайте на вус. Чорнишенко хоче заснувати театр, перший на цьому клаптику землі, справжній, не аматорський театр* (Б. Лепкий); // Виконуваний аматорами. *На вакаціях учителі здебільшого робляться акторами і грають преподано аматорські спектаклі* (І. Карпенко-Карий); *В місті його знали як українофіла, бо носив під форменою тужуркою вишивану сорочку з стьожкою і був організатором аматорських малоросійських спектаклів* (Б. Антоненко-Давидович); *Від поверхового, малокомпетентного, аматорського вивчення та залучення випадкових сортів Л. П. Симиренко перейшов до науково обґрунтованої інтродукції та всебічного дослідження їхніх господарських і біологічних особливостей* (з газ.)» [2].

Зазначені елементи, за допомогою яких зроблено лексикографічний опис лексичної семантики мовних одиниць, набувають статусу формальних репрезентантів структури правої частини словникової статті.

На основі аналізу словникових статей з'ясовано, що лексична семантика прикметників представлена за допомогою основних способів тлумачення слів у тлумачному словнику: описовий, синонімічний, відсильний, трапляються також комбіновані способи тлумачень – описово-синонімічний, описово-антонімічний, описово-перелічувальний та ін.

Окремого розгляду потребують відносні прикметники, лексичне значення яких побудовано за відсильними формулами тлумачення «Прикм. до» та «Стос. до», які лише встановлюють факт зв'язку значення прикметників із лексичними значеннями іменників, від яких їх утворено, що внаслідок проведення аналізу їхніх семантичних властивостей за допомогою комп'ютерних програм. Зазначені формули тлумачення мають досить широку семантику й передають загальне значення відносних прикметників. За своїм семантичним обсягом такі формули повністю охоплюють усі смислові навантаження, зазначені в ілюстративній частині словникової статті. Більш докладно вони розглянуті в праці [1].

За своєю структурою словникові статті відносних прикметників із формулами тлумачення «Прикм. до» та «Стос. до» мають таке відображення: X див. Y, наприклад: **«АБІТУРІЄНТСЬКИЙ**, а, е. Прикм. До **абітурієнт**» [2].

Будова словникової статті може бути складнішою, оскільки довжина низки відсилянй може бути більшою за одиницю й мати цілий ланцюг відсилянй:

x ... див. y^1, y^2
 x ... див. y^1, y^2, y^3
 $x^1, x^2, \dots$ див. y^1, y^2
 $x^1, x^2, x^3, \dots$ див. $y^1, y^2, y^3, \dots$

Наприклад:

«АРГОТІЧНИЙ, а, е, лінгв. Прикм. До **арго** і **арготізм**.

АБА́ТСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. До **абат**, **абатіса** і **абатство**.

АУДИТО́РНИЙ, рідко **АВДИТО́РНИЙ**, а, е. Прикм. До **аудито́рія**, **авдито́рія** 1.

А́НГЕЛЬСЬКИЙ, рідше **А́НГОЛЬСЬКИЙ**, **Я́НГОЛЬСЬКИЙ**, а, е. 1. бібл. Прикм. до **а́нгел**, **а́нгол**, **я́нгол** 1» [2].

На основі опрацьованого матеріалу в дослідженні створено лексикографічну базу даних «Структура семантики прикметників української мови», яка даних містить такі поля:

Поле 1 – відображення прикметникової реєстрової лексеми.

Поле 2 – відображення граматичних параметрів реєстрового слова.

Поле 3 – відображення тлумачення реєстрової лексеми.

Поле 4 – відображення синонімів / антонімів.

Поле 5 – відображення лексико-семантичного варіанта реєстрового слова.

Фрагмент лексикографічної бази даних

Поле 1	Поле 2	Поле 3	Поле 4	Поле 5
АДЕКВА́ТНИЙ	а, е	Цілком відповідний	тотожний	
ВИШНЕ́ВИЙ	а, е	1. Прикм. до ві́шня 2. Темно-червоний, кольору стиглої темної вишні		// Вигот. із вишень (у 2 знач.)
КВІТЧА́СТИЙ	а, е <i>перен.</i>	1. Укритий квітами 2. Різного кольору 3. Дуже прикрашений	різнобарвний примхливий, пишний (про мову, слова і т. ін.)	// Який зображує квіти, зелень // На якому зображені квіти // Пістрявий, строкатий
КОЛЕКТІ́ВНИЙ	а, е.	Прикм. до колектив	спільний	// Який належить колективу. // Який здійснює колектив. // Власт. колективу, який ґрунтується на спільності праці, інтересів та на принципах колективізму. // Признач. для колективу.

База даних є зручним інструментом для одержання різнотипної інформації за будь-яким інформативним елементом, що значно спрощує та оптимізує аналіз семантичної структури досліджуваних прикметникових лексем. Крім того, формат лексикографічної бази даних має такі переваги: слугує ефективним способом систематизації і впорядкування мовної інформації, дає можливість провадити дослідження за окремим лексикографічним параметром, у зручній формі структурувати інформацію, зробивши її придатною для подальшого опрацювання програмними засобами, що є необхідною умовою для автоматизованого оброблення інформації.

Висновки і перспективи. На засадах інформаційної теорії лексикографічних систем виокремлено й проаналізовано структурні елементи словникових статей українських прикметників, що є необхідною умовою для подальшого автоматизованого опрацювання інформації в лексикографічній системі, зокрема для моделювання граматичної і лексичної семантики.

Розроблена лексикографічна база даних «Структура семантики відносних прикметників» слугує зручним інструментом для одержання семантичної інформації способом фільтрування даних за будь-яким інформативним елементом, що значно спрощує й оптимізує аналіз семантичної структури досліджуваних прикметникових лексем, уможливорює провадження автоматичних вибірок слів за наявністю того чи того компонента в структурі їхнього значення.

Список використаних джерел

1. Олександрук І. В. Застосування комп'ютерних технологій під час дослідження семантики відносних прикметників української мови. *Pomiedzy. Polonistyczno-Ukrainoznawcze Studia Naukowe*. 2022, nr 4 (7), ss. 59–66.
2. Словник української мови у 20 томах online. URL: <https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=25129&page=835> (дата звернення 10.03.2025).
3. Широков В. А. Елементи лексикографії. Київ : Довіра, 2005. 304 с.
4. Широков В. А. Інформаційна теорія лексикографічних систем. Київ : Довіра. 1998. 331 с.
5. Широков В. А. Комп'ютерна лексикографія. Київ : Наукова думка, 2011. 352 с.
6. Широков В. А. та ін. Лінгвістично-інформаційні студії: праці Українського мовно-інформаційного фонду НАН України : у 5 т. Київ : УМІФ, 2018. Т. 1 : Наукова парадигма та основні мовно-інформаційні структури. 271 с.
7. Широков В. А., Олександрук І. В. Віртуальна лексикографічна лабораторія «Словник української мови» як інструмент семантичних досліджень. *Мовознавство*. 2019. № 5. С. 3–20.
8. Широков В. А. Феноменологія лексикографічних систем. Київ : Наукова думка, 2004. 326 с.

References

1. Oleksandruk, I. V. (2022). Zastosuvannya komp'yuternykh tekhnolohiy pid chas doslidzhennya semantyky vidnosnykh prykmetnykiv ukrayins'koyi movy [Application of computer technologies in the study of semantics of relative adjectives in the Ukrainian language]. In: *Pomiedzy. Polonistyczno-Ukrainoznawcze Studia Naukowe* [Between. Polish-Ukrainian Studies], 4 (7), 59–66 (in Ukr.).
2. Slovnyk ukrayins'koyi movy u 20 tomakh online [Dictionary of the Ukrainian language in 20 volumes online]. Available at: <https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=25129&page=835> (in Ukr.).
3. Shyrokov, V. A. (2005). Elementy leksykohrafiyi [Elements of lexicography]. Kyiv: Dovira, 304 (in Ukr.).
4. Shyrokov, V. A. (1998). Informatsiyna teoriya leksykohrafichnykh system [Information theory of lexicographic systems]. Kyiv: Dovira, 331 (in Ukr.).
5. Shyrokov V. A. (2011). Komp'yuterna leksykohrafiya [Computer lexicography]. Kyiv: Naukova dumka, 352 (in Ukr.).
6. Shyrokov, V. A. ta in. (2018). Linhvistychno-informatsiyni studiyi: pratsi Ukrayins'koho movno-informatsiynoho fondu NAN Ukrayiny: u 5 t. [Linguistic and information studies: works of the Ukrainian Language and Information Foundation of the National Academy of Sciences of Ukraine: in 5 vols.]. Kyiv: UMIF, 1: Naukova paradyhma ta osnovni movno-informatsiyni struktury, 271 (in Ukr.).
7. Shyrokov, V. A. & Oleksandruk I. V. (2019). Virtual'na leksykohrafichna laboratoriya «Slovnyk ukrayins'koyi movy» yak instrument semantichnykh doslidzhen' [Virtual lexicographic laboratory “Dictionary of the Ukrainian Language” as a tool for semantic research]. *Movoznavstvo* [Linguistics], 5, 3–20 (in Ukr.).
8. Shyrokov, V. A. (2004). Fenomenolohiya leksykohrafichnykh system [Phenomenology of lexicographic systems]. Kyiv: Naukova dumka, 326 (in Ukr.).

THE STRUCTURE OF THE SEMANTICS OF UKRAINIAN ADJECTIVES IN THE LEXICOGRAPHIC SYSTEM

Iryna Oleksandruk, PhD, junior research fellow

*at the O. O. Potebnya Institute of the National Academy of Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)*

e-mail: ira_oleksandruk@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2701-1714>

Abstract. Introduction. The article deals with the structure of the semantics of Ukrainian adjectives in the lexicographic system of the explanatory type. The study was conducted on the basis of the electronic form of the Dictionary of the Ukrainian Language in 20 volumes, which is being created by the Ukrainian Language and Information Foundation of the National Academy of Sciences of Ukraine. The dictionary is presented in the form of the Virtual Lexicographic Laboratory “Dictionary of the Ukrainian Language”. The relevance of the study is due to the use of computer technologies in semantics

research aimed at creating automated systems for processing language information. The main tool for semantic analysis in these systems is electronic explanatory dictionaries.

The purpose of the article is to analyze the structure of the semantics of relative adjectives on the basis of the information theory of lexicographic systems for the possibility of further processing by software. The object of the study is the dictionary entries of adjectives in the Ukrainian language.

The methods. Research methods – lexicographic analysis, information theory of lexicographic systems.

Main results of the study. Originality. The article analyzes the structural representation of the parameters of the left part of the dictionary entry, which represents the system of grammatical semantics, and the right part, which represents the lexical semantics of adjectives in the Ukrainian language, on the basis of the information theory of lexicographic systems. As part of the study, the lexicographic database “Structure of Semantics of Ukrainian Adjectives” was developed, which is a convenient tool for further elaboration of the structure of adjectival dictionary entries.

Conclusion. On the basis of the information theory of lexicographic systems, the structural elements of dictionary entries of Ukrainian adjectives are identified and analyzed, which is a prerequisite for further automated processing of information in a lexicographic system, in particular, modeling of grammatical and lexical semantics.

Key words: electronic explanatory dictionary, computer lexicography, semantics, relative adjectives of the Ukrainian language.

Надійшла до редакції: 03.04.2025

Прийнято до друку: 21.05.2025

НІКНЕЙМ ЯК СКЛАДНИК ВІРТУАЛЬНОЇ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

*І. В. Омелюх, аспірантка кафедри
українського мовознавства і прикладної лінгвістики,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)*

e-mail: omeljuhiryna@vu.cdu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2551-8191>

У статті проаналізовано роль нікнейма як одного з основних елементів ідентифікації та самопрезентації користувача в інтернет-просторі. Актуальність дослідження зумовлена збільшенням кількості користувачів соціальних мереж, перенесенням частини комунікації в онлайн-середовище, що зумовлює потребу вивчення механізмів формування онлайн-ідентичності, її мовної специфіки. Мета роботи – окреслити роль нікнейма в побудові віртуальної мовної особистості, з'ясувати його значення як основного чинника її самопрезентації. Проаналізовано погляди сучасних лінгвістів на поняття віртуальної особистості та її складники. Розглянуто різні дефініції веб-, мережевої та інтернет-особистості, а також визначено основні характеристики віртуальної мовної особистості, такі як безтілесність, анонімність, множинність та автоматизація. Особливу увагу приділено функціям нікнейма, його здатності відображати індивідуальні риси користувача.

Акцентовано на відмінності віртуальної мовної особистості від реальної та тенденцію до її реалістичнішої самопрезентації. Розглянуто вплив інтернет-середовища на мовлення користувачів, що репрезентує фрагментарність та стислість висловлень.

У висновках наголошено, що нікнейми є першим враженням про віртуальну мовну особистість, вони дають користувачам змогу самостійно формувати свій онлайн-образ та виконують важливу функцію представлення й вирізнення учасника інтернет-комунікації. Наголошено, що віртуальна мовна особистість існує незалежно від реального світу, простору та часу, а інтернет-комунікація породжує нові форми мовлення.

Ключові слова: нікнейми, мережеві імена, віртуальні імена, віртуальна мовна особистість, вебособистість.

Актуальність дослідження. За дослідженнями DataReportal, станом на початок 2025 року зафіксовано, що приблизно 56,4 % населення України (21,6 мільйона осіб) – це активні користувачі соціальних мереж. Інтернетом послуговуються 82,4 %, що становить 31,5 мільйона осіб [8].

XXI століття диктує нові правила гри. Людство продовжує адаптуватися до сприйняття світу по-новому – в онлайн-форматі. Причиною цього є цифровізація суспільства, інтеграція штучного інтелекту в комунікацію, стрімкий рух суспільно-політичного життя та вкорінення комп'ютеризації в усіх сферах, що забезпечують життєдіяльність. Частина соціальної взаємодії, комунікації між людьми, незалежно від їхнього віку, відбувається не в дійсності, а в інтернеті.

Власники віртуальних імен залишаються вільними щодо вибору чи створення нікнейма, тому цей тип онімів реагує на всі зміни, які відбуваються в суспільстві. З огляду на це, мережеві імена та їхня еволюція є важливим об'єктом дослідження багатьох наукових розвідок.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Поширення інформаційно-комунікаційних технологій у різноманітних сферах життя спричинило те, що значна частина населення України є активним користувачем соціальних мереж. Тому вважаємо, що широке послуговування соціальними мережами відображає мовні смаки аудиторії на сучасному етапі їхнього розвитку. Можливість швидко реагувати на зміни та фіксувати їх у писемній формі привертає увагу до інтернету дослідників різних галузей: психології, соціології, філософії тощо. Лінгвістика не залишається осторонь. Зокрема, В. І. Аксьонова

[2] у своїх працях акцентує на карнавальній природі онлайн-комунікації, де нікнейми часто виконують роль елементів ігрової самопрезентації. І. О. Велика [3] розглядає структуру віртуальної мовної особистості, визначаючи нікнейм як важливий ідентифікатор та засіб комунікації. О. В. Ігнатова [4] аналізує творчий підхід користувачів до створення нікнеймів, звертає увагу на застосування мовної гри. А. В. Попова [5] досліджує функції нікнеймів як засобів самоідентифікації в соціальних мережах і встановлення соціальних зв'язків. Є. О. Сазонова [6] пропонує систематизацію термінів, що описують віртуальну особистість. Еволюція віртуальної особистості та її мовні вияви в інтернет-комунікації перебувають у полі зору Т. Є. Храбан [7].

Мета дослідження – окреслити роль нікнейма як одного зі складників створення віртуальної мовної особистості й основного чинника її самопрезентації в інтернет-просторі.

Відповідно серед завдань праці – стислий огляд підходів до опису віртуальної особистості в наукових розвідках сучасних дослідників, осмислення нікнейма як елемента вебособистості.

Методи дослідження. Основний метод розвідки – описовий, також застосовано спостереження, узагальнення. Матеріал демонструє антропоцентричну парадигму, яка спирається на мовну особистість.

Результати дослідження та їх обговорення. У сучасному мовознавстві немає однозначного розв'язання проблеми дефініції віртуальної мовної особистості. Є. О. Сазонова пропонує ввести до обігу такі синонімічні терміни на позначення віртуальної особистості: вебособистість, мережева особистість, онлайн-особистість, інтернет-особистість [6, с. 81–82]. Т. Є. Храбан виокремлює основні значення для всіх дефініцій вебособистості:

- 1) user name, nickname, використовувані для ідентифікації в блогах, чатах;
- 2) login, user name – ідентифікатор для входу в комп'ютерну систему;
- 3) вигадана особистість;
- 4) robot, bot;
- 5) замітники імені людини, що ними користувачі послуговуються для маркування громадської, правової або іншої соціальної репрезентації [7, с. 259].

Мережева особистість може бути фізичною або юридичною особою, яка представлена індивідуально чи колективно. Зважаючи на це, вважаємо за доцільне звернути увагу на правове визначення віртуальної особистості – «це об'єктивна форма особистості у цифровому середовищі» [1, с. 53]. Що ж до віртуальної мовної особистості, то це поняття ширше і, на думку І. О. Великої, – «це квазіособистість, що встановлює контакт з іншим комунікантом або групою комунікантів, виражає себе за допомогою невербальних та вербальних засобів (тобто можливо має аватар, або фото, а також специфічне ім'я і стиль викладу інформації), проходить процес авторизації» [3, с. 59].

І. О. Велика зазначає, що, подібно до мовної особистості, вебособистість для успішної комунікації у віртуальному просторі повинна мати «комунікативну компетенцію, яка включає в себе навички, вміння, знання, що є необхідними для отримання інформації і її обміну» [3, с. 59]. Інтернет-особистість поєднує унікальні, порівняно з реальною, складники, зокрема:

- енциклопедичний (можливість умістити в нікнеймі необхідну чи (і) бажану інформацію та прочитати її в інших віртуальних іменах, вміння послуговуватися інформаційно-комунікаційними технологіями, за допомогою яких можлива комунікація);
- мовний (володіння мовними засобами на рівні, достатньому для того, щоб задовольнити користувацькі потреби, створюючи нікнейм);
- інтерактивний (людина спілкується з іншими суб'єктами, які існують у віртуальному просторі за чинними в цьому середовищі правилами спілкування й етикету) [3, с. 59].

Вебособистість може бути створена для виконання певних функцій, дій, а мережеве ім'я як один із її складників має на меті сприяти досягненню бажаного результату. Особливістю віртуальної особистості є «відсутність тілесності», «можливість створення необмеженої кількості» особистостей [1].

Вебособистість 20-х років XXI століття, з одного боку, не має обмежень, а з іншого – залежить від реальності, простору і часу, на неї, зокрема, впливають бізнес, політика, економіка, суспільна думка тощо. Хоч віртуальна мовна особистість функціонує в інтернет-просторі і в реальному чи віддаленому часі може комунікувати з іншими користувачами незалежно від того, де вона перебуває, людина сама обирає, дотримуватися її часових меж або взагалі відкидати їх. Проте сучасний світ змінюваний, і для того, щоб бути популярною, актуальною, професійною, важливою, потрібно відстежувати події, вчасно й доречно на них реагувати. Тому вебособистість намагається мінімізувати часовий проміжок в інтернет-комунікації, реагувати одномоментно. Яскравим прикладом цього є нікнейми сайту KOLO, створювані під час повномасштабної війни, а тому головна їх мета – сприяти перемозі, стимулювати людей донатити (*KOLOсальний Бандера, Жовто-блакитний сапер, Бунтівний Залужний*).

Слушною є думка І. О. Великої про те, що віртуальна особистість розкутіша й демократичніша, ніж реальна, вона діє так, як уважає за потрібне, й уникає стереотипів [3, с. 59]. Інколи основна мета діяльності віртуальної мовної особистості – це зламати стереотипи, довести, що неможливе реальне, і показати це іншим.

Вебособистість має індивідуальні риси, вона «потенційно є витвором мистецтва, тобто створення віртуальної особистості – приклад самостворення» [7, с. 258]. Найбільш яскраво це можна спостерігати тоді, коли віртуальні імена людина вигадує для себе, а інформація, зашифрована в них, акцентує, вирізняє потрібну користувачеві рису. Кожна людина по-своєму вирішує, як побудувати комунікацію, які правила встановлювати. Також вона визначає, чи дотримуватися правил інших користувачів інтернету, це, зокрема, помітно на прикладі нікнеймів соціальної мережі «Фейсбук», коли користувачі утворювали їх, порушуючи правила (напр.: *Doma Domtia, OG Legenda* (легенда), *Анна Анна*). Віртуальну мовну особистість відрізняє від мовної особистості те, що інші учасники комунікації не визнають її реальною. Фактично така особистість – це вербалізований образ, продукт комунікації, що в будь-який момент може з'явитися або зникнути у віртуальному просторі. Також варто зазначити, що нині спостерігаємо тенденцію до того, що віртуальна особистість намагається презентувати себе в інтернеті якомога реалістичнішою, що й відображено в нікнеймах (напр.: *Наташка з сільпошки, Ті самі айтішники, i_am_oliiii*). На розвиток мовної особистості впливає низка чинників: нова лінгвальна реальність, інтернет, необхідність адаптуватися до нових умов, реалізація користувацьких потреб у віртуальному просторі. Зокрема, цими чинниками зумовлене функціонування в соціальних мережах нікнеймів-прагматонімів (напр.: *Медівня 1979, творчий паб «UKRпиття», КОРОГВА*).

Нам імпонує думка Т. Є. Храбан, що «віртуальна особистість не заміняє реальну і не протистоїть їй, а є новою формою побудови власного “Я”» [7, с. 259]. Дослідниця визначає такі маркаційні ознаки віртуальної особистості, як анонімність, нематеріальність, різноманітна ідентичність, вільне конструювання ідентичності, особливість іменування, автоматизація, публічність [7, с. 259]. Є. О. Сазонова виокремлює характеристики вебособистості: безтілесність (складається зі знаків, символів і дій), анонімність, наявність будь-якого набору характеристик, множинність (один користувач може мати декілька віртуальних мовних особистостей), автоматизація (користувач може симулювати свою активність) [6, с. 82].

Під впливом інтернет-простору модифікується будова тексту, зокрема, схема

Отже, спочатку користувачі сприймають факт події, а потім її опис. Той самий текст зазнає безперервної трансформації, виникають різноманітні варіанти інтерпретацій змісту. Яскравими прикладами таких змін є нікнейми. Зазвичай це одне або декілька слів, які 1) мають розказати про акаунт, його власника тощо, 2) інші користувачі спочатку бачать нікнейм і лише потім переходять на акаунт, щоб ознайомитися з розміщеною там інформацією (напр.: *Квіти у Лілії та Юрія, Все для кондитерів, Садиба «У Ані»*).

Адаптація мовної особистості до нових умов зумовлює залучення до живого мовлення елементів, що їх сучасний мовець використовує під час інтернет-спілкування, унаслідок чого мовлення стає фрагментарним, сухим (напр.: *Теплиці Саджанці Мікрозелень; ТЕЙПУВАННЯ.КУРСИ.ВІННИЦЯ*). Окрім того, довгі, розлогі й вичерпні речення потребують часу, щоб їх набрати на комп'ютері, телефоні, планшеті, що не завжди вдається. Тому така мовна економія дорівнює економії часу.

Віртуальна мовна особистість набуває унікальної здатності – демонструвати взаємозаперечне й водночас взаємопов'язане поєднання своєї індивідуальності й творчості. Нікнейми допомагають їхнім власникам набути нового мовного самовираження – реалізувати своє прагнення до публічності. Вебособистість для створення чи обрання мережових імен використовує ігровий, імпровізаційний стиль, може презентувати себе анонімно.

В інтернеті користувач реалізує парадоксальну можливість бути таким, як усі, й одночасно зберігати унікальність, виявляти необмежений потенціал власної самореалізації, вибирати й реалізовувати свої бажання та вподобання. Наприклад, особистий акаунт людини з ім'ям Катерина може бути презентований такими нікнеймами: *katarin_its_life*, *_who_is_katya_*, *k_a_ttt_y*; Марія – *_masha_007*, *masha_sim*, *ma.rusya*, *mari_mishutka*, *m.a.s.h.u.l.k.a_*, *naza.ruk_marija*. Інтернет сприяє вдосконаленню особистості, розвитку нових умінь та навичок, а основним посередником між людиною та інтернетом стає мова [4, с. 45–46].

Віртуальна мовна особистість володіє певними знаннями й уявленнями; може осмислювати, інтерпретувати та оцінювати дійсність: має соціальні, психологічні та комунікативні потреби, індивідуальний стиль [5, с. 59].

В. І. Аксьонова використовує термін «карнавальна особистість» на позначення того, що в інтернеті першочергового значення набуває карнавал (шоу). Карнавал, протиставлений раціональному, науковому мисленню, впливає на формування нової віртуальної особистості. Для того щоб зацікавити користувачів, утримати аудиторію, блогери створюють шоу, свято. Ознаками такого карнавалу є емоційність, перевдягання, адже його основна мета – розваги. Найчастіше виразниками вищезазначеного в нікнеймах постають графічні засоби, зокрема крапки, нижні підкреслення, великі та малі літери, їхня кількість (напр.: *_ana_.luisa_*, *_.dia_.nka_*, *_an_ne_ttt*).

У віртуальному просторі часто відсутня відповідальність автора за передане ним повідомлення та спостерігача за його реакцію (коментарі). Під впливом віртуальної особистості в реальній людини відбувається трансформація цінностей і формування нових її елементів, що відображено в мові. Вебособистість не намагається розібратися в отриманій інформації, не поглиблює знання в конкретній царині, її задовольняє інформація в такому вигляді, у якому вона представлена в інтернет-джерелі. Сприймання

інформації епізодичне, фрагментарне, не структуроване. Людина стає некритичним, ситуативним, несистемним споживачем інформації, яка перетворюється в інформацію без змісту і втрачає зв'язок з реальністю.

Висновки і перспективи. Проведене дослідження підтверджує, що в сучасному інтернет-просторі нікнейм є ключовим елементом формування першого враження про віртуальну мовну особистість. Користувач мережі «Інтернет» може створити інформацію про себе самостійно: зберегти максимальну анонімність, сховатися за віртуальним іменем чи звернути на себе увагу, вибравши яскравий, помітний нікнейм. Незалежно від наміру користувача, самопрезентація в інтернеті дає змогу учасникові комунікації стати ким завгодно, приписати собі будь-які якості – як позитивні, так і негативні. Отже, нікнейм виконує свою основну функцію – представити й виділити учасника інтернет-комунікації.

Віртуальна мовна особистість існує в особливому онлайн-середовищі, відмінному від реального простору і часу. Інтернет-комунікація породжує нову форму мовлення – усно-писемну, ознакою якої є те, що спонтанне мовлення починають фіксувати в письмовій формі. Для нової лінгвістичної реальності характерна гіпертекстуальність, підкреслена розмовність, спонтанність. Текст в інтернеті має необмежену кількість інтерпретацій. Специфічні риси віртуальної особистості, такі як безтілесність, анонімність, множинність, автоматизація, впливають на способи самовираження, зокрема через вибір нікнеймів. Сприймання інформації епізодичне, фрагментарне, не структуроване, і це задовольняє потреби користувача.

Спостережено еволюцію в мотиваціях віртуальної самопрезентації. Якщо ще в порівняно недавніх розвідках звертали увагу на те, що віртуальна особистість має мету – відійти від реальної людини, стати омріяною, ідеалізованою версією себе, утілити бажання в життя, то в сучасних умовах, особливо після COVID та з початком повномасштабного вторгнення, вебособистість усе частіше використовується для підтримки й популяризації реальної людини в дійсному світі.

Список використаної літератури

1. Аврамова О. Є. Віртуальна (цифрова) особистість: суб'єктивний та об'єктивний аспект. *Збірник наукових праць НДІ ПЗІР НАПрН України. Вип. : Інноваційний процес: виклики воєнного часу, проблеми, перспективи євроінтеграції*. Харків, 2022. С. 52–56.
2. Аксьонова В. І. Формування комунікативної особистості в умовах глобалізації суспільства. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. Запоріжжя, 2012. Вип. 49. С. 63–77.
3. Велика І. О. Особливості віртуальної мовної особистості в інтернет-дискурсі. *Science and Education a New Dimension*. 2017. Vol. 28. P. 58–61.
4. Ігнатова О. В., Санченко Є. М. Поняття «мовна особистість» у віртуальному комунікативному середовищі. *Nauka i inowacja. Filologiczne nauki. Przemyśl*, 2011. Vol. 10. P. 43–47.
5. Попова А. В. Нікнейм як основний засіб самопрезентації віртуальної особистості в інтернет-комунікації: семантична природа та класифікація (на матеріалі української мови). *Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах*. Вінниця, 2017. Вип. 33–34. С. 49–58.
6. Сазонова Є. О. Феномен веб-особистості. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія : Філологічна. Острог, 2017. Вип. 66. С. 81–82.
7. Храбан Т. Є. Віртуальна мовна особистість як феномен Інтернету. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*. Сер. : Філологічні науки. Кіровоград, 2015. Вип. 138. С. 258–262.
8. <https://datareportal.com/reports/digital-2025-ukraine> (дата звернення: 11.04.2025).

References

1. Avramova, O. Ye. (2022). Virtualna (tsyfrova) osobystist: sub'iektyvnyi ta ob'iektyvnyi aspekt [Virtual (digital) personality: subjective and objective aspect]. In: *Zbirnyk naukovykh prats NDI PZIR NAPrN Ukrainy. Vyp. : Innovatsiyni protses: vyklyky voiennoho chasu, problemy, perspektyvy yevrointehratsii* [Collection of scientific works of the Research Institute of the Institute of the National Academy of Sciences of Ukraine. Issue: Innovation process: challenges of wartime, problems, prospects of European integration]. Kharkiv, 52–56 (in. Ukr.).
2. Aksyonova, V. I. (2012). Formuvannia komunikatyvnoi osobystosti v umovakh hlobalizatsii suspilstva [Forming of communicative personality in the conditions of globalization of society]. In: *Humanitarnyi visnyk*

Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii [Humanitarian Bulletin of Zaporozhye State Engineering Academy]. Zaporizhzhia, 49, 63–77 (in. Ukr.).

3. Velyka, I. O. (2017). Osoblyvosti virtualnoi movnoi osobystosti v internet-dyskursi [The peculiarities of virtual linguistic personality in Internet-discourse]. In: *Science and Education a New Dimension*. 28, 58–61 (in. Hung.).

4. Ihnatova, O. V. & Sanchenko Ye. M. (2011). Poniattia «movna osobystist» u virtualnomu komunikatyvnomu seredovyshchi [The concept of «linguistic personality» in a virtual communicative environment]. In: *Nauka i inowacja. Filologiczne nauki* [Science and Innovation. Philological Sciences]. Przemyśl, 10, 43–47 (in. Pol.).

5. Popova, A. V. (2017). Nikneim yak osnovnyi zasib samoprezentatsii virtualnoi osobystosti v internet-komunikatsii: semantychna pryroda ta klasyfikatsiia (na materialy ukrainskoi movy) [Nickname as the main means of self-presentation of a virtual personality in Internet communication: semantic nature and classification (based on the Ukrainian language)]. In: *Typolohiia movnykh znachen u diakhronichnomu ta zistavnomu aspektakh* [Typology of Language Meanings in Diachronic and Contrastive Aspects], Vyp. 33–34, 49–58 (in. Ukr.).

6. Sazonova, Ye. O. (2017). Fenomen veb-osobystosti [The phenomenon of web personality]. In : *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiya»*. [Scientific notes of the National University «Ostroh Academy»]. Seriya : Filolohichna Ostroh: Vyd-vo Nats. un-tu «Ostrozka akademiya», Vyp. 66, 81–82 (in. Ukr.).

7. Khraban T. Ye. (2015). Virtualna movna osobystist yak fenomen Internetu [Virtual motion personality as an Internet phenomenon]. In: *Naukovi zapysky Kirovohrads'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka* [Academic Commentaries Volodymyr Vynnychenko Kirovohrad State Pedagogical University]. Ser.: Filolohichni nauky. Kirovohrad, 138, 258–262 (in. Ukr.).

9. <https://dataportal.com/reports/digital-2025-ukraine> (date of application: 11.02.2025). (in. Ukr.).

THE NICKNAME AS A COMPONENT OF THE VIRTUAL LINGUISTIC PERSONA

Iryna Omeliukh, PhD student

of the Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics,

Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

(Cherkasy, Ukraine)

e-mail: omeljuhiryna@vu.cdu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2551-8191>

Abstract. Introduction. The significance of this paper is amplified by the increasing frequent use of social media and the significant shift of personal interaction into the online environment. As digital communication has become an integral part of everyday life, it is imperative to examine how people create and present themselves in the online environment. Therefore, there is an urgent need for in-depth studies on the processes of online identity formation and their characteristic linguistic features.

Purpose. The major goal of this study is to describe the contribution of nicknames to the creation of a virtual linguistic persona, their significance as a key element in user self-presentation. The research seeks to analyze how the selection and utilization of a nickname influence the formation of a unique online persona.

Methods. The primary research method used is descriptive, complemented by observation and generalization. Data obtained from social media platforms such as Facebook, Instagram, and TikTok, and the volunteer platform 'KOLO', between 2022–2025, manifest an anthropocentric paradigm grounded in the user's linguistic persona. It facilitates a comprehensive examination of the role of communicative demands in shaping users' selections of nicknames.

Results. This article analyzes the perspectives of contemporary linguists on the concept of a virtual persona and its constituent features. Moreover, the paper explores a series of definitions pertaining to web, network, and internet personas, as well as determines the key characteristics of the virtual linguistic persona, including disembodiment, anonymity, multiplicity, and automation. Furthermore, a particular focus is placed on the role of the nickname and its ability to express the individual characteristics of the user.

In addition, much emphasis is placed on the significant differences that exist between virtual and real-world linguistic personas, with a strong lean towards greater realism in online self-presentations, often influenced by socio-political factors. Additionally, the impact of the online setting on user communication, as it is heterogeneous and dense in nature, is examined. The results indicate that virtual names, despite being brief linguistic units, possess the ability to convey a lot of information and therefore serve as a crucial point of engagement for users' interaction.

Originality. This study offers novel insights through its pertinent examination of nicknames within contemporary socio-political phenomena, specifically focusing on how the full-scale invasion has impacted user naming strategies. Furthermore, it presents an analysis of the adaptive, evolving quality of the virtual linguistic persona amidst the dynamic environment of the online world.

Conclusion. The findings of this study corroborate that, in today's digital landscape, nicknames play a significant role in forming initial impressions about the virtual linguistic persona. Nicknames enable users to construct their online identities at will and serve essential representation and differentiation functions between people engaging in internet-mediated communication. Regardless of the user's underlying motivations, online self-presentation makes it possible for individuals to select any identity they wish and ascribe any traits they desire.

It is emphasized that the virtual linguistic persona exists independently of the real world, space and time. Furthermore, internet communication generates a novel, hybrid, oral-written form of discourse, characterized by the written capture of spontaneous speech. The disembodiment, anonymity, multiplicity and automation, which are the defining characteristics of virtual persona, have direct implications for self-expression practices, particularly in the creation of usernames.

Key words: nicknames, usernames, virtual names, virtual linguistic persona, online persona.

Надійшла до редакції: 17.02.2025

Прийнято до друку: 05.04.2025

ДІАЛЕКТОЛОГІЯ. ІСТОРІЯ МОВИ

УДК 811.161.2'28'373.7

DOI: 10.31651/2226-4388-2025-38-40-52

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ ЯК ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ ДІАЛЕКТОНОСІЇВ

**Г. І. Мартинова, доктор філологічних наук, професор
кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)**

e-mail: ganmart@meta.ua

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8033-075X>

**Т. В. Щербина, кандидат філологічних наук,
доцент кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)**

e-mail: Tanya_Bevz@i.ua

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-0008-5983>

У статті проаналізовано фразеологічні одиниці в середньонадніпрянських говірках, представлено репертуар стійких сполучень слів як засобів відображення мовної картини світу носіїв середньонадніпрянського діалекту, що, з одного боку, ґрунтоване на фундаментальних принципах буття людини – плинності часу й цінності життя, пошуках сенсу й істини, поняттях моралі й совісті тощо, а з іншого – забарвлене локальною культурою, історією, специфікою природних умов, господарювання, традицій. Фразеологічна картина світу діалектоносіїв антропоцентрична й антропоморфна. У засвідчених фразеологізмах віддзеркалено особливості духовності та національного характеру середньонадніпрянців (ставлення до релігії, мови і мовлення, працелюбність, гостинність, щедрість, сакралізація хліба).

Матеріалом для написання статті слугували польові матеріали та «Словник середньонадніпрянських говірок» (ССГ), ґрунтом для якого стали збірники діалектних текстів. Застосування текстоцентричного підходу до вивчення фразеологізмів забезпечило їхню докладну характеристику щодо просторової варіативності та особливостей функціонування в живому мовленні. Виявлено фонетичні, граматичні, лексичні варіанти компонентів фразем у різних зонах середньонадніпрянського діалекту. Спостережено залежність семантики формально тотожних сполучень слів від мовленнєвої ситуації і логічного наголосу складників мовної одиниці.

Ключові слова: середньонадніпрянські говірки, діалектний текст, фразеологічна одиниця, фундаментальні принципи буття, мовна картина світу, моральні цінності.

Актуальність дослідження. Стрімкий розвиток української діалектології в останні десятиріччя позначився на способах і методах записування, фіксації, аналізу та репрезентації діалектного матеріалу; змінилися погляди на наукову цінність діалектних явищ різних структурних рівнів. Вивчення словникового складу українських говорів лишається одним з актуальних завдань сучасної лінгвістики, спрямованих на репрезентацію мовної картини світу у варіантах загального (узус, національна мова і, відповідно, національно-мовна картина світу), окремого (діалект, мовлення соціальної групи), одиничного (ідіолект, мовлення особистості). Як носії різних мов можуть сприймати довкілля по-різному, крізь призму свого світобачення, так і діалектоносії

лінгвалізують цей світ через власний спосіб мислення, через свої погляди, за допомогою специфічних мовних засобів, з аналізу яких можна формувати уявлення про основи існування певної культури, спільноти, конкретного мовно-територіального утворення. На особливу увагу заслуговують фразеологічні одиниці, адже саме вони засвідчують і передають від покоління до покоління культуру, традиції та основні цінності народу в найбільш яскравій образній формі. Кожному ареалу властиві специфічні стійкі сполучення слів, у яких відтворено світосприймання носіїв діалекту, їхні вподобання, звички, переконання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Діалектна фразеологія здавна, починаючи з кінця XIX ст., перебувала в колі наукових інтересів лінгвістів, однак, як слушно зауважував В. Ужченко, регіональні фразеологічні одиниці «найчастіше подавали “єдиним потоком” з лексикою або пареміями» [17, с. 263], і лише в 1959 р. Б. Ларін окреслив розмежування народної і книжної фразеології [8]. У сучасних дослідженнях спостерігаємо прагнення встановити обсяг і межі ареальної фразеології, визначити основні чинники й шляхи її розвитку, проаналізувати в ідеографічно-тематичному, соціолінгвальному, ментальному й психологічному аспектах (див. праці В. Ужченка [17], Н. Венжинович [1], О. Мигилинець [10], Р. Міняйла [11], Н. Коваленко [6] тощо). Фразеологічний рівень діалектного мовлення репрезентований у монографічних описах, дисертаціях, статтях, словниках, що неоднаково охоплюють український діалектний континуум. Найбільшою мірою представлена фразеологічна система південно-західного наріччя: семантика, функціонування і дериваційна база фразеологізмів бойківських говірок (Ю. Прадід [14], М. Демський [4]), значеннєва структура й граматичні особливості фразеологізмів лемківських говірок (Г. Ступінська [16]), способи структурної трансформації наддністрянських фразеологічних одиниць (Н. Романюк [15]), структурно-семантичне моделювання гуцульських фразем (М. Олійник [12]), відтворення мовної картини світу українців засобами традиційної народної фразеології західноподільських говірок (Н. Коваленко [6]). Ареальні фразеологізми північних говірок, зокрема середньополіських, найповніше представлені в словнику Г. Добролюжі [5], принагідно в етнографічних і лексико-фразеологічних розвідках В. Конобродської [7]. Фразеологічні одиниці слобожанських і східностепових говірок південно-східного наріччя репрезентовані в словнику Д. Ужченка і В. Ужченка [18], активні фразеологічні процеси в східнослобожанських і східностепових говірках дослідив Р. Міняйло [11].

Суттєвою прогалиною в представленні національної фразеосистеми вважаємо відсутність спеціальних студій фразеологічного фонду середньонаддніпрянського діалекту, що має як традиційний, так і специфічний арсенал засобів характеристики різних сфер людського буття.

Мета нашої розвідки – представити фразеологічні одиниці як мовні знаки, у яких відображене історичне, культурне й духовне життя носіїв середньонаддніпрянських говірок; проаналізувати фразеологічну вербалізацію фундаментальних принципів буття у зв’язних діалектних текстах і віддзеркалення їх у мовній картині світу діалектоносіїв.

Матеріали й методи дослідження. Джерелом для аналізу стали матеріали «Словника середньонаддніпрянських говірок», у якому відображено географію паспортизованих реєстрових одиниць за їх поширенням (докладніше див. ССГ, с. 11). Підґрунтям ССГ слугували збірники діалектних текстів «Говірки Південної Київщини» (ГПК), «Говірки Західної Полтавщини» (ГЗП), «Говірки Черкащини» (ГЧ).

У статті застосовано такі методи: *описовий* (для характеристики фразеологічних одиниць, систематизації та аналізу фактичного матеріалу), *компонентного аналізу* (визначення діалектних компонентів, виокремлення диференційних та інтеграційних ознак фразеологізмів), *контекстуального аналізу* (установлення текстотвірних реалізацій стійких сполук слів), *фразеологічної ідентифікації* (розкриття значення фразеологічної одиниці), *ареалогічний* (для характеристики фразем за поширенням).

Зауважимо, що респонденти не були спеціально націлені на представлення в розповідях фразеологічних одиниць. Особливо результативним для записів текстів стало «включення в мовне існування діалектоносія», або ж застосування «методу співіснування», який ґрунтований на психологічній контактності між дослідниками та інформантами і тривалості спостереження. Відповідно до згаданого методу, мовлення інформантів записували в природних умовах невимушеного спілкування.

Результати дослідження та їх обговорення. Фундаментальні принципи буття, що лежать в основі формування впорядкованої, універсальної концептуальної мовної картини світу, – це базові ідеї або істини, які визначають існування, поведінку, мораль і сенс життя людини. Діалектній картині світу як складникові загальнонаціональної мовної картини притаманні особливі характеристики, що відображають систему ідей та особливостей сприйняття довкілля в некодифікованій, образній мовленнєвій діяльності носіїв говірок, зокрема у фразеологізмах. Основними фразеологічними складниками мовної картини світу в середньонаддніпрянських говірках є передовсім усталені словосполучення, що характеризують людину, її погляди на світ, особливості духовності, цінності та переконання, специфіку національного характеру.

Аналіз матеріалів ССГ, а також пізніших записів зв'язного мовлення носіїв середньонаддніпрянських говірок засвідчив понад 250 фразеологічних одиниць. Із-поміж них виокремлюємо ті, що формально і значеннєво збігаються з фраземами української літературної мови (**змокнуть як хлющ** ◇ *з'мокнут'* йак хл'ушч, 'дуже змокнуть': *по'нав п'ід дошч | силний та змок йак хл'ушч* (Пщ) ЦЛСГ [ССГ, с. 151]; **як муха в окропі** ◇ йак |муха в окроп'і, 'швидка, проворна, про людину': *а йа моло'ден'ка / |вил'ізла на с'т'іл / по'вин:а бут' / йак |муха в окроп'і / йа та'ка й бу'л'а // йа про'ворна / ж'вава* (Грш) ППСГ [ССГ, с. 476]), фразеологізми, що мають фонетичні, граматичні (**од світання до смиркання** ◇ *од св'ітан'а до смирк'ан'а, 'цілий день': ро'били / ро'били од св'ітан'а до смирк'ан'а / та й заробиш |двац':ат ко'н'йок* (Пч) ЗСГ [ССГ, с. 151]), лексичні відмінності чи неоднакову семантичну структуру (**памороки забить** ◇ *памороки за'бит'*, 1. 'утратити свідомість': *в'ін |вийшов над'в'ір і п'ідсковз'нувс'а й упав // і в'ін за'бив со'б'і |памороки / і в'кал'ужу во'ди* (Лс) ЦПСГ; 2. 'відволікати пустими балачками': *ти вже ми'н'і за с'о'год'н'і так |памороки за'бив / шо йа вже ни |помн'у / шо й ро'бит' хот'іла* (Пщ) ЦЛСГ [ССГ, с. 292]) порівняно з літературними одиницями (пор. *від світання до смеркання* «1. З ранку до вечора, цілий день. 2. Весь час» [ФС, II, с. 790]; *памороки забить* «1. Позбавляти кого-небудь здатності нормально мислити або сприймати щось, вводити в оману. 2. Знесилювати фізично. 3. Дурманити, п'янити (про пахощі). 4. Позбавляти кого-небудь розуму, притомності» [ФС, II, с. 298].

Як відомо, середньонаддніпрянські говірки неоднорідні в діалектному відношенні. За матеріалами дослідження фонетики, фонології та лексики Г. Мартинова поділяє їх на групи, що відрізняються низкою специфічних особливостей [9, с. 250–319]. Аналізовані фраземи віддзеркалюють ареальну диференціацію середньонаддніпрянського говору передовсім у фонетичних варіантах компонентів стійких сполучень слів: **зашпари зайшли** ◇ *зашпари зайш'л'и*, 'стан організму, коли після перебування на холоді, виконання роботи в холодній воді тіло зігрівається': *йак |зашпари зайш'л'и / та'ка ж л'у'дина здо'рова |мати бу'л'и / а п'л'акал'и / йак мал'а ди'тина* (Ул) ЛПСГ; **зашпори зайшли** ◇ *зашпори зайш'ли, 'тс': о'то бу'л'о пи'ри'мо на опол'он'ц'і та так по'мерз'нимо / ноги о'тутичка / |руки / шо вже йак у |хат'і б'іл'а |груби |зашпори |зайдут' і в о'ч'ах ти'мн'іє* (Пщ) ЛЦСГ; **зашпарі зайдуть** ◇ *зашпар'і зайдут', 'тс': а в'зу'а ни бу'ло шо / то в |бат'кових бо'тинках / та об'мотками |ноги пооб'мотуйу та йду // о'то так |ранче хо'дили // н'і'чого ни бу'ло // |бос'і хо'дили // у ш'колу хо'дила / то |в'ечир'і |н'ісл'а об'ід і'деш / то мо'роз / в |ноги |зашпар'і |зайдут' / то б'іжиш до'дому* (Хр) ЛЦСГ; *падай'мо / в сн'і'гу |викачай'мос' / ита'ни |мокр'і / за'мерзнут' на но'гах / в |руки |зашпар'і зайш'ли / і хто то'д'і сла'б'ів / н'іх'то н'і'чого* (Жр) ПдСГ [ССГ, с. 145]. У словнику середньонаддніпрянських говірок засвідчене також лексичне варіювання компонентів фразеологічних одиниць: **коники**

одливать ◇ ¹коники одли¹ват', 'робити що-небудь несподіване, нерозумне, легковажне': ¹коло ма¹шини йа йак робил¹а / йа вс¹їда ¹коники одли¹вал¹а // бул¹о о¹це так // ма¹шина робит¹ / а ми шо / со¹лому заб¹їєм / с¹їдайм отди¹хат' (Лст) ЦПСГ [ССГ, с. 193]; **викидатель** ◇ ¹коники вики¹дат', 'робити що-небудь несподіване, нерозумне, легковажне': ну то й шо / шо в ¹нейї д¹ївчинка / ¹поки була ма¹ла / то н¹їчого / а йак була у ¹вос¹тому клас¹ї / то поча¹ла про¹гул¹уват¹ / а то д¹ї ста¹ла та¹к¹ї ¹коники вики¹дат¹ / шо та б¹їдна ¹мати ни з¹нала ку¹ди си¹бе д¹їт' (Жр) ПдСГ [ССГ, с. 192–193].

Специфіка фразеологізмів, засвідчених у середньонаддніпрянських говірках, полягає передовсім у функціонуванні як загальноновідомих одиниць, так і вузькорегіональних. На окрему увагу заслуговують вузьколокальні фраземи, які не співвідносні з літературними фразеологічними одиницями як формально (наприклад, містять мікротопоніми чи антропоніми, специфічні для мікроареалу): **Микільні святки** ◇ Ми¹к¹їл¹н¹ї с¹в¹ат¹ки, -их -□, тільки мн., обряд., рідк., 'релігійні свята на честь святих Варки, Савки, Миколая': Ми¹к¹їл¹н¹ї с¹в¹ат¹ки / ¹Варки / ¹Савки й Мико¹л¹аїа / три дн¹ї / це с¹в¹ат¹ки / Ми¹к¹їл¹н¹ї с¹в¹ат¹ки назива¹їут' у нас (СП) ЛПСГ [ССГ, с. 244]), так і семантично: **чом і ни Маруся** ◇ чом і ни Марус¹а, 'ї гарна, ї розумна': а вд¹ївал¹и там жи¹кет / чи їупка л¹їх¹ка / кир¹сет / так це кир¹сетка / йак со¹роч¹ка / от то б¹ї та¹ка д¹ївка / а ше йак і х¹л¹опиц¹ у ¹нейї хаз¹аїно¹витиї / то **чом і ни Марус¹а** (Грн) ССГ [ССГ, с. 459]. Саме такі фраземи особливо виразно засвідчують специфіку досліджуваного ареалу.

У локальних стійких сполученнях слів збережена інформація про оточення діалектоносіїв, історію населеного пункту, культурні надбання тощо. Зокрема, поширений у говірці с. Журавка Шполянської територіальної громади Звенигородського р-ну Черкаської обл. загальноновживаний фразеологізм **підвести під монастир** ◇ підвести під монастир, 'спровокувати на щось злочинне': а зїа¹завс¹а був з та¹коїу ком¹пан¹їїейу / ни д¹уже ха¹рошойу / а во¹ни йо¹го й п¹їдвїли п¹їд монас¹тир / ук¹рав мото¹цикла / в¹їн йо¹го й од¹ав на дру¹гий ден¹ / пока¹тавс¹а й од¹ав / а все од¹но два го¹ди да¹ли / од¹сид¹їв (Жр) ПдСГ [ССГ, с. 306] прозоро мотивований: на території, належній громаді села, розміщений Лебединський Свято-Миколаївський монастир (той самий, що його в 1823 р. відвідав Т. Шевченко зі своєю сестрою Катериною, яка молилася перед весіллям за своє щасливе подружнє життя). До його служителів таки зверталися не надто релігійні внаслідок багаторічної радянської політики жителі села в скрутних ситуаціях з проханнями допомогти хоча б молитвами. Крім цього, як виявилось в спілкуванні з ігуменею Магдалиною (2016 р.), у цій релігійній громаді справді знаходили прихисток і порушники закону, хто прагнув покаяння й виправлення. Так само прозору мотивацію має й інший стійкий вислів **петя монастирський** ◇ ¹пет¹а монас¹тирс¹кий 'людина з відхиленнями розумового й психічного розвитку': та так на ¹його по¹двїц¹а / то ¹наче н¹їчого / здо¹ровий / а¹ли ж шо / **пет¹а монас¹тирс¹кий** / чо¹гос¹ то в ¹його ни хва¹тайе / ну з голо¹войу шос¹ (Жр) – так звали реальну особу, вихованця дитячого будинку для дітей з вадами розвитку, хворих на ДЦП, який із 1972 р. до 1997 р. був розміщений у будівлі монастиря. У лівобережних середньонаддніпрянських говірках із таким значенням поширений фразеологізм **хоч дурний, хоч з Драбова**: о¹то йак при¹їїхав до нас но¹вий учин¹ у ¹шостий кл¹ас / ми й пи¹тайм йо¹го / от¹куда ти / а в¹їн ка¹же з Драбова / ми с¹м їїи¹мос¹ / а в¹їн жи¹ни ¹пойме чо¹го / бо ни з¹найе / шо в нас **шо дур¹ний / шо з Драбова** (Пщ) ЛПСГ. Цей стійкий вислів іронічно мотивований тим, що на будівництво дамби через Дніпро в 50-х роках ХХ ст. драбівчан, як і людей із різними відхиленнями, перевозили на роботу безкоштовно, отже, чинили нерозумно. У другій половині 70-х рр. ХХ ст. про цю інформацію вже мало хто пам'ятав, однак семантика 'людина з відхиленнями розумового й психічного розвитку' закріпилася за цією фразеологічною одиницею.

У фразеологізмах відтворена інформація й про особливості громадських місць населених пунктів. Наприклад, фразема **однести в топольки** однес¹ти в топол¹ки 'поховати': о¹то жи¹веш / шос¹ ¹робиш / за¹ботис¹:а ¹чимос¹ / а то¹д¹ї од¹нес¹т' у топол¹ки / добре йак хто гр¹їб догл¹адатиме / а н¹е / то й за¹будут¹ (Жр) мотивована

тим, що на сільському кладовищі раніше висаджували тополі. Зараз їх лишилося дуже мало, біля могил садять тільки декоративні кущі й квіти, однак фразеологічна одиниця так і залишилася з компонентом «топольки» (використання демінутива засвідчує, що стійке сполучення сформувалося ще тоді, коли дерева були невеликими).

Трактування сполуки слів як вільної чи стійкої, відповідно і її семантики, залежить від інтонування компонентів: *один дурак* (вільне словосполучення, ідеться про нерозумну людину): *один дурак сказав / а другий похтопив* (Жр) – і *один дурак* ‘все одно’: *один дурак в ін цого ни знає / шо ви йому розказуйіте?* (Жр). Часто для розуміння значення фразеологізму необхідний контекст й обізнаність із життєвою ситуацією, що спричинила виникнення стійкого словосполучення. Наприклад, інформанти розповідають давню (20-і роки ХХ ст.) історію про двох сусідок, жительок с. Журавка, які відзначали храмове свято доти, поки перестали впізнавати одна одну. Сперечаючись про спільну знайому, котрась із них зауважила: *Та йак ви ни з Журавки / то нічого й ни знайіте!* Так з’явився фразеологізм *ни з Журавки* *ни з Журавки* ‘людина, яка не розуміє співрозмовника’: *ти йому шо розказуй / шо ни розказуй / а йак воно ни з Журавки / то т’іки дивиц’а / поки то дойде / то самому лєкше зробит’* (Жр), однак значення цієї фраземи відоме лише жителям зазначеного населеного пункту. Отже, для діалектоносія спосіб бачення, осмислення й інтерпретації довкілля і його ословлення – мовна картина світу – забарвлені локальною культурою, історією, особливостями природних умов, господарювання, традицій.

Світобачення середньонаддніпрянця антропоцентричне й антропоморфне. Як слушно зауважує Т. Д’якова, «фразеологізми як фрагменти мовної картини світу завжди орієнтовані на суб’єкт, тобто постають вони не стільки для того, щоб описувати світ, скільки для того, щоб його інтерпретувати, оцінювати й виявляти суб’єктивне ставлення» [3, с. 26]. Зокрема, особливості антропоморфного світосприймання діалектоносії виявляють в ословленні явищ природи: *діди встають* ◇ *д’іди вста’йт’*, рідк., ‘з’являються на горизонті великі купчасті хмари, які вважають провісниками дощу’: *швидче повірт’айс’а с’іном / бо оно вже д’іди вста’йт’ / йак намочит’ / то знов з ним т’агац’а будиш* (Жр) ПдСГ [ССГ, с. 106].

Центром фразеологічного значення є сам діалектоносій і його бачення світу, що його мовець сприймає через порівняння й аналогію будови тіла і його частин зі своїми чи чужими діями, вчинками, якостями. Це виявляється в широкому метафоричному використанні соматизмів як компонентів фразем, у яких віддзеркалені глибинні переконання, прагнення і цінності, що супроводжують діалектоносія впродовж життя:

1) *рука: взятъ себе в руки* ◇ *вз’ат’ сибе в руки*, ‘заспокоїтися, зрозуміти своє становище’: *ти ни плач / воз’ми сибе в руки / бо нічого ни по’можиц’а / йакос’ буде* (Пц) ЦЛСГ [ССГ, с. 55]; *рука руку мие* ◇ *рука руку мийє* ‘про кругову поруку, коли люди утаюють злочинні вчинки одне одного’: *ти ж знайіш / хто в нас головував / Дир’дуга / а голова с’іл’ради Бломба / разом куб’рачили / то од’кого правди ждат’ / там рука руку мийє / до’кого ни п’ід’ій’ди / а йак ти йім ни вигодний / то ніх’то на тебе й ни дивиц’а* (Жр); *руки ни підложиш* ◇ *руки ни п’ід’ложиш*, ‘нічого не вдієш’: *т’ітка Вал’ка заслабла / Н’інка тужит’ тужит’ / а шо з’робиш / руки ж ни п’ід’ложиш / шо наз’начино* (Жр) ПдСГ [ССГ, с. 364]; *йти на чужі руки* ◇ *йти на чуж’і руки*, ‘віддати комусь, позбутися чогось’: *привила к’ішка чоти’р’ох / одну остав’у / а ті хай ідут’ на чуж’і руки* (Жр) ПдСГ [ССГ, с. 161];

2) *ніс: дуля під ніс* ◇ *дул’а п’ід н’іс*, ‘нічого’: *т’ім де робил’и у’же п’із’н’іше / то т’ім п’лат’ат’ у’же й по вос’ім’іс’ат’ / а нам дул’а п’ід н’іс стари’кам / шо ми не’ годи’мос’ н’і’куди* (Мир) ППСГ [ССГ, с. 117]; *задерти носа* ◇ *задерти носа*, ‘поводитися зверхньо’: *задер’носа й кочир’гойу ни д’іс’таниш* (Лт) ППСГ [ССГ, с. 130]; *сунуть свого носа* ◇ *сунут’ свого носа* ‘втручатися в чийсь справи’: *йак’би баба З’ін’ка менше м’ішалас’а до д’ітей / то може й жи’ли б / а то сунула свого носа / то нажи’ли м’іс’ац’ів два та й роз’ійш’лис’а* (Жр);

3) **очі:** **очі вивалить** ◇ **очі́ вивалит'**, 'здивуватися': *пос'тавьте с'в'іче"чку по'жалуста коло Хви́дос'ї́а / н'іх'то / оч'і́ вивалив / де той Хви́дос'ї́а (Ос) ППСГ [ССГ, с. 289]; за очі ловить* ◇ *за оч'і́ ловит'*, 'про надто яскравий візерунок на тканині': *їа та'кого ни лубл'у / так 'наче п'лат'ачко й гар'нен'ке / то ма'тер'ї́а ж за оч'і́ ловит'* / ни 'хочу та'кого купл'ат' (Жр) ПдСГ [ССГ, с. 126]; **тіки очі** ◇ *т'іки оч'і́ 'худий': а той же Хвед' та'кий став / ни йіс'т' же н'і'чого / ну т'іки оч'і́ / шо ж / йак та'ка бол'ачка вчи'пилас'а (Жр);*

4) **голова:** **голову морочить** ◇ **го́лову мо'рочит'** 'задумуватись про щось, що-небудь робити': *а ти'пер же ж то 'можна купит'* / *'нашо ж йо'го 'голову мо'рочит'* / *ї ма'л'їна у'с'аке / і 'зараз у 'мене все йе і кл'убн'їка / й ма'л'їна / і абри'коса і / все та'ке (Сш) ЛПСГ [ССГ, с. 86–87]; СГ; вітир у голові ◇ **в'ітир у голо'ві** 'про несерйозну людину': *ко'му там шо ка'зат' / ни'ма на 'кого на'д'ї́ац'а / у'же й го'да / а вси'одно во'но та'ке / н'ї на 'кого ни обраш'ча вн'ї'ман'ї́а / н'ї до л'у'дей / од'ним с'ловом в'ітир у голо'ві (Жр) ПдСГ [ССГ, с. 67];**

5) **рот:** **роззявить (роздявить) рота** ◇ **ро'з'авит' рота (роз'д'авит' рота)** 1. 'дивуватися з чого-, кого-небудь, задивлятися на що-, кого-небудь': *ї чо'го ти о'то с'тала / 'рота роз'д'авил'а (Пщ) ЦЛСГ [ССГ, с. 360];*

6) **зуби:** **зуб на зуб ни попада** ◇ **зуб на зуб ни попада**, 'дуже замерзнути': *бу'ло п'рийде"ш / 'чоботи ре"зинов'ї при'мерзнут' до но'ги / зуб на зуб ни попада / а в 'хат'ї 'холодно / шо й во'да за'мерзне (Крб) ЦЛСГ [ССГ, с. 154]; зуби скалить ◇ **зуби с'калит'**, знев., 'сміяться без причини': *ї чо'го йо'го 'зуби с'калит'* / *йак у'же так ни полу'чайиц'а (Пщ) ЦЛСГ [ССГ, с. 154];**

7) **палець:** **марець хватайе за палиць** ◇ **ма'ре"ц' хва'тайе за 'пал'ї"ц'**, 'про холодну весну': *у 'беризн'ї то ше та'ке тил'о / ше й мо'рози бу'вайут' / і с'н'їгом занї"се / 'ма'ре"ц' хва'тайе за 'пал'ї"ц' (Бл) ЛПСГ [ССГ, с. 238];*

8) **горло:** **стать по горло** ◇ **с'тат' по 'горло**, 'багато чого-небудь, достатньо для життя': *о'це купила лантух 'борошина / о'це йак'би вп'їат' привизли / так йак'би пенс'ї́ї / вз'а'ла / то с'тало б по 'горло із 'мене (Вст) ЦЛСГ [ССГ, с. 398];*

9) **шия:** **шию вломить** ◇ **шійу вло'мит'**, 'побігти': *ос' у'же й одби'вайут' / і 'Йаков ту'ди ж 'шійу вло'мив / по'б'їг ту'да / а цей 'Йаков ро'бив на ц'ї́й ж х'верм'ї (Ос) ППСГ [ССГ, с. 466]; сісти на шию ◇ **с'істи на 'шійу** 'бути на чиємусь забезпеченні, нічого не роблячи': *ми 'ран'ше ро'били з'малїч'ку / а ти'пер здо'ров'ї та'к'ї 'д'їти ни'при'каїан'ї / си'д'ат' на 'шійї у 'бат'к'ів (Бр).**

10) **бік:** **боки рват** ◇ **бо'ки рват'**, 'дуже сміятися, реготати': *хтос' йак поч'не чу'дит' / то см'її'мос'а / аж бо'ки рви'мо (Жр) ПдСГ [ССГ, с. 37];*

11) **спина:** **з'їсти як за спину кинуть** ◇ **з'їсти йак за с'пину 'кинут'** 'дуже швидко': *'така здо'рова ди'бела 'д'ївка бу'ла мо'їа баба / йак с'аде о'б'їдат' / то зйіс'т' у'се йак за с'пину 'кине (Чс) ЦПСГ [ССГ, с. 126];*

12) **ноги:** **на широку ногу** ◇ **на ши'року 'ногу** 'розкішно, заможно': *во'ни 'зараз жи'вут' на ши'року 'ногу / варит' н'і'чого ни 'хочут' / бо з'рош'ї́йе (Жр).*

Зазначені фразеологічні одиниці відображають ментальні й культурні пріоритети респондентів: тілесність у мові часто асоціюється з відвертістю, прямоотою, емоційністю. Специфіку мовної картини світу середньонаддніпряння ілюструють емоційно насичені фразеологізми-побажання, спрямовані на ураження частини тіла адресата: **хай його за пупа візьме** ◇ **хай його за 'пупа в'їз'ме**, виг., емоц., лайл.: *ни х'т'їла ж йо'го 'мати ми'не за ни'в'їтку ни х'т'їла / то в'ін п'їшов до Васи'л'а до сви'на'ра / це ж іти с'ватац'а / а 'мати хл'їба ни да'ла йо'му / іди / і так биз хл'їба / а во'ни / йак на'думавс' / то хай би'ре / хай йо'го за 'пупа в'їз'ме (Дб) ЗСГ [ССГ, с. 431]; хай йому очі повилазять ◇ **хай йо'му оч'і́ пови'лаз'ат'**, виг., емоц., лайл.: *ой 'господи ой / хай йо'му оч'і́ пови'лаз'ат'* / *шо йа т'іки ни пире"жил'а / т'роїе сви'ней 'кажний год / і тил'а / й 'хата / й го'род // і в 'мене" з'роблине все в по'р'адку ско'р'їше / йак у 'тебе бу'де чо'ло'в'їк / йа ско'р'їше з'робл'у (Грш) ППСГ [ССГ, с. 431].* Зазначені мовні одиниці – це глибокі культурні маркери, що*

відтворюють народне уявлення про силу слова як інструмента впливу, уразливість людського тіла і виконують функцію мовного контролю, слугуючи реакцією на порушення морально-етичних норм.

Антропоцентризм світосприймання середньонаддніпрянця виявлений і в широкому використанні особових імен як компонентів фразеологічних одиниць. Навіть у межах однієї говірки своєрідне світобачення діалектоносія, передане через призму мови, спостерігаємо у функціонуванні різноманітних регіональних фразеологічних одиниць із конотативними антропонімічними компонентами *Зосим, Хівря, Дуня, Катя, Іван, Сидір* на позначення стосунків у сім'ї, фізичних і моральних рис людини тощо: **Зосим прийшов** ◇ *зосим прийшов* 'напружені стосунки, тривала сварка між подружжям, спричинена зрадою чоловіка': *хот'їли заїїхат' до Хвед'а в гост'ї / а там саме зосим прийшов / та ми довго й ни були* (Жр) ПдСГ [ССГ, с. 153]; **як Хівря** ◇ *йак Х'івр'а* 'неохайна жінка': *п'їду хоч коси розжчишу та плат'а пирид'їну / бо прийшла з го'роду йак Х'івр'а / л'їди скажут' / гет' запоралас'* (Жр); **Дуня Юхименкова** ◇ *Дун'а Йухи'менкова* 'висока худа жінка': *та таке шос' п'їшло по дороз'ї / чу'їсе / таке ниакуратне / плат'а довге / ви'соке й ху'де / ну / Дун'а Йухи'менкова одним словом* (Жр); **Катя Гелина** ◇ *Кат'а Гелина* 'дивакувата жінка': *жи'ве там одна / Кат'а Гелина / та це ни звет' йїїї так / во'на воб'їше В'ерка / а'ли ж чуд'на / хто їде хо'вайїц'а / а то сп'ївайє на вес' дв'їр / та'ка ж'їнка* (Жр); **ни тронь Сидоре матирі** ◇ *ни трон' Сидоре матир'ї* 'про дуже запальну, сердиту, дратівливу людину': *та в нейї чоло'в'їчок ше н'ї'чого / це в Ол'ки Пит'ро ни трон' Сидоре матир'ї / н'ї п'їдсту'пис' до його / н'ї на балач'ки н'ї на шо* (Жр) ПдСГ [ССГ, с. 267]; **Іван знає що робить** ◇ *Йї'ван знаїє / шо робит'* 'про людину вперту, яка не визнає своїх помилок': *а йо'му ка'жи чи ни ка'жи / робит' йак на'думав / і бачит' / шо воно ж ни так / одним словом / Йї'ван знаїє / шо робит'* (Жр). Кожен із компонентів-антропонімів пов'язаний із реальною людиною, однак її пам'ятають лише старожили, а молодше покоління сприймає фраземи цілісно, як усталені сполуки, значення яких не мотивоване семантикою складників. Тому фокус на людині як на одиниці спостереження й оцінки ґрунтований на колективному досвіді спільноти, де люди з певними іменами символізують повторювані моделі поведінки. Ґрунтом для персоніфікації тотожних абстрактних понять у кожній говірці стають реальні образи, імена конкретних людей, тому компонентний склад фразеологічних одиниць варіативний: пор. **наша Титянка балувана** ◇ *наша Ти'т'анка бал'увана* 'про вередливу людину': *о'то йак хтос' не'риб'їрайє / і те йїї ни так / і те ни та'ке / то й ка'жут' наша Ти'т'анка бал'увана* (Пщ) і **наша Галя балувана** ◇ *наша Гал'а балувана* 'тс': *в'їн а'би шо ни йїс'т' / йак канах'вети / то т'їки шоб ни скл'ан'ї / а шиколадн'ї / йак супчик / то шоб т'їки звар'аний / св'ї'їжен'кий / а пос'тойт' / то вже н'є / ну / наша Гал'а балувана* (ЛБ).

Одним із компонентів мовної картини світу носія середньонаддніпрянського діалекту є фразеологічні одиниці, що відображають ставлення членів соціуму до мовної поведінки людини: що, як, коли і скільки вона говорить, оцінюючи не лише мовленнєву діяльність (**молоть язиком** ◇ *мо'лот' йази'ком*, 'говорити багато й без потреби': *в'їс'їмди'с'ат' один год у'їже / а ше йази'ком ме'л'у* // *ше балакаїу йази'ком* (Хд) ЦПСГ [ССГ, с. 250]), але й інтелект, вихованість (**роззавить (роздявить) рота** ◇ *ро'з':авит' рота* (роз'д'авит' рота) 'кричати, сваритися': *ро'з':авит' рота на свик'руху / ота'к'ї нив'їст'ки п'їшл'ї* (Пщ) ЦЛСГ [ССГ, с. 360]); стриманість чи її дратівливість (**ни можна збалакать** ◇ *ни можна збалакат'*, 'про людину, з якою складно встановити контакт, дратівливу, яка не прислухається до чиеїсь думки': *їа до його лади'ком / у'їже й ка'жу / й про'с'у / шо слухайс'а / во'ни ж то'б'ї й небо при'хил'ат' / та ку'ди там / ни можна збалакат' / ни слухайє* (Жр) ПдСГ [ССГ, с. 267]); поступливість (**стать на балачки** ◇ *стат' на балач'ки*, 'почати домовлятися про щось; йти на примирення': *а ти буд' розум'н'їша / стан' з ним на балач'ки / ти ж бачиш / шо нах'рапом н'ї'чого ни вийде / в'їн ше б'їл'ше впи'райїц'а / а т'реба хит'р'їше* (Жр) ПдСГ [ССГ, с. 398]), нещирість (**збреше й оком не моргне** ◇ *збреше й оком ни морг'не*, 'скаже неправду не задумуючись, без докорів сумління': *на*

йа^зик в'ін добрий в'давс'а / збреше й оком ни моргне (Бгдх) ЦЛСГ [ССГ, с. 146]); байдужість [побалакай Петю ◇ побалакай |Пет'у 'не зважати на чийсь зауваження, аргументи': йа х'іба раз йо^му ка^зала проко^сит' с^тежску / то х'іба ж в'ін / ка^жи ни ка^жи / на^хилит' |го^лову / побалакай |Пет'у (Жр)]. Крім компонентів, які вказують на мовні органи (язик, рот), чи процес мовлення (балакати, брехать), моральну та соціальну оцінку мовної поведінки відображають і найменування процесів трудової діяльності: і шиє й бриє ◇ і |шиє й б|рийє, 'той, хто багато говорить, демонструючи зверхність і обізаність в усіх справах': а з |нейу ни |дуже хто |хоче й |д'іло мат' / бо во^на і |шиє й б|рийє / у^с'ім рот зак|рийє / у^с'іх пов|чайє / во^на си^ебе |т'іки |ч'уйє й си^ебе пон'і|має (Жр) ПдСГ [ССГ, с. 159]. Отже, характеристика мовлення у фразеологізмах містить культурну настанову: говорити потрібно небагато, розумно, чомно й відповідально.

Специфіка світосприймання середньонаддніпрянців, уявлення про добро і зло виявлені й у їхньому ставленні до релігії. Образне мислення, властиве живій народній мові, репрезентоване у фразеологізмах із компонентом Бог, який є мірилом найвищої сили (бий тебе сила Божа ◇ бий те|бе |сила |Божа, 'незлюбливе побажання': ка^жу / бий тебе |сила |Божа / що за в|ремн'а нас|тало / що вс'і нарож|дайуц'а кучи|р'ав'і / йак |в'івц'і (ВЯ) ПдСГ [ССГ, с. 31]), істини (бог його знає ◇ бог його знає, вст. реч., 'вказівка на джерело повідомлення': Се^м|мі|гори / а бог його з|нає / при|рода о|писує^ц'а і так при|дба|чайут' / що |наче Кайда|ш і тут бу|л'и (См) ЦПСГ [ССГ, с. 36]); складниками душа, гріх: як гріх над душею ◇ йак гр'іх над ду|шейу, 'наполегливо': пол змив / чисто|та // і йак с|тане йак гр'іх над ду|шейу / ну хоч раз |меду ковт'ни / це до |каждого // мед вит'а|гає // ну ни |можна / ни |можна / |просис'а / х|тойізна й йак / ни |можна / во|ди ни |можна ковт'нут' // а / та та|ке ж |чириз |силу ковт'ни (Жр) ПдСГ [ССГ, с. 476].

Народний дуалізм виявлений у функціюванні фразем із компонентом чорт, який постає уособленням негативних моральних якостей: чорта христі а він кричить пусти ◇ |чорта хри|сти а в'ін кри|чит' пу|сти, 'про людину вперту й непоступливу': а та|кий же / ка^жу йо^му там поди|вис' / там йа|кас' нипо|ладка / так в'ін же н'є / роз'іб|рав ма|шину / а по|том склав / а та|ки ж там де йа ка|зав по|ломка / ото |чорта хри|сти а в'ін кри|чит' пу|сти / ну ни пос|лухайє ж н'і|коли (Жр) ПдСГ [ССГ, с. 459]. Засвідчуємо уникання прямої номінації злого духа й заміни його назви іншими словами (біс, куций): нима біс гулять ◇ ни|ма б'іс гу|л'ат', 'нічого гулять': а гу|л'ат' / то це та|ке / бу|л'о йак і|демо / |мати / ни|ма б'іс гу|л'ат' / би|ри по|в'ісмо ко|нопил' і зми за |веч'ір / і це та|ка гу|л'н'а (Кж) ППСГ [ССГ, с. 269]; куцому під хвіст ◇ |куцому п'ід хв'іст, 'нанівець, про марні зусилля, марно': та та|ка в них та Ма|рус'а бу|ла / та|ка хва|л'он:а / все Ма|рус'і все Ма|рус'і / та де во^но все / все п'і|шло |куцому п'ід хв'іст / все Ма|рус'а про|пи|ла / та й ни|ма (Жр) ПдСГ [ССГ, с. 216]. Двоїстість релігійного світогляду середньонаддніпрянців спостерігаємо й у співіснуванні в мовленні, з одного боку, фразеологічних одиниць, що відображають побожність респондентів: посилять царство небесне ◇ поси|лат' |царство ни|бесне, реліг., обряд., 'побажання померлому вічного блаженства': |ц'ілу н'іч там си|д'ат' |л'уди / ве|чер'айут' / поси|лайут' |царство не|бесне / ... то|д'і де пода|йут' з|разу га|р'ачу ст|раву / шоб п'і|шов дух і нали|вайут' по три |чарки го|р'ілки і поси|лайут' |царство ни|бесне (Мар) ЛПСГ [ССГ, с. 334]; піти на той світ ◇ п'і|ти на той с'в'іт, евф., 'померти': й так ос|талас'а сирот|а / а це й д'ід ше по|кинув // п'і|шов на той с'в'іт // |горе / |горе / |горе ви|лике (Нвс) ППСГ [ССГ, с. 313]; а з іншого – застереження від надмірної сакралізації церковних звичаїв: з дурного говіння ни буде спасіння ◇ з дур|ного го|в'ін':а ни |буде спа|с'ін':а, 'не врятуєшся тільки дотриманням посту': п'іст був / с'ім ни|д'іл' |посту / п'існо |йіл'и / ско|ромного ни |йіл'и н'і|чого / хоч і |кажут' з дур|ного го|в'ін':а ни |буде спа|с'ін':а (Стн) ЦПСГ [ССГ, с. 126] і функціювання мовних зворотів-лайок, компонентами яких є назви служителів церкви: к манахам ◇ к ма|нахам, 'зовсім', лайл.: і|ди ти / та|ке |видумав / здо|ровий / а у|ма ни|ма / поту|ши о|гон' / бо зго|рит' у|се к ма|нахам (Пщ) ЦЛСГ [ССГ, с. 162]. Дихотомію християнство : язичництво репрезентують фраземи на позначення явищ природи: з одного боку, християнське сприйняття початку

дня на світ благословиться ◇ на св'іт благосло'виц':а, 'розвидниться': та насли с'вин'і в кол'гос'п'і та йа од'но збуджу'рано / ше т'іки на св'іт благосло'виц':а / випус'кат' то йде / а д'руге стит' (Л) ППСГ [ССГ, с. 254], а з іншого – відгомін язичницьких вірувань гукать мороз кутю їсти ◇ гукат' мо'роз кут'у йісти, обряд., 'звичай виносити горщик із кутею на поріг хати й кликать мороз кутю їсти': у мене д'іти зійж'джайуц':а / в'нуки зійж'джайуц':а / то наби'райут' в гори'чик / ідем кут'у гу'кайе"м чириз по'р'іг шоб ішов мо'роз йісти / мо'роз / мо'роз / ой д'л'а йіх це та'ка рад'іс'т' / і так все це остав'л'айимо на стол'і аж до ран'ку / бо ше ка'жут' / шо ше п'рийдут' мертв'і ду'ш'і (Чр) ЗСГ [ССГ, с. 94]. Отже, фразеологізми віддзеркалюють помірну побожність, емоційність і практичну моральність носіїв середньонаддніпрянського діалекту.

Збережений у мові світ середньонаддніпрянця немислимий без землеробства як основного виду господарської діяльності, що віддзеркалюють компоненти фразеологічних одиниць на позначення знарядь праці (сапа, цін): намазат' сапу салом ◇ на'мазат' са'пу са'лом, 'поїсти перед початком виконання або продовженням важкої роботи'; за свідченням інформанта, фразеологізм з'явився в мовленні сапальниць, жінок, що працювали в городній бригаді: о'це вже о'б'ід / т'реба на'мазат' са'пу са'лом / а то'д'і знов у гони (Жр) ПдСГ [ССГ, с. 260]; ціпи в'язать ◇ ц'іпи в'яз'ат', 'сваритися': во'ни спочат'ку так на'че шутку'вали / а по'том сло'во за сло'во і вже йак поча'ли ц'іпи в'яз'ат' / то на'силу розборо'нила / бо ше б по'билис'а (Жр) ПдСГ [ССГ, с. 450]. Важливість господарювання відтворена в обрядових фразеологізмах-найменуваннях процесів праці: жито молотить ◇ жито мол'отит', обряд., 'післявесільна обрядодія в понеділок': у пони'д'іл'ок і жито мол'от'ат' // у'нос'ат' у хату тер'ниц'у / ц'ін / гра'бл'і / в'ідра / в'іники // з'а с'волока вит'а'га'ють сн'ін жита і почи'найут' мол'отит' // кур'ава ли'тит' на вс'у хату // змоло'тил'и / по'в'ійал'и / бат'ку і матир'і у пазуху висипал'и (Лз) ЛПСГ [ССГ, с. 122]; садовить гарбузи ◇ садо'вит' гарбу'зи, обряд., 'сороміцький обряд на третій день весілля, коли жінки сідали на грядку оголеними сідницями, щоб гарбузи родили': і'дут' і садо'вл'ат' гарбу'зи / ж'ін'ки ски'да'ють тру'си / і с'і'да'ють задн'іцями і садо'вл'ат' гарбу'зи / шоб ота'к і гарбу'зи ро'дили / і соло'дк'і / і ... // ну це ж йак у'же випивш'і / то шо вже й'дец'а / те й мел'ут' / да // і о'то ж / поса'дил'и т'і гарбу'зи / у'же вс'о / у'же й'дут' у'с'і до хати / с'і'да'ють за ст'іл / і вже то'д'і продо'л'жа'ють гу'л'ат' (Хцк) ЦПСГ [ССГ, с. 368]. Добру, щедру натуру діалектоносія-господаря засвідчує його прагнення не лише реалізувати вирощену продукцію, але й дати під час її продажу на па'ход, 'на додачу; крім усього іншого': куп'л'ала Гал'ка кар'топл'у / та йа й'їй на па'ход ше й бур'а'к'ів да'ла (Жр) ПдСГ [ССГ, с. 254].

Етносвітогляд, у якому праця, земля, хліб і супровідні поняття, пов'язані з хлібом (піч, діжа, розчина) – це основа буття, вербалізований у фраземах на позначення різних поняттєвих сфер: хліб накладати ◇ хл'іб накла'дати, 'накладати податок на вирощене зерно': а кол'ис' було горе / і зим'л'а була / зим'л'і мал'и по три гик'тари / і по дес'ат' гик'тар'ів / хл'іба накла'дал'и / накла'дут' хл'іба // ос' мо'йа мати була / було в'іс'ім дис'а'тин / то це йак на гик'тари / то це і б'іли було / йак о'це вже з'іб'рал'и хл'іб / змоло'тил'и / вивизл'и вже / в'їят' наклал'и / в'їят' вивизл'и чириз три д'н'і / он наклал'и / то то'д'і о'то в т'ридц'ат' т'рет'ім та'ка о'то зро'билас' голо'довка (А) ЗСГ [ССГ, с. 436–437]; діжа розкріпичця ◇ розкр'іпиц':а д'іжа, 'очистити діжу від залишків тіста, що збереглися на її стінках від попереднього разу, і використавши їх у розчині': а то'д'і жит'н'е к'істо це йак спик'ли / к'істо остав'л'айиц':а в д'іж'і там / розкр'іпиц':а д'іжа / к'істо зат'ре'ц':а / борошно во'но висохне / на д'ругий раз йо'го у'п'ят' на'мочу'ють / учи'н'айиш хл'іб / во'дойу ж тепло'йу ж / во'дойу учи'нив з'вечора / то'д'і вста'йеш в'дос'в'іта / п'і'д'бив йо'го / а то'д'і м'ісиш (Стсл) ЦПСГ [ССГ, с. 107], рощина в базарний день ◇ рош'чина в ба'зарний ден', 'невдалий (про страву)': тра гар'нен'ко по'мит' (діжку) / і ни'е га'рачойу во'дойу / бо йак за'париш / то то'д'і хл'іб ни в'дас'ц'а // а йак га'рачим рош'чиниш / то буде то'же соло'дкий хл'іб і одста'вати

ику|ринка / тут все т|реба було п|рахт'іку |мати на в|с'ому / а йак|шо йі|йі ни|має / то то **рошчина в базарний ден'** було і йе (Ан) ЗСГ [ССГ, с. 364]; в обрядових фразеологічних одиницях **справлять балабушки** ◇ справл'ат' балабушки, 'виконувати обряд гадання на свято Андрія': ми **справл'али балабушки** // чи ни з'найиш / йак балабушки справл'айут'? / на Анд|рейа / ва|реники |вар'ат' |вп|ред / а |пот'ім на Анд|рейа |ц'і балабушки справл'айут' і |хлопц'і й |д'ів'чата // і|дут' до |р'ічки / би|рут' |воду / це в |рот'і / |м'іс'ат' |ц'і балабушки (БМ) ПДСГ [ССГ, с. 396].

Центральну роль хліб і хлібні вироби відіграють у весільній обрядовості, де хліб – не просто їжа, а категорія духовна, моральна, соціальна, що відображено у фразеологізмах як культурних мікротекстах: **хліб розмінять, помінать, обмінать** ◇ хл'іб розм'ін'ат', пом'ін'ат', обм'ін'ат', обряд., 'засватать дівчину': во|ни за|ход'ат' / о / то ми прийишли о|с'о хл'іб розм'ін'ат' // пом'ін'айим хл'іб // ну / хара|шо / пом'ін'айим хл'іб // за|прошу|ют' у |хату / са|довл'ат' за с'т'іл / |лож'ат' хл'і|бина на те // на сто|ла / да / |лож'ат' хл'і|бину / і |моло|ду са|довл'ат' (Хцк) ЦПСГ [ССГ, с. 437]; **хліб позичиний** ◇ по|зичи|ний хл'іб, -ого -а, ч., обряд., заст., 'позичена хлібина для сватання': а ко|лис' ше й при|ходили сва|ти із по|зичи|ним хл'і|бом // ко|лис' же ни ого|лошу|вали / ни ка|зали / шо |будут' та с|ватац'а і по|зичи|ний хл'іб б|рали / тре по|зичит' хл'і|бину / шо|б |моло|да ни по|кинула |моло|дого / то тре по|зичит' хл'і|бину // |зараз то пи|чут' хл'і|бину на с|ватан':а / а ко|лис' то йшли по|зича|т' хл'іб / |ма|бут' то шо по|зичи|ний / то шо|б ш|част'а було (Дб) ЗСГ [ССГ, с. 436–437]; **пирирізать хліб** ◇ пири|р'ізат' хл'іб 'дати згоду на одруження': о|то йак у|же **пири|р'ізу|ли хл'іб** / то почи|найут' ба|лакат' про с|вайбу / ко|го при|гла|шат' / у |кого роз|пису|ван'а |буде / |хто |кухо|варка / йа|ка |музика / та|ке (Жр); **іти на шишки** ◇ іти на |шишки, 'іти випікати весільний хліб': гу|кала |мати |моло|дой / а з |його |сторо|ни |його |мати / |шчо|б |шли на |шишки / це пик'ти |шишки і коро|вай же то|д'і пик'ли / (Лсн) ЗСГ [ССГ, с. 159]; **носить шишки** ◇ но|сит' |шишки, обряд., 'запрошувать на весілля': |дру|жки в |укра|їнс'кому хо|дили з|вали / |шишки но|сили вс'ім / ко|го з|вут' і |шишки два |вузл'и |нос'ат' |шишки (Вр) ЦЛСГ [ССГ, с. 271]; **поллять коровай** ◇ пол':ат' коро|вай, 'обряд частування тих, хто брав участь у виготовленні весільного короваю': зро|бил'и там коро|вай / |гет' у|се |чисто / т|реба ж поса|дит' / шо|б в пи|ч'і там |жару ни було // поса|дили // а то|д'і ж у|же ж йак |вит'а|гнули коро|вай / йа|кий там коро|вай / то т|реба ж |його пол':ат' // ос'у|с'і |ц'і / шо м'і|сил'и / та ше су|с'іди |соби|рай|уц'а (Ям) ЗСГ [ССГ, с. 327]. Аналізовані фразеологізми відтворюють осмислену через досвід господаря-хлібороба мовну картину світу, у якій виявлені ціннісні орієнтири (праця), моральні настанови (гостинність, щедрість), а хліб постає символом достатку й запорукою родинної злагоди.

Висновки й перспективи. Отже, фразеологізми – це унікальний засіб формування й вираження мовної картини світу діалектоносія, адже вони акумулюють ціннісні орієнтири, життєвий досвід, традиції та світогляд конкретної мовної спільноти. Фіксація і лексикографічне опрацювання фразеологічних одиниць із середньонаддніпрянських говірок, з одного боку, засвідчує їхню неповторність, своєрідність мислення й національного характеру діалектоносіїв, особливості сприйняття й ословлення довкілля, а з іншого – репрезентує типові українські риси: антропоцентризм та антропоморфність бачення світу й вираження їх у характеристичних, оцінних найменуваннях реалій, у мотивованості назв довкілля найменуваннями людини. Антропоцентричність сприйняття світу носієм середньонаддніпрянського діалекту виявлена в широкому метафоричному використанні соматизмів як компонентів фразем, функціюванні в складі локальних стійких сполук різноманітних особових імен. В аналізованих фразеологізмах міститься інформація про ставлення до мовної поведінки людини й культурна настанова говорити небагато, чемно, відповідально. Засвідчені фразеологічні одиниці віддзеркалюють двоїстість релігійного світогляду респондентів, помірну побожність, практичну моральність носіїв говірок. Збережений у мові світ середньонаддніпрянців – це етносвітогляд, у якому основою буття є праця на своїй землі.

Отже, фразеологізми в діалектному контексті постають не лише інструментом емоційно-образного вираження, а й засобом збереження етнокультурної ідентичності, що є особливо актуальним у сучасних умовах глобалізації та уніфікації мовного простору й становить перспективу подальших наукових розвідок.

Умовні скорочення говірок

Бр – с. Боровиця Сагунівської громади Чигиринського р-ну Черкаської обл.

Жр – с. Журавка Шполянської територіальної громади Звенигородського р-ну Черкаської обл.

Лб – с. Лебедин Шполянської територіальної громади Звенигородського р-ну Черкаської обл.

Пщ – с. Піщане Піщанської територіальної громади Золотоніського р-ну Черкаської обл.

Умовні скорочення використаних джерел

ГПК – Говірки Південної Київщини : Збірник діалектних текстів / Упорядники Г. І. Мартинова, З. М. Денисенко, Т. В. Щербина. Черкаси : ПП Чабаненко Ю. А., 2008. 370 с.

ГЗП – Говірки Західної Полтавщини : Збірник діалектних текстів / Упорядник Г. І. Мартинова. Черкаси : ПП Чабаненко Ю. А., 2012. 325 с.

ГЧ – Говірки Черкащини : Збірник діалектних текстів / Упорядники Г. І. Мартинова, Т. В. Щербина, А. А. Таран. Черкаси : ПП Чабаненко Ю. А., 2013. 870 с.

ССГ – Мартинова Г. І., Щербина Т. В. Словник середньонадніпрянських говірок. Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А. 478 с.

ФС – Фразеологічний словник української мови / АН України, Ін-т укр. мови ; [уклад.: В. М. Білоноженко та ін., редкол.: Л. С. Паламарчук (голова) та ін.]. Київ : Наукова думка, 1993. Кн. 2. 1993. [2] с., с. 529–980.

Список використаної літератури

1. Венжинович Н. Ф. Діалектна фраземіка як предмет лінгвокультурологічного аналізу. *Słowiańska frazeologia gwarowa II: monografia zbiorowa. Pod redakcją Macieja Raka i Valerija M. Mokienki*. Kraków, 2020. S. 73–80.
2. Галас А. М. Діалектна специфіка фраземіки боржавської говірки Закарпаття. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Вип. 2 (44). Ужгород, 2020. С. 90–96.
3. Д'якова Т. О. Фразеологічна репрезентація мовної картини світу в українських східнослов'янських говірках : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / ДЗ «Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка». Луганськ, 2011. 19 с.
4. Демський М. Т. Дериваційна база діалектної фраземіки з бойківського ареалу. *Українська діалектна лексика*. Зб. наук. праць. Київ, 1987. С. 45–62.
5. Добролюба Г. Красне слово – як золотий ключ. Постійні народні порівняння в говірках Середнього Полісся і суміжних територій. Житомир : Волинь, 2003. 160 с.
6. Коваленко Н. Д. Фразеологія в діалектному мовленні: ареальне варіювання і функціонування: дис. ... докт. філол. наук : 10.02.01 / Інститут української мови НАН України. Київ, 2021. 470 с.
7. Конобродська В. Поліський поховальний і поминальні обряди. Т. 1: *Етнолінгвістичні студії*. Житомир : Полісся, 2007. 356 с.
8. Ларін Б. О. Про народну фразеологію. *Українська мова в школі*. 1959. № 5. С. 29–36.
9. Мартинова Г. І. Середньонадніпрянський діалект. Фонологія і фонетика : монографія. Черкаси : Тясмин, 2003. 368 с.
10. Мигилинець О. Ф. Фраземи, пов'язані з весільною обрядовістю, в українських закарпатських говірках. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія*. Т. 2 (44). 2020. С. 219–225.
11. Міняйло Р. В. Активні процеси в ареальній фразеології сходу України : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Луганський держ. педагогічний ун-т ім. Тараса Шевченка. Луганськ, 2001. 261 с.
12. Олійник М. Я. Фразеологія гуцульських говірок : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2002. 20 с.
13. Пискач О. Фраземи в структурі діалектних словників українських говірок Закарпаття: стан і перспективи дослідження. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія*. Ужгород, 2020. Вип. 2 (44). С. 262–268.
14. Прадід Ю. Ф. Із спостережень над українською діалектною фразеологією (на матеріалі бойківських говірок). *Мовознавство*. 1992. № 5. С. 44–47.
15. Романюк Н. В. Фразеологія верхньонадніпрянських говірок нижньої течії річки Бистриці : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Запорізький держ. ун-т. Запоріжжя, 2002. 17 с.
16. Ступінська Г. Ф. Фразеологія лемківського говору української мови : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Тернопільський держ. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2000. 198 с.
17. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови : навч. посіб. Київ : Знання, 2007. 494 с.
18. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник східнослов'янських і степових говірок Донбасу. 5-е вид., перероб. й доп. Луганськ : Альма-матер, 2005. 348 с.

References

1. Venzhynovych, N. F. (2020). Dialektna frazemika yak predmet lnhvokulturolohichnoho analizu [Dialectal phraseology as an object of linguocultural analysis]. In: *Słowiańska frazeologia gwarowa II [Slavic dialectal phraseology II]: Monografia zbiorowa*. Kraków, 73–80 (in Ukr.).
2. Halas, A. M. (2020). Dialektna spetsyfika frazemiky borzhavskoi hovirky Zakarpattia [Dialectal specificity of phraseology in the Borzhava dialect of Zakarpattia]. In: *Naukovyi Visnyk Uzhhorodskoho Universytetu [Scientific Bulletin of Uzhhorod University]*, (2) 44, 90–96 (in Ukr.).
3. Diakova, T. O. (2011). Frazeolohichna reprezentatsiia movnoi kartyny svitu v ukrainskykh skhidnoslobozhanskykh hovirkakh [Phraseological representation of the linguistic worldview in Eastern Slobozhan dialects of Ukrainian]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Luhansk, 19 (in Ukr.).
4. Demskyi, M. T. (1987). Deryvatsiina baza dialektnoi frazemiky z boikivskoho arealu [Derivation base of dialect phraseology from the Boykiv area]. In: *Ukrainska dialektna leksyka [Ukrainian Dialect Vocabulary]: Zbirnyk naukovykh prats*. Kyiv, 45–62 (in Ukr.).
5. Dobrolozha, H. (2003). Krasne slovo – yak zoloty kliuch: Postiini narodni porivniannia v hovirkakh Serednioho Polissia i sumizhnykh terytorii [The beautiful word is like a golden key: Stable folk comparisons in the dialects of Central Polissia and neighboring territories]. Zhytomyr: Volyn, 160 (in Ukr.).
6. Kovalenko, N. D. (2021). Frazeolohiia v dialektomu movlenni: arealne variuvannia i funktsionuvannia [Phraseology in dialect speech: Areal variation and functioning]. Doctor's thesis (Ukrainian language). Kyiv, 470 (in Ukr.).
7. Konobrodka, V. (2007). Poliskyi pokhvalnyi i pomynalni obriady. T. 1: Etnolingvistychni studii [Polissia funeral and commemorative rites. Vol. 1: Ethnolinguistic studies]. Zhytomyr: Polissia, 356 (in Ukr.).
8. Larin, B. O. (1959). Pro narodnu frazeolohiiu [On folk phraseology]. In: *Ukrainska mova v shkoli [Ukrainian Language at School]*, (5), 29–36 (in Ukr.).
9. Martynova, H. I. (2003). Serednionaddnyprianskyi dialekt. Fonolohiia i fonetyka [Mid-Upper-Dnieper Dialect. Phonology and phonetics]: monohrafiia. Cherkasy: Tiasmyn, 368 (in Ukr.).
10. Myholynets, O. F. (2020). Frazemy, poviazani z vesilnoi obriadovisti, v ukrainskykh zakarpatskykh hovirkakh [Phrases related to wedding rituals in Ukrainian Transcarpathian dialects]. In: *Naukovyi Visnyk Uzhhorodskoho Universytetu. Serii: Filolohiia [Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Philology]*, 2 (44), 219–225 (in Ukr.).
11. Miniailo, R. V. (2001). Aktyvni protsesy v arealnii frazeolohii skhodu Ukrainy [Active processes in the areal phraseology of eastern Ukraine]. PhD dissertation (Ukrainian language). Luhansk, 261 (in Ukr.).
12. Oliinyk, M. Ya. (2002). Frazeolohiia hutsulskykh hovirok [Phraseology of Hutsul dialects]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Lviv, 20 [in Ukr.].
13. Pyskach, O. (2020). Frazemy v strukturi dialektnykh slovnykiv ukrainskykh hovirok Zakarpattia: stan i perspektyvy doslidzhennia [Phrasemes in the structure of dialect dictionaries of Ukrainian dialects of Transcarpathia: state and prospects of research]. In: *Naukovyi Visnyk Uzhhorodskoho Universytetu. Serii: Filolohiia [Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Philology]*, 2 (44), 262–268 (in Ukr.).
14. Pradid, Yu. F. (1992). Iz sposterezhen nad ukrainskoiu dialektnoi frazeolohiieiu (na materialii boikivskykh hovirok) [From observations on Ukrainian dialect phraseology (based on Boyko dialects)]. In: *Movoznavstvo [Linguistics]*, (5), 44–47 (in Ukr.).
15. Romaniuk, N. V. (2002). Frazeolohiia verkhnonaddnistrianskykh hovirok nyzhnoi techii richky Bystrytsi [Phraseology of the Upper Dniester dialects of the lower reaches of the Bystrica River]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Zaporizhzhia, 17 (in Ukr.).
16. Stupinska, H. F. (2000). Frazeolohiia lemkiivskoho hovoru ukrainskoi movy [Phraseology of the Lemko dialect of the Ukrainian language]. PhD dissertation (Ukrainian language). Ternopil, 198 (in Ukr.).
17. Uzhchenko, V. D., & Uzhchenko, D. V. (2007). Frazeolohiia suchasnoi ukrainskoi movy [Phraseology of the modern Ukrainian language]: Navchalnyi posibnyk. Kyiv: Znannia, 494 (in Ukr.).
18. Uzhchenko, V. D. & Uzhchenko, D. V. (2005). Frazeolohichni slovnyk skhidnoslobozhanskykh i stepovykh hovirok Donbasu [Phraseological dictionary of the East Slobozhansky and steppe dialects of Donbass] (5-e vyd., pererob. i dop.). Luhansk: Alma-mater, 348 (in Ukr.).

PHRASEOLOGICAL UNITS AS A REFLECTION OF THE LINGUISTIC PICTURE OF THE WORLD OF DIALECT SPEAKERS

**Hanna Martynova, Doctor of Philological Sciences, Professor of the
Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics,
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy
(Cherkasy, Ukraine)**

e-mail: ganmart@meta.ua

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8033-075X>

**Tetyana Shcherbyna, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor
of the Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics,
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy**

Abstract. Introduction. Just as speakers of different languages can perceive the world differently, through the prism of their languages, so speakers of dialects linguistically comprehend this world through their way of thinking, through their views, with the help of specific linguistic means. The analysis of which can establish an idea of the foundations of a certain culture, community, or lingo-territorial formation. Phraseological units deserve special attention, since they testify to and transmit the culture, traditions and basic values of the people in the most vivid figurative form from generation to generation.

The purpose. The aim of the article is to present phraseological units as linguistic signs that reflect the historical, cultural and spiritual life of the speakers of the Middle Dnipro dialects; to analyse the phraseological verbalization of the fundamental principles of existence in coherent dialect texts and their reflection in the linguistic picture of the world of dialect speakers.

The methods. The following methods are used in the article: descriptive-analytical (for characterization of phraseological units, systematization, and analysis of factual material), component analysis (identification of dialect components, highlighting differential and integration features of phraseological units), contextual analysis (establishment of textual realizations of stable word combinations), phraseological identification (disclosure of the meaning of a phraseological unit), area analysis (for characterization of phrases by distribution).

The main results of the study. On the basis of the 'Dictionary of Middle Dnipro Dialects' and collections of dialect texts 'Dialects of the Southern Kyiv Region', 'Dialects of the Western Poltava Region', 'Dialects of the Cherkasy Region'. It analyses phraseological units in Middle Dnipro dialects and presents a repertoire of stable word combinations as means of reflecting the linguistic picture of the world of Middle Dnipro dialect speakers. This picture, on the one hand, is based on the fundamental principles of human existence – the passage of time and the value of life, the search for meaning and truth, the concepts of morality and conscience, etc. On the other hand, it is coloured by local culture, history, natural conditions, economy, and traditions. The phraseological picture of the world of dialect speakers is anthropocentric and anthropomorphic. The attested phraseological units reflect the peculiarities of spirituality and national character of the Middle Dnipro people (attitude to religion, language and speech, diligence, hospitality, generosity, sacralization of bread).

The text-centric approach to the study of phraseological units has provided a detailed description of their spatial variation and peculiarities of functioning in live speech. The phonetic, grammatical, lexical variants of phrase components in different zones of the Middle Dnipro dialect are revealed. The dependence of the semantics of formally identical word combinations on the speech situation and the logical emphasis of the components of the language unit is observed.

Originality. We consider the lack of special studies of the phraseological fund of the Middle Dnipro dialect, which has both traditional and specific means of characterizing various spheres of human existence. This is a significant gap in the presentation of the national phrase system. Phraseological units representing basic ideas or truths that determine the existence, behaviour, morality, and meaning of life of the Middle Dnipro dialect speakers have not been the object of study in Ukrainian linguistics. This is the relevance and novelty of our research.

Conclusions and specific suggestions of the author. On the one hand, fixation and lexicographical study of phraseological units attested in the Middle Dnipro dialects testifies to their uniqueness, peculiarity of thinking and national character of dialect speakers, peculiarities of perception and understanding of the environment. On the other hand, typical Ukrainian features are represented: anthropocentrism and anthropomorphic vision of the world and their expression in characteristic, evaluative names of realities, in the motivation of environmental names by human names.

Phraseological units in the dialect context appear not only as a tool of emotional and figurative expression, but also as a means of preserving ethnocultural identity. This is especially relevant in the current conditions of globalization and unification of the linguistic space and is a prospect for further scientific research.

Key words: Middle Dnipro dialects, dialect text, phraseological unit, fundamental principles of existence, linguistic picture of the world, moral values.

Надійшла до редакції: 01.03.2025
Прийнято до друку: 15.04.2025

**ІСТОРИОГРАФІЯ ПСИХОЛІНГВІСТИКИ:
ВНЕСОК І. БІЛОДИДА В СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ
ПСИХОЛІНГВІСТИКИ В ТОТАЛІТАРНИЙ ПЕРІОД ЇЇ РОЗВИТКУ**

***Т. А. Космеда, доктор філологічних наук, професор, професор
кафедри романо-германської філології та зарубіжної літератури,
Донецький національний університет імені Василя Стуса
(Вінниця, Україна)***

e-mail: tkosmeda@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8912-2888>

Ідентифікатор Scopus-Author: 5721866087

***В. А. Папіш, доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови,
Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет»
(Ужгород, Україна)***

e-mail: vitalija.papish@uzhnu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2609-1620>

Ідентифікатор Scopus-Author: 57782623900

Анотація. Статтю присвячено осмисленню наукової спадщини Івана Білодіда в контексті формування української психолінгвістики в умовах тоталітарного суспільства. Презентовано ключові теоретичні положення вченого щодо психологічних основ індивідуального мовлення, типів мовної особистості та психічних механізмів мовленнєвої діяльності. Новизна статті полягає в актуалізації малодосліджених психолінгвістичних ідей І. Білодіда, зокрема в аналізі таких ключових проблем, як зв'язок мовлення з темпераментом і типами нервової діяльності; сильний (логіко-інтелектуальний, неврівноважений) і слабкий типи мовлення в усній і писемній сферах вираження; механізми асоціативного мислення. Особливу увагу приділено окресленню дослідником поняття «мовна особистість» і визначенню її рівнів та ознак. У висновках наголошено, що І. Білодід у 70-их роках ХХ ст. мав прогресивні погляди, які випереджали час, сповідував засади антропоцентризму, функціоналізму й експансіонізму, стояв біля джерел зародження асоціативної психолінгвістики, закладаючи підґрунтя для подальшого розвитку цього напрямку в національній науковій традиції. Стаття спростовує поширене в науковому дискурсі твердження про відсутність розвитку психолінгвістичної думки в українському мовознавстві в тоталітарну добу. Перспектива дослідження зумовлена необхідністю презентації цілісної картини історії розвитку психолінгвістики в Україні.

Ключові слова: асоціативне мислення; Іван Білодід; індивідуальне мовлення, психолінгвістика; типи мовлення.

Здорове мовлення – відображення здорової психіки

Іван Білодід

Актуальність. Історія поступу української психолінгвістики на сьогодні не досліджена, але вона розвивалася в силовому полі тоталітарного суспільства й продовжує свій поступ у посттоталітарну добу – період української державності. Досягнення української психолінгвістики тривалий час замовчували, тому є нагальна необхідність ліквідувати цю прогалину українського мовознавства, що мотивує *актуальність* пропонованої розвідки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематику становлення і розвитку української психолінгвістики на сьогодні висвітлено в низці праць, що стосуються (1) загальних питань поступу цієї науки в тоталітарний та посттоталітарний періоди [див.: 8], (2) аналізу наукового доробку українських класиків, зокрема О. Потебні [5], Д. Овсянико-Куликовського [3], І. Огієнка [6], Ю. Шевельова [7], які відіграли важливу

роль у розвитку вітчизняної психолінгвістики, (3) характеристики наукових осередків психолінгвістики в Україні [4].

Мета наукової студії – презентувати внесок Івана Білодіда як представника київської наукової школи в розвиток українського психолінгвістики.

Матеріали й методи дослідження. Джерельна база дослідження – фрагмент монографії, підготовлений І. Білодідом, «Психологічні основи індивідуального мовлення» (1972) [1]. Матеріал дослідження – понад 50 виокремлених контекстів, що презентують концепцію І. Білодіда щодо тлумачення психологічних основ індивідуального мовлення та відповідних типів мовної особистості з виокремленням характерних ознак.

Для викладу матеріалу актуалізуємо традиційні *загальнонаукові методи*, насамперед описовий – для загальної характеристики об’єкта і предмета дослідження; аналіз і синтез – для деталізації та узагальнення результатів; а також *спеціальні лінгвістичні методи*: контент- та інтент-аналіз – для висвітлення природи досліджуваного матеріалу, дискурс-аналіз – із метою встановлення визначальних ознак наукового тексту, контекстуально-інтерпретаційний аналіз залучаємо для виокремлення ключових положень розглядуваного наукового тексту та їх характеристики.

Виклад основного матеріалу. Дослідження І. Білодіда зреалізоване в період розквіту радянського тоталітарного режиму, але вчений намагається об’єктивно викласти деякі постулати психолінгвістики. Показовим є таке твердження дослідника: «Мова є засобом розвитку людського мозку як органу психічної діяльності, її найвищої форми – мислення. Без словесних образів, асоціацій, без певного “мовного” виховання і функціонального тренування розвиток мозку неможливий. Отже, мовне виховання, уся система мовного збагачення людини, починаючи з дитячих років, є одночасно й процесом розумового її вдосконалення, формування її діяльності й поведінки» [1, с. 43]. Зазначений постулат дослідник розгортає в розглядуваній праці [2].

Науковець пропонує визначення психолінгвістики як науки, наголошуючи, що «психолінгвістика як теорія мовної діяльності людини є вивчення, пізнання самого психічного механізму мовлення, тобто зв’язку мовлення з психікою. Людська психіка і є тим середовищем, де мовлення (силует слова, слово, словесний образ, асоціація, конкретне, абстрактне значення) народжується і пов’язується з мисленням. Органічний зв’язок мовлення з мисленням, як відображенням реальної дійсності, закладений у механізмі психіки як функції мозку» [2, с. 91].

І. Білодід розмірковує про поняття мовної особистості, яку розглядає, (1) як осередок соціально-мовних форм і норм колективу, (2) як фокус схрещення і зміщення різних соціально мовних категорій, <...> відображення норм мовної свідомості [див.: 2, с. 92]. Для з’ясування сутності поняття *мовна особистість* дослідник пропонує розглянути *вчення про темперамент*, що «характеризує людей за динамікою психічної діяльності, психічної настроєності та ін.» [там само]. Він переконаний, що «темперамент людини, накладаючи свій відбиток на всі її психічні процеси, має своє відображення і в її мовленні» [там само]. На той час така ідея була абсолютно новаторською, як новим було й твердження про принцип міждисциплінарності в науковій діяльності мовознавців: «Новий зміст, значення відтінки слова, що виникають залежно від змін дійсності, повинні фіксувати і філологи, і філософи, і соціологи» [2, с. 99], експланаторність лінгвістики: «З усіх суспільних наук лінгвістика, безсумнівно, є найрозвиненішою як за своєю теоретичною структурою, так і за точністю своїх результатів; крім того, вона встановила з іншими дисциплінами стосунки, що становлять великий інтерес» [2, с. 111].

І. Білодід уважає за необхідне розглянути ознаки категорії *індивідуальне мовлення* як соціально й біологічно зумовленої системи «знакових психічних конфігурацій», які лінгвоперсона актуалізує для реалізації її мовомислення, моделювання різних форм спілкування.

Дослідник звертається до вчення Гіппократа про 4 типи темпераменту – сангвінічний, флегматичний, холеричний і меланхолічний, яке набуло популярності й

розвитку в концепції І. Павлова. І. Білодід погоджується, що чотири зазначені вище типи вищої нервової діяльності, «особливо різкі, що впадають у вічі», але насправді, ураховуючи можливі коливання основних властивостей нервової системи й можливих комбінацій цих коливань, типи нервової діяльності презентують двадцять чотири варіанти.

Як було прийнято в силовому тоталітарному радянському суспільстві, український учений змушений був спиратися на погляди російських радянських учених щодо визначення особливостей психічних механізмів мовлення, хоча дослідник залучив і досягнення зарубіжних психологів і фізіологів у зазначеній царині.

Учений виокремлює такі постулати своєї психолінгвістичної концепції:

1. Мова як основа другої сигнальної системи змінює сприйняття довкілля, формує нові види пам'яті, створює нові форми мислення; зовнішнє і внутрішнє мовлення стає основою регуляції людської поведінки.

2. За станом мовної активності учений пропонує виокремити *два основні типи мовної особистості*: (а) *сильний*, або *урівноважений*, для якого характерне активне володіння мовою, і (б) *слабкий, інертний або гальмівний*. Важливо, що ці два типи мають свою специфіку вияву в усній і писемній формах мовлення, тобто це, по-перше, володіння однаковою мірою усним і писемним мовленням, по-друге, усним вільно, а писемним гірше, по-третє, писемним вільно, а усним гірше [див.: 2, с. 94].

3. І. Білодід актуалізує поняття *асоціативної лінгвістики*, наголошуючи, що для визначення різних типів і різновидів мовлення особливе значення має рівень розвиненості асоціативної системи мовця, насамперед двох її типів: (а) *асоціацій словниково-семантичних* (запас слів) і (б) *асоціацій синтаксичних* (здатність добирати словосполучення, конструкції, речення). Наведено міркування про *мовно-психічний механізм асоціацій*, що узвичаєні в практиці відповідного мовного колективу. Учений наголошує, що «багатство системи асоціацій певної національної мови, певної культури народу зумовлюється всім суспільним і інтимним життям мовця: адже кожна мовна особистість більшою чи меншою мірою володіє асоціаціями побутовими, загальнокультурними, професійними, науковими, різного роду ремінісценціями (історія, лінгвістика, мистецтво, міфологія і под.)» [2, с. 95]. Зазначені думки І. Білодіда є сучасними: ідеться про національну лінгвоперсону і її національне мовомислення. Діапазон асоціацій, уявлення людини, як наголошує дослідник, може бути ширшим чи вужчим, що однозначно вимірюються такими чинниками: (а) рівнем освіти, (б) особливостями виховання, (в) культурою; (г) активністю і цілеспрямованістю їх використання. Науковець окреслює «риси психічного механізму мовлення, тобто діяльності мозку, зокрема пам'яті чи функції вищої нервової діяльності людини» [2, с. 95]. Асоціації він розглядає як базу знань лінгвоперсони, основу головного наукового принципу – каузальності (причинності). Висловлено важливу думку, що такий різновид асоціацій більш важливий, ніж умовні рефлексі, тобто сигнальний зв'язок.

4. Учений стверджує, що саме слово впливає на весь механізм вищої нервової діяльності людини. Спираючись на погляди американського мовознавця В. Інґве, він наголошує, що «частина символів граматичних конструкцій і слів зберігається в безпосередній, оперативній пам'яті людини і що в граматиках усіх мов наявні спеціальні способи обмеження обсягу пам'яті, потрібної для синтезу речень, і засоби “збереження глибини”» [2, с. 95].

5. Дослідник формулює постулат про те, що **«активний тип мовлення в його ідеальній формі має велике значення у всій життєдіяльності індивідуума** – у побуті, праці, суспільній поведінці, у вихованні підростаючих поколінь. Він передбачає безперешкодну, без рис гальмування, динаміку процесу постановки мовлення в психіці (урівноважену, нормально збуджувану), коли пам'ять в належному темпі “подає” слово, речення, асоціацію у відповідь на зовнішнє чи внутрішнє рефлексорне подразнення, збудження, сприйняття» [2, с. 95]. Якість, сила й ефективність індивідуального мовлення

досягається низкою чинників: вихованням, волею, освітою. Учений водночас застерігає: не можна не враховувати в цьому разі «хворобливі явища, зокрема в психіці, які призводять і до розладу мовлення» [там само]. Хоч активний тип мовлення багатоманітний, але, як уважає І. Білодід, у ньому можна виокремити два основні підтипи: **(а) урівноважений, логіко-інтелектуальний** та **(б) неурівноважений**.

6. Для урівноваженого типу характерні такі ознаки: насиченість інформацією, аргументованість речення і його частин, логіка викладу. Такий стиль чи манеру мовлення можна кваліфікувати як строгий виклад, здійснений у фокусі ділового, публіцистичного, наукового типу мовлення, що виявляється в таких жанрових різновидах, як доповідь, лекція, виступ, промова, інструктаж, дидактична розмова, розповідь, ділова розмова та ін. «Коли на цю тканину мовлення накладається ще певна інтерпретація оздобленості, естетичних засобів, створюється мистецтво красномовства, ораторського стилю. У практиці мовлення відоме красномовство професійне, тобто набуте певною виучкою (відповідною освітою, практикою), а також природне, породжене обдарованістю, чутливістю до влучного слова, певною усною практикою. Це народне красномовство звучить в устах оповідувачів, казкарів, а також у звичайних розповідях, діалогах і полілогах на побутові, соціальні, виробничі теми. Здавна відоме в історії фольклору, воно відображене і в літературі. Важливим компонентом красномовства є поєднання інформативності, ідейності, логіки мовлення з його цілеспрямованістю і тактовою емоційністю (загальна експресія, динаміка, сила і тон голосу, варіювання ними, жест, рухи, міміка)» [2, с. 96]. Дослідник актуалізує поняття *витриманий емоційний супровід* і вважає, що це супровід, спроектований на логіко-інтелектуальне висловлювання; він дає змогу активно засвоювати думки. Його можна вважати дієвим засобом впливу на людину. Логіко-інтелектуальний підтип активного мовлення може попередньо програмувати висловлювання. Висловлені ідеї, на думку вченого, видозмінюють формулу взаємозв'язку між учасниками комунікації: модель «*письменник, оповідач – читач, слухач*» набуває форми «*суб'єкт інформації – рецептор*», а вислів «*відповідайте “так” чи “ні”*» – висловом: «*необхідно вирішити бінарну альтернативу*»; «твердження про те, що поет завжди має відгук, розуміння у “свого” читача замінюється формулою: “оптимальна цінність художньої інформації відповідає близькості тезаурусу поета”» [2, с. 98]. Дослідник актуалізує методологічні засади античної поетики: «високість змісту не може бути передана нікчемними словами. Сприймання нових наукових даних, важливої інформації потрібно забезпечити такими мовними засобами, які відповідають часові, сучасним вимогам суспільного життя, правдиво відображають дійсність» [2, с. 98]. Постулати вченого можна розглядати й у світлі сучасної теорії лінгвістики брехні, що спроектована на вивчення неправдивого тоталітарного дискурсу, І. Білодід був переконаний, що *слово, яке неправдиво відображає дійсність, може викривити, спотворити дійсність та її сприйняття*. Логіко-інтелектуальне мовлення передбачає відмову від словесних штампів, потребує вміння дотримуватися певного темпу мовлення, вироблення чіткої дикції, правильної вимови. Це мовлення не повинно містити ознак «гри на публіку», у ньому немає місця «жонглюванню висловами-вульгарностями», підробленню під простака та ін.

7. Другий підтип активного мовлення – *неурівноважений*. Він має, зрозуміло, свої ознаки, що «виявляються насамперед у невідповідності співвідношення зовнішньої мовної активності із змістом, інформативністю і логікою висловлення. Спостерігається, що в деяких мовців цього типу мовлення йде без гальмування, без напруження, з більшою чи меншою експресією, навіть бурхливо, в нього вкладається чимало енергії, але зміст повідомлення або набагато бідніший, ніж зовнішнє мовне оформлення, або зовсім примітивний» [2, с. 102]. Для цього типу мовлення, крім того, характерно таке: недотримання логічної лінії розмови чи розповіді, відхід від теми, що вносить сумбур у мовлення, відсутнє нормативне й доцільне асоціативне мовомислення, хоча, як уважає І. Білодід, іноді можна простежити маніпулювання слухачами: відвернення їхньої уваги

від гострого питання. Цьому підтипу активного мовлення притаманне також демагогічне, розв'язне мовлення, «що може свідчити про відхилення в психічному механізмі мовлення, зокрема про наявність певної патології, спричиненої відсутністю реалістичної самооцінки чи оцінки ситуацій, фактів, явищ» [2, с. 103]. І. Білодід наголошує, що для розглядуваного типу мовлення характерне й прагнення за потреби моделювати *діалоги в монолозі*, «коли оратор чи доповідач повідомляє про певну ситуацію, переказуючи свої репліки і репліки-відповіді партнера, чию характеристику він і дає через ті “відповіді”. Характер цієї “конструкції” полягає в тому, що репліки автора завжди “тонкі”, “розумні”, а відповіді партнера – безглузді, невдалі (“самі бачите, що то за чоловік”). Таким діалогом прагнуть показати, як у вміло розставлені “запитання-сільця” безпорадно потрапляє “недолугий” партнер <...> Однак насправді такі “конструкції” виявляють насамперед, м'яко кажучи, наївність самого оповідача» [2, с. 103]. Важливою ознакою *неврівноваженого типу мовлення* є також афективна емоційність (часто безладна), що виявляється в голосі, жестах, рухах, міміці. Зазначене викликає «відворотне чи гумористичне враження, затьмарює думку. Виховання стриманості емоційного супроводу висловлення, мовлення взагалі є одним із важливих завдань» [2, с. 103]. І. Білодід розмірковує і про такі риси *неврівноваженого типу мовлення*, як бундючність і пихатість (фальшива помпезність), «коли убогу, нікчемну думку чи взагалі її відсутність намагаються приховати за словесним штампом, алілуйщиною, удаваною багатозначністю, намаганням привернути увагу до своєї особи <...> елементарні істини, примітивний зміст надолужуються тут позою, словесним фальшивим оперенням. Звичайно, в кваліфікованому середовищі це викликає іронію й осуд» [2, с. 103]. *Неврівноважений тип мовлення* кваліфіковано як *інертний*, що також має свої специфічні різновиди з широким діапазоном ознак. Власне інертність полягає в «несловоохочості», «мовчазності, скупості на слова». І. Білодід переконаний, що «свідома і цілеспрямована актуалізація такого мовлення свідчить <...> про певну особливість темпераменту» [2, с. 103]. Різновидом інертного мовлення вважають і мовлення *гальмівне, сповільнене*. Учений виокремлює ознаки такого мовлення – це, зокрема, нерозуміння вживаних слів, перекручення їхніх форм чи відповідних реченнєвих конструкцій; у мовця виникає страх щодо висловлювання своїх думок. Зазначене можна пояснити насамперед низьким рівнем освіченості, зокрема слабким оволодінням мовленням, тобто мовною і комунікативною компетенцією, хоча цього терміна в часи І. Білодіда ще не існувало. Дослідник наводить свої спостереження щодо прикладів мовного гальмування: ідеться про монолог, «під час якого оповідач, оратор користується лише половинками, уламками речень, доповнюючи нестачу жестикуляцією і мімікою» [2, с. 105]. Крім того, гальмування може бути пов'язане із зупинками, перебиванням і заміною слів, частими повторами, різними жестами, тобто всім тим супроводом мовлення (як і при його позитивних зразках), що його вивчає паралінгвістика (міміка, жест, поведінка при мовленні). *Активність і гальмівність* виявляє себе і під час реалізації *писемної чи усної форм мовлення*. Наголошено на факті, що деякі мовці, які досконало володіють усним мовленням, не можуть таке вміння реалізувати під час моделювання писемного мовлення в межах відповідного тексту, демонструючи належне його логіко-інтелектуальне наповнення відповідно до естетичних вимог. І навпаки: мовець, який зарекомендував себе писемними творами як майстер слова, талановитий письменник, блискучий стиліст, під час усного мовомислення «постає зовсім іншою людиною не лише внутрішньо, але навіть і зовні, тобто безпорадною, розгубленою у володінні словом, жестом» [2, с. 105]. Дослідник звертається до опису психічного механізму цього явища: «...активність, негальмівність, збуджуваність усного мовлення тут сформувалася саме з дитячих літ і переважено в усному мовленні, коли в цьому значну чи велику допоміжну роль відіграють наявність співбесідника, зовнішні засоби контактування (реагування співбесідників, слухачів, участь у діалогах, загальних розмовах та ін.). Отже, органи мовлення тут тренуються самою природною суспільно-мовною практикою, розвивається і пов'язана з цим мовнорушійна система психіки» [2,

с. 105]. У деяких мовців виникає певний «розрив» із писемним мовленням: писемне мовлення для них є складною формою викладу своїх думок. «Психічний механізм писемного мовлення пов'язаний переважно з так званим “внутрішнім” мовленням, з нахилом до абстрагування і з контактуванням, збуджуванням переважно асоціативного типу. Він формується (також з раннього віку) переважно писемною мовною практикою і стає рисою мовно-психічного механізму як функції вищої нервової діяльності людини, особливістю її мислення, настроєності мозку як органу мислення» [2, с. 106]. Науковець висновкує, що писемне мовлення порівняно з усним презентує максимально розгорнуту і складну в синтаксисі форму мовлення, за якої нам треба вживати для висловлення кожної окремої думки набагато більше слів, ніж в усному. «Перевага, образно кажучи, усного чи писемного контактування мовця у всій системі його мовного виховання з дитячих літ накладає свій відбиток і на вироблення особливостей психічних механізмів мовлення» [2, с. 106]. Висловлено слушну думку, що «писемне мовлення – не фізична модель усного, – це два типи мовлення, що мають свої механізми у психіці (якби йшлося про єдину модель, то всі хороші мовці добре і писали б, що, як відомо, часто не збігається)» [там само]. Зрозуміло, що існує «мовнорушійний код переходу з усного мовлення на писемне. Виробляються різні механізми думання» [2, с. 109].

8. Привертає увагу й думка щодо важливості аналізу *невідредагованого мовлення*. Такий аналіз може розкрити характер мовця, спосіб його мовомислення, вияв емоційності, однак зазначене можна спроектувати лише на певний момент, а не на мовленнєву діяльність загалом. «Багатоманітність форм мовлення, його нюансів і специфіки пов'язані з багатоманітністю його призначення, функціонування у різних сферах побуту, в сім'ї, вихованні, у всьому комплексі життєдіяльності людини» [2, с. 110].

9. Дослідник моделює *образ ідеального, або зразкового мовця*: ним є лінгвоперсона, яка з однаковою досконалістю володіє і усною, і писемною формами мовлення, що досягається системою мовного виховання [див.: 2, с. 108]. Таким є вердикт ученого.

Висновки й перспектива дослідження. І. Білодід у 70-ті роки ХХ ст. сповідував сучасні методологічні лінгвістичні принципи, як-от: *експансіонізм, антропоцентризм, функціоналізм, експланаторність*. Незважаючи на те, що він працював у силовому полі тоталітарного режиму, його погляди були прогресивними, ілюстрацією цього є зацікавлення проблемами психолінгвістики.

Увагу вченого привернула ідея про те, що під час виокремлення типів людського мовлення не можна не враховувати вчення про темпераменти, яке характеризує людей за динамікою їхньої психічної діяльності. На основі вчення про типи вивчення нервової діяльності всю багатоманітність мовлення за станом мовної активності його носіїв він поділяє на два основні типи: (1) сильний, що демонструє активне володіння мовою і презентує два різновиди: (а) логіко-інтелектуальний та (б) неврівноважений, і (2) слабкий, інертний, із гальмівним різновидом. Наведено роздуми, як ці типи мовлення виявляються в усній і писемній сферах вираження. Констатовано, що, хоча психічні механізми писемного й усного типів мовлення між собою пов'язані, але кожен із них відрізняється певною автономністю виявлення. Актуалізовано ідею про існування відповідного коду для переходу з усного мовлення на писемне. Водночас вироблено різні механізми думання.

І. Білодід первинно окреслив поняття *мовна особистість*, чи *лінгвоперсона*, виявивши відповідні рівні мовної і комунікативної компетенцій, навів перелік ознак сильної і слабкої мовної особистості, тим самим заклавши основи теорії лінгвоперсонології, хоча про це у вітчизняному мовознавстві забуто.

Привертають увагу роздуми вченого про необхідність вивчення *нередагованого мовлення* і вказівка на важливість подібних досліджень та їхнє об'єктивне значення для мовознавства. І. Білодід одним із перших акцентував на важливості дослідження *асоціативного мислення*: він стояв біля початків асоціативного напрямку в психолінгвістиці.

Перспектива цього дослідження полягає в необхідності презентації цілісної картини історії розвитку психолінгвістики в Україні.

Список використаної літератури

1. Білодід І. К. Мова і суспільний прогрес. *Філософська думка*. 1970. № 1. С. 42–53.
2. Білодід І. К. Психологічні основи індивідуального мовлення. *Філософські питання мовознавства* / відп. ред. В. М. Русанівський. Київ : Наукова думка. 1972. С. 91–111.
3. Папіш В. Ідеї Дмитра Овсянико-Куликовського в контексті становлення української психолінгвістики. *Мовознавчий вісник* : зб. наук. праць / гол. ред. Л. В. Шитик. Черкаси, 2024. Вип. 36. С.151–157. URL : <https://ling-ejournal.cdu.edu.ua/issue/view/379> (дата звернення: 15.04.2025).
4. Папіш В. Львівський науковий психолінгвістичний осередок: аспектуальна історіографія. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. Львів, 2024. Вип. 18. С. 221–238. URL : <http://publications.lnu.edu.ua/collections/index.php/ukrinolos/article/view/4409> (дата звернення: 10.04.2025).
5. Папіш В. А. Українська психолінгвістика: ідеї Олександра Потебні. *Лінгвістичні дослідження* : зб. наук. праць Харків. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 60 (до 100-річчя від дня народж. С. І. Дорошенка). С. 325–338. URL : <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/lingvistics/article/view/15162> (дата звернення: 12.04.2025).
6. Папіш В. А. Українське зарубіжжя: популяризація психолінгвістичних знань у працях Івана Огієнка та на сторінках часопису «Рідна мова». *Лінгвістичні дослідження* : зб. наук. праць Харків. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 61. С. 208–221. URL : <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/lingvistics/article/view/16137> (дата звернення: 12.04.2025).
7. Папіш В. А. Юрій Шевельов: психолінгвістичний ракурс у проєкції на життя вченого та його наукову діяльність. *Україністика в Угорщині та поза її межами*: матеріали міжнародної наукової конференції / ред. Е. Балла, В. Штефуца, Є. Барань, А. Певсе (Ніредьгаза, 12–13 жовтня 2023). Ніредьгаза–Ужгород : РІК-У, 2024. С. 133–138.
8. Kosmeda T., Papish V. Psycholinguistics in Ukraine – From emerging ideas of the late 19th century to its birth and development during totalitarian and post-totalitarian era. *East European Journal of Psycholinguistics*. 2025. Vol. 12. № 1. С. 47–75.

References

1. Bilodid, I. K. (1970). Mova i suspil'nyi progres [Language and social progress]. In: *Filosofs'ka dumka*, (1), 42–53 (in Ukr.).
2. Bilodid, I. K. (1972). Psykholohichni osnovy indyvidual'noho movlennia [Psychological foundations of individual speech]. In: V. M. Rusanivs'kyi (Ed.). *Filosofs'ki pytannia movoznavstva*. Kyiv: Naukova dumka, 91–111 (in Ukr.).
3. Papish, V. (2024). Idei Dmytra Ovsianyko-Kulykovskoho v konteksti stanovlennia ukrains'koi psykholinhvistyky [The ideas of Dmytro Ovsianyko-Kulikovsky in the context of the Ukrainian psycholinguistics formation]. In: *Movoznavchyi visnyk: zbirnyk naukovykh prats*, (36), 151–157. Available at: <https://ling-ejournal.cdu.edu.ua/issue/view/379> (in Ukr.).
4. Papish, V. (2024). L'vivs'kyi naukovyi psykholinhvistychnyi osередok: aspek-tual'na istoriohrafia [Lviv psycholinguistic research centre: Aspectual historiography]. In: *Teoriia i praktyka vykladannia ukrains'koi movy yak inozemnoi*, (18), 221–238. Available at: <http://publications.lnu.edu.ua/collections/index.php/ukrinolos/article/view/4409> (in Ukr.).
5. Papish, V. A. (2024). Ukrains'ka psykholinhvistyka: ideї Oleksandra Potebni [Ukrainian psycholinguistics: The ideas of Oleksandr Potebni]. *Linhvistychni doslidzhennia*: zbirnyk naukovykh prats, (60), 325–338. Available at: <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/lingvistics/article/view/15162> (in Ukr.).
6. Papish, V. A. (2024). Ukrains'ke zarubizhzhia: popularizatsiia psykholinhvistychnykh znan' u pratsiakh Ivana Ohienka ta na storinkakh chasopysu "Ridna mova" [Ukrainian diaspora: Dissemination of psycholinguistic knowledge in the studies of Ivan Ohienko and in the journal "Ridna mova"]. In: *Linhvistychni doslidzhennia*: zbirnyk naukovykh prats, (61), 208–221. Available at: <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/lingvistics/article/view/16137>(in Ukr.).
7. Papish, V. A. (2024). Yurii Shevel'ov: psykholinhvistychnyi rakurs u proiektzii na zhyttia vchenoho ta ioho naukovu diial'nist' [Yurii Sheveliov: A psycholinguistic perspective on the scholar's life and scientific work]. In: *Ukrainistyka v Uhorshchyni ta poza yii mezhamy*: Materialy mizhnarodnoi naukovoї konferentsii (Nyiregyhaza, October 12–13, 2023). Nyiregyháza–Uzhhorod: RIK-U, 133–138 (in Ukr.).
8. Kosmeda, T. & Papish, V. (2025). Psycholinguistics in Ukraine – From emerging ideas of the late 19th century to its birth and development during totalitarian and post-totalitarian era. In: *East European Journal of Psycholinguistics*, 12(1), 47–75 (in Eng.).

HISTORIOGRAPHY OF PSYCHOLINGUISTICS: CONTRIBUTION OF I. BILODID TO THE FORMATION OF UKRAINIAN PSYCHOLINGUISTICS DURING ITS DEVELOPMENT

IN THE TOTALITARIAN PERIOD

Tetiana Kosmeda, Doctor of Philological Sciences, Professor of the Department of Romance and German Philology and World Literature, Vasyl' Stus Donetsk National University (Vinnytsia, Ukraine)

e-mail: tkosmeda@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8912-2888>

Scopus-Author identifier: 57218660867

Vitaliia Papish, Doctor of Philological Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Ukrainian Language, Uzhhorod National University (Uzhhorod, Ukraine)

e-mail: vitalija.papish@uzhnu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2609-1620>

Scopus-Author identifier: 57782623900

Abstract. Introduction: The article focuses on understanding the scientific heritage of Ivan Bilodid in the context of the Ukrainian psycholinguistics formation under the conditions of a totalitarian society. Some psycholinguistic ideas of the scholar remained undervalued, so they should be given due attention.

Purpose: To present the contribution of Ivan Bilodid as a representative of the Kyiv scientific school to the development of Ukrainian psycholinguistics.

Results: The article deals with the analysis of Ivan Bilodid's psycholinguistic concept, who considers psycholinguistics as the science of a mental mechanism of speech, which is closely related to the psyche and thinking of a person. The author substantiates the concept of linguistic personality as the integration of sociolinguistic norms and individual mental characteristics, in particular temperament, which affects speech behaviour. The emphasis is on an interdisciplinary approach to the study of language, as well as on the differentiation of linguistic personality types by the level of a linguistic activity. Chief focus is on the role of the speaker's associative thinking, which includes lexical semantic and syntactic associations, in the formation of individual speech. I. Bilodid's concept remains relevant for modern studies of the national linguistic personality and its speech activity.

Originality. The scientific novelty of the article consists in the actualization of the little-studied psycholinguistic ideas of I. Bilodid, in particular in the analysis of such key problems as the connection of speech with temperament and types of nervous activity; strong (logical intellectual, unbalanced) and weak types of speech in the oral and written spheres of expression; the mechanism of associative thinking.

Conclusions and specific suggestions of the authors. It has been proven that in the 1970s I. Bilodid had progressive views that were ahead of his time, espoused the principles of anthropocentrism, functionalism, and expansionism, and stood at the origins of the linguistic personality and associative linguistics theory, laying the foundation for the further development of these areas in the national scientific tradition. The article refutes the widespread notion in scientific discourse about the lack of development of psycholinguistic thought within Ukrainian linguistics in the totalitarian era. The perspective of the study is determined by the need to present a holistic picture of the history of psycholinguistics development in Ukraine.

Key words: associative thinking, Ivan Bilodid, individual speech, psycholinguistics, speech types.

Надійшла до редакції: 27.04.2025

Прийнято до друку: 10.06.2025

ТЕРМІН *КРАПКА* В ДИХОТОМІЙНІЙ ДРАМІ РОЗВОЮ УКРАЇНСЬКОЇ ПУНКТУАЦІЙНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

*М. С. Заборна, кандидат філологічних наук, доцент,
старший науковий співробітник відділу граматики та наукової термінології,
Інститут української мови НАН України
(Київ, Україна)*

e-mail: maria_ternopil@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6299-0060>

Стаття репрезентує історіографічне осмислення окремого фрагмента українського термінного світу, пов'язаного з характером становлення й утвердження терміна «крапка» в українській пунктуаційній термінології. У дослідженні постульовано силові лінії розвитку української пунктуаційно-термінологійної думки, що їх представлено як використання запозик, узгоджування зі слов'янськими відповідниками та витворювання власне українських термінів. Гіпотеза дихотомійного розвитку терміносистеми української пунктуації увиразнила термін «крапка» в трьох аспектах: на тлі чужомовних запозичень; у стосунку до слов'янського терміна «точка»; в кореляціях з новими українськими народнорозмовними еквівалентами. На цій основі окреслено параметри дихотомійного розвитку терміна «крапка», конкретизовані як опозиції 'рідномовне / чужомовне'; 'прагматика / семантика'; 'граматика / словникарство'; 'іконічність / функційність'. Відповідно осмислення самостійного термінного статусу української лексики «крапка» засвідчило в українській пунктуаційній терміносистемі зміщення балансу в бік питомих національних ресурсів; семантико-прагматичний характер термінотворення; релевантність контексту вживання терміна для його вивчення в парадигмі варіантів та актуалізувало проблему випрацювання єдиних принципів номінації терміна в розбудові української пунктуаційної термінології.

Ключові слова: термін, термінологія, терміносистема, пунктуація, розділовий знак, крапка, варіант, опозиція, дихотомія, історіографія.

Актуальність. Термінно-лінгвальний досвід випрацювання української наукової мови актуалізує для сучасного термінознавства діяхронійно-парадигмальне осмислення термінів, позаяк такий підхід увиразнює силові лінії розвитку української термінологійної думки.

Пропоноване дослідження – своєрідна ментальна репрезентація окремого фрагмента українського термінного світу, пов'язаного з термінолексемою *крапка*. Його наукова новизна – у «схопленні» концептуальних смислів діяхронійного контексту терміна на позначання розділового знака крапки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Історіографічну площину становлення сучасного терміна *крапка* окреслено в статті «Термін *крапка* під радикалом питомого й запозиченого в термінологійній підсистемі української пунктуації» (2024) [4], де виокремлено й розглянуто парадигму рідномовних і чужомовних лексем, релевантних для осмислення терміна *крапка* в сучасній пунктуаційній терміносистемі. Ця ж розвідка актуалізувала вагомість для української лінгвістичної термінології загалом та пунктуаційної зокрема авторитетного класичного дослідження І. Огієнка «Українська граматична термінологія» (1908), що визначає «шлях розвивання від переймання запозик до витворювання власних термінів на живій народномовній основі» як сутнісну ознаку української граматичної термінології [9, с. 122]; праці І. Огієнка «Нариси з історії української мови: система українського правопису» (1921), що репрезентує пунктуаційні терміни системно: з одного боку, в парадигмі однофункційних національно-мовних варіантів, з іншого – на тлі їхніх відповідників у грецькій, латинській та основних європейських мовах [8, с. 202–203]; монографії Н. Москаленко «Нарис української пунктуаційної термінології» (1959), що, на жаль, і досі залишається єдиним

монографічним відстеженням базових термінів української пунктуації, – саме це джерело засвідчує питомий, власне національний аспект термінологічної *крапка*: «Термін **крапка**, який зараз прийнятий в українській граматичній термінології, походить, очевидно, від того ж кореня, що і слова української мови «крапати», «крапля». Це перший термін для цього розділового знака, який утворений від українського кореня» [7, с. 9].

На тлі постульованої І. Огієнком та розвинутої Н. Москаленко думки про шлях розвитку української термінології від переймання чужомовних відповідників до витворювання власне національних варіантів у нашій попередній статті вирізнено дихотомійний етап вивчення терміна *крапка* в парадигмі його діяхронійних еквівалентів та порушено проблему вагомості цього етапу як для осмислення статусу інших пунктуаційних термінів, так і для усвідомлення механізму дії термінологічної системи пунктуації української мови [4].

Мета дослідження – окреслення механізму становлення терміна *крапка* під радикалом дії ‘внутрішньої форми мови’ (Вільгельм фон Гумбольдт). Відповідно до мети поставлено **завдання**: 1) відстежити силові лінії розвою української пунктуаційно-термінологічної думки; 2) актуалізувати феномен драматизму в системній реалізації терміна *крапка*; 3) виокремити параметри дихотомійного розвою терміна *крапка*.

Матеріал дослідження корелює з джерельною базою «Історичного словника лінгвістичних термінів», над укладанням якого працює група наукової термінології Інституту української мови НАН України. Основний принцип добору джерел – різномовних граматик, підручників, словників, монографій та наукових статей із лінгвістичної проблематики періоду XVI – середини XX ст. [6, с. 60–63] – їхня «роль у формуванні й становленні лінгвістичної термінології української мови» [5, с. 93] та значущість параметрів їхніх лінгвістичних профілів «для вивчення еволюції мовознавчого терміна» [6, с. 63]. Відповідно словник «втілюватиме завдання інтегрального опису мови, коли слово постає не лише як лексична одиниця, а також як елемент, пов’язаний із духовною та матеріальною культурою етносу» [3, с. 142]. **Методи дослідження матеріалу** заґрунтовані на втіленні загальнонаукового принципу спостереження та конкретизовані як метод семіотичного аналізу, що узгоджується з відстеженням динаміки функціонування ексформи й інформи терміна як знакової одиниці, та метод феноменологічного аналізу, що дає змогу «схопити» в діяхронійному контексті термінологічні імпліковані в ній смислові феномени, релевантні для розвою термінологічної системи.

Результати дослідження. Діяхронійно-парадигмальне осмислення терміна *крапка* увиразнює силові лінії розгортання української пунктуаційно-термінологічної думки, зокрема: використання запозик із європейських мов; функціонування спільнослов’янських термінів; витворювання власне українських термінів. Вони актуалізують термінний статус *крапки* в українськомовному просторі у трьох площинах: 1) на тлі чужомовних запозичень: гр. *στιγμή*; лат. *punctum, periodus, distinctio*; нім. *Punkt (пункт)*; польськ. *kropka (кропка)*; 2) у стосунку до доволі стійкого терміна *точка*, який сягає у праслов’янський корінь, – «псл. [тьська], похідне від *тьсь «тс.», пов’язаного з *тъкнѣти / tykati «ткнути, тикати»; пор. первісне значення – «місце, куди ткнули, слід від протикання» (3, т. 5, с. 611), – яким послуговувались староукраїнські граматики XVI та XVII ст., який ужито в багатьох джерелах XIX – початку XX ст. і який по сьогодні функціонує в слов’янських мовах; 3) у кореляціях із новими українськими народнорозмовними еквівалентами *цята, цятка, цяпка, капка*, що їх виявляють у словниках, починаючи із середини XIX ст.

Уперше власне український термін *крапка* фіксує 1865 року «Методична граMATика языка мало-русского» П. Дячана (2). Ця праця вирізняється на тлі доби 50–80-х рр. XIX ст., яку І. Огієнко в роботі «Українська граматична термінологія» називає періодом «шукування певної дороги, коли галицькі вчені фільольоги навпомацки йшли до розуміння теї гадки, що граMATика рідної мови повинна бути і справді українською як по змісту, так і

по формі» [9, с. 5]. Тим-то й П. Дячан, уводячи термін *крапка*, репрезентує його як основний, супроводжуваний варіантами – слов'янським *точка* й німецьким *пункт*: **. кра́пка (то́чка); . Кра́пка (Punkt)** (2, с. 134–135). У результаті, по-перше, вивищення *крапки* в термінному статусі зміщує термінологійний баланс у бік власних, питомих, національних ресурсів, що підкріплено й іншими пунктуаційними термінами, порівн.: двокра́пка (двоєто́чіє); Двокра́пка (Doppelpunkt) // о́упинка (запа́таа); Упинка (Beistrich) // се́редникъ (то́чка съ запа́тою); Се́редникъ (Strichpunkt) (2, с. 134–135); по-друге, запроваджене П. Дячаном уведення терміна *крапка* в діадах варіантів увиразнює феномен драматизму становлення цього терміна, що його можна конкретизувати як 'дихотомійну драму', яку проєктує саме П. Дячан і яка корелює зі 'шляхом навромацки', над яким розмірковував І. Огієнко.

Динаміка цієї драми засвідчує параметри дихотомійного розвою терміна, що їх можна визначити як опозиції 'рідномовне / чужомовне'; 'прагматика / семантика'; 'граматика / словникарство'; 'іконічність / функційність'. Власне, ці опозиції формують своєрідні 'зони напруження', що стають джерелом розвитку національної пунктуаційної термінології. Механізм їх дії в діхронійній термінній парадигмі варіантів на позначання розділового знака крапки узагальнено як один з аспектів вияву 'внутрішньої форми мови' (Вільгельм фон Гумбольдт) – неловимої діяльності духу, що робить звук придатним для вираження думки.

Вторинні позиції *точки* й *пункту*, що їх проєктує «Граматики» П. Дячана, ведуть за собою аутсайдерські позиції запозичених еквівалентів *крапки* в джерелах II половини XIX ст. [докладніше про це: 4, с. 123]. Більш стійким опонентом *крапки* – аж до її закріплення «Українським правописом» 1928 року [7, с. 10] – залишається *точка*.

Фактично, діада *точка* – *крапка* в II половині XIX ст. вивищується до опозиції 'семантика / прагматика', створюючи той стан справ, за якого «семантичні компоненти мовного коду образно уявляються, а прагматичні переживаються, впізнаються на основі спільного духовного досвіду і користування однією ідіоетнічною мовою, <...> вони виникають в результаті суб'єктивного ставлення носіїв мови до певної особи, поняття, явища, події, факту тощо» [1, с. 29]. Отож *точка* як «стара наша назва» [8, с. 202] починає виступати фрагментом узуального, конвенційного семантичного простору мови, натомість *крапка* виявляє дію в мові прагматичного, суб'єктивного чинника, коли людина створює знак, відтворюючи тим самим своє сприйняття й розуміння дійсності. Сучасна семантизація, та й навіть десемантизація *крапки*, – сприйняття її значення винятково як термінного, поза асоціативним зв'язком із лексико-семантичною парадигмою «**кра́пати**, [кра́пати] «крапати», *крапотіти*, *крап* «дрібні цятки; шахрайські позначки на гральних картах», *крапельна*, *крапельниця*, [кра́піна] «краплина», *крапінка*, *кра́пка*, *крапли́на*, *кра́пля*, ... – псл. krapati» (3, т. 3, с. 76), – засвідчує тезу лінгвопрагматики про прагматичне минуле семантичного [1, с. 202–203], а водночас і привертає увагу до явища термінної прагматики та виявлення прагматичних компонентів термінів, що передбачає з'ясування особливостей мовних одиниць, пов'язаних із культурно-історичною епохою, науковими традиціями, науковим світоглядом і т. ін.» [2, с. 151]. На цьому тлі ще одна деталь: якщо покликатися на «Історичний словник української граматичної термінології» І. Огієнка (1908), то за рік до виходу «Граматики» П. Дячана М. Номис в «Українських приказках, прислів'ях і таке інше» на позначання розділового знака крапки вживає термін *цятка* (7, с. 53). Не вивищуючи цей факт до знакової події, його знову ж таки можна осмислити з урахуванням дії в мові прагматичного чинника як знакового для тієї доби українського термінотворення, коли прагматика особливо рухала семантику, продукуючи новотвори семантико-прагматичного характеру. Поступова ж семантизація *крапки* на початку XX ст. позначилася на стійкому функціонуванні цього терміна у відомих резонансних граматичних працях І. Огієнка (1921) (8, с. 4); О. Курило (1921) (4, с. 3); Мод. Левицького (1923) (5, с. 187).

Рівнобіжно з розвитком граматичної літератури в II половині XIX ст. зароджується українська термінографія, яку знаменує поява перших перекладних словників, що вводять термін *крапка* в нові термінні опозиції. Зокрема, І. Огієнко в «Історичному словнику української граматичної термінології» актуалізує варіант *цятка*, апелюючи до «Німецько-українського словника» О. Партицького (1867), «Малорусько-німецького словника» Є. Желехівського (1886), «Словаря російсько-українського» М. Уманця і А. Спілки (1897), і варіант *цята*, зосереджуючись на «Русско-малоросійському словарі» Є. Тимченка (1899) (7, с. 53). Це створює нову 'зону напруження', коли за опозицією термінів-варіантів стоїть опозиція контекстів їх уживання: граматичні описи віддають перевагу *крапці*, словники – народнорозмовним відповідникам. На початку XX ст. опозиція нейтралізується з огляду на вихід терміна *крапка* за межі граматичного контексту в площину словникарства, як-от, наприклад, це простежено в «Словнику московсько-українському» В. Дубровського (1918): *цята, цяпка, капка, крапка* (1, с. 487).

Імовірно, що вивищення *крапки* в кожній із трьох 'зон напруження', утворюючи поступово її самостійний термінний статус, слугувало введенню цього терміна 1926 року до проекту «Українського правопису» (9, с. 96) та закріпленню на його основі в системі пунктуаційних термінів. Однак дихотомійна драма термінологійної думки на цьому себе не вичерпує, якщо взяти до уваги актуалізацію в українськомовному термінному просторі діади *зупинка (крапка)* (6, с. 58). Тим самим створено нову 'зону напруження', а заодно й передумови для виходу на новий виток прагматики, що корелює з прагненням створювати такі українські пунктуаційні терміни, експрессивна яких указувала б на функцію відповідного їм розділового знака, – на протигагу номінаціям із різним рівнем іконічності щодо характерних зовнішніх ознак пунктуаційних знаків. Терміносистема української пунктуації в цьому плані неоднорідна [7, с. 29], тож проблема, актуальність якої ще 1927 року розглядав І. Огієнко [8, с. 201–203], залишається відкритою.

При цьому увиразнення 'зон напруження' в розвої термінологійної думки окреслює прогностичний аспект їх реалізації, що акумулюють **висновки дослідження**:

1. Протиставлення 'рідномовне vs чужомовне' в контексті української пунктуаційної термінології корелює зі зміщенням балансу в бік питомих національних ресурсів.

2. Опозиція 'прагматика vs семантика' в процесі термінотворення позначається на формуванні новотворів семантико-прагматичного характеру.

3. Кореляція 'граматика vs словникарство' веде до окреслення самостійного термінного статусу лексеми внаслідок виходу за межі контексту, що її породив, та розширення сфери функціонування.

4. Дихотомія 'іконічність vs функційність' порушує проблему випрацювання єдиних принципів у розбудові пунктуаційної терміносистеми.

Висловлені міркування – всього лиш атомарний термінологійний етюд. Вони не претендують на фундаментальне дослідження в багатоаспектній проблемі визначення й обґрунтування теоретико-методологічних засад, релевантних для осмислення характеру української пунктуаційної термінології. Їхній пафос – у постулюванні історіографічного осмислення термінології як важливої форми національного самоствердження, що дає «схоплення» й переживання ментальних схем національного термінотворення.

Список використаної літератури

1. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики. Львів : ПАІС, 2010. 336 с.
2. Васецька О. І. Інтерпретація явища термінної прагматики. *Термінологічний вісник*. 2021. № 6. С. 148–158.
3. Васецька О. І., Казимиrowa І. А., Чернoбров Ю. А., Яценко Н. О. Історія терміна в словнику. *Термінологічний вісник*. 2023. № 7. С. 141–164.
4. Заоборна М. С. Термін *крапка* під радикалом питомого й запозиченого в термінологійній підсистемі української пунктуації. *Проблеми української термінології: зб. наук. праць учасників XVIII Наук.-практ. конф. СловоСвіт 2024. 3–5 жовт. 2024 р. Львів, 2024. С. 120–125. URL : http://tc.terminology.lp.edu.ua/ZIP/ConfSSXVIII/Zbirnyk_XVIII_NPK_SlovoSvit2024.pdf.*

5. Казими́рова І. А. Концепція історичного словника лінгвістичних термінів. *Українська мова*. 2021. № 2. С. 90–101. URL : <https://doi.org/10.15407/ukrmova2021.02.090>.
6. Казими́рова І. А. Лінгвістичний профіль джерела як термінографічний інструмент. *Українська мова*. 2020. № 2. С. 59–73. URL : <https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.02.059>.
7. Москаленко Н. А. Нарис історії української пунктуаційної термінології. Одеса : Одеський держуніверситет ім. І. І. Мечникова, 1959. 32 с.
8. Огієнко І. Нариси з історії української мови: система українського правопису. Варшава, 1927. 216 с.
9. Огієнко І. Українська граматична термінологія: Історичний словник української граматичної термінології з передмовою про історію розвитку її. Київ : Друкарня 1-ї Київської друк. спілки, 1908. 79 с.

Список використаних джерел

1. Дубровський В. Словник московсько-український. Київ : Рідна мова, 1918. 542 с.
2. Дячань П. Методична грамати́ка языка мало-русского. Львів : Ставропіг. ін.-т., 1865. 142 с.
3. Етимологічний словник української мови. В 7 т. / ред. кол. : О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. Київ : Наукова думка, 1983–2012. Т. 3. 1989. 552 с.; Т. 5. 2006. 704 с.
4. Курило О. Початкова грамати́ка української мови. Ч. II. Львів ; Вінниця : Поділля, 1921. 40 с.
5. Левицький Мод. Українська грамати́ка для самонавчання. Катеринослав ; Ляйпціг : Укр. вид-во в Катеринославі, [1923?]. 197,[3] с.
6. Матвієнко О. Інструментальні чинності при пасивних дієприкметниках. *Збірник Центральних Державних Курсів Українознавства*. Харків : Держ. вид-во України, 1928. 36. 1. С. 51–69.
7. Огієнко І. Історичний словник української граматичної термінології. І. Огієнко. *Українська граматична термінологія: Історичний словник української граматичної термінології з передмовою про історію розвитку її*. Київ : Друкарня 1-ї Київської друк. спілки, 1908. С. 39–79 с.
8. Огієнко І. Українська грамати́ка. Частина перша. Основи українського правопису. Київ–Львів–Відень : Видавниче товариство «Вернигора», 1921. 52 с.
10. Український правопис (проект). Державне видавництво України, 1926. 126 с.

References

1. Batsevyich, F. S. (2010). *Narysy z lnhvistychnoi prahmatyky* [The sketches of linguistic pragmatics]. Lviv : PAIS, 336 (in Ukr.).
2. Vasetska, O. I. (2021). Interpretatsiia yavyshcha terminnoi prahmatyky [Interpretation of the phenomenon of terminological pragmatics]. In : *Terminolohichnyi visnyk* [Terminological Bulletin], (6), 148–158 (in Ukr.).
3. Vasetska, O. I., Kazymyrovа, I. A., Chernobrov, Yu. A. & Yatsenko, N. O. (2023). Istoriia termina v slovnyku [Historical distonary of linguistic terms]. In : *Terminolohichnyi visnyk* [Terminological Bulletin], (7), 141–164 (in Ukr.).
4. Zaoborna, M. S. (2024). Termin krapka pid radykalom pytomoho y zapozychenoho v terminolohiinii pidsystemi ukrainskoi punktuatsii [The term ‘krapka’ (period) under the radical of the native and the borrowed in the terminological subsystem of ukrainian punctuation]. In : *Problemy ukrainskoi terminolohii: zb. nauk. prats uchasnykiv XVIII Nauk.-prakt. konf. SlovoSvit 2024. 3–5 zhovt. 2024 r.* [Problems of Ukrainian terminology: A collection of scholarly works by participants of the 18th scientific and practical “SlovoSvit2024” conference. October, 3–5. 2024]. Lviv, 120–125. Available at: http://tc.terminology.lp.edu.ua/ZIP/ConfSSXVIII/Zbirnyk_XVIII_NPK_SlovoSvit2024.pdf (in Ukr.).
5. Kazymyrovа, I. A. (2021). Kontseptsiiа istorichnoho slovnyka lnhvistychnykh terminiv [Concept of the historical dictionary of the linguistic terms]. In : *Ukrainska mova* [Ukrainian Language], (2), 90–101. Available at: <https://doi.org/10.15407/ukrmova2021.02.090> (in Ukr.).
6. Kazymyrovа, I. A. Lnhvistychnyi profil dzherela yak terminohrafichnyi instrument [Linguistic profile of source as a terminographical tool]. In : *Ukrainska mova* [Ukrainian Language], (2), 59–73. Available at: <https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.02.0590> (in Ukr.).
7. Moskalenko, N. A. (1959). *Narys istorii ukrainskoi punktuatsiinoi terminolohii* [An Outline of the History of Ukrainian Punctuation Terminology]. Odesa: Odeskyi derzhuniversytet im. I. I. Mechnykova, 32 (in Ukr.).
8. Ohienko, I. (1927). *Narysy z istorii ukrainskoi movy: systema ukrainskoho pravopysu* [Essays on the History of the Ukrainian Language: The System of Ukrainian Orthography]. Warsaw, 216 (in Polish).
9. Ohienko, I. (1908). *Ukrainska hramatychna terminologiiа: Istorychnyi slovnyk ukrainskoi hramatychnoi terminologii z peredmovoiu pro istoriiu rozvytku yii* [Ukrainian grammar terminology: A historical distonare of the Ukrainian grammar terminology with a preface on the history of formation]. Kyiv : Drukarnia 1-i Kyivskoi druk. Spilky, 80 (in Ukr.).

Suorces

1. Dubrovskiy, V. (1918). *Slovnyk moskovsko-ukrainskyi* [Moscow-Ukrainian dictionary]. Kyiv : Ridna mova, 542 (in Ukr.).
2. Diachanъ, P. (1865) *Metodychna hramatyka yazyka malo-ruskoho* [Methodical grammar of the Ukrainian language]. Lviv: V pechatnie Stavropihiiskoho Instituta, 142 (in Ukr.).

3. Melnychuk, O. S. (Ed.) ta in. (1983–2012). Etymologichnyi slovnyk ukrainskoi movy [Etymological dictionary of the Ukrainian language]. V 7 t. T. 3, 5. Kyiv : Naukova dumka (in Ukr.).
4. Kurylo, O. (1921). Pochatkova hramatyka ukrainskoi movy. Ch. II [Elementary Grammar of the Ukrainian Language. Part II]. Lviv ; Vinnytsia : Podillia, 40 (in Ukr.).
5. Levytskyi, Mod. (1923?). Ukrainska hramatyka dlia samonavchannia [Ukrainian grammar for self-learning]. Katerynoslav ; Leipzig : Ukr. vyd-vo v Katerynoslavi, 197, [3] (in Ukr.).
6. Matviienko, O. (1928). Instrumental chynnosti pry pasyvnnykh diiepryketnykh [The Instrumental of Agency with Passive Participles]. In : Zbirnyk Tsentralnykh Derzhavnykh Kursiv Ukrainoznavstva [Collection of Central State Courses in Ukrainian Studies]. Kharkiv : Derzh. vyd-vo Ukrainy. Zb. 1, 51–69 (in Ukr.).
7. Ohienko, I. (1908). Istorychnyi slovnyk ukrainskoi hramatychnoi terminologii. In : I. Ohienko. *Ukrainska hramatychna terminologiya: Istorychnyi slovnyk ukrainskoi hramatychnoi terminologii z peredmovoju pro istoriiu rozvytku yii* [I. Ohienko. *Ukrainian grammar terminology: A historical dictionary of the Ukrainian grammar terminology with a preface on the history of formation*]. Kyiv : Drukarnia 1-i Kyivskoi druk. Spilky, 39–79 (in Ukr.).
8. Ohienko, I. (1921). Ukrainska hramatyka. Chastyna persha. Osnovy vkrainskoho pravopysu [Ukrainian Grammar. Part One. Fundamentals of Ukrainian Orthography]. Kyiv–Lviv–Vienna : Vydavnyche tovarystvo “Vernyhora”, 52 (in Ukr.).
10. Ukrainskyi pravopys (proiekt) (1926). [Ukrainian Orthography (Draft)]. Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy, 126 (in Ukr.).

THE TERM ‘KRAPKA’ (‘FULL STOP’ / ‘PERIOD’) IN THE DICHOTOMOUS DRAMA OF THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN PUNCTUATION TERMINOLOGY

**Mariia Zaoborna, Candidate of Philological Sciences, Docent,
Senior Researcher of the Department of Grammar and Scientific Terminology,
Institute of the Ukrainian Language of National Academy of Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)**

e-mail: maria_ternopil@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6299-0060>

Abstract. Introduction. This article provides a historiographical interpretation of a particular segment of the Ukrainian terminological realm, focusing on how the term *krapka* (‘full stop’/‘period’) emerged and became established in Ukrainian punctuation terminology. The relevance of this study lies in “capturing” the conceptual meanings that unfold in the diachronic context of the term-lexeme designating the period.

Purpose. The hypothesis of a dichotomous evolution of the Ukrainian punctuation terminological system accentuates the study’s aim: to outline the mechanism by which the term *krapka* took shape under the radical influence of the “inner form of language” (Humboldt). In line with this aim, the following objectives are set: to trace the main lines of development in Ukrainian punctuation-terminological thought; to highlight the phenomenon of “drama” in the systematic implementation of the term *krapka*; and to identify the parameters of the dichotomous evolution of the term *krapka*.

Results. By applying a general scientific principle of observation, coordinated with methods of semiotic and phenomenological analysis, the study identifies the key lines of development in Ukrainian punctuation-terminological thought, represented as (1) the use of borrowed terms, (2) alignment with Slavic counterparts, and (3) the creation of specifically Ukrainian terms. Building on this, the author foregrounds the term *krapka* in three aspects: against the backdrop of foreign-language borrowings; in relation to the Slavic term *tochka*; and in correlation with new Ukrainian vernacular equivalents.

Originality. In view of these dimensions, the article defines the parameters of the dichotomous evolution of the term *krapka* and specifies them as the oppositions native-language / foreign-language, pragmatics/semantics, grammar / lexicography, and iconicity/functionality.

Conclusion. Correspondingly, establishing the distinct terminological status of the Ukrainian lexeme *krapka* reveals a shift within the Ukrainian punctuation-terminological system toward indigenous national resources; a semantic-pragmatic character of term formation; the importance of the usage context for elevating the term in the paradigm of variants; and, in turn, raises the issue of developing uniform principles of term designation for advancing Ukrainian punctuation terminology.

Key words: term, terminology, term system, punctuation mark, punctuation, *krapka* (‘full stop’ / ‘period’), variant, opposition, dichotomy, historiography.

Надійшла до редакції: 17.01.25.

Прийнято до друку: 28.03.25

ГРАМАТИКА. СЛОВОТВІР

УДК 811.161.2'367.627

DOI: 10.31651/2226-4388-2025-38-67-77

СЕМАНТИЧНА ПАЛІТРА І СИНТАКСИЧНІ ПАРАМЕТРИ ЧИСЛІВНИКА

**І. А. Мельник, доктор філологічних наук, професор кафедри
української мови та лінгводидактики, Волинський національний університет
імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)**

e-mail: ira_melnyk_@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5946-0261>

Scopus ID: 57220934519

**Т. Є. Масицька, доктор філологічних наук, професор кафедри
української мови та лінгводидактики, Волинський національний університет
імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)**

e-mail: masytska@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2375-1179>

Scopus ID: 57219445551

Крізь призму функційно-категорійної граматики комплексно досліджено семантичний та формально-синтаксичний потенціал числівників з оперттям на конкретний фактичний матеріал, дібраний із романів «І дощ не змис всі сліди», «Тінь командора» Надії Гуменюк. Диференційовано числівники за семантичним наповненням на означено-кількісні та неозначено-кількісні. Поширюючись на більшість кількісних назв, означено-кількісні числівники виявляють більше розмаїття за значеннєвими ознаками. До їхнього ядра зараховано власне-кількісні числівники із семантикою точно окресленої кількості предметів або абстрактно-математичного числа в цілих одиницях, до периферії – збірні і дробові, які значеннєво доповнюють систему числівникових одиниць або формують синонімічні ряди. Неозначено-кількісні числівники, позначаючи точно невизначену, неконкретизовану множинну кількість, формують невелику за обсягом групу слів і не становлять цілісної системи кількісних понять. Доведено, що числівники не мають чітко структурованих власних формально-синтаксичних позицій: у формально-синтаксичних побудовах вони заступають відповідно формально-синтаксичні функції іменників (підмета та сильнокерованого другорядного члена речення), прикметників (означення); дієслів (присудка), прислівників (обставини). Теоретичні положення послідовно підтверджені ілюстративним матеріалом, дібраним із романів Надії Гуменюк. В аналізованих романах зафіксовано числівники з означено-кількісною та неозначено-кількісною семантикою. З-поміж означено-кількісних переважають власне-кількісні числівники, іноді натрапляємо на збірні та дробові числівники.

Ключові слова: числівник, семантика, означено-кількісні числівники, неозначено-кількісні числівники, формально-синтаксична структура речення, підмет, сильнокерований другорядний член речення, присудок, означення, обставина.

Актуальність. Попри вагомі досягнення в галузі традиційної та новітньої граматики, і нині не втратила актуальності проблема вивчення окремих лексико-граматичних класів слів, їхньої семантичної та функційно-граматичної природи. Наша студія виконана в річищі функційно-категорійного підходу з проєкцією на семантичний та

формально-синтаксичний аспекти лексико-граматичного класу числівників на тлі ілюстративного матеріалу, дібраного з прозових творів Надії Гуменюк.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На матеріалі слов'янських мов числівник у порівняльно-історичному аспекті цілісно дослідила Т. Б. Лукінова [15]. Як окремий лексико-граматичний клас слів на матеріалі сучасної української мови його докладно вивчали Г. П. Арполенко, К. Г. Городенська, Г. Х. Щербатюк [1; 2, с. 142–157], М. В. Леонова [14, с. 128–143], І. Р. Вихованець [3; 5, с. 151–183], М. Я. Плющ [22, с. 207–220] та інші. У лінгвоукраїністиці новітні дослідження про числівник з опертям на теоретичні засади функційно-категорійної граматики І. Р. Вихованця пов'язані з іменами К. Г. Городенської, Н. М. Костусяк, О. Г. Межова, І. А. Мельник, Т. Є. Масицької та ін. Зокрема, К. Г. Городенська проаналізувала цей лексико-граматичний клас слів на тлі семантико-синтаксичної структури речення [8], Н. М. Костусяк – у проєкції на похідну валентність предиката [13], О. Г. Межов – у системі мінімальних предикатних семантико-синтаксичних одиниць [17]. Попередні наші дослідження про числівник виконані в проєкції на транспозиційну дієслівну граматику [19] та семантико-синтаксичні залежності предиката кількості [16].

Мета дослідження – комплексно проаналізувати семантичні та формально-синтаксичні параметри числівників з опертям на конкретний фактичний матеріал, дібраний із романів «І дощ не змие всі сліди», «Тінь командора» Надії Гуменюк.

Щоб досягти поставленої мети, необхідно розв'язати такі **завдання**: 1) виявити основні граматичні підходи до тлумачення числівника в традиційній і новітній лінгвістиці; 2) диференціювати числівники за семантичним наповненням; 3) схарактеризувати формально-синтаксичні функції числівників; 4) з'ясувати закономірності транспозиції лексико-граматичного класу числівників у дієслівну сферу; 5) теоретичні положення послідовно підтвердити широким фактичним матеріалом, дібраним із романів Надії Гуменюк.

Матеріали й методи дослідження. Специфікою теми передбачено використання таких методів: *методу спостереження*, орієнтованого на всебічне осмислення досліджуваного мовного явища, його коментування, узагальнення, використання з опорою на конкретний фактичний матеріал; *методу лінгвістичного опису мовних фактів* – для інвентаризації та систематизації семантичної специфіки та формально-синтаксичних функцій числівників; *методик структурно-семантичного та функційного аналізу* – для виявлення семантичного наповнення числівників й окреслення їхніх синтаксичних функцій тощо.

У лінгвоукраїністиці співіснують дві граматичні концепції числівника. Відповідно до першої його кваліфікують як окремий лексико-граматичний клас слів, відповідно до другої числівник розглядають як одиницю, позбавлену лексико-граматичного статусу [пор. напр.: Г. П. Арполенко, К. Г. Городенська, Г. Х. Щербатюк [1, с. 18–19] та І. Р. Вихованець [3, с. 30–34]. На нашу думку, більш переконливою є концепція числівника як окремого частиномовного класу. Саме домінувальні специфічні семантичні ознаки слів цієї частини мови, пов'язані з чітко визначеною або точно не окресленою кількістю предметів та абстрактно-математичною кількістю, і меншою мірою застосовні до нього морфологічні та синтаксичні критерії, зокрема відсутність морфологічних категорій роду і числа й невиразність власне-числівникових синтаксичних функцій, дають змогу схарактеризувати числівник як окрему частину мови.

У другій половині XX та в XXI сторіччі зросло зацікавлення мовознавців лексико-семантичним класом слів із кількісним значенням. Спочатку семантичний потенціал цих одиниць докладно аналізували в межах числівника як окремого частиномовного класу [24; 2; 15; 5; 22], а згодом їх почали вивчати в семантико-синтаксичній площині як предикати кількості – окремий предикатний клас із-поміж інших семантичних типів предикатних одиниць [4; 11; 8; 23; 12; 13; 17; 18; 19; 16].

І. Р. Вихованець диференціював числівники як номінації на позначення кількісних

понять на означено-кількісні та неозначено-кількісні [5, с. 157]. Означено-кількісні числівники слугують для точного окреслення кількості предметів або частин від цілого: *один, два, п'ять, сім, дев'ять, дванадцять, сімнадцять, триста, сімсот, двадцять п'ять, шістсот тридцять дев'ять, троє, десятеро, восьмеро, одна друга, чотири восьмих* тощо. Неозначено-кількісні числівники, не утворюючи цілісної системи понять, передають у структурі мови неконкретизовану кількість: *багато, мало, кілька, декілька, чимало, кільканадцять, кільканадцятро, стонадцять* та ін.

Означено-кількісні числівники, на противагу неозначено-кількісним, виявляють більше розмаїття за значеннєвими ознаками (власне-кількісні, збірні і дробові) й охоплюють більшість кількісних назв. До ядра означено-кількісних числівників належать власне-кількісні із семантикою точно окресленої кількості предметів або абстрактно-математичного числа в цілих одиницях, напр.: *сім дівчаток, три іграшки, одинадцять куців; п'ять, дванадцять, сорок п'ять, двісті двадцять тисяч, сім мільйонів* тощо.

До власне-кількісних числівників належать передовсім 42 слова, що становлять кількісні назви, оформлені як окремі, цілісні одиниці: *один, два, три, чотири, п'ять, шість, сім, вісім, дев'ять, десять, одинадцять, дванадцять, тринадцять, чотирнадцять, п'ятнадцять, шістнадцять, сімнадцять, вісімнадцять, дев'ятнадцять, двадцять, тридцять, сорок, п'ятдесят, шістдесят, сімдесят, вісімдесят, дев'яносто, сто, двісті, триста, чотириста, п'ятсот, шістсот, сімсот, вісімсот, дев'ятсот, тисяча, мільйон, мільярд, трильйон, квадрильйон, нуль*. Усі інші поняття з кількісною семантикою, якими оперує нині людське мислення, можна виразити, послуговуючись різноманітними поєднаннями основних 42 числівників [5, с. 158].

Оскільки власне-кількісні числівники спеціалізовані на вираженні точно окресленої кількості предметів, вони поєднуються лише з іменниками, які підлягають лічбі. Такі числівники часто трапляються на сторінках аналізованих романів, напр.: *Ви ж, Вероніко Стахівно, трьох академіків варті* (1, с. 47); *Два роки в храмі правив приїжджий, сивий як лунь, священник, на якого в старості (на превелику його радість) звалилося стільки роботи, що він і поспати вдосталь не міг* (1, с. 88); *У нас там гараж, дві чи три кімнатки – точно не знаю, стелажі для вина, мінібар* (1, с. 167); *Трапляється й два в одному – це коли в добу необхідно втиснути сорок вісім годин роботи* (2, с. 8); *Залишається взяти зразки в цих двох підозрюваних* (1, с. 206); *Наприкінці життя людина зазвичай шкодує про дві речі: що мало любила і мало подорожувала* (1, с. 7); *Отрута звалоє з ніг за п'ятнадцять хвилин...* (1, с. 100) і т. ін.

Відтворюючи натуральний ряд чисел та функціуючи з числами в математичних підрахунках, власне-кількісні числівники також можуть позначати абстрактно-математичне число: *П'ять додати п'ять – десять; Два помножити на два буде чотири*.

Отже, підґрунтям числівникової системи сучасної української мови слугують власне-кількісні числівники. На їхньому тлі виразно виокремлюють інші семантичні розряди числівників, що значеннєво доповнюють систему числівникових одиниць або формують синонімічні ряди.

Іноді числівники можуть заступати постпозицію щодо іменників. Такі іменниково-числівникові сполуки слугують для позначення приблизної кількості, напр.: *Лівий бік дороги – всього за метрів три від обриву* (1, с. 13); *Років за п'ять якось притих, пригас, уповільнив ритм життя* (1, с. 90); *Чорняве дівча років п'яти сидить на стільчику біля грубки з лялькою на руках* (1, с. 19); *Здається, років шість чи сім тому, коли це дописувала в газету, як позаштатна кореспондентка* (1, с. 10); *Тільки ж не перед полуднем, а після, і залишалася там хвилин п'ять, а не кілька годин* (2, с. 126).

На периферії означено-кількісних числівників перебувають збірні і дробові. Збірні числівники відрізняються від власне-кількісних більше формально-морфологічними параметрами, ніж значеннєвими. У сучасній українській літературній мові вони переважно виражають кількість у межах від двох до двадцяти: *двоє, троє, четверо,*

п'ятеро, шестеро, семеро, восьмеро, дев'ятеро, десятеро, одинадцятро, дванадцятро, тринадцятро, чотирнадцятро, п'ятнадцятро, шістнадцятро, сімнадцятро, вісімнадцятро, дев'ятнадцятро, двадцятро, тридцятро. Останній числівник й обмежує вираження категорії числівникової збірності. За спостереженнями І. Р. Вихованця, збірні числівники сучасної української літературної мови не виходять за межі 20 одиниць [5, с. 160]. Характерно, що частина з них слугує для утворення здрібніло-пестливих форм: *двійко, трійко, четвірко, п'ятірко, шестірко, семірко, восьмірко.* Уважаємо за потрібне наголосити, що збірні числівники в поєднанні з квантитативними одиницями із семантикою власне-кількості можуть передавати також більші виміри, наприклад: *п'ятдесят троє, вісімдесят семеро, тисяча чотириста шістдесят троє* тощо.

Збірні числівники передусім використовують у розмовному мовленні, усній народній творчості й художній літературі. В аналізованих романах іноді натрапляємо на числівники із семантикою збірності, напр.: *Двоє хлопчаків ... нагадували радше непосидючих бісеньят, ніж янголят* (1, с. 40); *Двоє поліціантів вийшли з церковного подвір'я, але наблизитися до свого автомобіля, залишеного біля воріт, вони так і не змогли* (1, с. 95); *Біографи Вінстона Черчилля стверджують, що від самого його сімдесятиріччя за ним, як стерв'ятники, стежили восьмеро акул пера, щоб першими дізнатися і повідомити про його смерть* (2, с. 120); *У них донька та двійко чудових внуків* (2, с. 183) і т. ін.

Дробові числівники слугують для позначення точно фіксованої кількості частин як складника цілого. Для окреслення числівникових одиниць із дробовою семантикою використовують власне-кількісні числівники (у чисельнику) і субстантивовані кількісні прикметники (у знаменнику): *одна сьома, три п'ятих, дві десятих* тощо. Дробові числівники в граматичній структурі української мови розподіляють на власне-дробові й мішані кількісні сполуки [5, с. 162; 19, с. 257]. Перші вказують лише на певну кількість частин цілого: їхній знаменник сигналізує про поділ одиниці на відповідну кількість рівних частин, а чисельник містить інформацію про те, скільки таких частин узято. У знаменнику, крім субстантивованого порядкового прикметника, мовці мисленнєво використовують слово «частина», яке в мовленні зазнає елімінації: *три сьомих (частин), дві десятих (частин)* та ін. Другі є поєднанням власне-кількісних числівників із дробовими. Власне-кількісні числівники використовують на позначення кількості цілих одиниць, а дробові – на позначення певної кількості частин цілого. У ролі зв'язкового елемента між власне-кількісними і дробовими числівниками зафіксований сполучник *і*: *шість цілих і три сьомих, вісім цілих і три п'ятих.* В аналізованих романах дробові числівники зафіксовано зрідка: *...на глухих сільських дорогах ... ймовірність зустріти машину – нуль цілих і одна тисячна відсотка* (1, с. 183). Сфера поширення дробових числівників – математика та суміжні з нею науки, де вони слугують для вираження абстрактної кількості. Крім абстрактно-числових значень, дробові числівники можуть поєднуватися з іменниками для позначення точної кількості предметів або істот: *Стільців стало три восьмих; Звірят лишилося одна третя.*

Слова *пів, півтора, півтори, півтораста*, для яких типове поєднання з іменниковим родовим відмінком, належать також до дробових одиниць: *Води було пів літра. Дороги лишилося півтора кілометра; Дітей залишилося півтораста осіб.* Зазначені дробові числівники в аналізованих романах – явище непоширене, напр.: *До сімнадцятої (час Святової зустрічі) залишилося ще майже півтори години* (2, с. 21).

На переконання І. Р. Вихованця, кількісне значення дробових числівників *одна друга, одна третя, одна четверта* можуть заступати слова *половина, третина, чверть*, які за граматичними характеристиками належать до лексико-граматичного класу іменників [5, с. 163]. Вони зазвичай функціують у розмовному мовленні та художній літературі. Кількісні компоненти такого взірця авторка іноді використовує в аналізованих романах: *...мама не придумала нічого кращого, як заповісти розшукати Ізабель, якій має*

належати **половина** майна (1, с. 226); Одна **половина** його крони – в саду, а друга нависла над подвір'ям (1, с. 65); ...**третини** батьківського спадку виявилося замало (1, с. 132) і т. ін.

До неозначено-кількісних числівників належить невелика за обсягом група слів, що позначає точно невизначену, неконкретизовану множинну кількість і не становить цілісної системи кількісних понять. На переконання Г. П. Арполенко, К. Г. Городенської та Г. Х. Щербатюк, цю групу формують лише п'ять числівників: *кілька, декілька, кільканадцять, кількадесят, стонадцять* [1, с. 31], напр.: *Коли Рута **кілька років** тому вперше побачила цих птахів біля своєї дев'ятиповерхівки, подумала, що то міські ластівки* (2, с. 9); *Днями на сільському цвинтарі нашої Олянівки якісь бузувіри знищили **кілька надгробків***... (1, с. 22) і т. ін. Цей перелік неозначено-кількісних числівників І. Р. Вихованець доповнив одиницями на зразок *кількасот, кількадесятеро, кільканадцятро* тощо [5, с. 164].

Їхнє коло розширюють прислівникові компоненти *мало, немало, чимало, багато, небагато* та ін., наділені семантикою великої або малої неозначеної кількості; іменники *безліч, сила, тьма, море, океан, крапля, жменька* тощо, які набувають значення «надзвичайно багато» або «надзвичайно мало»; дієслова *(не) бракує, (не) вистачає* та прислівники *(не) достатньо, (не) досить, (не) вдосталь* із семантикою достатньої чи недостатньої кількості; лічильні іменники *десяток, сотня* й означено-кількісні числівники відіменникового походження *тисяча, мільйон, мільярд* та ін., ужиті в множині, а також одиниці нечастиномовного характеру – фразеологізми, порівняльні звороти, які можуть передавати семантику від малої (дуже малої) до великої (дуже великої) неозначеної кількості [19, с. 259]. На деякі з них натрапляємо в аналізованих романах Надії Гуменюк, напр.: ***Чимало** людей із села виїхали на заробітки до чужих країн* (1, с. 90); ***Чимало** гарячих **посланців** острова Свободи одружувалися з вродливими одеситками* (1, с. 70); *...там навчалася **багато студентів** із Куби* (1, с. 70); *Користі від цього новонародженого, звісно, **небагато*** (2, с. 8); *Таких історій зараз – **хоч греблю гати*** (1, с. 34); *...вишневих автівок **хоч греблю гати***... (1, с. 76); *...рибка випускає у воду **сотні** дрібнесеньких яскравих **ікринок** – червонястих, помаранчевих* (1, с. 59); *Та й що ж це за брат такий, що добирався за **тисячі кілометрів**, ... промчав, як вихор, селом і зник?* (1, с. 76); *Таких, як вона, **мільйони, тисячі** їх гине щоденно*... (1, с. 218); *У дев'яності впали стіни заблокованості – і **тисячі** українських **емігрантів** рушили на рідну землю, щоб нарешті через **десятки років** побачити місця, де народилися* (2, с. 182). Схарактеризовані морфологічні засоби засвідчують широкий спектр реалізації семантики неозначеної кількості.

Характерно, що в частині підручників, адресованих здобувачам філологічних спеціальностей ЗВО, а також у шкільній практиці переважає більш широке розуміння числівника як частини мови, уживаної на означення не лише абстрактно-математичного числа або певної кількості однорідних предметів, а і їхнього порядку за лічби. Таке трактування числівника передбачає виокремлення в його складі порядкових числівників, які позначають порядкове місце одного предмета в ряду інших за їхньої лічби і відповідають на питання *котрий? котра? котре? котрі?* [7, с. 104; 22, с. 214; 21, с. 271].

Порядкові слова з огляду на їхні лексико-граматичні властивості сучасні мовознавці витлумачують по-різному, неоднаково визначають їхню частиномовну належність. Традиційний погляд має опертям лексико-семантичні й деякі лексико-граматичні зв'язки порядкових слів із кількісними числівниками, на підставі чого їх зараховують до розряду порядкових числівників. Цього погляду дотримуються автори сучасних шкільних підручників та частини посібників для ЗВО (див. напр. [7; 22; 21]). За спостереженнями М. Плющ, «порядкові числівники семантично наближаються до кількісних числівників як слова, за допомогою яких передається кількість, але в порядкувому слідуванні предметів під час переліку, обліку їх. <...> Порядкові числівники позначають не сталі (статичні) ознаки предметів, що властиве прикметникам, а вказують на кількість однорідних

предметів при обліку їх відповідно до порядку слідування в підрахунках, наприклад: п'ять столів – перший, другий, третій, четвертий, п'ятий стіл» [22, с. 215].

Інші міркування щодо цього класу слів висловлюють автори академічного видання «Сучасна українська літературна мова: морфологія» [24]; автори академічної граматики української мови [5], деякі автори підручників для студентів ЗВО [14; 9] та ін. Дослідники зважають на граматичні ознаки порядкових слів, тому кваліфікують їх як порядкові прикметники, адже для порядкових слів, як і для лексико-граматичного класу прикметників, характерні категорії роду, числа та відмінка, зrealізовані у формах узгодження з іменником. Доповнює їхню граматичну прикметникову природу спільна з іменником система відмінювання, така сама синтаксична функція означення, напр.: – *А здогадайтеся з першого разу... – Навіть із третього не берусь, – засміялася Рута* (1, с. 26); *Четверте «Санькове» колесо* вдячно зблиснуло вслід йому мокрою гумою та нікелевою серцевиною (1, с. 27); *Надворі двадцять перше століття*, а в деяких головах отакий-от містичний вінегрет!.. (1, с. 23); *І лише тиждень тому з'явилася друга жінка* (2, с. 25).

Числівник, на противагу іменникові – центральній іменній частині мови, прикметникові як тісно пов'язаній у граматичному плані з іменником периферійній іменній частині мови, не має своєї синтаксичної позиції, яка б вирізняла його з-поміж інших частиномовних класів слів. Це дало підстави М. В. Леоновій стверджувати, що «числівник не має власної первинної функції, залежної від його лексичного значення» [14, с. 131]. У структурі речення він перебуває у формально-синтаксичних позиціях інших частиномовних класів [19, с. 245].

За спостереженнями І. Р. Вихованця, власна синтаксична специфіка числівника на тлі іменних частиномовних класів «полягає передусім у поділі синтаксичних функцій на два класи: 1) функціонування числівників у складі числівниково-іменникових сполук, тобто у супроводі іменника; 2) функціонування числівників як самодостатнього компонента речення, тобто відокремлене від іменника використання, вживання без супроводу іменника. Саме перше (числівниково-іменникове) функціонування для числівників визначальне» [5, с. 182].

Із синтаксичного погляду числівник з іменником переважно становлять неподільний компонент речення, пор.: *У нас тут на кухні два столові прибори, дві чашки з непочатим чаєм і два надкушені тістечка* (2, с. 69); *Та й чого боятися двом відважним героям на світанку...* (1, с. 42); *За п'ять місяців цей всюдисущий дуєт ...обнишпорив кожен закапелок в Олянівці...* (1, с. 40); *Навіть пригрозили, що посадять на п'ятнадцять діб, якщо буду морочити їхні вельми зайняті серйознішими справами голови* (1, с. 46); *Баба Ганя теж сто порад може дати* (1, с. 34); *За кілька хвилин дістала, щоб покласти на столик* (2, с. 7); *Вона пережила кілька воєн...* (1, с. 87). У таких реченневих структурах числівники з іменниками формують єдиний складений член речення, вихідною структурою якого є речення, де числівник разом з аналітичною синтаксичною дієслівною морфемою заступає позицію присудка, пор.: *Поліцейських було двоє + Поліцейські відчинили браму* —> *Двоє поліцейських відчинили браму...* (2, с. 195).

Числівниково-іменникові сполуки в називному відмінку перебувають у позиції підмета, а в знахідному відмінку – у позиції сильнокерованого другорядного члена речення, пор.: *Минуло три дні...* (1, с. 45); *...там ще дві медички було* (1, с. 39) і *...якісь бузувіри знищили кілька надгробків* (1, с. 22); *Бабуся казала, що Бог дав її єдиному синові два найцінніші скарби – золоте серце і золоті руки* (1, с. 97). Характерно, що в семантико-синтаксичному плані числівниково-іменникові сполуки в називному відмінку заступають позицію суб'єкта, а в знахідному – позицію об'єкта, що валентно зумовлені основним предикатом речення.

Числівники на позначення абстрактно-математичних числових значень, уживаючись без супроводу іменників, дублюють їхні формально-синтаксичні функції, зокрема функції простого підмета і керованих другорядних членів речення, напр.: *Шість ділиться на три.*

Спеціалізуючись на вираженні абстрактно-математичних значень, числівники потрапляють у валентну рамку основного предиката й заступають первинні іменникові позиції.

Субстантивовані числівники, набуваючи самостійних морфологічних ознак – відмінка, числа і роду, виконують функцію підмета або керованого члена речення – додатка, напр.: *Одна голова подумала, а **обидві** вирішили: не змовляючись брати кинулися з хати і щодуху залопотіли на цвинтар* (1, с. 42); *...перед усіма **чотирма** широко відчинила двері колонія для малолітніх порушників* (1, с. 37); *Писав Макс, що **обоє** вдалися в нього* (2, с. 182) і т. ін. Здатність числівників заступати формально-синтаксичну позицію присудка, що є первинною для лексико-граматичного класу дієслів, зумовила виокремлення ще одного різновиду іменного складеного присудка – числівникового [19, с. 247; 10], який традиційно вважають нетиповим [6, 24–30]. Числівниковий різновид іменного складеного присудка як складна аналітична сполука зреалізований через два компоненти: дієслівний зв'язковий та числівниковий, перший слугує виразником граматичної функції, другий – носієм кількісної семантики.

Числівниковий компонент іменного складеного присудка з підметом найчастіше поєднують дві морфеми-зв'язки (*бути* і *становити*), а також ті самі морфеми-напівзв'язки, що й іменникову та прикметникову частини (*ставати* / *стати*, *лишатися* / *лишитися*, *виявлятися* / *виявитися*, *зоставатися* / *зостатися*, *залишатися* / *залишитися*), й низка інших (*мати*, *досягти*, *дорівнювати*, *налічувати*, *нараховувати*, *сягати* / *сягнути*, *налічуватися*, *нараховуватися*, *виповнюватися* / *виповнитися*, *сповнюватися* / *сповнитися*, *минати* / *минути* та ін.) [5, с. 371].

«Морфема-зв'язка *бути* або інші морфеми-напівзв'язки на зразок *стати*, *лишитися*, *зостатися*, *виявитися*, *здаватися* та ін., слугуючи зв'язковими елементами між числівниковим компонентом та підметом двоскладного речення, засвідчують аналітичний вияв переходу числівника у формально-синтаксичну позицію дієслова. Вони закріплюють притаманні дієслову парадигматичні характеристики, зокрема категорії часу, способу та особи, зрідка – виду» [19, с. 247], пор.: (*Хлопчаків*) *двоє* (1, с. 40); *Хлопчаків було двоє*; *Хлопчаків буде двоє*; *Хлопчаків було б двоє*; *Хлопчаків нехай буде двоє* і т. ін.

Числівникова частина іменного складеного присудка у формально-синтаксичній структурі речення спеціалізована на позначенні точної кількості предметів або точно не визначених, узагальнено-кількісних понять [4, с. 110]. У типових виявах числівникову частину з підметом у родовому відмінку поєднує морфема-зв'язка *бути*, що в теперішньому часі має переважно імпліцитний вияв, зрідка інші морфеми-напівзв'язки *стати*, *лишитися*, *залишитися*, *виявитися* та ін.: (*Дзвонів*) ... *кілька*... (1, с. 89); *Варіантів* ... *багато* (2, с. 221); (*Студентів із Куби*) ... *багато* (1, с. 70); (*Пацієнтів*) ... *двоє* (1, с. 136); ... *в клініці їх тридцять шість* (1, с. 136); *До сімнадцятої (час Святової зустрічі) залишилося ще майже півтори години* (2, с. 21) і т. ін.

Складники числівникового різновиду іменного складеного присудка, спеціалізовані на позначенні точної кількості предметів або точно не визначених, узагальнено-кількісних понять, корелюють відповідно з компонентами семантико-синтаксичної побудови – означено-кількісними та неозначено-кількісними предикатами – типовими одновалентними предикатними одиницями, наділеними лівобічною суб'єктною валентністю, що поширена на різноманітну іменникову лексику – назви осіб, конкретних предметів та ін.

Кількісні числівники, що зафіксовані в усіх непрямих відмінках, крім знахідного, подібно до лексико-семантичного класу прикметників, узгоджуючись з опорними іменниками, виконують функцію означення [7, с. 108; 5, с. 182], пор.: *...вона місяць тому випускала в небо **двох** їхніх заблудлих чорнопузиків* (2, с. 9); *Ви ж, Вероніко Стахівно, **трьох** академіків варті* (1, с. 47); *Я агент аж **п'яти** розвідок* (1, с. 29); *А **кількох** років і не було* (1, с. 30); *Та й чого боятися **двом** відважним героям на світанку...* (1, с. 42) та ін. Формально-синтаксична позиція приіменникового другорядного члена речення означення

корелює з валентно не зумовленою предикатом атрибутивною семантико-синтаксичною позицією, яка є первинною для лексико-граматичного класу прикметників. Числівники у складі іменниково-числівникових сполук функціують як неузгоджені означення, напр.: *Чорняве дівча років п'яти сидить на стільчику біля грубки з лялькою в руках* (1, с. 19) і т. ін.

У формально-синтаксичній структурі речення порядкові числівники, як і прикметники, перебуваючи в синтаксичному зв'язку з іменниками, узгоджуються з ними в роді, числі й відмінку та заступають позицію означення, напр.: *Хоча можливий і третій варіант...* (1, с. 127); *Четвертий день повні* (1, с. 79); *Тася чекала на другу дитину* (1, с. 73); *Святослав же постелив їй у другій кімнаті, на бабусиному ліжку...* (1, с. 78); – *Тридцять восьмий розмір жіночого взуття – найпоширеніший, – зауважила Рута* (1, с. 124).

Числівниково-іменникові сполуки також можуть виконувати функцію обставини, а саме обставини часу, місця і под., яка залежить не від окремого слова в реченні, а від речення цілком. В аналізованих реченнєвих структурах вони найчастіше зафіксовані в позиції обставини часу, напр.: *Отрута звалює з ніг за п'ятнадцять хвилин...* (1, с. 100); *За два роки Розалія Гардинська отримала запрошення від доньки та зятя...* (1, с. 73); *Де була упродовж семи днів?* (2, с. 124); *3 п'ятнадцяти років Рута дає собі раду сама* (1, с. 20); *Років за п'ять* якимось притих, пригас, уповільнив ритм життя (1, с. 90); *На якийсь час, усього на кілька місяців, поки народиться маля...* (1, с. 73); *Саме двадцять дев'ятого вересня у селі відкрили чергову крамницю Артема Піщинського...* (1, с. 123); *Алєсandro за три місяці закінчував навчання і повинен був повернутися на Кубу* (1, с. 73); *За вісім років так і не народила дитини...* (1, с. 90).

Іноді також натрапляємо на реченнєві конструкції, у яких кількісні числівники у складі іменниково-числівникових утворень виконують роль обставини місця, напр.: *...зустрів пані, яка йшла вулицею десь за три хати від будинку жертви* (2, с. 72); *Кардоне оселилися в місті Тарара, розташованому на березі Мексиканської затоки, усього за двадцять кілометрів від Гавани* (1, с. 72); *Це ж за десять кроків від зупинки* (1, с. 111). У семантико-синтаксичному плані ці числівники потрапляють у типову для прислівників функцію детермінантного члена речення.

Таку саму синтаксичну функцію виконують порядкові числівники в поєднанні з іменниковими компонентами, напр.: *... ми з ним з першого дня не контактимо* (2, с. 166); *Жанна провела Руту на другий поверх, до спальні* (1, с. 56); *Двадцять п'ятого серпня 1983 року бабуся із маленькою внучкою вилетіли з Гавани* (1, с. 73) і т. ін.

Висновки й перспективи. Отже, числівники як осібний лексико-граматичний клас слів не мають чітко структурованих власних формально-синтаксичних позицій. У формально-синтаксичних структурах вони заступають відповідно формально-синтаксичні функції іменників (підмета та сильнокерованого другорядного члена речення), прикметників (означення); дієслів (присудка), прислівників (обставини). В аналізованих романах використані числівники означено-кількісної та неозначено-кількісної семантики в усіх зазначених формально-синтаксичних позиціях. З-поміж означено-кількісних переважають власне-кількісні числівники, іноді натрапляємо на збірні та дробові числівники. Перспективу вбачаємо в дослідженні семантико-синтаксичних позицій числівників та інших лексико-граматичних класів слів на конкретному ілюстративному матеріалі сучасної української мови.

Список використаної літератури

1. Арполенко Г. П., Городенська К. Г., Щербатюк Г. Х. Числівник української мови : [монографія]. Київ : Наук. думка, 1982. 132 с.
2. Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови. Морфологія : [підручник]. Київ : Либідь, 1993. 336 с.
3. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті : [монографія]. Київ : Наук. думка, 1988. 256 с.

4. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови : [монографія]. Київ : Наук. думка, 1992. 222 с.
5. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови / за ред. чл.-кор. НАН України І. Вихованця. Київ : Унів. вид-во «Пультари», 2004. 398 с.
6. Вінтонів М. О. Типологія форм присудка в сучасній українській мові : автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Дніпропетровський державний університет. Дніпропетровськ, 1997. 23 с.
7. Волох О. Т., Чемерисов М. Т., Чернов Є. І. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Синтаксис : [підручник]. Київ : Вища шк., 1989. 334 с.
8. Городенська К. Г. Семантичний і морфологічний потенціал предикатів кількості. *Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки*. Луцьк : РВВ «Вежа», 2002. № 5. С. 23–26.
9. Горпинич В. О. Морфологія української мови : [підручник]. Київ : ВЦ «Академія», 2004. 336 с.
10. Диня О., Мельник І. Числівникова репрезентація присудка у прозових творах Надії Гуменюк. *Scripta manent: молодіжний науковий вісник факультету філології та журналістики*. Луцьк : ВНУ імені Лесі Українки, 2023. Вип. 10. С. 38–41.
11. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови : Синтаксис. Донецьк : Дон НУ, 2001. 662 с.
12. Кавера Н. В. Семантична типологія предикатів стану : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Київ, 2008. 24 с.
13. Костусяк Н. М. Структура міжрівневих категорій сучасної української мови : [монографія]. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 452 с.
14. Леонова М. В. Сучасна українська літературна мова : морфологія. Київ : Вища шк., 1983. 264 с.
15. Лукінова Т. Б. Числівники в слов'янських мовах (порівняльно-історичний нарис). Київ : Наук. думка, 2000. 370 с.
16. Масицька Т. Є. Типологія семантико-синтаксичних реченнєвих залежностей : [монографія]. Луцьк : ПВД «Твердиня», 2016. 416 с.
17. Межов О. Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць : [монографія]. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 464 с.
18. Мельник І. Семантичні групи відчислівникових дієслівних синтаксичних транспозитів. *Лінгвістичні студії*. Донецьк : ДонНУ, 2013. Вип. 26. С. 40–46.
19. Мельник І. А. Транспозиційна граматика українського дієслова : [монографія]. Луцьк : Надстир'я, 2015. 476 с.
20. Мельник І. А. Транспозиція частиномовних класів у дієслово в сучасній українській літературній мові : автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.02.01 / НАН України, Ін-т укр. мови. Київ, 2016. 36 с.
21. Микитюк О. Сучасна українська мова: самобутність, система, норма. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2023. 440 с.
22. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія : [підручник]. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2010. 328 с.
23. Попович Н. М. Синтаксична структура речень з числівниковим компонентом у сучасній українській мові : автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Київський національний ун-т культури і мистецтв. Київ, 2002. 19 с.
24. Сучасна українська літературна мова : морфологія / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. Київ : Наук. думка, 1969. 583 с.

Список використаних джерел

1. Гуменюк Н. І дощ не змиє всі сліди. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2023. 240 с.
2. Гуменюк Н. Тінь командора. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2023. 240 с.

References

1. Arpolenko, H. P., Horodenska, K. H. & Shcherbatiuk, H. Kh. (1982). *Chyslivnyk ukrainskoi movy* [Ukrainian language numeral dictionary]: monohrafiya. Kyiv: Nauk. dumka, 132 (in Ukr.).
2. Bezpoiasko, O. K., Horodenska, K. H. & Rusanivskiy, V. M. (1993). *Hramatyka ukrainskoi movy. Morfolohiia* [Grammar of the Ukrainian language. Morphology]: pidruchnyk. Kyiv: Lybid, 336 (in Ukr.).
3. Vykhovanets, I. R. (1988). *Chastyny movy v semantyko-hramatychnomu aspekti* [Parts of speech in the semantic grammatical aspect]: monohrafiia. Kyiv: Nauk. dumka, 256 (in Ukr.).
4. Vykhovanets, I. R. (1992). *Narysy z funktsionalnoho syntaksysu ukrainskoi movy* [Essays on the functional syntax of the Ukrainian language]: monohrafiia. Kyiv: Nauk. dumka, 222 (in Ukr.).
5. Vykhovanets, I. & Horodenska, K. (2004). *Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy* [Theoretical morphology of the Ukrainian language]. Kyiv: Univ. vyd-vo "Pulsary", 398 (in Ukr.).
6. Vintoniv, M. O. (1997) *Typolohiia form prysudka v suchasni ukrainskii movi* [Typology of predicate forms in the modern Ukrainian language]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Dnipropetrovsk, 23 (in Ukr.).

7. Volokh, O. T., Chemerysov, M. T. & Chernov, Ye. I. (1989). Suchasna ukrainska literaturna mova. Morfolohiia. Syntaksys [Modern Ukrainian literary language. Morphology. Syntax]: pidruchnyk. Kyiv: Vyscha shkola, 334 (in Ukr.).
8. Horodenska, K. H. (2002). Semantychnyi i morfolohichnyi potentsial predykativ kilkosti [Semantic and morphological potential of quantity predicates]. In : *Naukovyi visnyk Volynskoho derzhavnoho universytetu im. Lesi Ukrainky* [Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka Volyn State University]. Lutsk: RVV "Vezha", 5, 23–26 (in Ukr.).
9. Horpynych, V. O. (2004). Morfolohiia ukrainskoi movy [Morphology of the Ukrainian language]: pidruchnyk. Kyiv: VTs "Akademiia", 336 (in Ukr.).
10. Dynia, O. & Melnyk, I. (2023). Chyslivnykova reprezentatsiia prysudka u prozovykh tvorakh Nadii Humeniuk [Numerical representation of the predicate in the prose works of Nadiya Gumenyuk]. In : *Scripta manent: molodizhnyi naukovyi visnyk fakultetu filologii ta zhurnalistyky* [Scripta manent: youth scientific bulletin of the Faculty of Philology and Journalism]. Lutsk: VNU imeni Lesi Ukrainky, 10, 38–41 (in Ukr.).
11. Zahnitko, A. P. (2001). Teoretychna hramatyka ukrainskoi movy: Syntaksys [Theoretical grammar of the Ukrainian language: Syntax]. Donetsk: DonNU, 662 (in Ukr.).
12. Kavera, N. V. (2008). Semantychna typolohiia predykativ stanu [Semantic typology of state predicates]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 24 (in Ukr.).
13. Kostusiak, N. M. (2012). Struktura mizhrivnevnykh katehori suchasnoi ukrainskoi movy [The structure of interlevel categories of the modern Ukrainian language]: monohrafiia. Lutsk: Volyn. nats. un-t im. Lesi Ukrainky, 452 (in Ukr.).
14. Leonova, M. V. (1983). Suchasna ukrainska literaturna mova: morfolohiia [Modern Ukrainian literary language: morphology]. Kyiv: Vyscha shkola, 264 (in Ukr.).
15. Lukinova, T. B. (2000). Chyslivnyky v slovianskykh movakh (porivnialno istorychnyi narys) [Numerals in Slavic languages (comparative and historical essay)]. Kyiv: Nauk. dumka, 370 (in Ukr.).
16. Masytska, T. Ye. (2016). Typolohiia semantyko-syntaksychnykh rechennievykh zalezhnosti [Typology of semantic-syntactic sentence dependencies]: monohrafiia. Lutsk: PVD "Tverdynia", 416 (in Ukr.).
17. Mezhev, O. H. (2012). Typolohiia minimalnykh semantyko-syntaksychnykh odyntys [The typology of semantic syntactic sentence dependencies]: monohrafiia. Lutsk: Volyn. nats. un-t im. Lesi Ukrainky, 464 (in Ukr.).
18. Melnyk, I. (2013). Semantychni hrupy vidchyslivnykovykh diieslivnykh syntaksychnykh transpozitiv [Semantic groups of lexical verb syntactic transposits]. In : *Linhvistychni studii* [Linguistic studies]. Donetsk: DonNU, 26, 40–46 (in Ukr.).
19. Melnyk, I. A. (2015). Transpozysii hramatyka ukrainskoho diieslova [Transposition grammar of the verb in the Ukrainian language]: monohrafiia. Lutsk: Nadstiria, 476 (in Ukr.).
20. Melnyk, I. A. (2016). Transpozysii chastyonomovnykh klasiv u diieslovo v suchasni ukrainskii literaturnii movi [Transposition of the part of speech classes into the verb in the modern Ukrainian literary language]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 36 (in Ukr.).
21. Mykytiuk, O. (2023). Suchasna ukrainska mova: samobutnist, systema, norma [Modern Ukrainian language: identity, system, norm]. Lviv: Vyd-vo Lvivskoi politekhniki, 440 (in Ukr.).
22. Pliushch, M. Ya. (2010). Hramatyka ukrainskoi movy. Morfemika. Slovtvir. Morfolohiia [Grammar of the Ukrainian language. Morphemics. Word formation. Morphology]: pidruchnyk. Kyiv: Vydavnychi Dim "Slovo", 328 (in Ukr.).
23. Popovych, N. M. (2002). Syntaksychna struktura rechen z chyslivnykovym komponentom u suchasni ukrainskii movi [Syntactic structure of sentences with a numerical component in modern Ukrainian]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 19 (in Ukr.).
24. Bilodid, I. K. (Ed.) (1969). Suchasna ukrainska literaturna mova: morfolohiia [Modern Ukrainian literary language: morphology]. Kyiv: Nauk. dumka, 583 (in Ukr.).

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Humeniuk, N. (2023). I doshch ne zmyie vsi slidy [And the rain won't wash away all the traces]. Kharkiv: Knyzhkovyi Klub "Klub Simeinoho Dozvillia", 240 (in Ukr.).
2. Humeniuk N. (2023). Tin' komandora [The shadow of the commander]. Kharkiv: Knyzhkovyi Klub "Klub Simeinoho Dozvillia", 240 (in Ukr.).

SEMANTIC PALETTE AND SYNTACTIC PARAMETERS OF NUMERALS

**Iryna Melnyk, Doctor of Philological Sciences, Professor of the
Department of Ukrainian Language and Linguistics,
Lesia Ukrainka Volyn National University**
e-mail: ira_melnyk_@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5946-0261>

Scopus ID: 57220934519

**Tetiana Masytska, Doctor of Philological Sciences, Professor of the
Department of Ukrainian Language and Linguistics,**

Abstract. Introduction. Despite of significant achievements in both traditional and modern grammar, the study of individual lexical-grammatical word classes, their semantic and functional-grammatical nature, remains an area of considerable interest. The relevance of our research is due to the lack of studies in Ukrainian linguistics on the semantic distinctiveness and syntactic potential of numerals used in the novels by Nadiya Humeniuk.

The purpose. The purpose of the study is to conduct a comprehensive analysis of the semantic and formal-syntactic parameters of numerals, based on specific factual material selected from the novels “*And the Rain Will Not Wash Away All Traces*” and “*The Commander’s Shadow*” by Nadiya Humeniuk.

The methods. The specificity of the topic requires the use of the following methods: the observation method, aimed at a comprehensive understanding of the studied linguistic phenomenon, its commentary, and generalization, based on specific factual material; the linguistic description method for inventorying and systematizing the semantic specificity and formal-syntactic functions of numerals; the methods of structural-semantic and functional analysis to identify the semantic content of numerals and outline their syntactic functions, etc.

Main results of the study. A differentiation of numerals based on semantic content into definite-quantitative and indefinite-quantitative numerals has been carried out. The core of the definite-quantitative numerals consists of cardinal numerals with the semantics of a precisely defined quantity of objects or an abstract-mathematical number in whole units, while the periphery includes collective and fractional numerals, which semantically complement the numeral system or form synonymous series. Indefinite-quantitative numerals, denoting an imprecisely defined, non-concretized plural quantity, form a small group of words and do not constitute a complete system of quantitative concepts. Numerals do not have clearly structured formal-syntactic positions. In formal-syntactic sentence constructions, they perform formal-syntactic functions of nouns (subject and strongly governed secondary sentence members), adjectives (modifiers), verbs (predicates), and adverbs (circumstances).

Originality. The originality of our study lies in the fact that for the first time in Ukrainian linguistics, through the lens of functional-categorical grammar, the semantic and formal-syntactic aspects of the lexical-grammatical class of numerals have been comprehensively studied, based on specific factual material from the novels “*And the Rain Will Not Wash Away All Traces*” and “*The Commander’s Shadow*” by Nadiya Humeniuk.

Conclusion. In the texts of the analyzed novels, as well as in the grammatical system of the Ukrainian language, numerals with definite-quantitative and indefinite-quantitative semantics are recorded, performing formal-syntactic functions of nouns (subject and strongly governed secondary sentence members), adjectives (modifiers), verbs (predicates), and adverbs (circumstances). Among the definite-quantitative numerals, cardinal numerals prevail, with occasional occurrences of collective numerals and fractional numerals.

Key words: numeral, semantics, definite-quantitative numerals, indefinite-quantitative numerals, formal-syntactic structure of a sentence, subject, strongly governed secondary sentence member, predicate, modifier, circumstance.

Надійшла до редакції: 23.03.25.

Прийнято до друку: 17.05.25

**ПРОБЛЕМИ РОЗРІЗНЕННЯ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ:
ТЕОРЕТИЧНИЙ І ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТИ**

**Л. В. Шитик, доктор філологічних наук, професор,
завідувачка кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)**

e-mail: l_shytyk@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5941-672>

Ідентифікатор Scopus-Author: 57210982685

Статтю присвячено проблемам розрізнення складнопідрядних речень нерозчленованої структури, що важливо для актуалізації теоретичних засад та адаптування їх до практичного використання в лінгводидактиці та в прикладних технологіях. Різноманітні за значенням та будовою складнопідрядні речення спричиняють проблеми визначення їхньої специфіки, з'ясування місця в класифікаційній схемі, що актуалізує пошук вагомих наукових підстав для типології та практичних підходів до їх диференціювання. Мета статті – проаналізувати проблемні випадки розрізнення з'ясувальних, присубстантивно-означальних та займенниково-співвідносних складнопідрядних речень у теоретичному та прикладному аспектах.

Акцентовано на проблемних аспектах розрізнення з'ясувальних / присубстантивно-означальних складнопідрядних речень та з'ясувальних / займенниково-співвідносних складнопідрядних речень. Констатовано, що розрізнення з'ясувальних та присубстантивно-означальних складнопідрядних речень, у яких опорним компонентом головної частини є іменник дієслівного походження (або іменник, що має здатність керувати), ґрунтоване на синкретичній специфіці пояснюваного слова головної частини, що прогнозує додатковий об'єктний відтінок значення підрядної частини. Виокремлено маркери вналежнення аналізованих конструкцій до того чи до того різновиду: функційний статус сполучного засобу (сполучник / сполучне слово), можливість кореляції сполучного слова з пояснюваним іменником, синонімічна заміна відповідним сполучним словом (**що** = **який**), наявність логічного наголосу на сполучному слові, можливість уведення корелята **те** в головну частину складнопідрядного речення.

Наголошено на важливості диференціювання з'ясувальних і займенниково-співвідносних складнопідрядних речень, в основі якого – розрізнення чисто службового **те**₂ у з'ясувальних реченнях та співвідносного вказівного слова **те**₁ – у займенниково-співвідносних реченнях. Окреслено маркери розрізнення цих двох різновидів складнопідрядних речень, орієнтовані на специфіку засобів вираження синтаксичного зв'язку й семантико-синтаксичних відношень, зокрема: лексико-граматичні особливості дієслова-присудка в головній частині (перехідне / неперехідне дієслово), семантика співвідносного слова **те** і його обов'язковість / факультативність у формально-синтаксичній структурі головної частини, функційний статус сполучного засобу (сполучник / сполучне слово).

Застосування результатів дослідження вагоме для вдосконалення практичних навичок засвоєння української мови, що актуально для навчання студентів-словесників та учнів ЗЗСО. Прикладний аспект застосування теоретичних відомостей про складнопідрядні речення внаочнює можливості вивчення сполучуваності предикативних частин, побудову адаптованої для потреб автоматизації формальної граматики. Перспективним вважаємо дослідження проблемних випадків розрізнення інших різновидів складнопідрядних речень, зокрема зі сполучними засобами місця і часу.

Ключові слова: складнопідрядні речення, присубстантивно-означальні складнопідрядні речення, з'ясувальні складнопідрядні речення, займенниково-співвідносні складнопідрядні речення, девербатив, семантично знівельване **те**, автоматичний синтаксичний аналіз, автоматичний граматичний аналіз тексту (АГАТ).

Актуальність дослідження. Структурно-семантичний підхід до аналізу мовних явищ уможливорює всебічний аналіз синтаксичних одиниць, зокрема складного речення, оскільки в ньому найпоказовіше оприявлено спосіб організації семантики та процес її втілення у формально-синтаксичній структурі. Різноманітні за значенням та будовою складнопідрядні речення дають змогу висловити складнішу думку, глибше з'ясувати змістову специфіку, зробити узагальнення, висновки.

Незважаючи на тривалу історію вивчення синтаксису, проблема розмежування складнопідрядних речень містить дискусійні питання. Наявні класифікації не є універсальними, позаяк ґрунтовані на неодноримих критеріях – структурному, семантичному чи комунікативному, пріоритетність яких спричинює розбіжності в типологічних описах. Водночас динамічний характер мовної системи зумовлює появу нових конструкцій, почасти синкретичних, що не завжди вписуються в традиційні схеми. Чітко визначених критеріїв та укладених алгоритмів потребують і сучасні технології обробки природної мови, призначені, зокрема, для навчання нейронних мереж, створення програм автоматичного синтаксичного аналізу, перекладу та редагування текстів. Знання про складнопідрядні речення важливі й для вдосконалення практичних навичок засвоєння української мови, що актуально для навчання студентів-словесників та учнів ЗЗСО.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Традиція вивчення складнопідрядних речень має тривалу історію. На сьогодні в українському мовознавстві та лінгводидактиці провідною є структурно-семантична класифікація, варіанти якої впроваджено у вишівську та шкільну програми з української мови. Відсутність однозначних підходів до типології складнопідрядних речень створює труднощі їх диференціювання в практичному засвоєнні синтаксису. Конкретні рекомендації щодо розрізнення окремих типів складнопідрядних речень містять дослідження таких мовознавців: М. М. Богдана (розмежування з'ясувальних, означальних та займенниково-означальних речень) [1, с. 42–50], М. Л. Семенюченко (розрізнення складнопідрядних часу та умови) [7, с. 493–496], І. І. Слинька, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянської (обґрунтування специфіки складнопідрядних речень з абстрактним займенником *те* (*те₂*) як форми парадигми з'ясувальних речень) [8, с. 502–504 та ін.], Л. В. Шитик (розмежування складнопідрядних речень із просторовою семантикою, з'ясувальних і присубстантивно-означальних, з'ясувальних і займенниково-співвідносних речень) [12, с. 142–144], К. Ф. Шульжука (диференціювання складнопідрядних з'ясувальних і займенниково-означальних конструкцій) [14, с. 271–272, див. також: 13, с. 49–54] та ін.

Висвітлення проблеми розрізнення різновидів складнопідрядних речень допоможе актуалізувати теоретичні засади й адаптувати їх до практичного використання, демонструючи вектори застосування в лінгводидактиці та в прикладних технологіях. На цій підставі вважаємо за доцільне окреслити практикоорієнтовані інструменти й механізми диференціювання складнопідрядних речень.

Мета статті – проаналізувати проблемні випадки розрізнення з'ясувальних, присубстантивно-означальних та займенниково-співвідносних складнопідрядних речень у теоретичному та прикладному аспектах.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети й розв'язання конкретних завдань використано такі методи: лінгвістичного опису мовних фактів – для систематизації теоретичного матеріалу та визначення проблемних аспектів диференціювання складнопідрядних речень; структурний, представлений методиками структурно-семантичного аналізу (для характеристики їхніх структурно-семантичних особливостей) та трансформаційного аналізу (для підтвердження наявності диференційних ознак конкретного різновиду складнопідрядних речень).

Результати дослідження та їх обговорення. У системі складнопідрядних речень нерозчленованої структури проблемними є випадки розрізнення з'ясувальних і присубстантивно-означальних (у шкільному курсі – означальних) складнопідрядних речень та з'ясувальних і займенниково-співвідносних складнопідрядних речень.

Розрізнення з'ясувальних та присубстантивно-означальних складнопідрядних речень, у яких опорним компонентом головної частини є іменник дієслівного походження (або іменник, що має здатність керувати), ґрунтоване на синкретичній специфіці пояснюваних слів головної частини, що зумовлює появу додаткового об'єктного відтінку в значенні підрядної частини, спричинюючи труднощі кваліфікації складнопідрядних речень та проблеми їхнього типологічного опису (про трактування таких конструкцій як синкретичних складнопідрядних речень з об'єктно-атрибутивним значенням, яким властивий значеннєвий синкретизм, докладніше див.: [11, с. 156–162]).

Загальновідомо, що виокремлення іменника як лексико-граматичного класу базоване на загальнокатегорійному значенні предметності, а тому семантичним ядром є лексеми на позначення предметів матеріального світу. Віддієслівні іменники, або девербативи, являють собою синкретичні одиниці, що синтезують диференційні ознаки іменника та дієслова. Їм притаманні всі часткові граматичні значення іменників, їхній морфемний склад та виконувані синтаксичні функції. До зони синкретизму (на периферію іменників) вони зараховані тому, «що мають специфічне категорійне значення і зумовлену ним валентність, тобто сполучуваність, репрезентовану властивістю мати залежні керовані слова» [там само, с. 66].

Завдяки розвиткові стилів і жанрів літературної мови значно розширено лексичний склад та сфери вживання віддієслівних іменників як пояснюваних слів у складнопідрядних реченнях. Набір іменникових лексем із синкретичною семантикою різноманітний та об'ємний. Їх уналежнено до семантичних груп девербативів, що утворені переважно від перехідних дієслів, зокрема зі значеннями:

1) мовлення, повідомлення, передавання, сприймання, одержання інформації (балачки, відповідь, діагноз, додаток, доповідь, зауваження, звістка, запис, записка, запит, запитання, заява, інформація, казка, наказ, натяк, оповістка, писання, питання, підказка, поговорі, приказка, промова, повідомлення, порада, розповідь, твердження, чутка тощо), напр.: *Просто надійшла **відповідь**, що то був нещасний випадок, цілком природний в умовах війни* (Л. Костенко); *Я пробачаю вам, бо ніколи не був прихильником категоричного **твердження**, що горбатого тільки могила й виправить* (З. Тулуб); *А он і **чутки** пішли, що синоди в цьому році будуть нам наділяти землю* (М. Стельмах); *Знову приходить **звістка**, що у його товаришів вже три місяці, як не має служби* (В. Винниченко);

2) знання, мислення, пам'яті, роздумів (вигадка, гадка, догадка, доказ, думка, закид, згадка, здогад, думка, міркування, пам'ятка, пам'ять, передбачення, припущення, спогад та ін.), напр.: *Тільки я стою та зорі, що високо там горять, мов на **доказ**, що є в світі стійкість, лад* (І. Франко); *В мене тут-таки промайнула **думка**, що живуть вони у безперестанній ворожнечі й боротьбі між собою* (В. Винниченко); *Його пам'ять тривожив лише **спогад**, що Маруся злісно йому посміхнулась* (В. Винниченко);

3) емоційного стану (настрою), почуття, враження (благання, відчуття, віра, вірування, враження, жаль, захоплення, надія, насмішка, повір'я, почуття, провина, радість, скарга, сподіванка, сподівання, турбота, хвилювання, чуття та ін.), напр.: *А тоді уже навіки втрачу невимовно-прекрасне **відчуття**, що вже тобі не можу все пробачити за синім пругом нашого життя* (Р. Третяков); *З'явилося **чуття**, що біля дверей Сергієвої кімнати ледве маячила в темноті ще одна постать* (В. Винниченко); *І не моя **провина**, що вона розсердилась* (В. Винниченко);

4) з оцінним значенням (біда, гріх, диво, сміх, шкода, щастя та ін.), напр.: *І то найбільше **диво**, що й ворог лютий миліший за батька рідного буває* (В. Винниченко); *І серце розтавало від **щастя**, що Оля не зводила з його очей, ніби ловила погляд, щоб щось сказати* (В. Винниченко); *І, може, так сповідаємо свого **гріха**, що колись не зрозуміли одне одного, не поєдналися й загубили своє щастя* (В. Шевчук);

5) буття, випадковості (випадковість, випадок, знак, сигнал тощо), напр.: *І, звісно ж, була **випадковість**, що поруч з Дарою сидів Тарас, облизував губи та ніяково посміхався*

(В. Винниченко); *Замок, удивляючись у неозоре, густо засипане зорями небо, бо саме там мав бути **знак**, що Господь його почув...* (В. Шевчук);

6) упевненості, результативності (*висновок, гарантія, доказ, запевнення, певність, переконання, посвідчення, свідчення, твердження тощо*), напр.: *Він мав цілковиту **певність**, що Тарас слухняно пішов в тому напрямку, куди йшов Мирон...* (В. Винниченко); *Після таких подій зростало **переконання**, що день пройшов важко для всіх* (В. Винниченко); *Окрім того, маємо живе **свідчення**, що він за братом часом стежив...* (В. Шевчук);

7) необхідності виконання дії, обов'язковості (*вимога, завдання, заклик, клятва, клятва, наказ, обіцянка та ін.*), напр.: *І дав **обіцянку**, що більше не буде робити того, що розум або його почуття визнають поганим* (В. Винниченко).¹

Деякі опорні іменники не співвідносні з дієсловами, але, як і девербативи, здатні керувати об'єктом поширювачем (*афоризм, версія, висновок, гіпотеза, депеша, закон, ідея, ілюзія, істина, історія, легенда, новина, пісня, правда, правило, приклад, притча, проблема, роман, романс, слово, таємниця, тактика, телеграма, теорія, факт тощо*), напр.: *То хоч була **ілюзія**,^{чого?} що варто боротися, що можна щось перебороти, змінити, виправити, а тепер – що?* (Л. Костенко); *Він [дош] тихо плаче **правду**,^{про що?} що я когось далекого люблю* (Л. Костенко); *На голови, де, наче солов'ї, своє гніздо щодня звивають будні, упав **романс**,^{про що?} **як** він любив її і говорив слова її незабутні* (Л. Костенко); *Хто пізнав **тайну**,^{чого?} **як** керувати ними, обережний має бути...* (В. Шевчук); *І хоч це був **факт**,^{чого?} що Семен Васильович нічим цих чутток не підтверджував, але селяне уперто та хитро завжди виставляли наперед Омелька...* (В. Винниченко).

Девербативи та іменники з потенційною здатністю керувати можуть бути складниками опорних компонентів-фразеологізмів, напр.: *В цілому ж **дійшли висновку**, що патріоти у нас є, але вони дуже затюкані* (Л. Костенко); *Мирон **дав натяк**, що боїться ревнощів* (В. Винниченко); *Він **зробив заяву**, що зуміє бути чесним з собою* (В. Винниченко); *Мирон **висловив здогад**, що інтелігент живе мораллю та привичками, що дістав у спадщину від дідів-гнобителів* (В. Винниченко); *Вона **дала слово**, що про Дару також ніколи не забалакуватиме...* (В. Винниченко).

З огляду на синкретичну специфіку опорних девербативів, що репрезентована в їхній здатності керувати об'єктом поширювачем та прогнозувати атрибутивний залежний компонент, виникають труднощі кваліфікації складнопідрядних речень. Загалом можна стверджувати про потенційну належність складнопідрядних речень з опорним компонентом-девербативом до синкретичних одиниць із різним ступенем вияву диференційних ознак з'ясувальних і присубстантивно-означальних речень (про ступінь вияву об'єктного та атрибутивного значень у синкретичних об'єктно-атрибутивних реченнях див.: [11, с. 160–162]). Виокремлення синкретичних складнопідрядних речень [10, с. 283–301; 11, с. 93–213], що ґрунтоване на принципі «і те, й інше», дало б змогу уникнути класифікаційних проблем й удосконалити типологічний опис. Однак традиційні підходи, застосовувані в практиці викладання синтаксису складного речення, не враховують синкретичних одиниць. Натомість чинний принцип «або те, або інше» зумовлює труднощі розрізнення складнопідрядних речень. Проблему диференціювання присубстантивно-означальних і з'ясувальних речень окреслимо в річищі практико-орієнтованого підходу відповідно до структурно-семантичної типології складнопідрядних речень.

Маркерами вналежнення аналізованих конструкцій до того чи до того різновиду слугують сполучні засоби, зокрема специфіка їхнього функційного статусу (сполучник / сполучне слово), можливість кореляції сполучного слова з опорним іменником, синонімія заміна відповідним сполучним словом (*що = який*), наявність логічного

¹ Докладнішу класифікацію девербативів див.: [6, с. 93–102]).

наголосу на сполучному слові, можливість уведення корелята *те* в головну частину складнопідрядного речення.

У присубстантивно-означальних складнопідрядних реченнях засобами зв'язку слугують:

1) сполучні слова *що, який, котрий*, напр.: *Ідея*, ^{яка?} **що** в історії людства кілька віків жевріла цяточкою недосяжної мрії, тепер стала дійсністю... (І. Ле); *Це основне питання*, ^{яке?} **яке** хвилювало людей з самого початку (Т. Кононенко); *Питання*, ^{яке?} **котре** вона ставила собі безліч разів, надто довго залишалося без справжньої відповіді (С. Дракуліч);

2) сполучник *що*, ужитий з особовим займенником у непрямих відмінках, який корелює з опорним іменником головної частини, напр.: *Спини мої слова*, ^{які саме?} **Що** їх зриваю з дерева, як вишині (М. Кіяновська); *Але рука в мене тремтіла, і я не так писав, як прислухався до оскарження, що його* викладав перед паном підстаростою Василь Богданович-Корчевський (В. Шевчук).

Засобами синтаксичного зв'язку в складнопідрядних з'ясувальних є:

1) сполучні слова *де, куди, звідки, чому, навіщо, коли, як, скільки, наскільки, хто, що, який, чий*, якщо вони не дублюють опорне слово головної частини і є логічно наголошеними, напр.: *Щодо останніх [варягів] то виникає питання*, ^{про що?} **звідки** вони взялися (П. Кралюк); *Загадка* ^{у чому?} **лише, скільки** людей тепер на них [мітинги] приходитиме, **а скільки** приїжджатиме «Мерседесами»... (Урок української, 2007, № 1); ...*вони [старі речі] не містять жодного змісту, жодних символів і <...> жодного ключа до розуміння*, ^{чого?} **навіщо** їх було зберігати (Є. Кононенко); *Ввечері щасливе подружжя обмінюється новинами*, ^{про що?} **як** пройшов день у кожного з них (Є. Кононенко); *Почував себе не дуже добре, немов шукаючи в неї поради*, ^{про що?} **що** йому далі робити (В. Винниченко); ...*миттю згадав, як уміла розправлятися з чоловіками Явдоха Щербанівна, як уникла вона запитання* ^{про що?} **пана** возного, **в який** спосіб це робить... (В. Шевчук);

2) сполучник *що*, зрідка – *щоб, чи, якби*, напр.: *Горленко нервував, але не втрачав надію*, ^{на що?} **що** скоро видужає (З. Тулуб); *У мене виникла думка*, ^{про що?} **щоб** цей молодий художник <...> поїхав зі мною до Полтави (В. Малик); *Дівчата не мали поняття*, ^{про що?} **чи** вона знає щось про давніх мешканців цього закутка (Є. Кононенко); *Про поведінку на випадок*, ^{чого?} **якби** синочок був генеральським, партійним, артистичним чи завагазінним, тебе навіть не інструктують (Є. Кононенко);

3) сполучники *буцім, буцімто, мов, мовби, мовбито, немовбито, наче, начебто, неначе, ніби, нібито*, напр.: *За столом між салатами і ковбасами <...> переповідали сільські плітки*, ^{про що?} **буцімто** його мати вбила свою старшу невістку Марину (Є. Кононенко); *Якщо такої пори забратися на Довбушеві скелі, то виникає ілюзія*, ^{чого?} **ніби** кожну з зірок можна дістати рукою (В. Стефак).

У реченнях зі сполучниками *мов, мовби, мовбито, немовбито, наче, начебто, неначе, ніби, нібито* тощо при деяких девербативах (враження, відчуття) можливі додаткові атрибутивне та порівняльне значення, причому означальна семантика зумовлена вживанням із девербативом співвідносних вказівних слів, напр.: *У мене **таке відчуття***, ^{чого? яке? подібно до чого?} **наче** я весь час тримав обома руками два материки (В. Захарченко); *Він [Род] прямував до озера, але дивний аромат створював **відчуття***, ^{чого? яке? подібно до чого?} **наче** він щойно вийшов з дому на неспішну прогулянку до ботанічного саду (Д. Гребельник); *Складалося **враження***, ^{чого? яке? подібно до чого?} **ніби** якась важка й довга рука проникла крізь стіни й смикає людей, як маріонеток, за нитки... (Н. Чайковська) (про наявність обставинних відтінків причини та мети див.: [11, с. 205–206]).

Для підтвердження наявності об'єктного значення в складнопідрядних реченнях з опорним компонентом-девербативом доцільно застосовувати трансформаційний прийом уведення семантично знівельованого корелята *те*, напр.: *І думка*, ^{про що?} **що** з Настею скоїлося лихо, почала тривожити гетьмана (З. Тулуб) – пор. **Т.:** *І думка про те, що з*

Настею скоїлося лихо, почала тривожити гетьмана (З. Тулуб). Про розрізнення з'ясувальних і займенниково-співвідносних складнопідрядних речень, у яких девербатив має залежне співвідносне слово *те*, ітиметься далі.

Критерії розрізнення з'ясувальних і присубстантивно-означальних складнопідрядних речень узагальнено в табл. 1.

Таблиця 1

Розрізнення з'ясувальних і присубстантивно-означальних складнопідрядних речень

СПР з'ясувальне	СПР присубстантивно-означальне
1. Значення підрядної частини: підрядна частина розкриває зміст опорного іменника й відповідає на запитання <i>про що? у чому? у що?</i> й т. ін. 2. Сполучні засоби: – логічно наголошені <i>хто, що, який, чий</i>, якщо вони не дублюють опорне слово головної частини; – логічно наголошені сполучні слова <i>де, куди, звідки, чому, навіщо, коли, як, скільки, наскільки</i>; – сполучник <i>що</i>, зрідка – <i>щоб, чи, якби</i>; – сполучники <i>буцім, буцімто, мов, мовби, мовбито, немовбито, наче, начебто, неначе, ніби, нібито</i>. 3. Синонімійна заміна: сполучник <i>що</i> не можна замінити синоніміїмним відповідником-сполучником, напр.: <i>Горленко нервував, але не втрачав надію, що скоро видужає</i> (З. Тулуб). 4. Можна ввести факультативний компонент <i>те</i> (із прийменником або без нього): Т.: <i>Горленко нервував, але не втрачав надії на те, що скоро видужає</i>.	1. Значення підрядної частини: підрядна частина подає якісну характеристику опорного іменника, акцентує на одній з ознак і відповідає на запитання <i>який?</i> 2. Сполучні засоби: – сполучні слова <i>що, який, котрий</i>, якщо вони дублюють опорне слово головної частини; – сполучник <i>що</i>, ужитий з особовим займенником у непрямих відмінках, який корелює з опорним іменником головної частини. 3. Синонімійна заміна: сполучне слово <i>що</i> можна замінити на <i>який</i>: <i>А мене obsідають гадки, що не дають спокою</i> (Б. Лепкий) – Т.: <i>А мене obsідають гадки, які не дають спокою</i>. 4. –

Розрізнення з'ясувальних і займенниково-співвідносних складнопідрядних речень орієнтоване на специфіку засобів вираження синтаксичного зв'язку й семантико-синтаксичних відношень, зокрема: лексико-граматичні особливості дієслова-присудка в головній частині (перехідне / неперехідне дієслово), семантику співвідносного слова *те* і його обов'язковість / факультативність у формально-синтаксичній структурі головної частини, функційний статус сполучного засобу (сполучник / сполучне слово).

Складнопідрядні речення з *те* поєднують формальні ознаки займенникових і з'ясувальних речень. У лінгвістичній літературі вони витлумачені неоднозначно: як складнопідрядні займенниково-співвідносні несиметрійної структури з найбільш нівельованим у семантичному плані співвідносним словом *те* [2, с. 339]; як складнопідрядні речення некорелятивної будови, «головна частина яких уміщує семантично спустошене слово *те*» [5, с. 719], або речення псевдокорелятивної будови [4, т. 3, с. 209]; як катафоричні складнопідрядні речення [10, с. 152, 154]; як форма парадигми з'ясувальних речень – конструкції з абстрактним займенником *те₂* [8, с. 502]; як з'ясувальні, не виокремлені в самостійний тип [14, с. 274–275]; як складнопідрядні речення, марковані формальним синкретизмом, – займенниково-співвідносні з асемантичним *те* [11, с. 153–156] тощо.

У річищі практико-орієнтованого підходу логічним постає диференціювання з'ясувальних і займенниково-співвідносних складнопідрядних речень, ґрунтоване на розрізненні співвідносного слова *те*₁ у будь-якій відмінковій формі в займенниково-співвідносних реченнях та чисто службового *те*₂ у з'ясувальних реченнях.

Співвідносне вказівне слово *те*₁ (у різних відмінкових формах), уживане в займенниково-співвідносних складнопідрядних реченнях із предметним (субстанціальним) значенням, має лексичне значення, функціонує в ролі члена речення, може поєднуватися із займенником *усе/все* або бути доповнене чи замінене ним і корелює зі сполучним словом *що* (у різних відмінкових формах), напр.: *Ми те,^{що?} що вічним видається, не ціним часто взагалі* (Р. Третьяков); *Те,^{що?} чого не можемо зробити ми всі, іноді під силу одній жінці* (В. Земляк); *Ми заслужили своєю грою все те,^{що?} що про «Динамо» говорять та пишуть* (<https://surl.li/nadxng>).

Семантично знівельоване *те*₂ як структуриант з'ясувального складнопідрядного речення співвідносне зі сполучником *що* (рідше – з іншими сполучниками та сполучними словами, крім займенників *який, котрий, що*, які корелюють із *те*) і може функціонувати як факультативний чи обов'язковий компонент.

Зарахування складнопідрядних речень із *те*₂ до з'ясувального типу мотивоване такими міркуваннями: співвідносний займенник *те*₂ позбавлений конкретно-предметного значення, є семантично «порожнім»; із погляду структури речення – переважно необов'язковий компонент, а тому пропуск його не впливає на зв'язок частин складного речення; обов'язковим елементом *те*₂ є тоді, коли опорний компонент (дієслово, дієприкметник, прикметник) не поєднується без нього з підрядною частиною.

Як **факультативний** елемент, вилучення якого істотно не впливає на зв'язок головної та підрядної частин, *те*₂ функціонує в таких позиціях:

а) після перехідних дієслів, коли підрядна частина корелює з прямим додатком, напр.: *Серцем чую те,^{що?} що в мені відбулася якась зміна, таїна* (В. Винниченко); *Достеменно знав лише те,^{що?} що був чесним з усіма своїми (чи дійсно своїми?) жінками* (С. Процюк);

б) після перехідних дієслів, коли підрядна частина корелює з непрямым додатком, напр.: *Я часто вітаю себе з тим,^{із чим?} що не я батько сього хлопця і що ця жінка не моєї дитини мати* (В. Винниченко);

в) після неперехідних дієслів, коли підрядна частина перебуває в позиції непрямого додатка, напр.: *А потроху, звикши до того,^{до чого?} що її всі вважають за рівню, вона вже подекуди намагалася верховодити і навіть коверзувати* (М. Стельмах); *Ні, я думаю про те,^{про що?} що я страшенно самотній* (В. Винниченко); *Чуже село вказувало на те,^{на що?} що забрів він дуже далеко від дому* (В. Захарченко); *Пишіть про те,^{про що?} що ви живі-здорові* (Л. Костенко); *Якось мені навіть доводилося читати про те,^{про що?} що Берлінський мур, зведений за одну ніч з 12 на 13 серпня 1961 року, насправді будувався єдиною метою – відгородити Сташинському всі можливі лазівки для втечі* (Ю. Андрухович);

г) після станівника, напр.: *Їй, видко, і радісно, і соромно, і страшно те,^{що?} що вона зрадила себе...* (В. Винниченко); *Як добре те,^{що?} що смерті не боюсь я і не питаю, чи тяжкий мій хрест* (В. Стус);

д) після девербативів або іменників, що здатні керувати, напр.: *Особливо стурбував її останній лист Потьомкіна про те,^{про що?} що султан нібито готує величезну ескадру...* (В. Малик); *Чи існує в цьому світі знання про те,^{про що?} як зробити це якщо не вічним, то принаймні співмірним із людським життям?* (Є. Кононенко); *<...> серце краялося від усвідомлення того,^{чого?} що завтра вона прокинеться одна на своєму старенькому дивані* (Л. Романчук); *Адже ніяких відомостей про те,^{про що?} що вони служили Святополку, літопис не наводить* (П. Кралюк).

Якщо співвідносне слово *те* стосується девербатива, то різновид складнопідрядного речення залежить від функційного статусу сполучного засобу: коли предикативні частини

поєднані сполучним словом, що корелює з *те*, тоді це займенниково-співвідносне складнопідрядне речення [напр.: *Історія – це наука про те, ^{про що?} чого вже немає й ніколи не буде* (П. Валері)], а якщо сполучником – то це з'ясувальне речення [напр.: *І тільки думка про те, ^{про що?} що знайдуть їх судові возні, обдавала морозом їх спини* (Г. Тютюнник)]. Зафіксовано речення з девербативом та керованим *те*, у якому підрядна частина приєднана логічно наголошеним сполучним словом *що*, яке не корелює з *те*. У такому разі *те* – семантично знівельований факультативний компонент, що дає підстави кваліфікувати таке речення як складнопідрядне з'ясувальне (питального типу), напр.: *Оті софістичні балачки про те, ^{про що?} що таке зрада?* (Є. Кононенко).

*Те*₂ в різних формах є **обов'язковим** елементом тоді, коли дієслово без нього не може поєднуватися з підрядною частиною без своєрідної «перехідника», яким і слугує корелят у складі таких конструкцій:

– дієслівних сполучень, як-от: *домогтися (того, що), братися, дякувати, засуджувати, образитися (за те, що), починатися (з того, що), відрізнятися, задовольнятися, ускладнюватися, закінчитися, нагородити (тим, що), вбачати, звинувачувати (в тому, що)* та ін., напр.: *Можже, завдяки своїй делікатності голова й домігся того, ^{чого?} що Ягор пом'якшав...* (О. Гончар); *Поєдинок між Уласом і Гнатом на тому ^{на чому?} не закінчувався, що вони обмінялися дошкульними репліками у Ганни Ляшенко, і тим, ^{чим?} що Гнат як ошпарений вискочив геть із хати...* (Г. Тютюнник);

– дієприкметникових поєднань на кшталт: *вражений, збентежений, здивований, (не)задоволений (тим, що), задоволений (з того, що), упевнений (у тому, що)* та ін.,² напр.: *Скопасіс був задоволений з того, ^{з чого?} що події так повернулися і охоронці мосту, злякавшись, пристали до скіфів* (В. Чемерис); *Трамп впевнений у тому, ^{у чому?} що зможе домовитися про припинення вогню в Україні вже цього тижня* (<https://surl.li/nijdkp>);

– прикметникових сполук на зразок: *байдужий (до того, що), винний, певний (у тому, що), гордий, добрий, дивний, радий, страшний, щасливий (тим, що), свідомий (того, що)* та ін., напр.: *Звичайно, він [Степан Бандера] був цілком свідомий того, ^{чого?} що в розстрільному списку радянських спецслужб незмінно лідирує з великим відривом від найближчих конкурентів* (Ю. Андрухович); *Я гордий тим, ^{чим?} що українець зроду, Що я живу на цій святій землі* (П. Куліш).

Інформацію про розрізнення займенниково-співвідносних та з'ясувальних складнопідрядних речень узагальнено в табл. 2.

Таблиця 2

Розрізнення займенниково-співвідносних та з'ясувальних складнопідрядних речень

Займенниково-співвідносні	З'ясувальні
1. <i>Те</i>₁ має лексичне значення і функціонує в головній частині в ролі члена речення. 2. <i>Те</i>₁ корелює зі сполучним словом <i>що</i> (у різних відмінкових формах), напр.: <i>Скажу тобі те, що таїв у собі все життя</i> (В. Захарченко). 3. <i>Те</i>₁ може бути доповнене чи замінене займенником <i>усе / все</i>, напр.: Т₁: <i>Скажу тобі все те, що таїв у собі все життя.</i> Т₂: <i>Скажу тобі все, що таїв у собі все життя.</i> 4. Займенник <i>усе / все</i> може вживатися з <i>те</i>₁ у головній частині, напр.: <i>А ось їхній бог,</i>	1. <i>Те</i>₂ є чисто службовим словом, а тому не виконує синтаксичної функції. 2. <i>Те</i>₂ вживане в реченнях, у яких засобом зв'язку слугує сполучник <i>що</i>, напр.: <i>Серцем чую те, що в мені відбулася якась зміна, таїна</i> (В. Винниченко). 3. <i>Те</i>₂ може бути факультативним компонентом або обов'язковим, слугуючи зв'язковим елементом між опорним словом головної частини та сполучником підрядної.

² Див. докладніше: [8, с. 503; 9, с. 326–327].

від якого все далі залежатиме, / все те , що до нього не зуміли вирішити (С. Жадан).	
---	--

Через корелят *те*₂ значна кількість дієслів може сполучатися з підрядною з'ясувальною частиною, а тому його використання стає своєрідним правилом й умовою формально-граматичної організації складнопідрядного речення. Загалом «конструкції із семантично знівельованим *те*₂ синтезують формальні ознаки займенниково-співвідносних складнопідрядних речень (наявність корелята *те*, займенниково-співвідносний зв'язок між предикативними частинами) та з'ясувальних (семантична нівеляція корелята *те* актуалізує опорні слова в головній частині – дієслова, прикметники, дієприкметники, девербативи, слова категорії стану)» [11, с. 156].

Прикладний аспект використання відомостей про диференціювання різновидів складнопідрядних речень (зокрема, присубстантивно-означальних, з'ясувальних і займенниково-співвідносних) демонструє можливості застосування теоретичних знань для розв'язання реальних завдань – розрізнення речень під час синтаксичного аналізу та виконання практичних завдань. Інформація про різні типи складнопідрядних речень важлива й для автоматичного синтаксичного аналізу (АСА), що є складником автоматичного опрацювання тексту. Розроблений українськими дослідниками алгоритм АГАТ (автоматичний граматичний аналіз тексту) являє собою систему, у якій синтаксичний аналізатор вирізняє як окремий етап. У докторській дисертації Н. П. Дарчук проаналізовано лінгвістичне забезпечення автоматичних систем аналізу українськомовного тексту на прикладі системи автоматичного граматичного аналізу тексту АГАТ. Програма працює в чотири етапи, «на четвертому відбувається остаточне членування складного речення на предикативні частини і встановлення зв'язків між ними у межах цілого речення» [3, с. 174–175]. Дослідниця зазначає, що синтаксичний аналіз у системах АОТ (автоматичного опрацювання тексту) є не метою, а лише засобом, фундаментом для семантичного аналізу тексту, а «одержані у процесі такого аналізу результати можуть слугувати базисом для перетворення формальної структури тексту в його смислову форму» [там само, с. 159].

Інформація про складнопідрядне речення важлива на завершальному етапі роботи алгоритму, оскільки відношення залежності, напрям і тип зв'язку між предикативними частинами визначають зображення дерева залежностей. Н. П. Дарчук аналізує п'ять моделей представлення зв'язків предикативних частин у складнопідрядному реченні, що позначені латинськими літерами G, I, F, N та L, описує правила їх побудови, ґрунтовані на формальних маркерах: функційному статусові сполучного засобу (сполучник чи сполучне слово), наявності співвідносних вказівних слів у головній частині [там само, с. 173–175].

Залежно від засобу зв'язку, досліджувані з'ясувальні та присубстантивно-означальні складнопідрядні речення належать до першої (коли предикативні частини з'єднує підрядний сполучник) або до другої (якщо засобом зв'язку слугує сполучне слово) моделі. Наприклад, у реченні *Рантом прийшла звістка, **що** у Шапочки все добре* (В. Винниченко) сполучник *що* підпорядкований присудкові головної частини *прийшла*, який є вершиною всього речення, а сполучникові підпорядкований корінь підрядної – предикатив *добре*. Зв'язок через підрядний сполучник позначений буквою G.

Другу модель ілюструє присубстантивно-означальне речення *Це була прекрасна мрія, **що** перетворилась на тривожний сон* (Я. Литвин), у якому засобом зв'язку слугує сполучне слово *що*. Абсолютною вершиною є ядро головної частини – присудок *була*, якому підпорядкований присудок підрядної частини *перетворилась*, а від нього залежить сполучне слово *що*. Зв'язок через сполучне слово маркований буквою I.

Третя і четверта моделі демонструють наявність співвідносних вказівних слів у головній частині й відрізняються статусом сполучного засобу: сполучник – у третій і сполучне слово – в четвертій. З огляду на це, займенниково-співвідносні складнопідрядні речення ілюструють обидві моделі, а з'ясувальні із семантично знівельованим *те* – лише

третю. Наприклад, у реченні *Я ж ревнував тебе й за те, що в тебе ревнощів немає* (Р. Третяков) кореню головної частини – присудкові *ревнував*, що є вершиною дерева залежностей, підпорядковане співвідносне вказівне слово (оскільки займенник ужитий із прийменником, то напрямок залежності розгорнуто від присудка до прийменника *за*, а від нього – до *те*). Співвідносне слово підпорядковує сполучник *що* в підрядній частині, а сполучник – предикат *немає*. Такий зв'язок позначений буквою *F*.

Речення *Хай буде з нами те, чого не видно* (С. Жадан) побудоване за правилами моделі N, у якій зв'язок реалізований через співвідносне вказівне слово і сполучне слово. Ядро головної частини – присудок *буде* – підпорядковує співвідносне вказівне слово *те* й корінь підрядної частини – предикатив *видно*, від якого залежить сполучне слово *чого*.

У п'ятій моделі L засобами зв'язку слугують парні сполучники (*якщо...то*, *коли...то*, *оскільки...то* та ін.), що не характерні для аналізованих різновидів складнопідрядних речень.

Висновки й перспективи. Отже, проблема розрізнення складнопідрядних речень нерозчленованої структури оприявнює теоретичні засади їх дослідження й демонструє прикладні вектори застосування на практиці. Акцентовано на проблемних аспектах розрізнення з'ясувальних / присубстантивно-означальних складнопідрядних речень та з'ясувальних / займенниково-співвідносних складнопідрядних речень. Виокремлено маркери розмежування з'ясувальних і присубстантивно-означальних складнопідрядних речень: функційний статус сполучного засобу (сполучник / сполучне слово), кореляція сполучного слова з пояснюваним іменником, синонімія заміна відповідним сполучним словом (*що* = *який*), наявність логічного наголосу на сполучному слові, можливість уведення корелята *те* в головну частину складнопідрядного речення.

Диференційовано з'ясувальні і займенниково-співвідносні складнопідрядні речення, в основі якого – розрізнення чисто службового *те*₂ у з'ясувальних реченнях та співвідносного вказівного слова *те*₁ – у займенниково-співвідносних реченнях. Окреслено ознаки розрізнення цих двох різновидів складнопідрядних речень, орієнтовані на специфіку засобів вираження синтаксичного зв'язку й семантико-синтаксичних відношень, зокрема: лексико-граматичні особливості дієслова-присудка в головній частині (перехідне / неперехідне дієслово), семантика співвідносного слова *те* і його обов'язковість / факультативність у формально-синтаксичній структурі головної частини, функційний статус сполучного засобу (сполучник / сполучне слово). Застосування результатів дослідження вагоме для вдосконалення практичних навичок засвоєння української мови, що актуально для навчання студентів-словесників та учнів ЗЗСО.

На основі розробленої дослідниками системи АГАТ (автоматичного граматичного аналізу тексту), у якій синтаксичний аналізатор вирізняє як окремий етап, простежено роль формальних маркерів зв'язку предикативних частин – сполучних засобів та співвідносних вказівних слів – у присубстантивно-означальних, з'ясувальних і займенниково-співвідносних складнопідрядних реченнях. Із п'яти описаних Н. П. Дарчук моделей представлення зв'язків предикативних частин у складнопідрядному реченні досліджувані різновиди вналежнені до моделей G, I, F та N. Прикладний аспект застосування теоретичних відомостей про складнопідрядне речення внаочнює можливості вивчення сполучуваності предикативних частин, побудову адаптованої для потреб автоматизації формальної граматики, в основі якої лежить гіпотаксис (підпорядкування).

Перспективним вважаємо дослідження проблемних випадків розрізнення інших різновидів складнопідрядних речень, зокрема зі сполучними засобами місця і часу.

Список використаної літератури

1. Богдан М. М. Складнопідрядне речення з підрядним з'ясувальним. *Українська мова і література в школі*. 1981. № 7. С. 42–50.
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник. Київ : Либідь, 1993. 368 с.

3. Дарчук Н. П. Лінгвістичне забезпечення автоматичних систем аналізу українськомовного тексту (на прикладі системи автоматичного граматичного аналізу тексту АГАТ) : дис. ...д-ра філол. наук: 10.02.01, 10.02.21 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка ; Ін-т філології. Київ, 2015. 449 с. (с. 173–175)
4. Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: Поняття і терміни : [у 4 т.]. Донецьк : ДонНУ, 2012. Т. 3. 426 с.
5. Загнітко А. П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк : ТОВ «ВКФ “БАО”», 2011. 992 с.
6. Зарицька В. Г. Синкретичні типи підрядності в системі складного речення : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Донецький національний ун-т. Донецьк, 2004. 224 с.
7. Семенюченко М. Л. Розмежування часових і умовних підрядних речень. *Загнітко А. П., М. О. Вінтонів, Л. В. Сегін. Український синтаксис: навчально-практичний комплекс* : [в 2-х ч.]. Донецьк–Слов'янськ : ДонНУ, 2010. С. 493–496.
8. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. Київ : Вища школа, 1994. 670 с.
9. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1972. 516 с.
10. Христіанінова Р. О. Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові : монографія. Київ : Інститут української мови ; Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 368 с.
11. Шитик Л. Синхронна перехідність синтаксичних одиниць в українській літературній мові : монографія. Черкаси : видавець Чабаненко Ю. А., 2014. 474 с.
12. Шитик Л. В. Розрізнення типів складнопідрядних речень. *Державна атестація з української мови студентів ОКР «бакалавр» і «спеціаліст»*: навч.-метод. посіб. / Денисенко З. М., Лонська Л. І., Шитик Л. В. ; за заг. ред. Л. В. Шитик. 2-ге вид., переробл. та доповн. Черкаси : ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2013. С. 142–144.
13. Шульжук К. Ф. Розмежування типів складного речення. *Українська мова і література в школі*. 1980. № 12. С. 49–54.
14. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2004. 408 с.

References

1. Bohdan, M. M. (1981). Skladnopidriadne rechennia z pidriadnym ziasuvalnym [Complex Sentence with a Clause of Explanation]. In: *Ukrainska mova i literatura v shkoli* [Ukrainian language and literature at school], 7, 42–50 (in Ukr.).
2. Vykhovanets, I. R. (1993). Hramatyka ukrainskoi movy. Syntaksys [Grammar of the Ukrainian language. Syntax]. Kyiv: Lybid, 368 (in Ukr.).
3. Darchuk, N. P. (2015). Linhvystychne zabezpechennia avtomatychnykh system analizu ukrainskomovnoho tekstu (na prykladi systemy avtomatychnoho hramatychnoho analizu tekstu AHAT) [Linguistic support of the automated systems for analysis of Ukrainian texts (using as example the system for automated grammatical text analysis AGAT)]. Doctor's dissertation (Ukrainian language; Structural, applied and mathematical linguistics). Kyiv, 449 (in Ukr.).
4. Zahnitko, A. P. (2012). Slovnyk suchasnoi linhvistyky: Poniattia i termyny [Dictionary of Modern Linguistics: Concepts and Terms]: u 4 t. Donetsk: DonNU, 3, 426 (in Ukr.).
5. Zahnitko, A. P. (2011). Teoretychna hramatyka suchasnoi ukrainskoi movy. Morfolohiia. Syntaksys [Theoretical grammar of the modern Ukrainian language. Morphology. Syntax]. Donetsk: TOV «VKF “BAO”», 992 (in Ukr.).
6. Zarytska, V. H. (2004). Synkretychni typy pidriadnosti v systemi skladnoho rechennia [Syncretic types of subordination in the complex sentence system]. PhD dissertation (Ukrainian language). Donetsk, 224 (in Ukr.).
7. Semeniuchenko, M. L. (2010). Rozmezhuвання chasovykh i umovnykh pidriadnykh rechen [Distinguishing temporal and conditional subordinate clauses]. In: *Ukrainskyi syntaksys: navchalno-praktychnyi kompleks* [Ukrainian syntax: educational and practical complex]. Donetsk–Sloviansk: DonNU, 1–2, 493–496 (in Ukr.).
8. Slynko, I. I., Huivaniuk, N. V. & Kobylanska, M. F. (1994). Syntaksys suchasnoi ukrainskoi movy. Problemni pytannia [Syntax of the Modern Ukrainian language. Problematic issues]. Kyiv: Vyshcha shkola, 670 (in Ukr.).
9. Bilodid, I. K. (Ed.) (1972). Suchasna ukrainska literaturna mova. Syntaksys [Modern Ukrainian literary language. Syntax]. Kyiv: Nauk. dumka, 516 (in Ukr.).
10. Khrystianinova, R. O. (2012). Skladnopidriadni rechennia v suchasni ukrainskii literaturnii movi [Complex sentences in Modern Ukrainian language]. Kyiv: Instytut ukrainskoi movy; Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 368 (in Ukr.).
11. Shytyk, L. (2014). Synkhronna perekhidnist syntaksychnykh odyntys v ukrainskii literaturnii movi [Synchronous transitivity of syntactic units in the Ukrainian literary language]. Cherkasy: vydavets Chabanenko Yu. A., 474 (in Ukr.).

12. Shytyk, L. V. (2013). Rozriznennia typiv skladnopidriadnykh rechen [Distinguishing Types of Complex Sentences]. In: *Derzhavna atestatsiia z ukrainskoi movy studentiv OKR "bakalavr" i "spetsialist"* [State Certification in the Ukrainian Language for Bachelor's and Specialist's Degree Students]. 2nd ed., rev. Cherkasy: ChNU imeni Bohdana Khmelnytskoho, 142–144 (in Ukr.).

13. Shulzhuk, K. F. (2004). Syntaksys ukrainskoi movy [Syntax of the Ukrainian language]. Kyiv: Vydavnychi tsestr "Akademiia", 408 (in Ukr.).

14. Shulzhuk K. F. (1980). Rozmezhuвання typiv skladnoho rechennia [Distinguishing types of complex sentences]. In: *Ukrainska mova i literatura v shkoli* [Ukrainian language and literature at school], 12, 49–54 (in Ukr.).

PROBLEMS OF DISTINGUISHING COMPLEX SENTENCES: THEORETICAL AND APPLIED ASPECTS

**Liudmyla Shytyk, Doctor of Philological Sciences, Professor,
Head of the Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics,
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy (Cherkasy, Ukraine)**

e-mail: l_shytyk@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5941-672>

Identifier Scopus-Author: 57210982685

Abstract. Introduction. The relevance of this article is determined by the need to shed light on the problem of differentiating varieties of complex sentences. This is done to update theoretical principles and adapt them for practical use in linguodidactics and applied technologies. The varied meanings and structures of complex sentences cause problems in defining their specificity and determining their place in the classification scheme, which reveals the need for a search for significant scientific foundations and practical approaches to their differentiation.

Purpose. The purpose of the article is to analyze problematic cases of differentiating appositive, attributive, and pronominal-correlative complex sentences from both a theoretical and an applied perspective.

Methods. To achieve this goal, the method of linguistic description of language facts was used to systematize theoretical material and identify problematic aspects of differentiating complex sentences. The study also employed a structural method, which included both structural-semantic and transformational analysis.

Results. The problematic aspects of differentiating appositive / attributive complex sentences and appositive / pronominal-correlative complex sentences are highlighted. It is stated that the differentiation of appositive and attributive complex sentences, in which the core component of the main clause is a deverbal noun (or a noun that has the ability to govern), is based on the syncretic specificity of the explained word of the main clause, which predicts an additional object meaning of the subordinate clause. The markers for classifying the analyzed constructions into one of the complex sentence types were identified, including: the functional status of the connective element (conjunction / connective word); the possibility of the connective word correlating with the head word of the main clause; synonymous substitution with the corresponding connective word (**що** = **який**); logical stress on the connective word; the possibility of introducing the correlate *me* into the main clause of the complex sentence.

The importance of differentiating appositive and pronominal-correlative complex sentences is emphasized. This differentiation is based on distinguishing the purely functional **me**₂ in appositive sentences from the correlative demonstrative word **me**₁ in pronominal-correlative sentences. Markers for distinguishing these two types of complex sentences are outlined, focusing on the specificity of the means of expressing syntactic connection and semantic-syntactic relations, including: the lexico-grammatical features of the predicate verb in the main clause (transitive / intransitive verb), the semantics of the correlative word **me** and its obligatory / facultative nature in the formal-syntactic structure of the main clause, and the functional status of the connecting element (conjunction / connecting word).

It is found that the correlative demonstrative word **me**₁ (in various case forms), used in pronominal-correlative complex sentences, has a lexical meaning, functions as a sentence part, can be combined with or replaced by the pronoun **yce** (**се**), and correlates with the connecting word **що** (in various case forms). The semantically neutralized **me**₂ as a structural element of an appositive complex sentence correlates with the conjunction **що** (less often, with other conjunctions and connecting words, except for the pronouns **який**, **котрий**, **що**, which correlate with **me**) and can function as a facultative or obligatory component. The application of the research results is valuable for improving practical skills

in mastering the Ukrainian language, which is relevant for teaching philology students and students of secondary schools.

Based on the researchers' developed AGAT system (Automatic Grammatical Analysis of Text), the role of formal markers for connecting predicative clauses – connecting elements and correlative words – in attributive, appositive, and pronominal-correlative complex sentences is traced. Of the five models described by N. P. Darchuk for representing connections between predicative clauses in a complex sentence, the analyzed varieties are assigned to models G, I, F, and N.

Originality. The originality of the scientific search lies in solving the problematic aspects of differentiating complex sentences of non-articulated structure and substantiating the practical vectors of their application in linguodidactics and applied research. Based on defined characteristics, information on the differentiation of appositive and attributive complex sentences is generalized, in which the explained word is a deverbal noun. Markers for differentiating pronominal-correlative and appositive complex sentences with the correlative word *me* are also outlined.

Conclusion. It is concluded that the problem of differentiating complex sentences of non-articulated structure reveals the linguistic principles of their distinction and the practical vectors of their application in linguodidactics and applied linguistics. Criteria and practical techniques for distinguishing appositive / attributive and appositive / pronominal-correlative complex sentences are proposed. The applied aspect of using theoretical information about complex sentences visualizes the possibilities of studying the combinability of predicative clauses and building a formal grammar adapted for the needs of automation. Further research is considered promising in the analysis of problematic cases of differentiating other varieties of complex sentences, particularly with connecting elements of place and time.

Keywords: complex sentences, attributive complex sentences, appositive complex sentences, pronominal-correlative complex sentences, deverbal noun, semantically neutralized *me*, automatic syntactic analysis, automatic grammatical analysis of text (AGAT).

Надійшла до редакції: 31.04.2025

Прийнято до друку: 10.06.2025

ЗАПЕРЕЧЕННЯ ЯК ОСНОВА МОВНОГО КОНТРАСТУ

*Л. П. Юлдашева, кандидат філологічних наук, доцент,
докторантка кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)*

e-mail: 1alimduyl@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6561-8827>

Scopus Author ID: 58701991300

У статті проаналізовано заперечення як універсальну мовну категорію, що виконує важливу роль у структурі людського мислення та мовленнєвої діяльності. Заперечення кваліфіковано як складний багаторівневий феномен, що функціонує не лише як логічний інструмент протиставлення, а і як потужний засіб створення художньої образності, емоційної напруги та ритміко-композиційної цілісності поетичного тексту. Особливу увагу акцентовано на когнітивній природі заперечення, його вторинності щодо ствердження та ролі в побудові контрасту. Доведено, що заперечення в мовній системі виникає не ізольовано, а як реакція на вже наявне ствердження. Логічно й семантично заперечення завжди ґрунтоване на базовому ствердженні, постаючи його протичленом. Воно не створює нової номінації самостійно, а модифікує або заперечує наявну, пропонуючи альтернативне сприйняття об'єкта чи явища.

Наукова новизна дослідження полягає в комплексному аналізі заперечення як логічної бази контрасту. Обґрунтовано концептуальні засади вивчення заперечення. До наукового обігу введено новітній фактичний матеріал – тексти сучасних поетичних творів. Особливу увагу приділено прикладам використання заперечних конструкцій у поезії Ліни Костенко, Сергія Жадана, Дмитра Павличка, Павла Вишебаби, Ольги Слоньовської та інших сучасних авторів. У текстах цих поетів заперечення підсилює образність, додає емоційної сили й формує нові художні сенси. Проаналізовано його роль у створенні естетичного ефекту.

Дослідження дає змогу усвідомити стрижневі механізми побудови контрасту за допомогою заперечення. Протиставлення ствердних і заперечних конструкцій створює виразний смисловий ресурс, який широко використовують у мовній практиці для уточнення змісту, внесення коректив, а також для підвищення емоційної напруги та експресивності висловлення.

Висновки, отримані під час аналізу матеріалу, можуть стати підґрунтям для розгортання нових наукових студій та спрогнозують перспективи подальших дослідницьких пошуків.

Ключові слова: заперечення, ствердження, контраст, поетичний текст, опозиція, нейтральне заперечення, контрастне заперечення.

Актуальність. Заперечення належить до універсальних мовних категорій, які посідають особливе місце в структурі людського мислення. Воно є однією з ключових логіко-граматичних операцій, за допомогою яких людина пізнає та структурує дійсність. В основі будь-якого мовного висловлення лежить двочленна опозиція *ствердження – заперечення*, що відображає природну тенденцію людського розуму ділити світ за принципом наявності чи відсутності певної ознаки.

Ствердження історично й когнітивно постає як первинний засіб номінації: воно позначає явище, факт чи властивість, фіксує існування об'єкта або стану речей. Натомість заперечення завжди функціонує як реакція на вже наявне ствердження, заперечуючи або модифікуючи його зміст. Такий зв'язок між цими категоріями засвідчує їхню взаємозалежність, де заперечення постає маркованим, семантично ускладненим і вторинним компонентом опозиції.

Заперечна номінація – яскравий вияв цієї вторинності, оскільки вона завжди ґрунтована на наявності стверджуваного елементу як основи. Заперечення не може існувати ні семантично, ні функційно без первинного ствердження. Контраст між ствердним і заперечним номенами створює потужний смисловий потенціал, який широко

використовують у мовленні для досягнення різних комунікативних цілей: уточнення, корекції, посилення емоційності та експресії.

У літературі, зокрема в поезії, заперечення є не лише елементом логічного контрасту, а й важливим інструментом для створення художньої образності, емоційного забарвлення та структурування тексту, формування авторських смислових доміант. У сучасних українських поетичних творах заперечення посідає важливе місце в побудові контрасту, посилюючи різні аспекти протиставлення – логічні, емоційні, естетичні тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Заперечення є складною, багатогранною загальнонауковою категорією, яка постає об'єктом дослідження не лише в лінгвістиці, а й у логіці, філософії. Вагомий внесок у з'ясування онтологічних, гносеологічних та функційно-семантичних характеристик заперечення зробили такі українські науковці, як М. Баган, В. Діброва, О. Куш, А. Паславська, Р. Помірко та ін. Їхні праці слугують надійним методологічним підґрунтям для сучасних студій, оскільки охоплюють широке коло проблем – від загальнофілософських засад заперечення до його формально-граматичних і стилістичних реалізацій.

Водночас варто зазначити, що вивчення мовного заперечення залишається відкритою сферою наукових пошуків, адже містить настільки широкий спектр питань, що навіть за наявності значного доробку багато аспектів усе ще потребують додаткової уваги. Зокрема, недооціненими є питання, пов'язані з механізмами формування заперечних номінацій на базі ствердних. Особливе зацікавлення становить функціонування заперечення в художній мові, зокрема в поезії, де воно постає не лише як логічне заперечення змісту, а і як потужний художній прийом, що створює багатовимірну образність, формує експресію і посилює смисловий та емоційний контраст.

Мета статті полягає в з'ясуванні лінгвальної природи заперечення як вторинної, семантично маркованої категорії, яка завжди співвідносна з первинним ствердженням.

Результати дослідження та їх обговорення. Заперечення належить до універсальних мовних категорій, властивих усім природним мовам світу. Воно є однією з основних логіко-граматичних операцій, завдяки яким людина структурує світ, виокремлює концепти й категорії. У лінгвістичних студіях заперечення розглядають як загальну мовну категорію (*universal linguistic category*), що відображає опозицію *наявність / відсутність* і репрезентує фундаментальні закономірності людського мислення.

Заперечення є не лише мовною категорією, але й філософською, логічною, математичною та психологічною. Найбільш розвинуте розуміння цієї категорії представлене у філософії. Від античності до сучасності питання про природу заперечення, сутність заперечних суджень і їхній зв'язок із реальністю залишається ключовим у філософських студіях.

Зосібна, Платон у своїй «Діалектиці» розглядав заперечення в річищі концепції небуття. На його думку, небуття не варто трактувати як щось протилежне буттю, а радше як «інобуття» – іншу форму існування. Він стверджував, що всі явища існують самі собою, але не як щось «інше». Судження «*Сократ – не перс*» означає, що Сократ відрізняється від усіх об'єктів, які відповідають категорії «*перс*». Платон також акцентував на тому, що буття одночасно акумулює і небуття, оскільки буття завжди співвідносне з іншим, яке не є буттям [4, с. 51].

Цей підхід демонструє, що заперечення не тільки диференціює явища, а й сприяє осмисленню їхнього взаємозв'язку, виконуючи важливу роль як у мовній, так і в філософській діяльності.

Аристотель називав заперечення *Apóphasis* і протиставляв його ствердженню *Katáphasis*. Обидва ці поняття об'єднані терміном *Apóphansis*, що охоплює всі форми висловлення, які виражені як ствердження або заперечення.

У логіці заперечення є фундаментальною категорією, що протиставлена ствердженню: істинне протиставлене хибному, подібно до протиставлення плюса і мінуса.

Заперечні судження виконують дві ключові функції: вони заперечують істинність стверджувальних суджень і вказують на суперечність, яка є основою протиставлення предикатів двох суджень.

Заперечення також привертає увагу мовознавців. Визначним досягненням у цій галузі стала праця О. Есперсена "Negation in English and other Languages" [10], де вчений досліджував синтаксичні та морфологічні аспекти заперечення, зокрема відмінності між полі- та мононегативними мовами, використовуючи приклади з різних європейських мов. У ХХ столітті вивчення заперечення було значно активізоване. Лінгвісти почали приділяти увагу не лише його традиційним аспектам, зокрема природі та синтаксичній реалізації, а й взаємодії між синтаксисом і семантикою, семантикою і прагматикою, а також когнітивним аспектам цієї проблеми.

Заперечення як ментальна категорія відображає певні норми свідомості за допомогою різноманітних мовних засобів. Воно належить до фундаментальних мовних категорій. Заперечення може виражатися як експліцитно – за допомогою спеціальних мовних одиниць, так й імпліцитно, коли заперечення приховане за семантикою слова чи висловлення. Воно є багатогранною категорією, яка відображає як когнітивні, так і культурні аспекти мовної діяльності. Аналіз лінгвальних концепцій категорії заперечення дає підстави вважати, що більшість дослідників трактують заперечення як універсальну мовну категорію, характерну для всіх відомих мов на всіх етапах їхнього розвитку.

Існування заперечних суджень є наслідком діалектичного процесу пізнання світу, який постійно змінюється та вдосконалюється. Закон заперечення розкриває сутність негачії, акцентуючи, що заперечення – необхідний елемент розвитку. Унаслідок заперечення відбувається трансформація однієї речі в іншу, причому не тільки буде знищено першу річ, але й ураховані всі її позитивні якості. З огляду на це, заперечення – основа переходу на якісно інший рівень розвитку. Фундаментальність цієї категорії забезпечена її здатністю змінювати перебіг комунікації та створювати нові зв'язки. Засоби мовленнєвої реалізації заперечення, об'єктивовані за допомогою логічного заперечення, здатні виражати різноманітні семантичні й модальні відтінки.

Багатовекторний характер категорії заперечення створює складнощі в її точному визначенні. У роботі ми спираємося на дефініцію, запропоновану О. Селівановою: «Заперечення є мовною універсалією та функційно-семантичною категорією, яка інтегрує різнорівневі мовні й мовленнєві засоби, об'єднані спільним змістом негачії. До цих засобів належать заперечні частки, префікси, предикативи, дієслова, афікси, аналітичні конструкції, інтонація, порядок слів, а також заперечні речення, які можуть мати загальне або часткове заперечення залежно від розташування заперечної частки» [9, с. 173–174]. Тому категорія заперечення охоплює різноманітні аспекти мовної діяльності та є важливим інструментом у процесах пізнання й комунікації.

Заперечення виконує низку функцій: когнітивну (усвідомлення протилежних станів чи ознак), комунікативну (вираження незгоди, відмови, заперечення фактів), модально-оцінну (вираження суб'єктивного ставлення мовця до повідомлюваного змісту). Заперечення відіграє особливу роль у процесі встановлення істинності або хибності суджень, де воно постає засобом логічної операції, яка забезпечує уточнення або відкидання певних положень.

Науковці часто порушують проблему співвідношення ствердження та заперечення. Деякі дослідники вважають їх рівноправними, але протилежними формами мислення, водночас інші наголошують на їхній принциповій відмінності та асиметрії. Один із перших дослідників заперечення, Аристотель, уважав ствердження і заперечення протилежними формами висловлень: одне з них фіксує наявність певної ознаки в чогось або в когось, а інше – її заперечує [1]. Деякі мовознавці уточнюють, що заперечні одиниці відображають не об'єктивну відсутність зв'язку, а радше те, що мовець сприймає цей зв'язок як відсутній [4].

З огляду на його універсальність, заперечення постає маркованим членом опозиції, оскільки воно є семантично ускладненим, вторинним щодо ствердження, і потребує більшого когнітивного оброблення під час сприйняття й інтерпретації. У мовній структурі заперечення реалізоване різнорівневими засобами: заперечними частками (*не, ні*), префіксами (*не-, без-, а-, анти-*), заперечними дієсловами (*заперечувати, відмовлятися*) та інтонаційними засобами. Натомість ствердження є однією з найдавніших і найфундаментальніших форм мовного вираження думки. Воно слугує первинним засобом концептуалізації світу, адже саме через ствердні висловлення людина відображає факти, явища та властивості об'єктивної дійсності. Сутність ствердження полягає в констатації наявності певного стану речей, представленого як об'єктивна істина чи відправний пункт розумових операцій. Із позицій когнітивної лінгвістики ствердження функціонує як початковий етап мовного пізнання, оскільки воно вможливорює закріплення за об'єктами певних ознак та властивостей, створюючи основу для подальших мисленнєвих операцій. У мовній картині світу людини ствердження асоціюється з упорядкуванням хаотичної інформації, із визначенням імен та властивостей речей. Саме завдяки ствердженню формується номінативна функція мови: кожен об'єкт отримує назву, що означає його існування й окремішність від інших явищ.

Натомість заперечення є реакцією на ствердження, коригуючи або відкидаючи вже заданий сенс. Воно самостійно не створює нового номінативного змісту, проте модифікує або протиставляє вже наявний зміст, демонструючи поняття відсутності, протилежності або несумісності.

Отже, заперечення передбачає наявність ствердження як своєї семантичної основи. У логічному аспекті заперечення реалізоване як заперечення певної пропозиції, тобто як зміна її реального значення на протилежне. У семантичному плані це означає, що заперечна конструкція змінює або скасовує смисловий зміст, початково закладений у висловленні, але не може існувати без нього. Первинність ствердження як логічної та семантичної бази засвідчує фундаментальну роль такої конструкції в структурі мовлення. Заперечення, своєю чергою, слугує реактивним інструментом, що вможливорює гнучке моделювання змісту, розкриття суперечливих смислів і побудову художньої багатшаровості тексту.

У процесі номінації заперечні одиниці формуються за принципом контрасту, коли мовна свідомість осмислює і протиставляє властивості, що належать різним об'єктам або станам. Наприклад, номінації *незвичний, неземний* [*Ранок був сумний. А де він взявся, звідки він тут виник, такий незвичний, дивний, неземний?* (Л. Костенко)], *неточний, незрозумілий* [*Сором робитиме високими наші голоси, неточними, незрозумілими* (С. Жадан)] передбачають існування протилежних характеристик – *звичний, земний, точний, зрозумілий*, які слугують семантичною основою для утворення заперечного значення.

Поширеним маркером заперечення є частка *не*: *І я всю ніч не спав так само, Як мій закоханий гуцул* (Д. Павличко). Рідше використовують частку *ні*: *Бо скрізь є золота сипка, Лакиз, вельмож, візирів – тьма. Але цариці – ні у кого такої іншої нема!* (Л. Костенко). Повторення частки *ні* зумовило її перехід у сполучник *ні – ні* (*ані – ані, ані – ні*): *У вас нема лиця, ні совісті, ні раси – Ви як діра! Як прірва! Вас війна, звичайно, не ухопить – Ні війна, ні смерть, ані чума! Ріка мовчить: ні льоду, ані глоду, ані птахів, ні риб – у плямах дно. Зима, що ані осінь, ні весна* (О. Слоньовська).

Показниками негатиї також є заперечні префікси: *Їмо плоди із дерева незнання* (Л. Костенко); *Твоє небажання жити – просто погорда* (С. Жадан); *Я не знаю нічого про неминучість спокути* (С. Жадан).

Слово з негативним значенням семантично протиставлене твірному, напр.: *Україна стоїть – нездоланна* (О. Слоньовська); *Твоя планета здатна стати димом, А допустиме – вже й неприпустимим* (О. Слоньовська); *Це ж треба мати сатанинський намір, чаїть в собі невиліковний сказ, щоб тяжко так знущатися над нами, та ще й у всьому звинувачувати нас!* (Л. Костенко). Префікс *не-* також утворює слова, що мають заперечно-

ствердну семантику. Такі лексеми мають подвійне значення: з одного боку, вони вказують на відсутність конкретної якості, а з іншого – засвідчують наявність протилежної характеристики. Наприклад, слово *недобрий* не тільки заперечує позитивну ознаку, а й указує на наявність протилежної якості: *О не взискуй гірко меду слави! Той мед **недобрий**, від кусючих бджіл* (Л. Костенко). Для увиразнення важливості заперечення автори можуть використовувати синоніми, де один із них – заперечний, напр.: *Лине пісня над ними **сумна-невесела*** (Т. Аколішнова). Заперечний префікс *не-* вживають для утворення okazіonalізмів: *що лише прозора межа відокремлює два благання твоє – **ненародження** їхнє – **несмерті*** (О. Авербух); *Усе нове й нове здається, що **несивого** волоска там уже й не лишилося* (І. Андрусак). Такі новотвори семантично місткі й емоційно насичені.

Трапляється, що прикметники з префіксом *не-* посідають проміжне місце між словами, що мають протилежне значення (*холодний – нехолодний – теплий – гарячий*). Наприклад: ***Нехолодний** надворі ранок* (О. Кадалов).

Прикметник із *не-* може бути крайнім членом ряду, у цьому разі ознака набуває бінарного характеру, напр.: *Нам **невідомі** всіх їх імена, хто їх чекає, хто за ними плаче, де їхній дім, як їм болять війна, яке в них серце – щире чи терпляче?* (В. Невідомська); *Цілий місяць вони стояли при цій ріці. Цілий місяць ріка була **нерухома** й близька* (С. Жадан).

Із заперечним значенням уживані прислівники та слова категорії стану: *Де був – **невідомо**. Чого боїться – не каже* (С. Жадан); *Тиша – пісня закатованих, яку **неможливо** розчути* (Б.-О. Горобчук); *В тиші, яка настає після бою, це завше виглядає **недоречно*** (Б. Гуменюк). Як і в разі з прикметниками, прислівники з префіксом *не-* можуть бути проміжною ланкою між словами, що мають протилежне значення (наприклад, *далеко – недалеко – близько*): *Певне, десь **недалеко** бахнуло* (І. Викирчак).

Окрім того, префікс *не-* вживаний і в дієприкметниках: *І стоїть тиша за нами, мов **незасіяне** поле* (С. Жадан); *Якщо ти мовчиш, я скажу замість тебе – зло не є чимось **неназваним** та безіменним* (С. Жадан).

У поетичних текстах зафіксовано заперечення в складі стійких зворотів: *Люди кажуть, що двічі у річку **не увійдеш**, та на виїзді міст над водою уже підірвали* (Ю. Бондарчук); *Він оглухнув і не чує музики, як **не чує** під собою ніг* (В. Гриценко). Заперечні фрази в такому разі побудовані на основі стійких висловів і часто мають сильний негативний підтекст.

Як засвідчує аналіз поетичних текстів, заперечні займенники та прислівники зрідка вживані самотійно для вираження незації в реченні: *Моє покоління плаче так, щоб **ніхто** не бачив* (П. Вишебаба); ***Ніхто** не зупиняється в її місті* (С. Жадан). Семантику заперечення посилюють за допомогою накопичення негаційних конструкцій в одному контексті: *Я не знаю нічого про неминучість спокути. Я не знаю, де вам жити і як вам бути. Я говорю про те, що кожному з нас властиво. Якби ви знали, як нам усім **не пощастило*** (С. Жадан); *Нам **ніколи не пити** з сухих криниць. Нам **ніколи** більше **не бачити** знайомих облич* (С. Жадан). Окрім того, маркерами заперечення є й інші інші експліцитні засоби, як, наприклад, у реченнях: *А пісня без слова дзвінка та німая І дні, яким **нема** відради, І виноградні теплі дні, Де тихо сплять старі досади, Зіщулившись на самім дні* (І. Драч).

Префікс *ні-*, що походить від спільнослов'янської негативно-підсилювальної частки *не-*, слугує для утворення заперечних займенників та прислівників: *Але **ніщо** не зупинить весну, час якої настав* (О. Ірванець); *Ще не знає **ніхто**, що йому на роду* (Л. Костенко).

Характерний для української мови префікс *ані-* постає словотворчим синонімом префікса *ні-*. Його вживають у всіх словотворчих моделях для підсилення негативного значення основи, що формує емоційне забарвлення новоутворених слів. Лексеми з *ані-* не просто констатують заперечення, а й акцентують на ньому, надаючи висловленню експресивного забарвлення, напр.: *Бо у хаті ж **анікогісінько**, А тут і жінка, і сусіди* (Л. Костенко).

Префікс *без-*, як і префікс *не-*, продуктивні для утворення слів із різним ступенем заперечення: *Барилади цегли – проти бездомності*, *Барилади поезії – проти бездумності* (Л. Костенко); *Маєш тепер любити за тих, хто не любить*, *Вперті равлики беззахисної Європи* (С. Жадан); *Навіть якщо це не про віру, це все одно про те, що ми заступаємо за межі свого безсилля* (С. Жадан); *Бо немає злону на всій землі безконечний, веселого дому!* (О. Слоньовська). Маркером заперечення також може бути прийменник *без*: *На східному фронті без змін, скільки можна без змін?* (Л. Якобчук).

Окрім власних префіксів, українська мова також має низку запозичених, переважно з грецької та латинської мов: Є *антисвіт*, немає *антисерця*. *Людина скрізь. І скрізь народ, як мій* (Д. Павличко); *Єсть антисвіт. Це не закон молекул, Не догматичність атомних орбіт* (Д. Павличко). Проте сучасні поети віддають перевагу українським аналогам.

Заперечна форма присудка може підсилюватися квантитативними елементами: *Я тебе нітрохи не люблю* (Л. Костенко). У реченні: *Здається, весь світ запалити вистачить. Та не здасться ніхто* (П. Коробчук) – експліцитне заперечення, виражене часткою *не* з дієсловом-присудком в особовій формі, підсилено за допомогою заперечного займенника *ніхто*. Зауважимо, що для цих випадків характерний взаємний вплив заперечних елементів: *Я той, хто не здатен нічого зупинити* (С. Жадан); *Ніхто не забуде майбутнє життя, ніхто не стане смиренним* (П. Коробчук); *Там більше не родиться Сосюра, вже більше ніхто з людей не родиться* (Л. Якимчук).

Форму заперечного присудка може посилювати заперечний прислівник: *Я хочу, щоб кляті прибуди, обдурені й свідомі, не виникали з нікуди ніколи в моєму домі* (О. Положинський); *Бо ж забуть не зможу я ніколи Цю сопілку, як тебе, мій брате* (Д. Павличко).

Між лексичними одиницями із заперечними афіксами та їхніми стверджувальними відповідниками також виникають відношення контрарності (протилежності) або контрадикторності (несумісності / суперечності). У логіці контрарні та контрадикторні поняття співвідносні з контрарними та контрадикторними антонімами в мові. Згідно з традиційним поглядом, афіксальне заперечення формує лише контрадикторну опозицію.

Заперечна номінація не просто фіксує відсутність ознаки, а й підкреслює її протилежність, контрастність. Контраст – фундаментальний механізм мислення й мовної діяльності, який дає змогу людині структурувати інформацію та чітко розрізняти протилежні сенси. Саме завдяки контрасту мовна система вибудовує заперечні одиниці, які виконують не тільки логічну, а й експресивно-стилістичну функцію.

У мовному плані заперечна номінація, заснована на логічній і семантичній опозиції до твірного слова, виникає як реакція на ствердження: відкидає або модифікує вже засвоєну інформацію, указуючи на її невідповідність новим уявленням, ситуаціям чи емоційним станам. Заперечна похідна лексема перебуває в контрастних відношеннях до твірної. Проте в контексті значення контрасту не завжди домінує, може бути акцентована відсутність ознаки, відмова, незгода, заборона тощо. Заперечення як універсальна категорія зазвичай реалізована у двох основних формах: нейтральній та контрастній. Нейтральне заперечення спрямоване на спростування змісту всього речення або факту. У цьому разі фокусовано на відсутності дії чи події, позначеної предикатом. Такі заперечення логічно завершені й не потребують додаткових уточнень, напр.: *І ходить так, як тій красуні гідно, Що світ не відрива від неї віч* (Д. Павличко).

На відміну від нейтрального, контрастне заперечення – більш складна структура, яка передбачає двоетапний процес: спершу заперечено зміст, а потім подано ствердження, протиставлене висловленому запереченню. У мовленні контрастне заперечення завжди складається з двох частин. Одна з них містить негаційну форму, а інша – експліцитно виражене ствердження, представлене або в тому самому реченні, або в окремому, але еквівалентному за значенням. В українській мові типовий структурний шаблон набуває такого вигляду: *не А, а В*, напр.: *Бо час не лікар, а філософ* (Г. Чубач). Протиставний сполучник *а* є одним із ключових засобів вираження контрастного заперечення. Він

уводить другу, стверджувальну або заперечну частину: *Щоб, де найшвидша течія, Плисти, а не лежать в калюжі!* (Д. Павличко).

Заперечення створює ефект опозиції, посилюючи емоційний вплив. Заперечні одиниці часто супроводжувані протиставними конструкціями (*не А, а В*), які ще більше увиразнюють контраст і забезпечують структурну динаміку тексту. Контраст тут функціонує як засіб інтенсифікації смислових та естетичних ефектів, активізує когнітивні механізми сприйняття й інтерпретації тексту.

Когнітивно заперечення виконує роль корекційного інструмента, що дає змогу уточнити або змінити раніше встановлену інформацію. Така схема відображає фундаментальний принцип мислення: пізнання світу не є статичним, а передбачає постійне оновлення та перегляд знань.

У художній практиці часто вживають заперечення для контрастного підсилення образів і створення багатошарових смислів. У поезії Д. Павличка використано когнітивну опозицію: *Не роси, а сльози упали на чисту траву із гілок*. Спостерігаємо яскравий приклад вторинності заперечення: спочатку актуалізовано ствердження (*роси*), далі воно заперечено й замінено на експресивніший образ (*сльози*), що викликає сильнішу емоційну реакцію.

Оскільки заперечення як маркований член опозиції має складнішу структурну та семантичну організацію, сприйняття таких конструкцій потребує більшої затрати часу. Водночас вони мають високу прагматичну цінність і часто слугують інструментом заперечення чужих думок, відмови, висловлення сумніву, протиставлення тощо.

Однією з ключових прагматичних функцій заперечення є функція *протиставлення*. Завдяки запереченню автори створюють контраст між різними елементами тексту, протиставляючи ідеї, стани, образи чи оцінки. Наприклад, у контрастних конструкціях на кшталт *не А, а В* свідомо відкинуто деякі характеристики або уявлення, водночас акцентовано протилежні, значущі для авторської концепції. Такі структури не лише впорядковують семантичний простір твору, а й сприяють його динамічному розгортанню, підсилюючи художню виразність і створюючи ефект смислової напруги.

Ще однією важливою прагматичною функцією є *фокусувальна*. Заперечення в поетичних текстах часто слугують для концентрації уваги читача на окремих змістових вузлах, виокремлюють значущі деталі чи відтінки. У поезії, де кожне слово має високу семантичну насиченість, заперечення дає авторові змогу звужити або розширити смисловий фокус, уточнити оцінку або виявити своє ставлення до певних явищ.

Заперечення також виконує функцію *посилення експресивності*. Використання в тексті повторюваних заперечних конструкцій уможливорює ритмічну та інтонаційну динаміку, що посилює емоційний вплив на читача. Приклади послідовних заперечних висловлень або нанизування заперечних форм створюють ефект наростання напруги.

Окрім того, заперечення може виконувати функцію *імплікації альтернативи* або прихованого ствердження. У поетичних текстах негативні конструкції іноді позначають не реальне спростування, а натяк на інший, «правильний» або бажаний стан речей. Це надає тексту багатозначності й багатошаровості, спонукає кожного читача віднайти власну інтерпретацію та отримати емоційний відгук.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків. Заперечення постає не лише мовною, але й важливою філософською, логічною, математичною та психологічною категорією, що охоплює різноманітні аспекти людського сприйняття й діяльності. Воно є багатогранним явищем, яке відображає когнітивні та культурні аспекти мовної комунікації. Семантичний аспект заперечення відображає об'єктивну реальність, фіксуючи відсутність явища чи події в часі або просторі. Ця мовна категорія корелює з відповідними логічними поняттями.

У мові заперечення формує універсальну бінарну опозицію, де ствердження і заперечення – протичлени. Хоч заперечні мовні конструкції і вторинні щодо

інформативності, проте вони відіграють важливу роль у пізнавальному процесі, інколи навіть вирішальну.

Ядро категорії заперечення формує логічне заперечення, яке змінює зміст висловлення на протилежний. У лінгвістиці заперечення кваліфікують як категорію, що виражає відсутність конкретної ознаки, факту чи явища. Отже, заперечення – це похідна категорія, яка розгортається лише на тлі вже окресленої ствердної смислової основи. Воно не тільки вказує на відсутність певної ознаки чи стану, але й формує динаміку тексту, активізує рецептивну діяльність читача, змушуючи його замислитися над прихованими смислами й альтернативними прочитаннями. Лише маючи первинну стверджувальну основу, заперечення може реалізуватися як контрастна реакція, протиставлена початковому змісту.

Заперечення, зокрема контрастне, виконує важливі функції в сучасних поетичних і прозових текстах: воно фокусує відмінності між явищами чи подіями, створює смислову напругу, розкриває внутрішні конфлікти, поглиблює образність та експресію висловлень. Завдяки контрастній природі, заперечення слугує потужним інструментом художнього моделювання світу, надаючи тексту динаміки та багатозначності.

Перспективним є міждисциплінарний підхід до вивчення заперечення, що поєднує лінгвістичні, психологічні та культурологічні методи, для глибокого розуміння його когнітивної природи та функцій у сучасному комунікативному просторі.

Список використаної літератури

1. Арістотель. Поетика / пер. Б. Тена; вступ. ст. і коментарі Й. Кобова. Київ : Мистецтво, 1967. 136 с.
2. Баган М. П. Категорія заперечення в українській мові: функціонально-семантичний та етнолінгвістичний аспекти: дис. ...докт. філол. наук: 10.02.01 / Інститут української мови НАН України. Київ, 2012. 272 с.
3. Діброва В. М. Мовні та мовленнєві засоби вираження заперечення в англійському й українському офіційно-діловому дискурсі: автореф. ...канд. філол. наук: 10.02.15 / Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2011. 19 с.
4. Кришталюк Г. А. Заперечення в сучасному американському газетному дискурсі: функціональний та лінгвокогнітивний аспекти: автореф. ...канд. філол. наук: 10.02.04 / Донецький національний університет. Донецьк, 2009. 19 с.
5. Куш О. П. Категорії ствердження і заперечення в українській мові: дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01 / Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. Вінниця, 2002. 156 с.
6. Паславська А. Заперечення, негация, негатор (типологічне дослідження на матеріалі німецької, української та ін. мов. *Вісник КНЛУ. Серія: Філологія*. 2001. Т. 4, № 1. С. 119–125.
7. Помірко Р., Паславська А. Типологія та циклічний розвиток категорії заперечення в європейських мовах. *Проблеми семантики слова, речення та тексту*. Київ : КНЛУ, 2001. С. 191–197.
8. Помірко Р., Паславська А. Явище негативної полярності: типологічний аналіз. *Мовознавство*. 2003. Вип. 4. С. 76–82.
9. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2010. 843 с.
10. Jespersen O. Negation in English and other Languages. URL : <https://archive.org/details/cu31924026632947> (дата звернення: 15.02.2025).

References

1. Aristotel (1967). *Poetyka [Poetics]* / Trans. B. Ten; Introduction & commentary by Y. Kobov. Kyiv: Mystetstvo, 136 (in Ukr.).
2. Bahan, M. P. (2012). *Kategoriia zaperechennia v ukrainskii movi: funktsionalno-semantychnyi ta etnolingvistychnyi aspekty* [The category of negation in the Ukrainian language: functional-semantic and ethnolinguistic aspects]. Doctoral dissertation in Philology (10.02.01). Kyiv, 272 (in Ukr.).
3. Dibrova, V. M. (2011). *Movni ta movlennievi zasoby vyrazhennia zaperechennia v anhliiskomu i ukrainskomu ofitsiino-dilovomu dyskursi* [Linguistic and speech means of expressing negation in English and Ukrainian official-business discourse]. Extended abstract of PhD dissertation in Philology (10.02.15). Kyiv, 19 (in Ukr.).
4. Kryshchaliuk, H. A. (2009). *Zaperechennia v suchasnomu amerykanskomu hazetnomu dyskursi: funktsionalnyi ta lnhvokohnityvnyi aspekty* [Negation in modern American newspaper discourse: functional and cognitive-linguistic aspects]. Extended abstract of PhD dissertation. Donetsk, 19 (in Ukr.).
5. Kushch, O. P. (2002). *Katehorii stverdzhennia i zaperechennia v ukrainskii movi* [Categories of affirmation and negation in the Ukrainian language]. PhD dissertation in Philology (10.02.01). Vinnytsia, 156 (in Ukr.).

6. Paslavska, A. (2001). Zaperechennia, nehatsiia, nehator (typolohichne doslidzhennia na materialy nimetskoi, ukrainskoi ta in. mov) [Negation, negating, negator (a typological study based on German, Ukrainian and other languages)]. In: *Visnyk KNLU. Serii: Filolohiia [Bulletin of KNLU. Series: Philology]*, 4(1), 119–125 (in Ukr.).
7. Pomirko, R., & Paslavska, A. (2001). Typolohiia ta tsyklichnyi rozvytok katehorii zaperechennia v yevropeiskyykh movakh [Typology and cyclical development of the category of negation in European languages]. In: *Problemy semantyky slova, rechnennia ta tekstu [Problems of the semantics of the word, sentence and text]*. Kyiv: KNLU, 191–197 (in Ukr.).
8. Pomirko, R., & Paslavska, A. (2003). Yavyshche nehatyvnoi poliarnosti: typolohichnyi analiz [The phenomenon of negative polarity: A typological analysis]. In: *Movoznavstvo [Linguistics]*, (4), 76–82 (in Ukr.).
9. Selivanova, O. O. (2010). *Linhvistychna entsyklopediia [Linguistic encyclopedia]*. Poltava: Dovkillia-K, 843 (in Ukr.).
10. Jespersen, O. (1917). *Negation in English and other Languages*. Available at: <https://archive.org/details/cu31924026632947> (in Eng.).

NEGATION AS THE BASIS OF LINGUISTIC CONTRAST

**Liudmyla Yuldasheva, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Doctoral Candidate, Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics,
Bohdan Khmelnytskyi National University of Cherkasy
(Cherkasy, Ukraine)**

e-mail: 1alimduyl@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6561-8827>

Scopus Author ID: 58701991300

Abstract. Introduction. *Negation belongs to the universal linguistic categories and occupies a special place in the structure of human thinking. It constitutes one of the key logical and grammatical operations through which a person comprehends and structures reality. At the core of any utterance lies a binary opposition: affirmation vs. negation, which reflects the natural tendency of human reasoning to divide the world based on the presence or absence of certain features.*

Purpose of the article is to clarify the linguistic nature of negation as a secondary, semantically marked category that always correlates with a primary affirmation.

Results. *The article analyzes negation as a universal linguistic category that plays an essential role in the structure of human cognition and speech activity. Negation is considered a complex, multi-level phenomenon that functions not only as a logical instrument of opposition but also as a powerful means of creating poetic imagery, emotional intensity, and rhythmic-compositional unity of poetic texts. Special attention is given to the cognitive nature of negation, its secondary status relative to affirmation, and its role in constructing contrast. It is demonstrated that negation does not arise in isolation within the language system but emerges as a response to an already existing affirmation. Logically and semantically, negation is always based on the foundational affirmation, serving as its counter-member. It does not create a new nomination independently but rather modifies or denies the existing one, offering an alternative perception of an object or phenomenon.*

Originality. *The scientific novelty lies in the comprehensive analysis of negation as the logical foundation of contrast. The study substantiates the conceptual basis for investigating negation and introduces contemporary poetic texts into scholarly discourse. Particular attention is paid to examples of negation in the poetry of Lina Kostenko, Serhiy Zhadan, Dmytro Pavlychko, Pavlo Vysheba, Olha Sloniovskaya, and other modern authors. In their works, negation enhances imagery, intensifies emotion, and generates new aesthetic meanings.*

Conclusion. *The study allows for a deeper understanding of the core mechanisms behind contrast construction via negation and examines their role in producing aesthetic effects. The opposition of affirmative and negative constructions creates a distinct semantic resource widely used in language practice for content clarification, correction, emotional amplification, and expressive emphasis. The findings obtained through the analysis may serve as a foundation for future scholarly investigations and open new research perspectives.*

Key words: *negation, affirmation, contrast, poetic text, opposition, neutral negation, contrastive negation.*

Надійшла до редакції: 07.03.2025

Прийнято до друку: 02.05.2025

**VERBAL NOUNS THROUGH THE PRISM
OF THE WORD-FORMATION PARADIGM****H. V. Kocherha, Candidate of Philological Sciences,****Associate Professor of the Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics,****Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy****(Cherkasy, Ukraine)**

e-mail: kocherga_galina@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1000-3427>

The article describes the word-formation types of verbal nouns (procedural nouns, agentive nouns, names of the result of action, names of the object of action, and names of the place of action) through the prism of their components of lexical-semantic and word-formation-functional models. It is found that the meaning of word-formation models of verbal nouns is determined by the categorical meanings of the noun that the forming verbal stems acquire in the process of word formation. Each of these five categories is a separate way of transforming verb semantics into noun semantics and all of them together are segmented into the word-formation paradigm of verb nouns. The purpose of the article is to clarify the patterns of the creation of word-formation models of the verbal nouns of the Ukrainian literary language in structural-semantic and functional aspects.

The modification processes of the interaction of derivative and formative units as parts of speech, the functionality of word-forming meanings, paradigmatic and syntagmatic relations between word-forming units, word-forming types, and lexicalization of the nominative in the linguistic landscape are investigated.

It was found that the meaning of derivatives is not always a simple sum of the meanings of the word-forming base and the word-forming model, because polysemantic word-forming bases are often included in a word-formation with different incomplete meanings.

The analysis showed that the word-formation paradigm of verbal nouns in the modern Ukrainian literary language gives grounds to assert that the formative verbal bases in the word-formation process lose their grammaticalization and are deprived of verbal semantics. With the help of a new nominal word-formant, they express a new lexical and grammatical meaning and produce a new functional-stylistic dominant, that is, a transference occurs, in particular a complete morphological one. When creating verbal nouns, the transposition involves the word-formation processes of desemization and semization.

It has been found that the formation of nouns from verbs should be characterized as a transpositional (mutational) type of lexical derivation, since the verbal stem turns into a noun, changing its lexical meaning. The grammatical categories of the verb associated with the verbal inflectional paradigm, such as tense, person, mood, number, are completely neutralized in the process of word formation. As for the categorical meanings, the carriers of which are the entire stem (transitivity/intransitivity) or its individual elements that can be preserved in the word formation (type), for each word-formation model it should be separately determined whether they are neutralized or transformed in a certain way. The motivation of the word-formative (semantic) meanings of the word-formative model or word-formative basis must be distinguished from the numerous lexical meanings of the word-formative bases, but not derivatives, as a partial, individual factor. A word-formative model can be considered only that nominative that regularly appears in the semantics of all or a significant number of derivatives formed according to this model, regardless of the meanings of the word-formative bases.

Key words: word-formation model, word-formation meaning, transformation, verbal nouns, noun category, verbal semantics, counterparts, equivalents.

Relevance. The study of word-formation paradigms will enable Ukrainian linguistics to systematically approach the study, characterization, and description of the principles of organization and connection of word-formation systems in the functional linguistic-stylistic space. The study of word-formation is characterized by the identification of new methods,

approaches, and methodologies for the study of word-formation systems, subsystems, and the principles of their organization and interconnection. “The emergence of structurally new words, changes in the nature of word-forming connections of formants with formative bases of various types, an increase or decrease in the productivity of word-forming formants, an expansion or narrowing of the semantic load of affixes – these and other facts, considered in the context of the system, will make it possible to explain the causes and conditions of language changes as a consequence of the system’s response to changes in the socio-political, economic life of the people, as a factor of the system’s pressure on the nature of changes in its elements” [1, p. 50], which serves as the relevance of the proposed investigation.

Analysis of recent research and publications. Scientists who studied the word-formation concept, P. Bilousenko, K. Horodenska, M. Kravchenko, L. Lysychenko, O. Pinchuk, S. Karavanskyi, M. Vakulenko, V. Nimchuk, O. Ponomariv, N. Totska, O. Serbenska, D. Hrynchyshyn, Z. Kerst, A. Maiboroda, G. Malyshko, O. Nedilko, I. Oliinyk, P. Chuchka, O. Bilykh, L. Poliuha, L. Humetska, S. Bevzenko, S. Samiilenko, I. Kovalyk and others, also considered the historical development of word-formation types, including verbal nouns, analyzed morphological features and the mechanism of noun formation. “Modern linguistic research is increasingly focused on the analysis of semantics, which is due to the higher “mobility” of the lexical system, which is the most vivid expression of meanings. New words appear together with new concepts, old ones acquire new meanings in not quite typical use” [12, p. 157–160].

P. Bilousenko emphasizes the importance of studying word-formation types, taking into account all extralingual and intralingual factors: “I. Kovalyk substantiated the need to identify word-formation types as the main initial word-formation quantities in the synchronic, diachronic and comparative-historical study of languages. This was a significant achievement of Slavic linguistics – set forth by the founder of the derivational school in Ukraine, the understanding of the word-formation type with certain modifications prevails today in almost all descriptions of the word-formation systems of Slavic languages” [1, p. 39], which determines the integrity and functionality of the linguistic derivational landscape of the Ukrainian literary language.

The purpose of the article is to clarify the patterns of the creation of word-formation models of verbal nouns of the Ukrainian literary language in structural-semantic and functional aspects.

Research results and their discussion. The motivation of word-formative meanings, that is, the semantic meanings of a word-formative model or a word-formative affix, must be distinguished from the numerous lexical meanings of the formative bases, but not derivatives, as a partial, individual factor. Without such a distinction, the elements of the semantics of the formative bases are inevitably interpreted as elements of word-formative meanings. The meaning of a word-formative model can be considered only that nominative that regularly appears in the semantics of all or a significant number of derivatives formed according to this model, regardless of the meanings of the formative bases [9]. Combined with the specific meaning of a separate formative base, it constitutes the meaning of a separate derivative.

It has been established that the meaning of derivatives is not always a simple sum of the meanings of the word-forming base and the word-forming model, because often polysemantic word-forming bases are included in a word-formation with different incomplete meanings. “It is from the words that a person most often uses in everyday life, which name and reflect human relationships and interactions with the surrounding world, that whole gradational series are formed” [3]. For example, in the word *тягар* 2. Heavy load, heavy burden. *Тут несподівано друга, грізніша подія заходить, і на стурбовані наші серця **тягарем** налягає* (M. Zerov) the creative basis means only a unidirectional action (that which pulls downwards), and in the word *тягач* 1. A mechanical road vehicle which, by its design and equipment, is intended for towing semi-trailers, trailers or platforms. *Курять дороги за півторатонками, **тракторами-тягачами**, безтарками, простими мажами: все повністю переключилося на возіння зерна* (Yu. Yanovskyi) the formative basis means both unidirectional and multidirectional action (the pulling thing and that which pulls) [8, p. 590–591]. It is noteworthy that derivatives, like non-

derivative words, can change their lexical meanings over time and deviate from the original meaning, which was the sum of the meanings of the word-formative model and the formative basis. For example, the word *водій* 1. The one who drives the car, controls it; chauffeur. 2. figur. The one who shows the way to someone; the driver (the one who leads) has lost its original meaning [8, p. 364]. In the Old Ukrainian language, the lexeme is declared *водій, вожай* in the meaning of 1. Leader; guide. *Дай вожая, як знаєш сам, щоб нас до моря допровадив*. Мкр. Г.34. 2. Водырь, передовое животное в стаде. Браун. 24 [10, p. 302]. In modern Ukrainian, it is used in a narrower sense (one who drives a certain type of transport): **Водій** *двоколісного транспорту, промчавши Дворянською вулицею, зупинився біля ошатного будинку* (D. Bezverkhni). The continuity of grammatical processes in the history of the Ukrainian language expresses such deviations in the meanings of derivatives from the sum of the meanings of the word-forming bases and the meaning of the word-forming model, which are commonly called “semantic additions”, which complicate the determination of the word-forming meaning of the model or affix, and in order to avoid including them in the word-forming meaning, it is necessary to analyze as many derivatives formed according to this model as possible [5].

It is evident that the meaning of word-formation models of verbal nouns is determined in terms of the categorical meanings of the noun that the forming verbal bases acquire in the act of word-formation: gender, being/non-being, and five semantic categories of the noun, which include verbal derivatives: procedural names, agentive names, names of the result of action, names of the object of action, and names of the place of action. Each of these five categories is essentially a separate way of transforming verbal semantics into noun semantics and all of them are segmented into the word-formation paradigm of verbal nouns. The definition of additional categories expresses the lexical, not the word-formation, meaning of these nominatives [9]. In addition, a number of word-formation models of verbal nouns regularly and independently of the meanings of the forming bases introduce into the semantics of derivatives the connotative meaning [6] of the intensity of manifestation of a feature.

The word-formation model “ДО + -ння, -ття” has the main meaning of procedural names of neuter non-beings: *До пізнього **сніданкування** двох подруг на їхні запросини приєдналася й одна з гостей готелю. Тепер він не думав про три яйця, кусень хліба й сіль, бо Мазуриха мала кращі **частування**. – А як вам такий перебіг подій? – уперше за весь час озвався молодий служивий, що записував **свідчення*** (D. Bezverkhni). And facultative is the name of the result of the action of non-beings of the neuter gender: *Софія Павлівна окинула оком галявину, неподалік долинали **дзюрчання** водоспаду з урвища: вода несла свою спінену холоднечу в обійми гранітних каменів. Лунали лише тихі **схлипування** Анни та шум водоспаду. Ви от, уже вибачте, але, попри усе ваше **квіткування**, – чимось добре опечалені* (D. Bezverkhni). The meaning of the result of an action is often combined with the procedural meaning in the same nouns formed from the stems of transitive verbs of the perfective form. Nouns formed from the stems of imperfective verbs, while retaining the specific formants, partially retain the semantics of incompleteness, the development of the action, and therefore the meaning of the result of an action is not inherent in them [4]. Only in rare cases, nouns formed according to this model from the stems of the imperfective form can also have the meaning of the result of an action: *Такі **почування**, аж скривитись хочеться, – вона ж, бідолашна, так схожа на лимон, який, перепрошую, уже добряче вичавили не одні чоловічі руки, пошепки додала Елеонора Яківна, осудливим поглядом проводжаючи одну з постоялиць готелю* (D. Bezverkhni). Derivatives formed according to the model from the bases of transitive verbs have the meaning of the object of action: *Розмістились в апартаментах на найвищому поверсі готелю, там, де **лиття** яскравого світла розбивало сумніви і тривогу Елеонори Яківни за вчорашню розмову з Віктором Улжицьким. Стряпчий, котрий зазвичай займався справами їхньої родини, повідомив Софії Нрієвській, що на рахунок проханої суми, за **шиття** вечірньої сукні, просто немає* (D. Bezverkhni). However, the number of such nouns is so small that they can be considered the result of lexical reinterpretation of nouns, and not a consequence of another meaning of the above model,

although secondary word-forming meanings may arise as a result of such unidirectional and regular lexical reinterpretation.

The word-formation model “ДО + Ø” has a complex semantic structure. The suffix Ø deprives the verb stems of all suffixal morphemes and at the same time neutralizes all verbal features in them, except those associated with the prefix and root. Such a “truncated” form of the verb stems is easily associated with everything that can be motivated by the name of an action, and first of all, with substantive names of actions [12]. It has been established that nouns formed according to this model fall into all five semantic categories of verbal nouns, and the main meaning of this model is the procedural names of masculine non-entities: *Цікава пара – заможне подружжя з провінції? Чи багатий адмірал та його коханка, і вони ховають свій гріховний **перелюб** у таких-от непримітних «парижах», як наші? **Вибір** Софії Павлівни був обдуманим і категоричним. Дві гарно вбрані пані явно нетерпляче чекали на **переліт** (D. Bezverkhni). Optionally, the model forms names of the result of an action – masculine non-beings, names of the place of action – masculine non-beings, agentive names of the masculine gender – beings/non-beings, names of the object of action – masculine non-beings: *Софія вмить стала новою цікавою атракцією, на яку всі і кожен хотіли надивитися, як на мистецький **витвір**, немовби вона ось-ось має зникнути, як стіна диму після ефектного трюку якогось заїжджого фігляр. Вони не бронювали апартаментів заздалегідь, а тому такий пізній **прихід** збентежив Романа Івановича. З іншого боку, біля невеличкого возика з сіном, що його зазвичай залишав **пастух** на вечір, праворуч від воріт стайні для коней, була жінка (D. Bezverkhni).**

The word-formation model “ДО + -ка” has the main meaning of procedural names of feminine non-beings and the optional meanings of names of the result of an action – feminine non-beings, agentive names of feminine – beings (persons): ***Покоївка** заявила, що того дня він заскочив до своєї квартири лише на кілька хвилин. Розпочавши звичну прогулянку, жінка для годиться постояла біля міської управи, перекинувшись кількома вітальними фразами з **перекупками**. Утім, під вінець її покликав інший, як колись і нагадала їй **ворожжа**, Устя досі не знала, куди подівся перший кавалер (D. Bezverkhni), and non-beings (пилка, поїлка, прядка) and names of the object of action – feminine inanimate objects (накидка, наливка). It is evident that in the modern Ukrainian language this model in the meaning of procedural names and names of the result of action is being supplanted by a more active synonymous model. However, this model has become established in the agentive meaning, where the lexicalization of derivatives has occurred, and in the meaning of procedural and result of action – in the field of technical terminology.*

The word-forming function of the model “ДО + -ja” is the creation of procedural names of non-beings of the feminine gender. Optionally, this model forms the names of the result of an action and the object of an action of the feminine gender: – *Не варто турбуватися, моя маленька Соню, – з притиском мовив Тиміш, – усе гаразд, **ночівля** в Устини Марківни буде пристойною і затишною. Нрієвські вже кілька років як пошлюбились, але Софії й досі було чудно ловити себе на думці про те, що вона має чоловіка і **погоня** за кращим майбутнім закінчилася (D. Bezverkhni).* It is noteworthy that in some derivatives the main procedural and optional meanings can be combined.

The word-formation models “ДО + -ня, -нина, -нява, -неча” form intensive-procedural nouns of feminine non-beings. The connotative meaning of intensity has led to the active inclusion in the models of verb stems with the suffix -от-, although the mentioned models regularly assign the meaning of intensity to stems without this suffix: *А чи не стосується, бува, ця нагальність однієї з постоялиць готелю «Лондон», що ним керує пан Рязкін, де і відбулася **різанина**? Поліціант Світовий кахикнув, з останніх сил намагаючись зберігати офіційний тон, тим часом **ворожнеча** заповнила поліцейський відділок. Але найгірше, на думку Сильвестра Азиковича, було те, що нині скрізь шастала поліція, і ця **біганина**, **грюканина** лякали постояльців готелю, а ще він має виділити одну з кімнат для цих*

нишпорок закону, які понад усе прагнуть вислужитись перед начальством (D. Bezverkhniy).

Word-formation models “ДО + *ба, -ота*, and the model of foreign origin *-(a)ція*”: *Клятьба* – річ погана, печально пробурмотів Ерік фон Рей, сидючи поряд зі своєю дружиною. Як вони сказали, єдине, що вимагається від мене – це невеличка **консультація**. *Симуляція* молодих поліціантів у розкритті злочину змушувала поліціанта Світового остаточно перебрати ініціативу в свої руки (D. Bezverkhniy) have the main meaning of procedural names of feminine non-entities and the optional meaning of names of the result of an action – of feminine non-entities, which in some cases can be combined with the main meaning in one derivative.

According to the word-formation model “ДО + *-ник*” masculine agentive nouns are formed – beings/non-beings. Verbal suffixes in this model can be either retained or cut off, which led to the emergence of doublets: *Тутешній повітовий управник* сьогодні перед полуднем планував візит до відставного поліціанта Тимоша Уласовича Нрієвського, щоб владнати якісь справи з купівлею кількох шахт у Юзівках (нині Донецьк) (D. Bezverkhniy). The word-formation model “ДО + *-ч*” functions only in the meaning of agentive masculine nouns – beings: *Через них, кляті, геть забув пильнувати дорогу, від чого ледь не наскочив на пузатого пекаря, котрий, не соромлячись перехожих, ще довго лаяв неухажного погонича* (D. Bezverkhniy) and non-beings. Some derivatives combine the meanings of beings (persons) and non-beings. Agentive names of non-beings are the secondary meaning of the model.

According to the model “ДО + *'ко, -ака*” derogatory personal agentive masculine nouns are formed: *Сума, відверто кажучи, немала, втім, поки що відкладімо це питання, – наполог служака*. Уперше за весь час озвався молодий **писака**, що записував свідчення, – *Або через кохання, – це ще більш натягнуто, – замислилась Софія* (D. Bezverkhniy). The word-formation models “ДО + *-ура, -оха, -уга*” are characterized by the meaning of derogatory personal agentive nouns of the common gender: *Хода, постава, манери – усе починається з цього: тон, уміння подати себе, а не бути, як замазура, серед кількості сапфірів у твоєму новому намисті, складності мережива на сукні й того, чи гаптована вона золотими нитками..., – ці дивні настанови Устина Марківна пам'ятала й досі, свято дотримуючись вказівок давно спочилої в Бозі бабці*.

– *Пригадую, – в'їдливо сказала покоївка, – пізно ввечері... Хоча ні, стривайте, що я верзу, – точно не ввечері, а в ночі, можливо навіть під ранок, хтось постукав у двері, я подумала якийсь волоцюга і не відчинила. То Анечка тільки на вигляд спокійненька та тиха – насправді ж вона ще та хануга та ахферистка, – примовляла тітка Глаша з канцелярії, не забуваючи згадати, що Анеччина бабця ще та пройдоха* була (D. Bezverkhniy), but optionally, names of the object of action – feminine non-beings – can also be created.

The word-formation model “ДО + *Оа*” in the modern Ukrainian language has the main meaning of the names of the result of an action – feminine non-beings: – *От «вельмишановні гості», – в голосі жінки бриніла лютя, але сльозлива зляканість нікуди не зникла, – це йому відплата, за яку теж не забули. Молода прислужниця, як запримітила Софія, теж мала заплаканий вигляд, вирва, що утворилася у її душі за донос Мотрі Сніженчихи, яка працює у місцевому кабінеті перлюстрацій. Деццями виловлювали звідти все, до чого можна було б причепитися і винагорода не забарилася* (D. Bezverkhniy), and optional meanings of procedural names of feminine non-beings: *Щоб дізнатися про настрій Віри Жукевич, достатньо було подивитися, як вона починає свій ранок, як її впевнена хода та гра на фортепіано захоплювали мешканців готелю* (D. Bezverkhniy) and agentive names of beings (persons) of the same gender: *Дружина поліцмейстера Живоглядова доєдналась до розмови, – може, то покоївка, а, може, якийсь зайда чистив кишені постояльцям готелю. – Я дуже на це сподіваюся, черговий шматочок тістечка опинився в роті Мотрі, – у вас є для мене інформація. – Так, неважливо, звідки я дізналася те, що скоро знатимете й ви, а*

чи може ця **базіка** гарантувати правдивість сказаного (D. Bezverkhonii). Most agentive personal names of the common gender have a connotative meaning of disdain, but it is an element of the lexical meanings of the derivational bases, not the model [7], and it is absent in derivatives formed from bases with a neutral meaning.

The model “ДО + -ина” is unambiguous, only the names of the result of an action are formed from it – feminine non-beings: *Обличчя молодика сплотніло від поставленого питання Арсентія Крижа, він зрозумів, що з'явилася **тріщина** у їхніх стосунках, руки його затрусилися й, аби цього ніхто не помітив, він стиснув їх у кулаки. Увесь цей час Віктор спокійнісінько пролежав у ліжку, огорнутий турботою тамтешніх медсестер, лише **дряпина** на щоці нагадувала про побиття через давній картярський борг* ((D. Bezverkhonii). The meaning of the result of an action in this model is so stable that even from the bases of intransitive verbs nouns with only this meaning are formed. Names of the result of an action – masculine non-entities are the main meaning of the model “ДО + -ок”: *Він лише безпорадно стояв, намагаючись хапнути свіжого повітря в легені, смиренным поглядом провів по столу, де лежав **обривок** записки, доставленої дворецьким. На мить Лану охопило якесь тривожне відчуття, – **вилив** страху – неприборканого, первісного, тваринного, перед яким не здатна встояти жодна жива істота* (D. Bezverkhonii). Optionally, this model forms procedural names of non-beings of the masculine gender: *Софія сиділа в плетеному кріслі, що поскрипувало від неквапливого погойдування, на обличчі її неприховано тінилася вуаль вечірньої втоми, – не такий **розвиток** подій очікувала від цього київського візиту* (D. Bezverkhonii) and agentive names of beings (persons): – *Тільки не кажи, – Єлизавета не стримала знущального тону, що тобі це не сподобалося, ти ще той **ходок*** (D. Bezverkhonii) and non-beings: *Серед розкиданих речей, валявся **помазок**, що привернув увагу молодого поліціянта* (D. Bezverkhonii).

The only word-formation model in the modern Ukrainian language is “ДО + -во”, the main meaning of which is the name of the object of the action of a neuter inanimate object: *Зі спогадів впливало каламутне **видиво** учораїньої ночі: за картами Віктор програв не так уже й багато асигнацій, що було великою рідкістю. На вході Софію зустрів поважного віку швейцар, **куриво** передпокою цього затлохого місця з вицвілими обдертими шпалерами та дешевими фіранками, огорнутих сигаретним димом постояльців, плечі жінки поважно розправилися від веселої музики та кокетливого сміху дам. Це було фантастичне **дійство** – страшне, містичне, загадкове, я б навіть сказав – брудне, але ж фантастичне* (D. Bezverkhonii). It is noteworthy that in derivatives formed from the stems of verbs denoting a productive action, the meaning of the object of the action is combined with the meaning of the result of the action: *Закінчивши з трапезою, Тиміш Уласович поглянув на багряне **мереживо** заходу сонця і подався до своїх колег-знайомих, котрі чекали на нього у скверіку біля Старокиївського поліцейного відділка* (D. Bezverkhonii). Optionally, two names of actions were formed according to this model – neuter inanimate objects (*житво*, *лігво*): *Покоївка Наська, **житво** якої обмежено у спілкуванні, як завжди, мовчки й з неприхованим презирством принесла на тацях солодкі наїдки* (D. Bezverkhonii).

Names of places of action – non-beings of the feminine gender have a model “ДО + -ня” in nouns of this type the suffix -н(я) often appears in a complicated form (-арня, -льня): ***Спальня**, підготовлена для дружини відставного поліціянта, вказувала на вияв поваги до такої шанованої й заможної новоспеченої графині* (D. Bezverkhonii). There is also the model “ДО + -ище” which denotes non-beings of neuter gender: *Софія почувалася доволі некомфортно в такій компанії, усі ці люди були якимись надміру безтурботними, несерйозним, у головах яких тільки **гульбище**. Тиміш Уласович ще перед сніданком почав розбирати **звалище** паперів, що повернули його у минулі спогади та нагадали про важкий початок і приємне завершення його кар'єри* (D. Bezverkhonii). The main function of the majority of word-formation models of verbal nouns in the modern Ukrainian literary language is the creation of procedural and agentive names [11]. The other three semantic categories of verbal nouns are usually formed optionally according to models with a primary procedural meaning: the

name of the result of an action, the place of action, and less often, the object of action or agentive (the name of the object of action) meaning.

It is noteworthy that polysemy and synonymy are widely developed in the system of verbal-noun word formation of the Ukrainian language. The absence of specific formal word-forming means for most names of the result of action, object of action and place of action complicates their opposition to procedural and agentive names. The fact that they are formed from the bases of transitive verbs helps to distinguish the names of the result of action and object of action from procedural names that are identical in word-formation structure [9]. The semantic opposition of the five categories of verbal nouns declares its expression at the grammatical level: paradigmatically and syntagmatically. Word-formation synonymy, which is a means of enriching the expressive capabilities of the language, is inherent in agentive and procedural names.

Conclusions and research prospects. Observations of the word-formation paradigm of verbal nouns in the modern Ukrainian literary language give grounds to assert that the formative verbal bases in the word-formation process lose their grammaticalization and are deprived of verbal semantics. With the help of a new nominal word-formation formant, they express a new lexical and grammatical meaning and produce a new functional-stylistic dominant, that is, a “transposition” occurs [3, p. 56], in particular a complete morphological one.

The process of forming nouns from verbs should be characterized as a transpositional (mutational) type of lexical derivation, since the verbal stem turns into a noun, changing its lexical meaning. The grammatical categories of the verb associated with the verbal inflectional paradigm, such as tense, person, mood, number, are completely neutralized in the process of word formation. As for the categorical meanings, the carriers of which are the entire stem (transitivity/intransitivity) or its individual elements that can be preserved in the word formation (kind), for each word-formation model it should be separately determined whether they are neutralized or transformed in a certain way [9]. When creating verbal nouns, transposition involves the word-formation processes of desemization and semization. We see the prospect of further research in the study and analysis of the frame dominant of verbal nouns.

Список використаної літератури

1. Білоусенко П. Історичний словотвір іменника на шляху від ілюстративного до пояснювального мовознавства. *Українська мова*. 2018. № 1. С. 38–50. URL : <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrm201816> (дата звернення 17.05.2025).
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Словотвір. Морфологія. Київ : Либідь, 2004. 400 с.
3. Вихованець І. Р. Різновиди транспозиції. *Актуальні проблеми граматики* : зб. наук. праць. Кіровоград : Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка, 1997. С. 56–60.
4. Городенська К. Г., Кравченко М. В. Словотвірна структура слова (відіменні деривати). Київ : Наукова думка, 1981. 199 с.
5. Ковалик І. І., Вихованець І. Р., Ткаченко О. Б. Словотвір сучасної української літературної мови / за заг. ред. І. І. Ковалика. Київ : Наукова думка, 1991. 656 с.
6. Лисиченко Л. А. Про характер мотивованості семантичної структури віддієслівних іменників. *Лінгвістичні дослідження* : зб. наук. праць. Харків : ХДПІ, 1992. Вип. 2. С. 49–50.
7. Німчук В. В. Історія української мови. Морфологія. Київ : Наукова думка, 2004. 288 с.
8. Новий тлумачний словник української мови. В 3-х т. / упорядн.: В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконіт, 2005. Т. 1. 926 с.
9. Пінчук О. Ф. Словотвірні значення віддієслівних іменників в українській мові. *Студії з мовознавства*. Київ : Вища школа, 1975. С. 85–90.
10. Словник української мови. В 3-х т. / за заг. ред. С. Єфремова, А. Ніковського [Упорядкував Б. Грінченко]. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. Т. 1. А – Г. 428 с. Репринт з видання 1927 р. [Серія «Словникова спадщина України»].
11. Сулима О. П. До питання лексико-семантичної класифікації дієслова. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія*. 2019. № 38. Т. 3. URL : http://www.vestnikphilology.mgu.od.ua/archive/v38/part_3/43.pdf (дата звернення 03.06.2025).
12. Тоцька Н. І. Словотвірна морфеміка сучасної української мови. Київ : Вища школа, 1981. 207 с.

References

1. Bilousenko, P. (2018). Istorychnyi slovotvir imennyka na shliakhу vid iliustratyvnoho do poiasniuvalnogo movoznavstva [Historical word formation of the noun on the way from illustrative to explanatory

linguistics]. *Ukrainska mova [Ukrainian language]*, (1), 38–50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrm_2018_1_6 (in Ukr.).

2. Vykhovanets, I. R. (2004). *Hramatyka ukrainskoi movy. Slovotvir. Morfolohiia [Grammar of the Ukrainian language. Word formation. Morphology]*. Kyiv: Lybid, 400 (in Ukr.).

3. Vykhovanets, I. R. (1997). Riznovydy transpozysii [Types of transposition]. In: *Aktualni problemy hramatyky: zb. nauk. prats [Current problems of grammar: collection of scientific works]*. Kirovohrad: Kirovohrad. Derzh. Ped. Un-t im. V. Vynnychenka, 56–60 (in Ukr.).

4. Horodenska, K. & Kravchenko, M. (1981). Slovotvirna struktura slova (vidimenni deryvaty) [Word-formation structure of a word (nominal derivatives)]. Kyiv: Naukova dumka, 199 (in Ukr.).

5. Kovalyk, I. I., Vykhovanets I. R. & Tkachenko, O. B. (1991). Slovotvir suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy [Word formation of the modern Ukrainian literary language]. Kyiv: Naukova dumka, 656 (in Ukr.).

6. Lysychenko, L. A. (1992). Pro kharakter motyvovanosti semantychnoi struktury viddiesslivnykh imennykiv [On the nature of the motivation of the semantic structure of verbal nouns]. In: *Linhvistychni doslidzhennia [Linguistic research]*: zb. nauk. prats. Kharkiv: KhDPI, 2, 49–50 (in Ukr.).

7. Nimchuk, V. V. (2004). Istorii ukrainskoi movy. Morfolohiia [History of the Ukrainian language. Morphology]. Kyiv: Naukova dumka, 288 (in Ukr.).

8. Yaremenko, V. & Slipushko, O. (2005). Novyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy [New Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language]. V 3-kh t. Kyiv: Akonit, 1, 926 (in Ukr.).

9. Pinchuk, O. F. (1975). Slovotvirni znachennia viddiesslivnykh imennykiv v ukrainskii movi [Word-forming meanings of verbal nouns in the Ukrainian language]. In: *Studii z movoznavstva [Linguistics Studies]*. Kyiv: Vyshcha shkola, 85–90 (in Ukr.).

10. Yefremov, S. (Ed.) ta in. (2017). Slovnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian Language]. V 3 t. T. 1, A-G, Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho, 8, XLIV. Reprint z vydannia 1927 r. 428 (in Ukr.).

11. Sulyma, O. P. (2019). Do pytannia leksyko-semantychnoi klasyfikatsii diesslova [On the issue of lexical-semantic classification of the verb]. In: *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Filolohiia [Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Philology]*. (38). T. 3. Available at: http://www.vestnikphilology.mgu.od.ua/archive/v38/part_3/43.pdf (in Ukr.).

12. Totska, N. I. (1981). Slovotvirna morfemika suchasnoi ukrainskoi movy [Word-formation morphemics of the modern Ukrainian language]. Kyiv: Vyshcha shkola, 207 (in Ukr.).

ВІДДІЄСЛІВНІ ІМЕННИКИ КРІЗЬ ПРИЗМУ СЛОВОТВІРНОЇ ПАРАДИГМИ

**Г. В. Кочерга, кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)**

e-mail: kocherga_galina@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1000-3427>

Анотація. *Вступ.* У статті описано словотвірні типи віддієслівних іменників (процесуальних назв, агентивних назв, назв результату дії, назв об'єкта дії та назв місця дії) крізь призму складників лексико-семантичних та словотвірно-функційних моделей. З'ясовано, що семантика словотвірних моделей віддієслівних іменників виявляється в категорійних значеннях іменника, що їх набувають твірні дієслівні основи в процесі словотвору. Для кожного з розрядів віддієслівних іменників характерний свій спосіб трансформації дієслівної семантики в іменникову.

Мета статті – з'ясувати закономірності словотвірних моделей віддієслівних іменників української літературної мови в структурно-семантичному та функційному аспектах.

Результати. Виявлено, що значення дериватів не завжди є простою сумою значень твірної основи й словотвірної моделі, бо нерідко багатозначні твірні основи включені в словотвір із різним неповним обсягом значень. Аналіз словотвірної парадигми віддієслівних іменників у сучасній українській літературній мові дає підстави стверджувати, що твірні дієслівні основи в словотвірному процесі втрачають свою граматикулізацію і позбавляються дієслівної семантики. За допомогою нового іменного словотвірного форманта вони виражають нове лексичне і граматичне значення та продукують нову функційно-стилістичну доміную, тобто виникає перенесення, зокрема повне морфологічне. У процесі творення віддієслівних іменників відбуваються словотвірні процеси десемізації та семізації.

Наукова новизна полягає в дослідженні модифікаційних процесів взаємодії похідних і твірних одиниць як самотійних частин мови, функційності словотвірних значень, парадигматичних і синтагматичних зв'язків між одиницями словотворення, словотвірних типів та лексикалізації номінативи в мовному ландшафті.

Висновки. Зроблено висновок, що утворення іменників від дієслів варто характеризувати як транспозиційний (мутаційний) тип лексичної деривації, оскільки дієслівна основа переходить в іменникову, змінюючи своє лексичне значення. Граматичні категорії дієслова, пов'язані з дієслівною словозмінною парадигмою, такі як час, особа, спосіб, число, у процесі словотворення повністю нейтралізовано. Що ж до категорійних значень, носіями яких є вся основа (перехідність / неперехідність) чи окремі її елементи, що можуть зберігатися в словотворі (вид), то для кожної словотвірної моделі потрібно окремо визначати, нейтралізуються вони чи трансформуються. Мотивацію словотвірних (семантичних) значень словотвірної моделі чи словотвірного базису необхідно відмежовувати від численних лексичних значень твірних основ, але не від дериватів як чинника часткового, індивідуального. Словотвірною моделлю можна вважати лише ту номінатему, що регулярно з'являється в семантиці всіх чи значної кількості дериватів, утворених за цією моделлю, незалежно від значень твірних основ.

Ключові слова: словотвірна модель, словотвірне значення, трансформація, віддієслівні іменники, категорія іменників, дієслівна семантика, відповідники, еквіваленти.

Надійшла до редакції: 17.04.2025

Прийнято до друку: 20.05.2025

КОМУНІКАТИВНА ЛІНГВІСТИКА. ДИСКУРСОЛОГІЯ. ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

УДК 811.162.2'0.124

DOI: 10.31651/2226-4388-2025-38-109-120

ГЛЮТОНІМІЙНИЙ КОД КУЛЬТУРИ ЯК АКТУАЛІЗАТОР СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ІНФОРМАЦІЇ В СУЧАСНИХ КОМУНІКАТИВНИХ ПРАКТИКАХ

*В. В. Калько, доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)*

e-mail: mkalko@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9394-1664>

Ідентифікатор Scopus-Author: 57219247796

*М. І. Калько, доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)*

e-mail: mkalko@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6042-4436>

Ідентифікатор Scopus-Author: 57219238410

Глютонімії́йний код культури є носієм соціокультурної інформації як однієї з інтерпретаційних програм розуміння змісту повідомлення, спроектованої на різні компоненти структури знань і зануреної в семіотичний універсум культури народу. Значення глютонімів співвіднесені з ідеалами тієї соціально-історичної епохи, у якій вони виникли, є актуальним у сучасних комунікативних процесах і має потужний прагматичний потенціал. У статті комплексно проаналізовано соціокультурний зміст лексеми «ковбаса», яка зберігає, транслює, трансформує традиції, норми, цінності української етноспільноти. Установлено, що семантико-оцінні смисли лексеми сягають своїм корінням сивої давнини, адже в дискурсивних практиках вона наділена різними конотаціями: нейтральними, іронічними, позитивними і негативними. Звернено увагу на динаміку семантичного наповнення досліджуваної номінативної одиниці, що, зважаючи на соціальні, політичні, економічні, історичні зміни, які впливають на семіотичний універсум української культури, зазнає значних трансформацій. У сучасній українській мові лексема «ковбаса» – це символ заміни духовних цінностей матеріальними, іронічна метафора наївної ностальгії за тоталітарним минулим, об'єкт сатири проти споживацтва, жартівливий, абсурдний елемент віртуальних мемів. Установлено, що молодіжний сленг спровокував появу фразеологізму «ділова ковбаса», який у сучасній українській мові набув значного поширення і функціює з кількома значеннями.

Ключові слова: глютонімії́йний код культури, соціокультурна інформація, метафора, дискурс, фразеологізм, семантика.

Актуальність. Мова, функціуючи в семіотичному просторі, який є необхідною умовою і результатом культурного розвитку [26, с. 123–127], постійно генерує нову інформацію, безпосередньо ґрунтовану на етнічному, соціальному, історичному, чуттєвому практичному досвіді народу. Як наголошує У. Еко, збагнути культуру можна через аналіз процесів номінації та комунікації, пов'язаних із повсякденним життям етносу, що вможливить розуміння семантичної сутності семіотичних механізмів, системи цінностей і пріоритетів, шаблонів поведінки [24, с. 42]. Номінативні одиниці, уживаючись у різних типах дискурсів, зберігають, розширюють, трансформують свою семантику, слугуючи одночасно й сховищем, і засобом трансляції культурної інформації. Кулінарні традиції та практики – частина семіосфери, у якій назви їжі та гастронімії ритуали є «знаками й текстами, що наповнюють всеохопну сітку значень культури» [22, с. 533], а їхній лінгвосеміотичний аналіз сприятиме цілісному розумінню процесів семіозису, пов'язаних не лише з раціональними знаннями, а й із досвідом, що сягає меж чуттєвого, ірраціонального сприйняття.

Соціокультурна інформація – одна з інтерпретаційних програм розуміння змісту повідомлення, проєктується на різні компоненти структури знань, передбачає всебічне занурення в семіотичний універсум культури народу. Для її перцепції адресат повинен знати стереотипи, символи, прецедентні феномени, що вможливить різноаспектне сприйняття довкілля, забезпечить передавання знань і цінностей, а також сприятиме взаєморозумінню. Культура має когнітивну проєкцію, оскільки збережена передовсім у колективній свідомості етносу не стільки як матеріальне явище, а скільки як сукупність речей, людей, їхньої поведінки, явищ у формі моделей пізнання й інтерпретації світу [16, с. 13]. З огляду на це номінативні одиниці є вагомим актуалізатором соціокультурної інформації, оскільки своїм глибинним змістом занурені в соціальну пам'ять, пов'язані з історичним минулим, умотивовані досвідними практиками.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Глютонімії код культури привертає увагу дослідників, починаючи з перших структуралістських спроб пояснити граматику й структуру їжі [17; 27; 28], схарактеризувати особливості рецептів приготування страв [25; 20]. У лінгвоукраїністиці різноаспектно вивчено назви їжі та напоїв у діяхронії (В. В. Німчук, В. І. Невоїт, С. А. Яценко й ін.), описано їхнє функціонування в різних діалектних континуумах (З. Т. Ганудель, Н. Г. Загнітко, Г. І. Мартинова, В. П. Різник, Т. В. Щербина й ін.), з'ясовано функційно-стилістичний потенціал глютоніміїв у різних типах дискурсів (Л. М. Борис, В. І. Дмитренко, І. В. Іщенко, С. І. Ковпик, Ж. В. Колоїз, Н. О. Руснак й ін.). Культура харчування як невід'ємний складник повсякденного буття індивіда, одна з основних потреб людського життя наповнює концепт ЇЖА, формує глютоніміїну картину світу, представлену як предметними, так і мовними знаками, які є носіями виразних культурних смислів [6, с. 22]. М. Дворак [23, с. 15], С. Стано [29, с. 21], Л. Цивітелло [21, с. 138] наголошують, що назви їжі безпосередньо пов'язані з етнокультурою й багато в чому визначають стратегійну програму розгортання дискурсу. Р. Барт стверджує, що їжа – це не лише набір продуктів, а ціла система комунікації, сукупність образів, протокол звичаїв, які впливають на поведінку й світовідчуття індивіда [19, с. 21]. Продукти харчування не можна ототожнювати з утилітарним раціональним споживанням, вони тісно пов'язані із символічними уявленнями, творять своєрідну систему цінностей [32, с. 97]. Р. Барт акцентує на потребі всебічного вивчення їжі в соціумі (продукти, техніки приготування, харчові звички, традиції), що вможливить лінгвістичне розуміння відмінності в семантиці цих знаків [18, с. 168], адже наїдки – це органічна система, гармонійно інтегрована у свій особливий тип цивілізації [19, с. 25]. Глютонімії залучають людину до ціннісного простору культури, сприяють пізнанню та освоєнню світу, кодують результати пізнання, збільшуючи евристичність креативної діяльності та сприяючи адаптації до мінливих умов соціально-культурних практик. При цьому кулінарні символи як утворення, похідні від соціокультурних чинників, завжди

співвідносні з суспільним середовищем, у якому реалізовані комунікативні процеси [7, с. 217].

Кулінарія оприявнює культурний зміст глютонімів, а через їхній аналіз, прагматику використання в різних комунікативних процесах можна краще зрозуміти особливості менталітету, пролити світло на їжу як цілісну мережу взаємопов'язаних і взаємозумовлених процесів семіозису з огляду на семантику, синтактику й прагматику.

Метою статті є комплексний аналіз лексеми *ковбаса* як репрезентанта глютонімійного коду культури, носія соціокультурної інформації, яка зберігає, транслює, трансформує традиції, норми, цінності української етноспільноти.

Результати дослідження та їх обговорення. Ковбаса як репрезентант глютонімійного коду культури українців має давню історію функціонування в різних типах дискурсів: вона часто згадувана в колядках і щедрівках, символізуючи маєстність господарів: *Якщо дасте кишку, / То з'їм у затишку. / А як дасте ковбасу, / Я матусі занесу; Коляда, коляда, / На полицку погляда. / Там ковбаси лежать, / Вони в шанічку біжать. / Дай, бабусю, ковбасу – / Літом коней попасу. / Не даси ковбаси – / То сама паси; Щедрику-ведрику, Щедрику-ведрику, / Дайте вареника, / Грудочку кашки, / Кільце ковбаски*. Її обов'язково клали до великоднього кошика як ознаку достатку, добробуту, символ душевної радості, адже, за притчею Ісуса Христа, коли повернувся блудний син, батько наказав заколоти вгодоване теля [1, с. 320]. Слово *ковбаса* не має загальноприйнятої етимології; на думку авторів «Етимологічного словника української мови», наявність слов'янських варіантів **kblasa* (**kblbasa*) і **klobasa*, **kobasa* свідчить, що воно є давнім запозиченням, а найбільш вірогідним можна вважати походження з тюркських мов, зокрема від тур. *kulbasti* «м'ясо, смажене на рашпорі; смажені котлети» [4, с. 480]. Як зауважує С. П. Гриценко, «чи не єдиною засвідченою в княжий період лексемою на позначення м'ясної страви був тюркізм *колбаса*, який відбито в Кормчій книзі (1280 р.). Вказівка на час запозичення цінна й тим, що функціонування позначеної реалії ще тривалий час у східних слов'ян мало ознаки табу, про що свідчить “Стоплав”» [2, с. 31]. У «Словнику української мови» в 11-ти томах фіксуємо лише одне значення досліджуваної лексеми – «продукт харчування, приготовлений з м'ясного фаршу, круп і т. ін., якими начиняють кишку або оболонку зі штучної плівки» [11, с. 202], а в «Словнику української мови» в 20-ти томах спостерігаємо розвиток його семантичної структури за рахунок появи розмовного й переносного лексико-семантичних варіантів – «2. Те, що має таку форму. 3. Вигнутої форми, що нагадує ковбасу» [12, с. 567]. У словниках зафіксовано похідне слово *ковбаска*, у якому суфікс-модифікатор надає лексемі зменшено-пестливого значення. Сучасні ж дискурсивні практики засвідчують збільшення похідних суфіксальних і префіксальних одиниць, у яких виразно висвітлено емоційно-оцінну семантику від позитивної до негативної, пор: *Не кожен окремий компонент, пасочка, ковбасочка, а разом* (hromadske.radio); *Смачненька ковбасюня!* (tiktok.comrecipesvalentine); *А там май вище висить салище, Ой дай Боже А ще май вище, там ковбасище* (М. Ломацький); *Коли скрізь люди виробляють ковбасу, то в Чмихалівці – антиковбасу* (В. Безрудько); *Партія клацає пальцями – поголів'я худоби цього року недобір, а народ треба годувати – кладем в суперковбасу по 2,20 не 60 % м'яса, а 55, а 5 % картону* (kharkovforum.com).

Оскільки специфіка сучасної доби – свобода від різноманітних обмежень, знищення колишніх стереотипів мислення, лібералізація і демократизація суспільства – загалом видозмінює й мовні смаки нового покоління, що виходять за межі стандарту [5, с. 7], то розмовну мову поповнює сленгова лексика, де слово *ковбаса*, виконуючи номінативну функцію, характеризує об'єкти навколишньої дійсності, слугує містким, образним засобом вираження думок і почуттів, употужнює експресивний потенціал, пор.: «1. Наркотичні речовини різного походження, що викликають збудження. 2. Енергійна вечірка або музика» [10, с. 163–164]; «особливим чином сплетене волосся, склеєне воском, яке нагадує палицю ковбаси» [13, с. 178].

Семантико-оцінні смисли лексеми сягають своїм корінням сивої давнини, адже в паремійному масиві української мови вона наділена різними конотаціями: нейтральними – позначення ситної і смачної їжі: *Коли б ковбасі та крила, то б кращої птиці на світі не було; Ковбасу де хочеш урубай, то вона однакова; Ковбаса – слава, а капуста страва; Найкраща птиця – ковбаса; Минули ті часи, що не було сала й ковбаси* [П-89, с. 329]; *Добра паска, коли при ній є шолдар (окорок) і ковбаска; Добра паска, як є ковбаска* [П-89, с. 308]; іронічними – позначення минулих щасливих, ситних часів: *Де ділися ті часи, що в рот ішли ковбаси; Минули ті часи, що літали ковбаси* [П-89, с. 71]; *Більше днів у році, як ковбас* [П-89, с. 75]; позитивними – символ згоди й примирення: *Як ковбаса і чарка, то минеться сварка* [П-89, с. 329]; символ – заможності: *На Поділля хліб по кіллю, а ковбасами хліб плетений* [П-91, с. 281]; цінність – кожен отримує те, що заслужив: *Не для пса ковбаса; Не для пса ковбаса, не для Кузьми гроші* [П-89, с. 192] й негативними – ознака жадібності, зрадництва: *Всяк ласий на чужі ковбаси* [П-89, с. 328]; *За шматок ковбаси чортів душу продаси* [П-89, с. 329]. Українські фраземи й паремії засвідчують парадоксальне сприйняття змісту слова, адже аналогічні сполуки є наслідком «когнітивної та психічної здатності людини створювати знакові засоби, смислові зв'язки між складниками яких не відповідають наявній картині світу і демонструють суперечливість буквального і фігурального способів позначення» [8, с. 187], порівняймо фразеологізми *ковбасою дорожа* – «уживається для вираження побажання позбутися кого-небудь, чиеїсь присутності» [ФСУМ, с. 263]; *котися ковбасою (ковбаскою)* – «1. Уживається для вираження незадоволення, обурення ким-небудь і побажання позбутися його. 2. Поспішати кудись, не затримуючись» [ФСУМ, с. 391]; *лети ковбасою* – «уживається для вираження наказу, прохання поспішати кудись; вперед, дуже швидко» [ФСУМ, с. 421] і паремії: *Пером орали, ковбасою засівали, чаркою заливали* [П-91, с. 359]; *Трудно сі книшем зарізати, ковбасов повісити, корову продати, а молоком сі годувати* [П-91, с. 362]. Уже в поетичному дискурсі Т. Шевченка й Олександра Олеся лексема *ковбаса* набуває потужних зневажливих конотацій, символізуючи зрадництво: *Люде, люде! / За шмат гнилої ковбаси / У вас хоч матір попроси, / То оддасте* (Т. Шевченко); *За шмат гнилої ковбаси / Ти батька й матір продаси / говориши Христу: «Єси, / О, поможи братів продати, / Продать сестер, о Божя Мати. / Дітей, дружину, все продати, / Щоб випнутись на гору й мати, / Що мають господа й магнати!»* (Олександр Олесь).

Уживаючись у різних типах дискурсів, лексема *ковбаса* зазнає метафоризації, набуваючи нових змістів, пов'язаних із донорською зоною ЇЖА: 1) предмет омріяних бажань, матеріальних прагнень: *От краса ковбаса! Якби ковбасі крила, то найкращою птицею була б, а якби їй ноги, то й кращого звіра не знайшлося б!* (Зірка Мензатюк); 2) спокуса, втрата духовних цінностей: *Ковбаса як символ гріхопадіння* (О. Ірванець); 3) ситість, домашній комфорт, традиційна українська кухня: *Як романтично пахне ковбаса! / І помідори густо зашарілись. / А у пляшчині – чиста, мов сльоза, / Горілочка домашня причаїлась. / І сало ніжним зваблює тільцем* (О. Бойчук). Досить продуктивно вживані інтеграційно-порівняльні звороти, що мають асоціативну природу, але їхнє творення передбачає застосування операторів уведення (як, мов, наче), що тяжіють до компонента-репрезентанта істинних знань у структурі висловлення. Семантику цих зворотів актуалізовано на підставі стереотипних сценаріїв етносу, еталонів чуттєвого й емоційно-оцінного сприйняття світу [8, с. 53]. Реципієнтною цариною таких порівнянь є концепти ЛЮДИНА, ПРОСТІР, ТРАНСПОРТ, АРТЕФАКТ, а їхня семантика ґрунтована як на чуттєвій сфері свідомості, так і на стереотипних мисленневих структурах, метафорично позначаючи розмір: *Передмістя, як ковбаси, попростягалися кожде на півмилі і ще даліше, а середмістя все прикупі, мов на тарелі* (І. Франко); *А тому по дорозі до рейху, у містечку Здолбунові, коли товаровий потяг, що був, мов ковбаса, начинений невільниками, на деякий час зупинився* (У. Самчук); *Голосно скрикнув малий і витяг довгий, мов ковбаса, капишук сап'яновий* (Ю. Логвин); *А у грушці тій оса Шпиг його у ніс! Ніс напух, мов ковбаса – Щастя, що не тріснув* (archive.svoboda-news.com); форму:

Андрій Андрійович Мальков, чемний і поважний мужчина, з гарною чорною бородою і прикритою довгою пасмою волосся, скрученого **мов ковбаса**, чималою лисиною (М. Чернявський); Так і норовить залізти у чиєсь кубельце, скрутитись у кільце, **як ковбаса домашньої випічки**, і дати собі і людям спокій (А. Федь); колір: Уявіть собі нас після двох місяців перебування у лісі при вогні. Задимлені, **мов ковбаса!** (Е. Добровольський); незграбність: Я точно висів би на гімнастичних снарядах, **мов ковбаса** (ukrinform.ua/rubric-sports); – Та думати нема чого тут; я ладен накинути на шию петлю та й гоїдатися на цьому дереві, **як ковбаса** (М. Гоголь). Додавання до структури порівняння третього компонента витворює інтеграційно-порівняльний зворот парадоксального характеру, що набуває змісту «хтось зовсім до чогось не здатний»: Раздолбай я кльовий, а вчитель з мене, **як з ковбаси телескоп**, – знову розливаючи вино, чесно повідомив Служкін (О. Деревко); Він такий колядувальник, **як із ковбаси линва ... Як із шиша – парасоля**. Бо де ж воно, скажіть, чувано, щоб большевики, які псами гавкали на золоті бані церков, та так любо, так мило колядували? (Б. Басюк).

Мовна картина кожного періоду має ключові слова, що відображають специфіку світосприйняття, ціннісні орієнтири, спосіб життя й мислення. Із к. 80-х – п. 90-х років ХХ століття особливої знаковості набуло слово *ковбаса* як вираження ностальгії за минулими, старими цінностями, як показник інших соціально-побутових умов і фантасмагоричного добробуту. Н. Г. Сидяченко зауважує, що ця лексема в «нові часи» набула особливих конотацій, пов'язаних із соціально-політичними реаліями [9, с. 21]. На думку О. О. Тараненка, *ковбаса* стала яскравим позначенням антицінності щодо духовності й набула зневажливої конотації як символ бездуховності, зосередженості тільки на задоволенні матеріальних потреб (переважно щодо ментальності людей, які орієнтуються на радянське минуле) [14, с. 18].

Промовистих комічних ефектів, які, оприявнюючи емоційно-оцінний, соціально-оцінний і морально-етичний компоненти семантики, залучають й істинні, й асоціативно-образні уявлення, набуває слово *ковбаса* у творчості Є. М. Дударя, позначаючи продажництво, корисливість, безчесність, зрадництво: Він тобі за шмат **ковбаси** і за пляшку будь-яку планету освоїть. Босий і голий. Тільки скажи: «Нада!»; Народе **ковбасолюбивий!** Нема **ковбаси**; Вибори Президента – не просто вибори. Це тест для народу. Який показує, чи він більше любить волю, чи **ковбасу** – чи він хоче бути народом, чи наймитом; Знизпошліть величезну **ковбасу**. Тому, хто постійно плаче за **ковбасою**. Та таку величезну, щоб почав їсти сьогодні, а закінчив аж у царстві небесному; Тим більше, коли комуністичні «хірурги» замінили багатом розумові звивини на **ковбасно-сосисочні**. Ковбаса набирає узагальненого змісту споживацтва, символізуючи прагнення людини задовольнити елементарні, примітивні потреби, не дбаючи про вищі духовні цінності, пор.: А над усім, загадивши планету, / Замість людей – бездумні силуети / Жують байдуже прілу **ковбасу** (В. Симоненко); Поїдьмо з Києва! Потрохи пронесеться, / Заміниться на тульку й **ковбасу**, / На кофти імпорتنі і на лиман ранковий, / На голос мій – він висвіжіє там!.. (М. Вінграновський).

У публіцистичних текстах асоціативний ореол лексеми *ковбаса* набуває нового смислу – свідомий вибір більшості жити на повний шлунок, позначаючи компромісну вигоду, за яку продається свобода: Дерево з відрубаним корінням всихає, і народ, який між **ковбасою** і свободою обирає **ковбасу**, не має майбутнього (Україна молода. 01.12.2023); Народ не зрозуміє, що саме він і є Господар в цій країні, до тих пір, поки ми не заставимо владу не примушувати нас робити вибір між **ковбасою** і життям – доти не буде вільного, незалежного суспільства і вільної, незалежної країни (Українська правда. 10.08.2008). Ковбаса в період незалежності стала символом ностальгії за тоталітаризмом, об'єднувальним елементом прихильників антиукраїнства, до якого часто зверталися пропагандисти, однак сучасні дискурси засвідчують розвінчання ідеологеми *ковбаса по 2.20*, пор.: Відчуття свободи та незалежності дає відчуття комфорту попри всі економічні негаразди. Як виявилось, **ковбаса за 2.20** для нас – не найважливіше

(Українська правда. 07.04.2022); *Комусь пощастило народитися з генами вільних козаків, воїнів. А комусь з геном – **ковбаса по 2.20**. І вони ніколи, НІ-КО-ЛИ(!) не зрозуміють один одного. Вони різні. Різні від народження* (rozdil.lviv.ua); *«Ковбаса по 2.20» – один із символів, за яким тужать «фанати совка» і з якого сміються супротивники ладу* (news.obozrevatel.com).

Функціуючи як елемент мемів, лексема *ковбаса* набуває нового іронічного змісту, постає засобом створення гумористичного ефекту, висміюючи спрощені уявлення про «щасливе радянське минуле», пор.: Мал. 1, 2.

Мал. 1. [URL: <https://www.meme-arsenal.com/create/meme/4846562> (дата звернення: 15.03.2025)]

Мал. 2. [URL: <https://www.facebook.com/OstanniyCapitalist/posts> (дата звернення: 15.03.2025)]

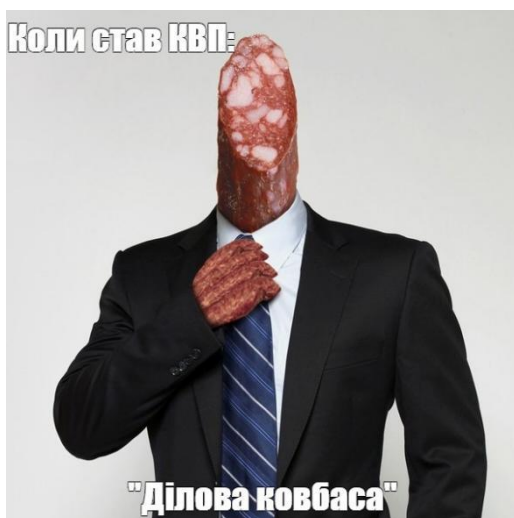
На початку 2000-х років цей харчовий образ набув нового символічного значення – «підкуп виборців за дуже невелику ціну»: *Сьогодні ще й досі країною блукає романтичний привид дешевої радянської ковбаси. Ті щасливці, яким ще пощастило її почастувати, замріяно заковчують очі догори: ото, мовляв, часи були і йдуть продавати голоси* (Українська правда. 24.06.2009); *Чи знову можна буде купити їхні голоси за шмат гнилої ковбаси?* (Час. 08.11.2013). До речі, практика підкупу виборців в Україні існувала вже понад 100 років тому. «Виборча ковбаса» – це був винахід австрійського намісника у Львові графа Бадені, який запровадив технологію частування селян ковбасою і горілкою й купівлі в них за 5 ринських мандатної виборчої картки. «Галицька “виборча ковбаса” (Wahlwurst) навіть увійшла до загальноімперського політичного жаргону. У суспільному житті галицьких українців у цей час з’являється новий персонаж – хрунь. Так називали тих русинів, які свідомо чи легковажно голосували не за власних кандидатів, а за польських» [3, с. 164]. Один польський селянин підрахував, що в 1895 році селяни-хруні (так називали тих, хто продавав свої голоси, тому що «хрунь» – це свиня), на виборах з’їли 70 км ковбаси [15, с. 32–33]. Народна мудрість швидко відреагувала на таке явище появою паремій: *Біжить, як хрунь за ковбасою; Ласий, як хрунь перед виборами*.

У період російсько-української війни з’явилася нова політична метафора *ображена ковбаса*. Посол України в Німеччині Андрій Мельник, критикуючи німецького канцлера Олафа Шольца за відмову від поїздки до Києва, вжив ідіому *eine beleidigte Leberwurst zu spielen* – «вдати з себе ображену дитину». Українські ж медіа обрали дослівний переклад й розтиражували новину, використавши заголовки: «Український посол нагрубив Шольцу, назвав ковбасою» (zaborona.com), «Канцлер Шольц вдає скривджену ковбасу» (eurointegration.com.ua), «Посол Мельник назвав канцлера ФРН Шольца “ображеною ковбасою”» (dw.com), «Посол Мельник, канцлер Шольц і “ображена ковбаса”» (dw.com/uk) і навівши буквальний переклад висловлення посла: «Поводитися як **ображена ліверна ковбаса**, виглядає не дуже по-державницьки. Йдеться про найжорстокішу війну на винищення з часів нападу нацистів на Україну», – сказав Мельник (fakty.com.ua/ua/svit/20220503). Така медійна новина породила спочатку

метафоричне перенесення *ковбаса* → *людина*, яке далі набуло ширшого позначення *ковбаса* → *політична еліта Німеччини*: «**Ображена ковбаса**» німецького істеблішменту *врейті-рейт* заговорила словами Мельника. Радикальна українська дипломатія повертає німцям совість, яку вони за період свого злочинного путінферштеєрства чомусь утратили і довго не хотіли повертати. Тепер вони чітко і, головне, дієво на нашій стороні в цій війні (gazeta.ua).

Молодіжний сленг спровокував появу фразеологізму *ділова ковбаса* – «активна, підприємлива людина»: *У ділової ковбаси в черзі розриватиметься телефон, дівчата в метро малюватимуть очі наспіх, але все це завтра...* (facebook.com/kachorovskastoreandcafe). Нині ця стійка сполука набула ще одного значення – «дитина, яка вдає дорослого, самостійного», пор.: *Маленьке, худеньке, швиденьке, непосидюче, розумне, небезпечне, з довгою косичкою, задертим догори носом і тоненькими сірничками-ніжками дівчисько – це я. При цьому – завжди «ділова ковбаса». Від народження* (yarka.life/tvorche-ditinstvo). Рекламники надали фразеологізму нового змісту – ‘модна, сучасна, гарна річ’, пор.: *І ось тут, як не можна до речі, має бути поряд така сумка, яка не залишить жодної краплі сумніву в тому, щоб не сприймати її володарку всерйоз – собі дорожче! Це сумка – «ділова ковбаса»* (mis.ua/ua/articles/sumka-delovaia-kolbasa).

Фразеологізм увійшов до активного словника сучасного українця, підтвердженням цього є значна кількість мемів (Мал. 3, 4), використання як принта на одязі (Мал. 5), нашивках (Мал. 7), сумках (Мал. 6), предметах побуту (Мал. 8) й інших товарах. На думку Р. Барта, кожне висловлення, фотографію, газетну статтю слід розуміти як спосіб комунікації [18, с. 27]. У такому разі номінативна функція є одним зі способів самовираження індивіда, можливістю продемонструвати свої почуття, цінності, погляди на загал. Такі зображення – це комунікативно-семіотичний прийом, орієнтований на привертання уваги, що виконує розважальну функцію, є потужним та ефективним прийомом маркетингу, оскільки унаслідок використання різних інформаційних каналів впливає на підсвідоме.

Мал. 3. [URL: <https://www.meme-arsenal.com/12110522> (дата звернення: 18.03.2025)]

Ділова ковбаса
Вічно сидить в телефоні, відповідає на дзвінки, або працює онлайн
LASH STUDIO

Мал. 4. [URL: <https://www.meme-arsenal.com/12110524> (дата звернення: 18.03.2025)]

Мал. 5. [URL : <https://www.prom.ua/ua/p1451869253> (дата звернення: 18.03.2025)]

Мал. 6. [URL : <https://www.hunter.rozetka.com.ua> (дата звернення: 15.03.2025)]

Мал. 7. [URL: <https://www.prom.ua/ua/p2006123738> (дата звернення: 15.03.2025)]

Мал. 8. [URL: <https://www.magicmeow.com.ua/product> (дата звернення: 18.03.2025)]

Меми з тваринами швидко поширюються й набувають популярності в інтернеті, цьому однозначно сприяє позитивний емоційний ореол, який вони викликають у користувачів. Ілюстратор Джиммі домалював котикові нові лапки й отримав ідеального офісного працівника. Зображення одразу стало вірусним у твітері, де його переглянуло понад 4 млн. осіб, а українські медіа розтиражували, увівши в заголовок фразему *ділова ковбаса*: Як виглядали б котики, якщо їм довелося працювати за ноутбуком – *ділова ковбаса* (ukr.media/animals/419531), (Мал. 9).

Мал. 9. [URL : <https://www.zhenskiy.kyiv.ua> (дата звернення: 15.03.2025)]

Фразеологізм дієво використовують фахівці з неймінгу. так в останні роки в Україні з'явилася мережа магазинів «Ділова ковбаса» (Мал. 10), а ВАТ «Кременчукм'ясо» створив нову торговельну марку «Ділова господиня» (Мал. 11), логотип якої виконано так, що на підсвідомому рівні його сприймають як вислів ділова ковбаса. Такі назви добре запам'ятовуються, гармонійно поєднуються з товаром, мають виразну асоціативність, культурну й мовну адаптивність, посилюють емоційне сприйняття.

Мал. 10. [URL: https://www.logomaster.com.ua/index_uk.php?p=31522 (дата звернення: 19.03.2025)]

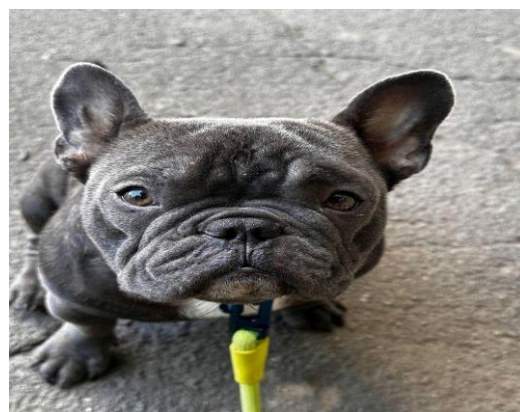

Мал. 11. [URL: https://www.instagram.com/p/CJNvqaoBWd-/?img_index=1 (дата звернення: 19.03.2025)]

Користувачі соціальних мереж активно використовують фразему для підписування й коментування зображень із тваринами, наділяючи її новим змістом «домашній улюбленець»: *Ось така ділова ковбаса у нас ще є. 😊😊 Залишився один не зарезервований хлопчик із посліду* (facebook.com/yulia.tatarchenko.7), (Мал. 12); *Дуже ділова ковбаса, вимагає пестоців, почуханців і цілувашок* (facebook.com/groups/2473720602735113), (Мал. 13); *Коли ти ділова ковбаса і робиш грумінг за 700 грн., а батя стрижеється за 200 в експрес-стрижці* (tiktok.com/@pet_groom_dp/).

Мал. 12. [URL : <https://www.facebook.com/yulia.tatarchenko.7> (дата звернення: 25.03.2025)]

Мал. 13. [URL : <https://www.facebook.com/groups/2473720602735113> (дата звернення: 25.03.2025)]

Висновки й перспективи дослідження. Глютоніміїний код культури є присутнім носієм соціокультурної інформації як однієї з інтерпретаційних програм розуміння змісту повідомлення, спроєктованої на різні компоненти структури знань і зануреної в семіотичний універсум культури народу. Як результат практичної діяльності людини він впливає на соціокультурні процеси, транслює соціокультурний досвід поколінь і людства загалом. Семантика глютоніміїв співвіднесена з ідеалами тієї соціально-історичної епохи, у якій вони

виникли, є актуальною в сучасних комунікативних процесах і має потужний прагматичний потенціал. Семантико-оцінні смисли лексеми *ковбаса* сягають своїм корінням сивої давнини, адже в різних дискурсивних практиках вона наділена нейтральними, іронічними, позитивними й негативними конотаціями. Семантична структура досліджуваної номінативної одиниці є динамічною, що зумовлене впливом соціальних, політичних, економічних, історичних чинників на семіотичний універсум української культури загалом та мову зокрема. У сучасній українській мові лексема *ковбаса* – це символ заміни духовних цінностей матеріальними, іронічна метафора наївної ностальгії за тоталітарним минулим, об'єкт сатири проти споживацтва, жартівливий, абсурдний елемент у віртуальних мемах. Молодіжний сленг спровокував появу багатозначного фразеологізму *ділова ковбаса*, активно використовуваного як елемент віртуальних мемів. Перспективу подальших досліджень убачаємо в комплексному аналізі псевдомотивованих дериватів, похідних від лексеми *ковбаса*, що сприятиме всебічному вивченню репрезентації соціокультурної інформації мовних знаків у проєкції на лінгвальні й екстралінгвальні чинники.

Список використаної літератури

1. Гриценко П. Ю., Руснак Н. О., Руснак Ю. М., Струк І. М. Етнолінгвістика: українська мова. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. 432 с.
2. Гриценко С. П. Час запозичення як параметр опису історії українського лексикону. *Science and education. A new dimension. Philology*. Vol. 33. Iss.123. Budapest, 2017. S. 31–36.
3. Гоменюк І. Мурашник. Нотатки на манжетах історії Галичини, Буковини та Закарпаття. Київ : Віхола, 2023. 336 с.
4. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.). Київ : Наукова думка, 1985. Т. 2: Д–Копці. 572 с.
5. Колоїз Ж. В. Українська оказіональна деривація. Київ : Акцент, 2007. 311 с.
6. Колоїз Ж. В., Масляєва І. В. Глютонійні паремії як згустки лінгвокультурної інформації національної спільноти. *Philological sciences, Intercultural communication and translation studies: an experience and challenges : international scientific and practical conference*. Czestochowa : “Baltija Publishing”, 2021. Vol. 1. P. 21–25.
7. Плюта О. П. Їжа та кухня в системі ціннісно-ментальних символів культури. *Питання культурології*. 2019. Вип. 35. С. 214–225.
8. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психологічний та етнокультурний аспекти). Київ; Черкаси : Брама, 2004. 275 с.
9. Сидяченко Н. Г. Нюанси ковбасного епітета. *Культура слова*. 1992. № 43. С. 20–22.
10. Словник сучасного українського сленгу / упоряд. Т. М. Кондратюк. Харків : Фоліо, 2006. 350 с.
11. Словник української мови. В 11 т. / ред. кол. : І. К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 1973. Т. 4. 700 с.
12. Словник української мови. В 20 т. / ред. кол. : В. А. Широков та ін. Київ : Наукова думка, 2016. Т. 7. 914 с.
13. Ставицька Л. О. Український жаргон : словник. Київ : Критика, 2005. 494 с.
14. Тараненко О. О. Формування нової системи соціальних цінностей і пріоритетів українського суспільства (на матеріалах української мови кінця ХХ — початку ХХІ ст.). *Мовознавство*. 2012. № 5. С. 13–40.
15. Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861–1901 (нарис з історії українського парламентаризму). Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. 288 с.
16. *Amerykańska antropologia kognitywna / wybór i red. M. Buchowski*. Warszawa : Instytut Kultury, 1993. 296 p.
17. Barthes R. L'effet de réel. *Communications*. 1968. Vol. 11. S. 84–89.
18. Barthes R. Mit i znak. Eseeje. Warszawa : PIW, 1970. 327 s.
19. Barthes R. Toward a Psychosociology of Contemporary Food Consumption. *Food and Culture: A Reader*. New York and London : Routledge, 1997. P. 20–27.
20. Bertrand D. Un gâteau indo-européen. *Précis de sémiotique littéraire*. Paris : Nathan, 2000. P. 142–43.
21. Civitello L. Cuisine and Culture: a History of Food and People. Hoboken : John Wiley & Sons, 2008. 170 p.
22. Danesi M. Signs, Thought, and Culture: A Basic Course in Semiotics. Toronto : Canadian Scholar's Press, 1998. 292 p.
23. Dvorak M. The Ethno-Semiotics of Food: A. M. Klein's 'Second Scroll' as Recipe for Multiculturalism. *Mosaic*. 1996. Vol. 29. Iss. 3. P. 15–20.
24. Eco U. A Theory of Semiotics. Bloomington : Indiana University Press, 1976. 368 p.
25. Jakobson R. Szczupak po polsku. *Prace Polonistyczne*. 1965. Vol. XX. P. 132–141.
26. Lotman J. M. Universe of the mind: A semiotic theory of culture. Bloomington : Indiana University Press, 1990. 302 p.
27. Levi-Strauss C. The Naked Man. New York : Harper and Row, 1981. 764 p.

28. Levi-Strauss C. Totemism. Boston : Beacon press, 1963. 132 p.
29. Stano S. Eating the Other: A Semiotic Approach to the Translation of the Culinary Code. Torino : Universitari Libra, 2014. 230 p.

Умовні скорочення використаних джерел

- П-89 – Прислів'я та приказки: Природа. Господарська діяльність людини / упоряд. М. М. Пазяк; відп. ред. С. В. Мишанич. Київ : Наукова думка, 1989. 480 с.
- П-91 – Прислів'я та приказки: Взаємини між людьми / упоряд. М. М. Пазяк. Київ : Наукова думка, 1991. 440 с.
- ФСУМ – Фразеологічний словник української мови / уклад.: В. М. Білоноженко та ін., редкол.: Л. С. Паламарчук (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 1993. Кн. 1. 528 с.

References

1. Hrytsenko, P. Yu., Rusnak, N. O., Rusnak, Y. M. & Struk, I. M. (2022). Ethnolinguistics: Ukrainian Language [Ethnolinguistics: Ukrainian Language]. Chernivtsi: Chernivets. nats. un-t im.Yu. Fed'kovycha, 432 (in Ukr.).
2. Hrytsenko, S. P. (2017). Chas zapozychennya yak parametr opysu istoriyi ukrayinskoho leksykonu [Time of borrowing as a parameter for describing the history of the Ukrainian lexicon]. In: *Science and education. A new dimension. Philology*. Budapest, (33), (123), 31–36 (in Ukr.).
3. Homenyuk, I. (2023). Murashnyk. Notatky na manzhetakh istoriyi Halychyny, Bukovyny ta Zakarpattya [Anthill. Notes on the cuffs of the history of Galicia, Bukovina and Transcarpathia]. Kyiv : Vikhola, 336 (in Ukr.).
4. Melnychuk, O. S. (Ed.) ta in. (1985). Etymolohichnyy slovnyk ukrayinskoyi movy [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language]. V 7 t. T. 2. Kyiv : Naukova dumka, 572 (in Ukr.).
5. Koloyiz, Zh. V. (2007). Ukayinska okazionalna deryvatsiya [Ukrainian Occasional Derivation]. Kyiv : Aktsen, 311 (in Ukr.).
6. Koloyiz, Zh. V., Maslyayeva, I. V. (2021). Hlyutoniyni paremiyi yak z'hustky linhvokulturnoyi informatsiyi natsionalnoyi spilnote [Gluttonous paremias as clots of linguocultural information of the national community]. In: *Philological sciences, Intercultural communication and translation studies: an experience and challenges : international scientific and practical conference*. Czestochowa: "Baltija Publishing", (1), 21–25 (in Ukr.).
7. Plyuta, O. P. (2019). Yizha ta kukhnya v systemi tsinnisno-mental'nykh symboliv kultury [Food and cuisine in the system of value-mental symbols of culture]. Pytannya kul'turolohiyi [Questions of cultural studies], (35), 214–225 (in Ukr.).
8. Selivanova, O. O. (2004). Narysy z ukayins'koyi frazeolohiyi (psykhokohnityvnyy ta etnokul'turnyy aspekty) [Essays on Ukrainian phraseology (psycho-cognitive and ethno-cultural aspects)]. Kiev; Cherkasy: Brama, 275 (in Ukr.).
9. Sydyachenko, N. H. (1992). Nyuansy kovbasnoho epiteta [Nuances of the sausage epithet]. In: *Kultura slova [Culture of the Word]*, (43), 20–22 (in Ukr.).
10. Kondratyuk, T. M. (Ed.) (2006). Slovnyk suchasnoho ukayinskoho slenhu [Dictionary of Modern Ukrainian Slang]. Kharkiv: Folio, 350 (in Ukr.).
11. Bilodid, I. K. (Ed.) ta in. (1973). Slovnyk ukayinskoyi movy [Dictionary of the Ukrainian Language]. V 11 t. T. 4. Kyiv : Naukova dumka (in Ukr.).
12. Shyrokov, V. A. (Ed.) ta in. (2016). Slovnyk ukayins'koyi movy [Dictionary of the Ukrainian Language]. V 20 t. T. 7. Kyiv : Naukova dumka, 914 (in Ukr.).
13. Stavyska, L. O. (2005). Ukayinskyy zharhon: slovnyk [Ukrainian jargon: dictionary]. Kyiv: Krytyka, 494 (in Ukr.).
14. Taranenko, O. O. (2012). Formuvannya novoyi systemy sotsialnykh tsinnostey i priorytetiv ukayinskoho suspilstva (na materialakh ukayinskoyi movy kintsya XX – pochatku XXI st.) [Formation of a new system of social values and priorities of Ukrainian society (based on materials of the Ukrainian language of the late 20th – early 21st centuries)]. In: *Movoznavstvo [Linguistics]*, (5), 13–40 (in Ukr.).
15. Chornovol, I. (2002). Ukayinska fraktsiya Halytskoho krayovoho seymu. 1861–1901 (narys z istoriyi ukayins'koho parlamentaryzmu) [Ukrainian faction of the Galician regional seym. 1861–1901 (essay on the history of Ukrainian parliamentarism)]. Lviv: Instytut ukayinoznavstva im. I. Kryp'yakevycha NAN Ukayiny, 288 (in Ukr.).
16. Buchowski, M. (Ed.) (1993). Amerykańska antropologia kognitywna. Warszawa: Instytut Kultury, 296 (in Pol.).
17. Barthes, R. (1968). L'effet de réel. In: *Communications*, (11), 84–89 (in Fr.).
18. Barthes, R. (1970). Mit i znak. Eseje. Warszawa: PIW, 327 (in Pol.).
19. Barthes, R. (1997). Toward a Psychosociology of Contemporary Food Consumption. In: *Food and Culture: A Reader*. New York and London: Routledge, 20–27 (in Eng.).
20. Bertrand, D. (2000). Un gâteau indo-européen. In: *Précis de sémiotique littéraire*. Paris: Nathan, 142–43 (in Fr.).
21. Civitello, L. (2008). Cuisine and Culture: a History of Food and People. Hoboken: John Wiley & Sons, 170 (in Eng.).
22. Danesi, M. (1998). Signs, Thought, and Culture: A Basic Course in Semiotics. Toronto: Canadian Scholar's Press, 292 (in Eng.).
23. Dvorak, M. (1996). The Ethno-Semiotics of Food: A. M. Klein's 'Second Scroll' as Recipe for Multiculturalism. In: *Mosaic*, (29), (3), 15–20 (in Eng.).

24. Eco, U. (1976). *A Theory of Semiotics*. Bloomington: Indiana University Press, 368 (in Eng.).
25. Jakobson, R. (1965). Szczupak po polsku. In: *Prace Polonistyczne*, (XX), 132–141 (in Pol.).
26. Lotman, J. M. (1990). *Universe of the mind: A semiotic theory of culture*. Bloomington: Indiana University Press, 302 (in Eng.).
27. Levi-Strauss, C. (1981). *The Naked Man*. New York: Harper and Row, 764 (in Eng.).
28. Levi-Strauss, C. (1963). *Totemism*. Boston: Beacon press, 132 (in Eng.).
29. Stano, S. (2014). *Eating the Other: A Semiotic Approach to the Translation of the Culinary Code*. Torino: Universitari Libra, 230 (in Eng.).

GLUTONIC CODE OF CULTURE AS AN ACTUALIZER OF SOCIO-CULTURAL INFORMATION IN MODERN COMMUNICATION PRACTICES

**Valentyna Kalko, Doctor of Philological Sciences, Professor,
Professor of the Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics,
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy
(Cherkasy, Ukraine)**

e-mail: mkalko@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9394-1664>

Identifier Scopus-Author: 57219247796

**Mykola Kalko, Doctor of Philological Sciences, Professor,
Professor of the Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics,
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy
(Cherkasy, Ukraine)**

e-mail: mkalko@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6042-4436>

Identifier Scopus-Author: 57219238410

Abstract. Introduction. *Nominative units are a significant actualizer of socio-cultural information, since their deep meaning is immersed in social memory, connected with historical experience, and motivated by empirical practices. The glutonic code is a system of signs that is assimilated by an individual and used throughout life, being adjusted according to the circumstances that arise in a person.*

Purpose. *The purpose of the article is a comprehensive analysis of the lexeme sausage as a representative of the glutonic code of culture, a carrier of socio-cultural information that preserves, transmits, and transforms the traditions, norms, and values of the Ukrainian ethnic community.*

Methods. *The methods of analysis and synthesis have been used in research, which made it possible to consider culinary symbol sausage as a result of human spiritual activity, which influences socio-cultural processes and broadcasts the socio-cultural experience of humanity.*

Results. *The semantic and evaluative meanings of the lexeme sausage go back to ancient times, because in various discursive practices it is endowed with neutral, ironic, positive and negative connotations. The semantic structure of the studied nominative unit is dynamic, which is due to the influence of social, political, economic, historical factors on the semiotic universe of Ukrainian culture in general, and language in particular. In the modern Ukrainian language, the lexeme sausage is a symbol of spiritual values over material ones, an ironic metaphor of naive nostalgia for the totalitarian past, an object of satire against consumerism, a humorous, absurd element in virtual memes.*

Originality. *Scientific novelty is to clarify the provisions on the semantics of the national cuisine components, as well as the regularity of information translation encoded in the attributes of the food industry, which allows us to speak about their ability to archetype and acquire the qualities signs carriers of socio-cultural information. Sausage as a representative of the glutonymic code of culture is directly related to socio-cultural processes and broadcasts the socio-cultural experience of generations and humanity as a whole. Thus, culinary symbols, as a cultural phenomenon, are involved in the complex mechanism of retention and intergenerational transmission of cultural values.*

Conclusion. *The meaning values and anti-values is correlated with the ideals of the socio-historical era in which they originated. The long-held values are effective in the modern communicative process, they influence the development of socio-cultural life-support practices, store, translate, transform various semantics, having a powerful pragmatic potential.*

Key words: *glutonic code of culture, sociocultural information, metaphor, discourse, phraseology, semantics.*

Надійшла до редакції: 26.03.2025

Прийнято до друку: 29.04.2025

ДІЄСЛОВО У ПРОМОВАХ БЛАЖЕННІШОГО СВЯТОСЛАВА (ШЕВЧУКА)

**О. Ю. Зелінська, доктор філологічних наук,
професор кафедри української мови,**

Київський столичний університет імені Бориса Грінченка (Київ, Україна)

e-mail: zelinska67@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-7965-428X>

Ідентифікатор Scopus-Author: 57216488382

**В. В. Денисюк, кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української філології,**

Хмельницький національний університет (Хмельницький, Україна)

e-mail: dvv2812@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-6773-1380>

Ідентифікатор Scopus-Author: 57483421300

Виголошення проповіді є цілеспрямованою соціальною дією, з визначеними цільовими установками, що зумовлює вибір дієслів відповідної семантики та використання граматичних форм дієслова. Мета статті – з'ясувати роль дієслів у текстах релігійних промов, визначити семантичні групи, які є визначальними для аналізованих творів, з'ясувати прагматичні функції граматичних форм дієслова. Матеріалом дослідження слугували промови й проповіді, які виголосив Глава Української греко-католицької церкви Блаженніший Святослав (Шевчук), розміщені на офіційному сайті Української греко-католицької церкви.

Специфіка проповідницького жанру зумовлює використання в промовах священника дієслів на позначення дій, пов'язаних із релігійною свідомістю людини, як-от вірою, молитвою тощо. У промовах виокремлено лексичні одиниці на позначення дій вищих сил, спрямованих на людину: Господню вселенську любов, турботу, захист і милосердя.

Когнітивні дієслова називають процеси, пов'язані з інформацією та знанням, за допомогою них священник пояснює зміст євангельських повчань, спонукає адресатів проаналізувати власні буттєві установки й цінності, виявляє причинно-наслідкові зв'язки між способом життя та розумінням «Божої мудрості». Особливістю промов є широке використання дієслівних антонімних пар, вони є виразниками морального вибору, що постає перед людиною.

Реалізації настанов проповіді слугує потенціал часових форм дієслова. Найбільш продуктивно автор використовує транспозиційний потенціал форм теперішнього часу, зокрема, коли переказує євангельські оповідання та називає дії, які виконують персонажі євангельських оповідей, що імітує реальну присутність біблійних персонажів серед слухачів. У формах теперішнього часу автор висловлює позачасові узагальнення, істини, сентенції, а також формулює висновки з виголошених повчань. Важливу роль у проповіді відіграє поєднання часових форм, що є засобом переконування в непорушності закономірностей світопорядку та святих істин. Таку ж роль виконують й інфінітиви, крім того, за допомогою інфінітива проповідник формулює дефініції, пояснює сутність релігійних понять чи обрядів.

Перспективи подальших досліджень – поглиблене студіювання прагматичного потенціалу дієслів у релігійному дискурсі.

Ключові слова: дієслово, граматичні форми дієслова, семантика дієслова, прагматика дієслова, проповідь, релігійний дискурс.

Актуальність. У сучасній лінгвістиці актуальним є вивчення лексико-граматичних класів мови не тільки як одиниць, що визначають її граматичну структуру, а й з погляду прагматичної ролі в різноманітних дискурсивних практиках. Спостережено поглиблене зацікавлення специфікою мови жанрових різновидів, які функціонують у релігійній комунікації, зокрема в проповідницькій. Виголошення проповіді – цілеспрямована соціальна дія, з визначеними цільовими установками, що зумовлює добір дієслів відповідної семантики та використання граматичних форм дієслова.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському мовознавстві є низка досліджень, у яких лінгвісти різноаспектно вивчали дієслово, його лексико-семантичні,

структурно-граматичні та текстові характеристики й однозгідні в тому, що дієслово як частина мови і як клас слів виразно відображає складну взаємодію лексики та граматики.

На матеріалі *художніх текстів* Г. Ковальова досліджувала прагматичний потенціал дієслів у мовно-комунікативній організації химерних романів Є. Гуцала та О. Ільченка й спостерегла, що прагмеми дієслова сприяють актуалізації різних за виявом емотивно-оцінних характеристик персонажів [6, с. 182]. На матеріалі жіночої прози першої половини XX століття. Н. Нера розглянула дієслово як репрезентативний компонент у структурі невластиво-прямої мови і з'ясувала, що «дієслова передають ставлення автора до персонажа, допомагають читачеві зазирнути в світ героя, діють на його емоції і сприйняття описуваних подій» [8, с. 35]. Дієслівні засоби творення сюжетної динаміки українських *казок* про тварин були предметом розгляду Н. Білоус, яка робить висновок, що «дієслово, як морфологічна категорія, скорочує відстань між автором і читачем і створює ефект близького спілкування між ними, залучаючи читача до дії» [1, с. 14].

Прагматичний потенціал дієслівної лексики мовознавці досліджували в *реklamних текстах*. О. Зелінська розглядала особливості вживання різних частин мови, з-поміж яких дієслова, у тексті української реклами. Дослідниця зауважила, що дієслова передають динамічні картини реальної дійсності, використання дієслів, на думку авторки, спонукає читача до певних дій [5, с. 28]. Суголосну думку висловили І. Скочко та Л. Козуб, зазначивши, що «дієслівна лексика приховує величезну силу, яка спонукає до дій. Саме дієслова наводять адресата на думку про те, що потрібно прийняти рішення» [9, с. 548]. О. Бугайова вивчала закономірності вибору дієслів і їхніх граматичних форм у текстах соціальної реклами та зробила висновок: «дієслова відіграють важливу роль у розкритті змісту рекламного тексту, набір дієслів формує значеннєву схему соціальної реклами, а наявність видо-часових форм вербалізує послідовність дій. У соціорекламних текстах частотними є дієслова в дійсному та наказовому способах» [2, с. 103].

Дієслово є важливим елементом текстопобудови *релігійної промови*, мета якої – вплинути на адресата. Дослідники, які вивчали мову релігійних творів, зосереджували увагу на імперативі як засобі волевиявлення, персвазійній ролі особових форм.

М. Малишева визначила модальні відтінки релігійного імператива, диференціювала їх відповідно до логіко-інтуїтивного світовідчуття релігійних текстів. Дослідниця зауважила, що «релігійний дискурс є найбільш специфічним та складним проявом комунікативних одиниць, у якому лінгвістичні закони діють за семантичним значенням і прагматично відображають нетрадиційні співвідношення між морфологічними та синтаксичними граматичними категоріями» [7].

П. Лученчик розглянула переконувальну функцію дієслівної категорії особи в поєднанні з відповідними особовими займенниками в польських казаннях, що дало змогу визначити характер взаємовідносин між відправником та одержувачем у різних типах проповідей [10, с. 80]. Про вагому роль дієслова в релігійному творі свідчать праці, у яких проаналізовано окремі семантичні групи дієслів. Наприклад, А. Заєць аналізує дієслова із загальним значенням «бачити, дивитися» [11], зокрема специфіку переносних значень, зумовлених релігійним змістом твору: зорове сприйняття матеріальних земних речей, що може призвести до внутрішнього бачення духовної реальності, виявляє семантичні відтінки, що їх надають префікси [11, с. 155].

У цій статті ми поставили за **мету** з'ясувати роль дієслів у текстах релігійних промов, визначити семантичні групи, які є визначальними для аналізованих творів, з'ясувати прагматичні функції граматичних форм дієслова.

Матеріали й методи дослідження. Матеріалом дослідження слугували промови й проповіді, які виголосив Глава Української греко-католицької церкви Блаженніший Святослав (Шевчук), розміщені на офіційному сайті Української греко-католицької церкви.

У статті використано взаємодоповнювальні методи дослідження, зокрема описовий (для класифікації дієслів за семантичними групами й граматичними формами), структурно-семантичний (для аналізу зв'язку між граматичною структурою дієслова та його значенням, зокрема для вивчення прагматичного потенціалу теперішнього історичного часу або ролі антонімів), прагмалінгвістичний (для з'ясування прагматичних функцій дієслівних форм у

комунікативній меті проповіді: спонукання, переконання, вселяння надії), дискурс-аналіз (для дослідження специфіки проповідницького жанру та взаємодії проповідника з аудиторією).

Результати дослідження та їх обговорення. Специфікою проповідницького жанру зумовлене використання в промовх священника дієслів відповідної семантики: передусім це дієслова, що позначають дії, пов'язані з релігійною свідомістю людини, як, наприклад, *вірити*: *Ми маємо надію, тому що **віримо**, що наш Бог є Отцем... Ми сьогодні свідчимо на весь світ, що Україна стоїть, бореться і молиться, тому що **вірять** у Бога!* (У неділю блудного сина); *Бо ми – люди віри, ми **віримо** в Господа. Він, наш Пастир, перебуває посеред нашої великої скорботи* (У неділю доброго пастиря).

Частовживаними є дієслова на позначення молитовних дій, звернення-прохання до вищих сил *молитися, просити* тощо: *Одна з важливих умов молитви – готовність людини, яка **молиться**, прийняти те, що хоче дарувати їй Господь* (Митаря і фарисея у Львові); *Стоячи тут перед Божим обличчям, **просимо**: Господи... будь милосердним до нас, грішних!* (Митаря і фарисея у Львові). Це значення може бути реалізовано в специфічних словосполученнях, наприклад *стояти на молитві, стояти у молитві*: *Це історія про кожного з нас, особливо в цю мить, коли **стоїмо на молитві** перед Божим обличчям* (Митаря і фарисея у Львові); *Як воїни стоять на сторожі, на захисті Батьківщини, так Божий народ **стояв у молитві** перед обличчям Пречистої Діви Марії* (В акафістову суботу).

У промовх виокремлено лексичні одиниці на позначення дій **вищих сил, спрямованих на людину**: це дієслова, які передають вселенську любов, турботу, захист і милосердя: *...це момент, коли Бог **слухає** людину, **приймає** її і шукає нагоди їй щось дарувати* (Митаря і фарисея у Львові); *Однак Він не **пригнічує** і не **засуджує** її, не дає їй **впасти у розпач** через власну незрілість, немічність, недосконалість, а навпаки – **огортає** її теплом Божого милосердя і веде до оправдання через розкаяння* (Митаря і фарисея у Львові); *Господь **милосердиться** над людиною* (Митаря і фарисея у Львові); *Ваша матір Церква вас **любить, обіймає, захищає**, хоч би куди в цьому світі занесла вас жорстока доля* (У неділю блудного сина).

У проповідях автор використовує **когнітивні дієслова**. Цей термін обґрунтовує І. Ділай і зараховує до них лексеми, «які описують процеси, пов'язані з інформацією та знанням: дієслова знання, пізнання, мислення, судження, пам'яті тощо» [4, с. 28]. У текстах аналізованих проповідей засвідчено дієслова *навчати, замислюватися, розуміти, усвідомлювати*. Їхня наявність у проповіді зумовлена такими намірами священника:

– пояснити євангельські повчання: *Ця притча **навчає** нас бути уважними до того, що ми промовляємо до Бога і про що **просимо**, оскільки плід нашої молитви може виявитися неочікуваним для нас* (Митаря і фарисея у Львові);

– спонукати слухачів проаналізувати власні буттєві установки й цінності: *Стоячи перед Богом, як перед вічним світлом і дзеркалом, зможемо ліпше **зрозуміти** себе, мотиви своїх життєвих рішень, учинків* (Митаря і фарисея у Львові); *Ми часом легковажно поводимося з Богом, не **замислюємося**, що молимося на власне засудження* (Митаря і фарисея у Львові);

– установити причиново-наслідкові зв'язки між способом життя та розумінням «Божої мудрості»: *Як можна **підсумувати** ті два способи стояння перед Богом? Існує покіра учня, який повинен **визнати**, що чогось не знає і що учитель знає від нього більше. Лише тоді учитель зможе його чогось навчити. Лише тоді, коли особа **розуміє**, що вся людська мудрість є нічим порівняно з мудрістю Бога, вона може стати причасницею цієї небесної мудрості. Лише той, у кого серце плаче через власний гріх, може бути спасений. Лише той, хто **усвідомлює**, що тільки Господь є святим і безгрішним, може стати причасником Його святості та праведності* (Митаря і фарисея у Львові).

Оригінальності промови надають фразеологізми, наприклад *всі розуми поїв* «стати дуже розумним»: *Натомість той, хто вважає, що **всі розуми поїв**, ніколи нічого у своєму житті вже більше **навчитися** не зможе* (Митаря і фарисея у Львові).

Особливістю промови релігійного змісту є широке використання дієслівних антонімних пар, вони стають виразниками морального вибору, який постає перед людиною. За допомогою антонімів проповідник чітко вказує, які дії є неприйнятними і як саме треба

чинити християнинові: *Якщо бачимо, що хтось довкола нас грішить, не **тішмося** з його гріхів, як це робив фарисей, а **плачмо** над ними разом із Богом. Тоді побачимо, що Він дасть нам усе те, чого ми просимо на спасіння* (Митаря і фарисея у Львові).

Пари дієслів-антонімів слугують для увиразнення протилежних моделей поведінки та наслідків, зумовлених неправильним вибором: *Якщо хтось не **приймає** Божої любові, не приймає її гідно, особисто і добровільно, а **відкидає**, – вона замовкає і, зранена та розп'ята, відходить* (В 11-неділю по Зісланні Святого Духа). У наведеному фрагменті антонімну семантику посилює повторюваний сполучник *або*: *Вона означає, що в той момент, коли сам Господь приходить до мене, переді мною постає дилема: **або прийняти, або відкинути** цей дар; **або увійти** в те світло, **або залишитися** в темряві. Воно не спонукає нас вважати себе поганими людьми, а закликає вийти на світло, звернутися до нього всією своєю істотою: розумом, волею, серцем та почуттями* (У неділю після Богоявлення).

У промовах, виголошених у час війни, антоніми слугують засобом утвердження віри в Україну: *Христова рана водночас відкриває нам живу й животворну присутність Бога серед нас, який силою і діянням Святого Духа будує своє ім'я в Україні, – **будує** навіть там, де злоба агресора **руйнує**!* (У Суб'яко); *Вони **втрачають** тут, на землі майно, дім, рідних, життя, але **здобувають** те, чого не може знищити ні іржа, ні міль, ані не може вкрати злодій* (У неділю сиропусну у Вінніпезі).

Далі розглянемо специфіку використання різних форм дієслова, їхню роль у реалізації настанов проповідника.

У промовах автор використовує постійний теперішній час, який «означає дії, процеси і стани, що відбуваються в момент мовлення, а також в усі періоди часу й після моменту мовлення. Він охоплює ті дії, процеси та стани, які визначають постійні закономірності або особливості чого-небудь» [3, с. 252].

Дієслова в першій особі однини є засобом налагодження комунікації з адресатами, виявом фатичної функції мови: проповідник звертається до слухачів: ***Вітаю** вас за східною традицією: Христос воскрес! – на що ми відповідаємо: воістину воскрес!; Знаю, що сьогодні не лише в Україні, а й в Італії та всьому світі відзначають День матері. Тож **вітаю** з цієї нагоди всіх матерів; Тому сьогодні **дякую** вам, матері, які вчите молитися своїх дітей, передаєте їм свою віру як найбільший прабабківський скарб* (У неділю доброго пастиря); висловлює свої емоції, почуття, ставлення: *Моє серце сьогодні горить радістю, бо це радість батька, який бачить своїх дітей, їх обіймає* (У неділю блудного сина); ***Прагну**, щоб ви почули, що Україна жива, що вона бореться, стоїть і щоразу відкриває в собі дивні сили, які походять не від людини, а від Бога, і сходять на наші зранені міста і села* (У Благовіщення).

Уживання постійного теперішнього часу дає змогу виразити сутність Божої благодаті, яка існує завжди: *Він нас **живить, кормить** своїм словом, **передає** нам життєву силу благодаті Духа Святого, **відчиняє** двері свого Небесного Царства* (У Страджі); *Христос **прямує** до воскресіння... Він **іде**. Він **грядущий**. Він **супроводжує** в дорозі кожну людину, веде її назад до дому Небесного Отця* (На утрєні страстей); *Тому сьогодні, другого дня свята Пасхи, ми чуємо, що воскреслий Христос **спішить** до нас. Він є тут, серед нас. Ба більше, Він дає торкнутися себе в Таїнстві Пресвятої Євхаристії* (У світлий понеділок).

У наведеному далі текстовому фрагменті форма теперішнього часу дієслова *бути* стає утвердженням незламності України, її ***буття*** попри страшну війну. Семантика буття, існування увиразнена на тлі дієслова, ужитого в минулому часі, – *минуло*: *Три роки тому дехто відводив нам лише три дні, і нас могло не стати, бо ми були внесені в розстрільні списки. Проте **минуло** три тижні – і ми є. **Минуло** три місяці – і ми є. Минуло три роки – і Україна **стоїть, бореться і молиться!** Це Боже дійство розкривається в тілі зраненого, але незламного українського народу* (У неділю сиропусну у Вінніпезі).

Найбільш продуктивно Блаженніший Святослав використовує транспозиційний потенціал форм теперішнього часу. Саме у форм теперішнього часу цей потенціал найбільший, що, на думку лінгвістів, зумовлене «його центральною позицією в сукупності часових граєм, а також їхньою внутрішньою рухливістю» [3, с. 255]. Автори «Теоретичної морфології української мови» зауважують, що «форми теперішнього часу можуть позначати

минулі дії, процеси та стани, які відбувалися (відбулись) чи виявлялися (виявились) до моменту мовлення, їх називають ще теперішнім історичним. Він вживається в тих текстах (художніх чи розмовних), де наявна опозиція плану комунікації і плану інформації. Таке використання служить засобом наближення до читача або слухача минулих подій» [3, с. 255].

Використання форм теперішнього часу замість минулого в досліджуваних текстах спостережено в тих частинах промов, де священник переповідає євангельські історії. Формами теперішнього часу позначені мовленнєві дії євангелістів: *Про таку зустріч розповідає* нам нині євангеліст Лука (У 30 неділю); *Матей розповідає* нам, як народ відреагував на те чудо, яке побачив (У 6 неділю після Зіслання Святого Духа).

Транспозицію форми теперішнього часу промовець використовує, коли переказує євангельські оповідання та називає дії, які виконують персонажі євангельських оповідей. **Уживання форм теперішнього історичного часу** імітує реальну присутність біблійних персонажів серед слухачів, віряни стають ніби свідками тих подій, ці дієслівні форми актуалізують подію, що переконує в її достовірності та вічності моральних уроків, які постають із неї: *Що ж промовляють до Бога у своїй молитві тих два чоловіки? Він не зіставляє себе, свого серця з Богом, натомість засуджує іншого чоловіка, почуваясь праведником на тлі грішника. Цей чоловік молиться із власної внутрішньої потреби* (Митаря і фарисея у Львові); *У нашому паломництві до Пасхи Божої Матір іде разом із нами – нас не покидає, а супроводжує, молиться за нас* (В акафістову суботу). У виразненню потенціалу теперішнього часу сприяє вживання вказівної частки *ось*: *Сьогодні Святе Євангеліє вказує нам на Ісуса Христа, який **прямує** від Йорданської долини до Єрусалиму, місця свого страждання, своєї смерті і свого воскресіння. Ось Він **наближається** до міста Єрихон* (У 31 неділю після Зіслання Святого Духа).

У формах теперішнього часу автор висловлює **позачасові узагальнення, істини, сентенції**, а також формулює **висновки** з прослуханих повчань: *Людина, яка вважає, що все знає, що є досконалою, ніколи не визнає, що ще чогось потребує; вона не здатна бачити власні помилки, тому не може й не хоче ставати кращою* (Митаря і фарисея у Львові); *Проте Різдво Христове **повертає** нам коріння: духовне, особисте, сімейне і національне!* (У неділю перед Різдвом); *Любов – це не почуття, яке приходить і відходить, а сила Божої, яка **животворить** Всесвіт, яка **оздоровлює, рятує, спасає** людину* (У день Святого Миколая); *Молитва – це простір обміну дарами, сучасною мовою – простір зцілення людини; це момент, коли Бог слухає людину, приймає її і шукає нагоди їй щось дарувати* (Митаря і фарисея у Львові).

За допомогою форм майбутнього часу автор окреслює мету проповіді, анонсує завдання, які поставить перед слухачами: *Сьогодні ми **молитимемося** за батьків, матерів, які втратили дітей, за тих, чий рідні та близькі зникли безвісти* (У Стражді); *А ми **побачимо й почуємо** сьогодні, що ті жінки не просто були свідками трьох подій, об'єднаних в одне таїнство Пасхи Господньої, а є для нас сьогодні свідками надії* (У неділю мироносиць у Флоренції).

Дієслова майбутнього часу є виразниками перспективи, зазвичай позитивної. За їхньою допомогою автор вселяє віру в майбутнє, у подолання зла й перемогу добра: *Ми **сповнені віри і християнської надії**, яка не розчаровуєщо вода Духа життя **загасить** будь-який вогонь війни* (Джерело життя); *Той, хто вірить у Христа, **знайде** непорушну життєву опору, яка дасть йому можливість боротися навіть тоді, коли довкола кажуть, що пропала будь-яка надія* (У неділю блудного сина).

Дієслова майбутнього часу виражають віру у здійснення того, що очікують найбільше в конкретний життєвий момент, сьогодні – це віра в перемогу України: *Ми **обов'язково переможемо**, якщо будемо разом* (У неділю Хрестопоклонну); *Ми **стаємо оновленим Божим народом, який **вийде** із вогню цієї війни як нове створіння з рук свого Творця і **засяє** відродженням та оновленням в усій своїй красі на весь світ*** (Перед Богоявленням).

Форми майбутнього часу вжито в реченнях зі значенням умови, коли священник формулює життєві правила християнина, пояснює, який позитивний наслідок можливий за

виконання тих чи тих дій: *Якщо уважно вслухаємося в Божє слово, то відкрисмо для себе важливий момент* (Проповідь у Римі).

Ще однією особливістю вживання форм майбутнього часу є корелювання їх із формами дієслів у наказовому способі також для висловлення умови: *любіть – пізнаєте, не розпорошуйтесь – зрозумієте: **Любіть** Бога і ближнього – і **пізнаєте** все! **Не розпорошуйтесь**, не розбігайтесь, чиніть добро разом, як спільнота, як народ – і **зрозумієте** власну місію* (У неділю м'ясопусну в Канаді); ***Візьміть** їх за руку і **поведіть** за собою. І тоді Бог пошле вам все необхідне, щоб відбудувати зруйноване, повернути додому розсіяних, звільнити усіх полонених, віднайти тих, хто пропав безвісти* (У свято Введення).

Форми минулого часу є засобом констатації колишніх подій, а тому вони набувають функції безапеляційного ствердження їхньої реальності, що має сприяти зміцненню у вірі: *Ми **стали** свідками Христових страстей. Ми **чули** слова Спасителя на Тайній вечері. **Чули** й **бачили** Його молитву в Гетсиманському саду. **Бачили** зраду і поцілунок Юди. **Бачили** арешт Христа, а відтак Його судилище, катування, знущання над Ним, Його вінчання терновим вінком. **Бачили** відречення від Нього з боку Його учня – того Петра, якого Він **назвав** Скелею, на якого **хотів** покластися. **Бачили** Його розп'яття. **Чули** Його молитву за тих, хто Його **розпинав**. **Чули** Його слово «**звершилося**». **Бачили** Його поховання. **Чули** і про ганебні печаті, і про ту римську сторожу, яка зараз стоїть біля Його гробу* (На утрєні страстей).

Важливу роль у проповіді відіграє **поєднання часових форм**, яке є засобом переконування в непорушності святих істин, закономірності світопорядку: *Воно **світить** сьогодні і **світитиме** завтра. Бог **говорив**, **говорить** і **буде говорити**, промовляючи своїм словом до людини, відповідаючи на найглибшу ностальгію, яку вона має за Ним у своєму серці* (У неділю після Богоявлення); *Ми, християни третього тисячоліття, **відчуваємо**, що навіть коли **попрощаємося** із земним життям, **будемо** і далі жити, бо це нам запевнить Господь і Спаситель, з боку якого випливає наша сила до життя, – життя вічного* (У неділю Хрестопоклонну); *Тому ми кажемо, що кожен, хто **підтримує** Україну, хто **виявляє** милосердя до нас, українців – до воїнів, до дітей, яких росія викрала і піддає тортурам, до біженців і емігрантів, – **отримає** у спадок Царство Небесне* (У неділю м'ясопусну в Канаді); *Кожен, хто нині є союзником України, стає на правильну сторону сучасної історії і **буде** по правиці Христа у славі, успадковуючи Царство Небесне* (У неділю м'ясопусну в Канаді). Поєднання часових форм дає змогу реалізувати причиново-наслідкові зв'язки: *Якщо ти на останній день **збираєш** свій скарб, замість **плекати стосунки з Богом і ближнім, залишишся** убогим і самотнім останнього дня!* (У Суб'яко).

Досліджувані промови насичені дієсловами у формах наказового способу. Їхня особлива роль у проповіді зумовлена здатністю бути потужним засобом волевиявлення мовця. Саме так характеризують цю форму в теоретичній праці з морфології української мови: «Наказовий спосіб, або імператив, виражає волевиявлення мовця – наказ, вимогу, спонукання тощо виконати бажану для нього дію чи набути бажаний для нього процес або стан. Виконавцем дії чи реалізатором процесу або стану можуть бути його співрозмовник (співрозмовники), особа (особи), які не беруть участі в розмові, і нарешті, сам мовець. Характерно, що лише особа співрозмовника, якій безпосередньо мовець адресує своє волевиявлення, є й потенційним виконавцем бажаної йому дії чи реалізатором бажаного йому процесу або стану» [3, с. 259]. Студіюючи ці форми на матеріалі сучасної православної проповіді, М. Малишева виокремила сім основних спектрів імператива: «заборона, вимога, спонукання; прохання; заклик, настанова; засторога; пересторога; порада; привітання, побажання), поєднання яких утворить найсильніший ядровий імператив – наказ» [7, с. 181–182]. Дослідниця зазначила, що «модальність імператива у релігійному середовищі репрезентується не на традиційній її мовоцентричній теорії, а на її когнітивному розумінні в аспекті християнської ментальності, чуттєвому відображенню принципів релігійної дійсності» [7, с. 183].

У промовах Святослав (Шевчук) використовує імперативи з різною комунікативною метою. Передусім вони слугують засобом активізації комунікації з адресатами. До прикладу, священник **закликає вірян до уважного слухання євангельської оповіді: Прислухаймося**

до слів цього сліпця, тому що в них міститься добра новина для нас. Що було змістом його віри? (У свято Стрітіння Господнього). У більшості випадків промовець уживає форми 2 особи множини, солідаризуючись з адресатами та спонукаючи й себе до названих дій: *Прислухаймося до цих слів, тому що в них є світло для кожної людини, яка приходить на світ* (У неділю після Богоявлення); *Пригадаймо також, як Він казав до Мойсея на Синайській горі: «Лиця ж Мого не можна тобі бачити, бо людина не може бачити Мене і жити»* (У неділю після Богоявлення).

Щоб слухачі сприйняли духовні істини, краще зрозуміли настанови, автор уживає у формі імператива дієслівне словосполучення зі значенням «звернути увагу», виокремлює важливу інформацію, структурує зміст промови, забезпечує логічну послідовність для полегшення сприйняття: **Звернімо особливу увагу** на два таємничих слова, одне з яких промовив Ісус Христос, а друге сказав Бог Отець про свого Сина. Цікаво, що Матей подає їх у прямій мові (У свято Богоявлення Господнього); **Тепер звернімо увагу** на останнє речення. Це слова Івана, звернені до нас (Перед Богоявленням). Проповідник закликає до розмірковувань над змістом євангельських притч: *Дорогі брати і сестри, слухаючи цю добру новину, спитаймо себе: наскільки я вірю в Господнє милосердя стосовно мене?* (У 31 неділю після Зіслання Святого Духа); **Спитаймо себе: про що я хочу зараз сказати Господеві? Що мені найбільше болить? Кого в тому болі мого серця я прагну Йому принести?** (Митаря і фарисея у Львові).

Найважливіша роль імперативів полягає у висловленні настанов, пересторог, заклику до конкретних дій і вчинків, які мають робити віряни після прослуханої промови: *Повірмо в Божє милосердя!* (У 31 неділю після Зіслання Святого Духа); **Слухаймо** це Божє слово тоді, коли нам тяжко, коли ми відчуваємо, що темрява огортає нас (У неділю після Богоявлення); **Пізнаймо, приймімо** того, хто стукає до наших сердець, щоб вивести нас із нашої темряви і ввести у світло Божого життя (У неділю після Богоявлення); **Зробімо** все, щоб тільки те занурення, хрещення Духом Святим і вогнем, яке ми маємо досвідчити завтра в дніпрових водах, не було для нас утраченим шансом, щоб не було даремним те, що хоче нам дарувати Господь (Перед Богоявленням); *Слухаючи це Божє слово, не шукаймо жодного виправдання перед Господом. Дозвольмо* своєму серцю промовляти до Нього не якимись зовнішніми формулами, а тим найглибшим, про що воно кричить і плаче (Митаря і фарисея у Львові).

Специфічним для релігійного дискурсу є вживання імператива у проханнях, благаннях, молитовних зверненнях до найвищих святих осіб: *Ісусе, прийди до нас, візьми на себе всі наші болі, немочі, страждання, навіть розчарування і гріховність, але виведи нас із йорданської купелі оновленими, сповненими сили, оптимізму, здатності жити, боротися і перемагати зло* (У свято Богоявлення); *Пречиста Діво Маріє, наша Мати, Ти сьогодні народила нашого Спасителя в тілі українського народу – рятуй дітей України від вбивць наших часів. Пречиста Богородице, рятуй, спасай дітей України!* (У свято собору Богородиці); *Господи, збагати нас твоєю любов'ю. Дай нам мудрість виконувати Твої заповіді, йти за Тобою щодня і примножувати той скарб, який ми вже маємо, але вся велич якого відкриється тоді, коли будемо з Тобою навіки. Амінь* (У 30 неділю).

Продуктивним засобом текстопобудови проповіді є інфінітив. Передусім ця форма – дієвий інструмент для висловлення релігійних істин, які правдиві завжди, безвідносно до часу: *Лише Божє слово може допомогти нам зрозуміти сенс людського страждання і подарувати надію* (У Суб'яко); *Тому так потрібно старатися щодня поборювати зло добром у своєму особистому житті* (У Страджі).

За допомогою інфінітива проповідник формулює дефініції, пояснює сутність релігійних понять чи обрядів: *Святкувати Різдво – це дозволити Богові через нашу віру прийти в цей світ, щоб наповнити його новим змістом і дати людям надію на спасіння та життя вічне. Святкувати Різдво – це стати частиною покоління Божих людей. Святкувати Різдво – це бути записаним у родоводі Ісуса Христа* (У неділю перед Різдвом); *Святкувати Пасху – це відкрити в собі силу Христового воскресіння, яка нині надає мені нові, надлюдські сили і можливості* (У світлу середу в Дрогобичі).

Інфінітив у складі предиката слугує засобом волевиявлення; священник виголошує і називає конкретні дії, які належить виконувати християнам: *Ми маємо готуватися до цієї події через покаєння, через слухання Божого слова, через намагання змінити самих себе, своє життя, свої звички, свою поведінку* (Пред Богоявленням); *Бо воскреслий Христос воскрес не тільки з нами, а й у нас. Та спершу ми самі маємо побачити, відкрити в собі Його Воскресіння і ним жити* (У світлий понеділок).

Висновки і перспективи. Отже, дієслово є важливим лінгвальним засобом для побудови промови релігійного змісту. Добір дієслів відповідної семантики та використання граматичних форм дієслова зумовлені змістом проповіді, цільовими установками проповідника, завданням утвердити правду віри та окреслити норми поведінки. Потенціал часових граматичних форм дає змогу проповідникові переконати адресатів у вічній тривалості святих істин, непорушності закономірностей світопорядку.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в поглибленому студіюванні прагматичного потенціалу дієслів у релігійному дискурсі.

Список скорочень використаних джерел

В 11 неділю по Зісланні Святого Духа – Проповідь Блаженнішого Святослава в 11-неділю по Зісланні Святого Духа та у свято Різдва Пресвятої Богородиці. URL : <https://ugcc.ua/data/propovid-blazhennishogo-svyatoslava-v-11-tu-nedilyu-po-zislanni-svyatogo-duha-ta-u-svyato-rizdva-presvyatoy-bogorodytsi-v-sobori-vozdvyzhennya-chesnogo-hresta-u-vrotslavi-5448/> (дата запити: 9 вересня 2024 року).

В акафістову суботу – Проповідь Блаженнішого Святослава в Акафістову суботу з нагоди першого святкування віднайдення ікони Пресвятої Богородиці в с. Новий Загорів Луцького екзархату. URL : <https://ugcc.ua/data/propovid-blazhennishogo-svyatoslava-v-akafistovu-subotu-z-nagody-pershogo-svyatkuvannya-vidnaydennya-ikony-presvyatoy-bogorodytsi-v-s-novyy-zagoriv-lutskogo-ekzarhatu-6649/> (дата запити: 7 квітня 2025 року).

Джерело життя – Джерело життя вічного: проповідь Блаженнішого Святослава у свято Переполювання під час Ювілею Східних Католицьких Церков у Римі. URL : <https://synod.ugcc.ua/data/dzherelo-zhyttya-vichnogo-propovid-blazhennishogo-svyatoslava-u-svyato-perepolovennya-pid-chas-yuvileyu-shidnyh-katolytskykh-tserkov-u-gumi-17179/> (дата запити: 15 травня 2025 року).

Митаря і фарисея у Львові – Проповідь Блаженнішого Святослава у неділю митаря і фарисея в монастирі згромадження сестер Пресвятої родини у Львові. URL : <https://ugcc.ua/data/propovid-blazhennishogo-svyatoslava-u-nedilyu-mytarya-i-faryseya-v-monastyri-zgromadzhennya-sester-presvyatoy-rodyny-u-lvovi-6356/> (дата запити: 10 лютого 2025 року).

На утрєні страстей – Проповідь Блаженнішого Святослава на утрєні страстей (читання 12-х Євангелій). URL : <https://ugcc.ua/data/propovid-blazhennishogo-svyatoslava-na-utreni-strastey-chytannya-12-h-evangeliiy-6713/> (дата запити: 18 квітня 2025 року).

Перед Богоявленням – Проповідь Блаженнішого Святослава в неділю перед Богоявленням. URL : <https://ugcc.ua/data/propovid-blazhennishogo-svyatoslava-v-nedilyu-pered-bogoyavlennyam-6190/> (дата запити: 6 січня 2025 року).

Проповідь у Римі – Проповідь Блаженнішого Святослава в Томину неділю у Римі. URL : <https://ugcc.ua/data/propovid-blazhennishogo-svyatoslava-v-tomynu-nedilyu-v-rymi-6769/> (дата запити: 29 квітня 2025 року).

У 30 неділю – Проповідь Блаженнішого Святослава у 30-ту неділю після Зіслання Святого Духа. URL : <https://ugcc.ua/data/propovid-blazhennishogo-svyatoslava-u-30-tu-nedilyu-pislya-zislannya-svyatogo-duha-6262/> (дата запити: 20 січня 2025 року).

У 31 неділю після Зіслання Святого Духа – Проповідь Блаженнішого Святослава у 31 неділю після Зіслання Святого Духа. URL : <https://ugcc.ua/data/propovid-blazhennishogo-svyatoslava-u-31-shu-nedilyu-pislya-zislannya-svyatogo-duha-6295/> (дата запити: 27 січня 2025 року).

У 6 неділю після Зіслання Святого Духа – Проповідь Блаженнішого Святослава у 6 неділю після Зіслання Святого Духа та в день Всеукраїнської патріаршої прощі. URL : <https://ugcc.ua/data/propovid-blazhennishogo-svyatoslava-v-shostu-nedilyu-pislya-zislannya-svyatogo-duha-ta-v-den-vseukraynskoj-patriarshoy-proshchi-do-krylosa-5227/> (дата запити: 5 серпня 2024 року).

У Благовіщення – Проповідь Блаженнішого Святослава у свято Благовіщення Пречистої Діви Марії. URL : <https://ugcc.ua/data/propovid-blazhennishogo-svyatoslava-u-svyato-blagovishchennya-prechystoy-divy-mariy-6581/> (дата запити: 26 березня 2025 року).

У день Святого Миколая – Проповідь Блаженнішого Святослава у день Святого Миколая. URL : <https://ugcc.ua/data/propovid-blazhennishogo-svyatoslava-u-den-svyatogo-mykolaya-6045/> (дата запити: 8 грудня 2024 грудня).

У неділю блудного сина – Проповідь Блаженнішого Святослава у неділю блудного сина у Філадельфії. URL : <https://ugcc.ua/data/propovid-blazhennishogo-svyatoslava-v-nedilyu-bludnogo-syna-u-filadelfiy-6393/> (дата запити: 17 лютого 2025 року).

У неділю доброго пастиря – Проповідь Блаженнішого Святослава у неділю Доброго Пастиря (за латинською традицією) у Суб'яко. URL : <https://ugcc.ua/data/propovid-blazhennishogo-svyatoslava-u-nedilyu-dobrogo-pastyrya-za-latynskoyu-tradytsieyu-u-subyako-6858/> (дата запиту: 13 травня 2025 року).

У неділю м'ясопусну в Канаді – Проповідь Блаженнішого Святослава у М'ясопусну неділю в соборі Успіння пресвятої Богородиці в місті Міссіссага в Канаді. URL : <https://ugcc.ua/data/propovid-blazhennishogo-svyatoslava-u-myasopusnu-nedilyu-v-sobori-uspinnya-presvyatoy-bogorodytsi-v-misti-mississaga-v-kanadi-6452/> (дата запиту: 24 лютого 2025 року).

У неділю мироносиць у Флоренції – Проповідь Блаженнішого Святослава у неділю мироносиць у Флоренції. URL : <https://ugcc.ua/data/propovid-blazhennishogo-svyatoslava-u-nedilyu-myronosyts-u-florentsiy-6806/> (дата запиту: 5 травня 2025 року).

У неділю перед Різдвом – Проповідь Блаженнішого Святослава в неділю перед Різдвом. URL : <https://ugcc.ua/data/propovid-blazhennishogo-svyatoslava-v-nedilyu-pered-rizdvom-6133/> (дата запиту: 23 грудня 2024 року).

У неділю після Богоявлення – Проповідь Блаженнішого Святослава в неділю після Богоявлення. URL : <https://ugcc.ua/data/propovid-blazhennishogo-svyatoslava-v-nedilyu-pislya-bogoyavlennya-6222/> (дата запиту: 13 січня 2025 року).

У неділю сиропусну у Вінніпезі – Проповідь Блаженнішого Святослава у сиропусну неділю в катедральному соборі Святих Володимира і Ольги у Вінніпезі. URL : <https://ugcc.ua/data/propovid-blazhennishogo-svyatoslava-v-syropusnu-nedilyu-v-katedralnomu-sobori-svyatyh-volodymyra-i-olgy-u-vinnipezi-6488/> (дата запиту: 3 березня 2025 року).

У неділю Хрестопоклонну – Проповідь Блаженнішого Святослава у Хрестопоклонну неділю в соборі Пресвятої родини у Вашингтоні. URL : <https://ugcc.ua/data/propovid-blazhennishogo-svyatoslava-u-hrestopoklonnu-nedilyu-v-sobori-presvyatoy-rodyny-u-vashyngtoni-4492/> (дата запиту: 4 березня 2025 року).

У світлий понеділок – Проповідь Блаженнішого Святослава у світлий понеділок. URL : <https://ugcc.ua/data/propovid-blazhennishogo-svyatoslava-u-svitlyy-ponedilok-6736/> (дата запиту: 22 квітня 2025 року).

У світлу середу в Дрогобичі – Проповідь Блаженнішого Святослава у світлу середу ... в Дрогобичі. URL : <https://ugcc.ua/data/propovid-blazhennishogo-svyatoslava-u-svitlu-seredu-i-v-den-osvyachennya-onovlenogo-hramu-svyatogo-yuriya-v-drogobychi-6749/> (дата запиту: 24 квітня 2025 року).

У свято Богоявлення Господнього – Проповідь Блаженнішого Святослава у свято Богоявлення Господнього. URL : <https://ugcc.ua/data/propovid-blazhennishogo-svyatoslava-u-svyato-bogoyavlennya-gospodnogo-6194/> (дата запиту: 7 січня 2025 року).

У свято Введення – Проповідь Блаженнішого Святослава у свято Введення в храм пресвятої Богородиці та в день інтронізації Донецького екзарха Максима Рябухи. URL : <https://ugcc.ua/data/propovid-blazhennishogo-svyatoslava-u-svyato-vvedennya-v-hram-presvyatoy-bogorodytsi-ta-v-den-intronizatsiy-donetsкого-ekzarha-maksyma-ryabuchy-5943/> (дата запиту: 22 листопада 2024 року).

У свято собору Богородиці – Проповідь Блаженнішого Святослава у свято Собору пресвятої Богородиці. URL : <https://ugcc.ua/data/propovid-blazhennishogo-svyatoslava-u-svyato-soboru-presvyatoy-bogorodytsi-6150/> (дата запиту: 27 грудня 2024 року).

У свято Стрітіння Господнього – Проповідь Блаженнішого Святослава у свято Стрітіння Господнього та в неділю про Закхєя. URL : <https://ugcc.ua/data/propovid-blazhennishogo-svyatoslava-u-svyato-stritennya-gospodnogo-ta-v-nedilyu-pro-zakheya-6317/> (дата запиту: 3 лютого 2025 року).

У Страді – Проповідь Блаженнішого Святослава на всеукраїнській прощі до Страджу. URL : <https://ugcc.ua/data/propovid-blazhennishogo-svyatoslava-na-vseukraynskiy-proshchi-do-stradchu-5059/> (дата запиту: 27 червня 2024 року).

У Суб'яко – Проповідь Блаженнішого Святослава у контентплативному монастирі сестер бенедиктинок Святого Івана Хрестителя (Суб'яко, Італія). URL : <https://ugcc.ua/data/propovid-blazhennishogo-svyatoslava-u-kontemplyatyvnomu-monastyri-sester-benedyktynok-svyatogo-ivana-hrestytelya-v-subyako-italiya-5598/> (дата запиту: 30 вересня 2024 року).

Список використаної літератури

1. Білоус Н. П. Інтимізовані дієслівні засоби творення сюжетної динаміки українських казок про тварин. *Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики*. 2013. Вип. 23. С. 3–20.
2. Бугайова О. Специфіка вживання дієслівних форм у текстах соціальної реклами. *Соціум. Документ. Комунікація. Серія: Філологічні науки*. 2019. Вип. 7. С. 93–108.
3. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. *Теоретична морфологія української мови*. Київ : Пульсари, 2004. 398 с.
4. Ділай І. Когнітивні дієслова в лексико-семантичній системі англійської мови: історія та перспективи дослідження. *Вісник Львівського університету. Серія : Іноземні мови*. 2014. Вип. 22. С. 28–37.
5. Зелінська О. І. Особливості функціонування частин мови в рекламних текстах. *Держава та регіони. Серія: Гуманітарні науки*. 2017. № 3 (50). С. 26–30.
6. Ковальова Г. М. Прагматичний потенціал дієслів у мовно-комунікативній організації химерних романів Є. Гуцала та О. Ільченка. *Філологічні студії*. 2014. Вип. 10. С. 182–189.
7. Малишева М. А. Таксономія імператива в релігійному дискурсі. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. 2018. Вип. 36. С. 169–186.

8. Нера Н. Я. Дієслова як маркери репрезентації невластне-прямої мови у структурі оповіді. *Науковий вісник ХДУ. Серія : Германістика та міжкультурна комунікація*. 2023. № 1. С. 35–39.
9. Скочко І. В., Козуб Л. С. Прагматичний потенціал сучасних англомовних рекламних текстів. *Молодий вчений*. 2018. № 10 (62). С. 548–550.
10. Łuczeńczyk P. Funkcja perswazyjna czasownikowej kategorii osoby w kazaniu. *Językoznawstwo: współczesne badania, problemy i analizy językoznawcze*. 2007. № 1. S. 79–87.
11. Zając A. Wariantowość czasowników percepcji wzrokowej w pismach św. Franciszka z Asyżu. *Problemy translatorskie w przekładach z łaciny na język polski i włoski. Roczniki humanistyczne*. 2024. T. LXXII. Z. 8. S. 148–162.

References

1. Bilous, N. (2013). Intymizovani diieslivni zasoby tvorennia siuzhetnoi dynamiky ukrainskykh kazok pro tvaryn [Intimate verbal means of creating plot dynamics in Ukrainian fairy tales about animals]. In: *Problemy semantyki, prahmatyky ta kohnityvnoi linhvistyky [Problems of semantics, pragmatics and cognitive linguistics]*, 23, 3–20 (in Ukr.).
2. Buhaiova, O. (2019). Spetsyfika vzhivannia diieslivnykh form u tekstakh sotsialnoi reklamy [Specifics of the use of interactive forms in social advertising texts]. In: *Sotsium. Dokument. Komunikatsiia. Serii: Filolohichni nauky [Society. Document. Communication. Series: Philological Sciences]*, 7, 93–108 (in Ukr.).
3. Vykhovanets, I. R., & Horodenska, K. H. (2004). Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy [Theoretical morphology of the Ukrainian language]. Kyiv: Pulsary. 398 s. (in Ukr.).
4. Dilai, I. (2014). Kohnityvni diieslova v leksyko-semantichnii systemi anhliiskoi movy: istoriia ta perspektyvy doslidzhennia [Kognitive verbs in the lexical-semantic system of the English language: history and research perspectives]. In: *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii: Inozemni movy [Bulletin of Lviv University. Series: Foreign languages]*, 22, 28–37 (in Ukr.).
5. Zelinska, O. I. (2017). Osoblyvosti funktsionuvannia chastyn movy v reklamnykh tekstakh [Peculiarities of functioning of parts of speech in advertising texts]. In: *Derzhava ta rehiony. Serii: Humanitarni nauky [State and regions. Series: Humanities]*, 3 (50), 26–30 (in Ukr.).
6. Kovalova, H. M. (2014). Prahmatychnyi potentsial diiesliv u movno-komunikatyvni orhanizatsii khymernykh romaniv Ye. Hutsala ta O. Ilchenka [Pragmatic potential of verbs in the linguistic and communicative organization of whimsical novels by Ye. Hutsal and O. Ilchenko]. In: *Filolohichni studii [Philological Studies]*, 10, 182–189 (in Ukr.).
7. Malysheva, M. A. (2018). Taksonomiia imperatyva v relihiinomu dyskursi [Taxonomy and imperatives in religious discourse]. In: *Aktualni problemy ukrainskoi linhvistyky: teoriia i praktyka [Current problems of Ukrainian linguistics: theory and practice]*, 36, 169–186 (in Ukr.).
8. Nera, N. Ya. (2023). Diieslova yak markery reprezentatsii nevasne-priamoї movy u strukturi opovidi [Verbs as markers of representation of indirect speech in the structure of the narrative]. In: *Naukovyi visnyk KhDU. Serii: Hermanistyka ta mizhkulturna komunikats [Scientific Bulletin of the KhDU. Series: Germanics and Intercultural Communication]*, 1, 35–39 (in Ukr.).
9. Skochko, I. V., & Kozub, L. S. (2018). Prahmatychnyi potentsial suchasnykh anhlovnykh reklamnykh tekstiv [Pragmatic potential of modern anhlovnykh advertising texts] In: *Molodyi vchenyi [Young scientist]*, 10, 548–550 (in Ukr.).
10. Łuczeńczyk, P. (2007). Funkcja perswazyjna czasownikowej kategorii osoby w kazaniu [The Persuasive Function of the Verb Category of Person in Sermons]. In: *Językoznawstwo: współczesne badania, problemy i analizy językoznawcze [Linguistics: Contemporary Linguistic Research, Problems, and Analyses]*, 1, 79–87 (in Pol.).
11. Zając, A. (2024). Wariantowość czasowników percepcji wzrokowej w pismach św. Franciszka z Asyżu *Problemy translatorskie w przekładach z łaciny na język polski i włoski [Variation of visual perception verbs in the writings of St. Francis of Assisi. Translation problems in translations from Latin into Polish and Italian.]. In: Roczniki humanistyczne [Annals of the Humanities]*, LXXII/8, 148–162 (in Pol.).

VERB IN THE SPEECHES OF HIS BLESSED SVIATOSLAV (SHEVCHUK)

**Oksana Zelinska, Doctor of Philology, Professor,
Professor of the Department of Ukrainian Language,
Borys Hrinchenko Kyiv Metropolitan University (Kyiv, Ukraine)**

e-mail: zelinska67@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-7965-428X>
Scopus-Author ID: 57216488382

**Vasyl Denysiuk, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Ukrainian Philology,
Khmelnyskyi National University (Khmelnyskyi, Ukraine)**

e-mail: dvv2812@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-6773-1380>
ID Scopus-Author: 57483421300

Abstract. Introduction. The relevance of the study is due to the significant role of the sermons of His Beatitude Sviatoslav (Shevchuk) in the formation of the worldview and spiritual values of modern Ukrainian society. The analysis of his speeches allows us to understand more deeply the mechanisms of influence on the audience and the peculiarities of sacred communication. The study of the verb as a key part of speech in this context is especially important, since it is it that conveys the dynamics, calls for action, reveals the essence of spiritual guidelines and moral imperatives offered by the Head of the Ukrainian Greek Catholic Church.

The **purpose of the article** is to clarify the role of verbs in the texts of religious speeches, to identify the semantic groups that are crucial for the analysed works, and to find out the pragmatic functions of grammatical forms of the verb.

The methods. The article uses complementary research methods, including descriptive, structural-semantic, pragmatic, and discourse analysis.

The research material was based on speeches and sermons delivered by the Head of the Ukrainian Greek Catholic Church, His Beatitude Sviatoslav (Shevchuk), posted on the official website of the UGCC.

Results. The specificity of the sermon genre is due to the use of verbs in the priest's speeches to denote actions related to the religious consciousness of a person, such as faith, prayer, etc. The speeches highlighted lexical items denoting the actions of higher powers directed at humans: God's universal love, care, protection and mercy.

Cognitive verbs refer to the processes associated with information and knowledge, with the help of which the priest explains the meaning of the Gospel teachings, encourages the addressees to analyse their own attitudes and values, and reveals the cause-and-effect relationships between the way of life and the understanding of "God's wisdom". A feature of speeches is the widespread use of verb antonymic pairs; they become expressions of the moral choice a person faces.

The potential of the verb tenses serves to realize the sermon's instructions. The author makes the most productive use of the transpositional potential of the present tense forms, in particular when retelling the Gospel stories and naming the actions performed by the characters in the Gospel stories, which imitates the real presence of biblical characters among the listeners. In the present tense, the author expresses timeless generalizations, truths, dictums, and formulates conclusions from the teachings he has delivered. An important role in the sermon is played by the combination of tense forms, which is a means of convincing us of the inviolability of the laws of the world order and holy truths. Infinitives also play the same role, and the preacher uses infinitives to formulate definitions and explain the essence of religious concepts or rituals.

Originality. The originality of the article lies in the detailed analysis of the pragmatic role of verbs in the preaching discourse of the Head of the UGCC Sviatoslav (Shevchuk). The authors prove that the use of verb forms and semantic groups helps the preacher achieve the goal of persuading, instructing, and inspiring the flock, especially in the context of war.

Conclusion. The verb plays a key role in the construction of religious speech. The choice of verbs with appropriate semantics and grammatical forms depends on the purpose of the sermon – to affirm the truths of faith and outline the norms of behavior. The use of different tenses helps the preacher emphasize the eternal duration of holy truths and the immutability of the world order, convincing the listeners of this.

Prospects for further research include an in-depth study of the pragmatic potential of verbs in religious discourse.

Keywords: verb, grammatical forms of verb, semantics of verb, pragmatics of verb, sermon, religious discourse.

Надійшла до редакції: 15.05.2025

Прийнято до друку: 17.06.2025

**ЕПІСТОЛЯРНО-ЩОДЕННИКОВИЙ ДИСКУРС ФЕОДОСІЯ РОГОВОГО КРІЗЬ
ПРИЗМУ ДІАЛОГУ ІЗ СОБОЮ, ЛІТЕРАТУРНОЮ КРИТИКОЮ,
ОЛЕСЕМ ГОНЧАРОМ**

**М. І. Степаненко, доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри журналістики та мовної комунікації, Національний університет
біоресурсів і природокористування України
(Київ, Україна)
e-mail: myk_ivan@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6727-1265>**

**Н. С. Степаненко, кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри журналістики та мовної комунікації, Національний університет
біоресурсів і природокористування України
(Київ, Україна)
e-mail: stepanenko_nina@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0934-784X>**

Анотація. Статтю присвячено системному аналізу епістолярного та щоденникового дискурсів як самостійних компонентів дискурсивної парадигми з притаманними їм іманентними ознаками й паритетним типом детермінативних відношень; комплексному описові прагматичних, ідіостильових, лінгвокреативних особливостей епістолярію видатного українського письменника другої половини ХХ сторіччя Феодосія Рогового. Окреслено концептуальні ознаки дефініційних параметрів, прагматичний потенціал, окремішність мовної архітекτονіки епістолярного та щоденникового дискурсів; простежено особливості листовної комунікації в когнітивно-аксіологічному вимірі, відтворено специфіку її інформативності та самопрезентації. З'ясовано роль і місце Ф. Рогового в літературно-критичному процесі другої половини ХХ століття; обґрунтовано його письменницьку, громадянську позицію; розкрито риси індивідуального стилю як суб'єкта (адресанта) епістолярних мінідискурсів і випродукованого неординарного листовного контексту загалом; виясковано грані лінгвокреативності цієї прецедентної особистості, встановлено маркери індивідуально-авторської майстерності її; виняткову увагу приділено історії творчих взаємин Ф. Рогового й О. Гончара крізь призму епістолярної та почасти щоденникової комунікації, відтворено її змістову наповнюваність, аксіологічну реценцію, результативність із погляду суб'єкта й індивідуального та колективного адресата; доведено, що кожен епістолярій – окремий світ цінностей, що визначальною мірою залежить від його суб'єкта, від його «Я-образу», від широти спектра семантичних секторів цього образу; зацентовано на оригінальності «Я-образу» Ф. Рогового як адресанта й адресата листовної комунікації та неперевершеного українського прозаїка.

Ключові слова: Феодосій Роговий, Олесь Гончар, епістолярний дискурс, щоденниковий дискурс, літературно-критичний процес другої половини ХХ століття, лінгвокреативність Феодосія Рогового, проза Ф. Рогового.

Актуальність. Дискурсцентризм – одна з методологічних засад сучасного мовознавства як поліпарадигмальної науки. Саме поняття дискурсу не має однозначного трактування головно через ту причину, що воно є предметом міждисциплінарних досліджень, кожне з яких закріплює за ним свій набір релевантних ознак, що корелюють або контрастують з універсальними характеристиками цього поняття. Органічними компонентами поліфункційної дискурсивної парадигми є пов'язані на паритетних засадах епістолярний та щоденниковий дискурси, які привертають увагу багатьох дослідників. Їх витлумачують здебільшого як «релевантний спосіб писемної фіксації думок, переживань і подій суб'єкта комунікації в певний момент часу, засіб рефлексії та діалогу автора із собою чи суспільством» [18, с. 67].

Концептуальними ознаками дефінітивного формату досліджуваних дискурсів утрадиційно вважають суб'єкт, адресат, просторово-часовий континуум. Вирізнені ознаки

співвідносяться із ситуацією (або інтегрованими за тими чи тими критеріями ситуаціями), яка віддзеркалює (які віддзеркалюють) суспільний розвиток, культурні, етнічні, релігійні чи будь-які інші зміни у світі, що оточує людину. Найважливішими характеристиками епістолярного та щоденникового дискурсів є інформативність і самопрезентація. Вони перебувають у відношенні взаємної детермінації. Самопрезентація – занурення у внутрішній світ людини або заглиблення в реальність, оперте на власний та колективний досвід. Конститутивну базу її становить інформативний код, репрезентований мінідискурсом, або інформативні коди, утворені поєднанням логічно сумісних чи несумісних мінідискурсів як компонентів макродискурсів. Ці коди виструктуровує, вилогізовує, вербалізує адресат на об'єктивно-суб'єктивних засадах, тобто їхню суть маніфестує об'єктивна та суб'єктивна модальність.

Специфічна інформативність і самопрезентація характерна для тих аналізованих дискурсів, авторами яких є майстри слова, що по-особливому сприймають і відтворюють реальність. Письменники, за висловом О. Гончара, зафіксованим у його щоденниках, – «нервова клітина нації», причому «і в національному, і в загальнолюдському житті» [3, т. 1, с. 417]. Вирізані суб'єкти «відображають не лише суспільно-політичні та культурно-естетичні події епохи, а й прагнуть заглянути в середину цих явищ, здетермінувати, увиразнити їхні особливі риси» [16, с. 97].

Традиція вивчення випродукованого контенту, представленого розташованими в хронологічній послідовності діарійними та листовними мінідискурсами, має тривалу історію, причому з позицій різних наук – лінгвістики, літературознавства, історії, психології тощо. Винятково важливим аспектом у цьому дослідницькому фокусі є щоденникові та епістолярні міні- та макродискурси письменників. Опубліковані діаруші та листи й ті, які ще не дійшли до читача, чекають на свого вдумливого дослідника. З-поміж них самобутньо вирізняється епістолярний контекст видатного українського письменника другої половини ХХ століття Ф. Рогового. Постає нагальна потреба спеціального дослідження і його прозового доробку – такого романного жанру, як сага, який на сучасному етапі розвитку української літератури представляють В. Шевчук («житомирська сага»), Є. Пашківський («полісько-глобалістична сага») [7; 8; 9; 10]. Є всі підстави уналежнити до цього модерного жанру «посулянську сагу» Ф. Рогового – «п'ять романів»: «Свято останнього млива», «Поруки для батька», «Великі поминки», «Гріх без прощення» – незавершений твір, «Скажи мені кончину, Господи» – заявлений тільки бібліонімом. На превеликий жаль, у «чаду сліпого заперечення літератури доби “соціалістичного реалізму” майже забуто таких чудових письменників, як Іван Чендей, Борис Харчук, Павло Цидульський, Максим Кравчук, Михайло Томчаний, Феодосій Роговий...» [5, с. 691].

Актуальність пропонованої статті вмотивована потребою 1) комплексного аналізу епістолярію Ф. Рогового в проєкції на історію становлення листовного контексту за прямою та опосередкованою участю різних особистостей – письменників, літературних критиків, літературознавців, лінгвістів, шанувальників слова й т. д., 2) розширення загальної теорії дискурсології, ідентифікування дефініційних параметрів, системної характеристики прагматичного потенціалу, вербального контенту щоденникового та епістолярного дискурсів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сьогодні проблема епістолярного і щоденникового дискурсів знайшла своє теоретичне та прагматичне осмислення в численних наукових студіях (Ф. Бацевич, І. Борковська, С. Єрмоленко, Н. Журавльова, Н. Ковальова, М. Коцюбинська, В. Кузьменко, Г. Мазоха, О. Оніщенко, Н. Павлик, І. Погребняк, Т. Радзієвська, Н. Стахнюк, Н. Степаненко, С. Шабат-Савка, С. Шевель, Л. Шитик та ін.). Листи Г. Сковороди досліджує Н. Цівун, Лесі Українки – С. Богдан, Панаса Мирного – Л. Мацько, П. Куліша – Ю. Невська, В. Винниченка – Т. Заболотна, Остапа Вишні, К. Москальця, В. Симоненка, В. Стуса – Л. Дейна; діаруш О. Гончара аналізують С. Ігнат'єва, М. Степаненко, С. Жила, В. Галич, О. Галич, О. Довженка – О. Максименко, А. Матосова, І. Халявко, С. Шабат-Савка. Цей список можна продовжувати з акцентуванням конкретних постатей-авторів й аспектів аналізованої проблеми. Вивчення епістолярної та

листової комунікації з оперттям на інтра- та екстралінгвальні чинники – пріоритетний напрям у сучасній філологічній науці.

Метою статті є системний опис інформативної релевантності, проблематики, аксіологічної концептосфери, мовної архітекτονіки епістолярного та щоденникового дискурсів Ф. Рогового на тлі літературно-критичного процесу другої половини ХХ століття крізь призму творчих взаємин з О. Гончаром; характеристика лінгвокреативних здібностей Ф. Рогового, ідентифікування та інтерпретування маркерів його листовного ідіостилю.

Матеріали й методи дослідження. Основною джерельною базою дослідження слугували конкретні епістолярні дискурси: листи Ф. Рогового [17], листи до Ф. Рогового [6], листи О. Гончара [2], листи до О. Гончара [12]. Залучено до аналізу також «Щоденники» О. Гончара [3] й уміщені в книзі «Я світові потрібен як приклад, як можливість», діарійні нотатки й різні несистемні записи Ф. Рогового [19], «зібрані із блокнотів, написів на випадкових аркушах чи клаптиках паперу, на газетах та сторінках читаних книг» [19, с. 4]. Максимальну увагу приділено епістолярним мінідискурсам з адресантно-адресатними формулами «Адресант Ф. Роговий – Адресат О. Гончар», «Адресант О. Гончар – Адресат Ф. Роговий». Принагідно проінтерпретовано епістолярні мінідискурси, адресантами яких є інші особи, а адресатами або окремими компонентами – прецедентні особистості Роговий та Гончар, номінативний код яких вербалізований одно-, дво- чи тричленими антропонімічними формулами: «Феодосій», «Федось», «Федосько», «Кирилович», «Феодосій Роговий», «Феодосій Кирилович Роговий»; «Олесь», «Олесь Терентійович», «Олесь Терентійович Гончар». Щодо антропоніма Гончар (Олесь Гончар, Олесь Терентійович Гончар, Олесь Терентійович) як конституента досліджуваного дискурсу, то йому притаманна різна аксіологічна тональність, подеколи й з відтінком пейоративності. Це, зрозуміло, суб'єктивна, однак очікувана, навіть закономірна оцінка через ту причину, що немає такої людини, для якої абсолютно індиферентними були б негативно конотовані інтегровальні семи 'антипатик', 'опонент', 'конкурент', 'ворог' і под. Зокрема, М. Булах вважає, що ніхто не сміє «запосягти на слово Гончара, Гуцала, Дрозда, Тютюнників, Рогового» [6, с. 45], тоді як Ф. Тютюнник називає Гончара «Баричем», «розніженим коханцем публіки», що чигає «на нові лаври, не потративши на них ні краплі хисту» [6, с. 27]. Б. Харчук, який не отримав відповіді на листа від автора «Собору», заговорив, не називаючи конкретних імен (а їх можна легко ідентифікувати за контекстом) про сучасних Корнійчуків і К°, що вважають себе основою літератури, підмурком рідного слова, забуваючи надважливі речі: «рушіями якраз є Куліші й Косинки, Довженки й Свидзинські – страдники, подвижники й одержимі» [6, с. 201]. За оцінкою Петра Ротача, роман «Свято останнього млива» – справжня класика, а не «Гончарове “розумування”», у Рогового «стиль ... письма – ліричний – сильніший, ніж у Гончара» [6, с. 149].

У роботі застосовано такі методи: *описовий* – для каталогізації досліджуваного явища; *аксіологічний* – для визначення пріоритетних особистісних орієнтирів; *порівняльний* – для встановлення спільного та відмінного в епістолярно-щоденниковій практиці Ф. Рогового й О. Гончара; *прагматичного аналізу* – для з'ясування інформативної релевантності повідомлюваного в листах і щоденниках, рівня його об'єктивної та суб'єктивної модальності; *зіставний* – для розпізнавання універсальних і специфічних ознак щоденникових та листовних мінітекстів, епістолярію і діаруша загалом; *типологічний* – для ідентифікування іманентних характеристик досліджуваних мінітекстів, їхньої внутрішньої організації та зовнішніх зв'язків.

Виклад основного матеріалу. Прецедентна особистість *Ф. Роговий* із когорти тих достойних митців, які не шукали слави, легкої творчої дороги, а пробивали собі шлях у велику літературу власним винятково актуальним, художньо довершеним головно прозовим, а почасти й поетичним, літературно-критичним, публіцистичним доробком. Це промовисто засвідчують етапні віхи нелегкого життєпису цього письменника: селянський син; сільський учитель, який узяв до рук перо і створив художні полотна, що гідно поповнили класичну скарбницю українського красного письменства; самобутній майстер великого і малого епічного жанру; великий знавець та послідовний захисник народної мови; невтомний робітник на літературній ниві, який змушений був викроювати в коловороті складної

буденности жадані години для письма. Вони з'являлися, коли владнано селянські справи, що їм немає ні кінця, ні краю в будь-яку пору року, коли підготовлено плани-конспекти уроків, перевірено учнівські зошити. Тоді митець від Бога опинявся в «сільській самотині», «у “сімейній самотині”» [17, с. 4] й повністю віддавав себе праці, що була йому «сродною»: писав твори, шукав оригінальні способи оречевлення думки, добуваючи з мовних надр найкоштовніші скарби. Важливо зацентувати на твердженні І. Дзюби, згідно з яким «високо поцінований і мало прочитаний письменник» Роговий «зовсім не був “стихійним” провінційним талантом, як декому здавалося», він «багато читав з світової літератури, мав продумані естетичні принципи. Обстоював їх навіть у окремих пасажах у романах, полемізуючи з читацькими стереотипами і запрошуючи читача бути уважнішим до предмета й манери його письма» [4, с. 27–28], до його мовного експериментування, до мовної архітекτονіки його романів, оповідань, нарисів, новел, повістей, усмішок, байок. Про вихід за межі доморощених поетик художнього дискурсу Ф. Рогового говорить і Г. Клочек, переконливо доводячи, що до загубленої в степовій Полтавщині Устимівці докотилися наймодерніші відкриття європейської поезики ХХ сторіччя – «потік свідомости» Джойса, «потік почуттів» та «гра в бісер» Германа Гессе – й осіли в прозовому дискурсі письменника та відразу відчутно еволюціонували, бо «втрапили у таку туземну мовно-образну стихію, так закружляли в ній, що враз позбулися своєї шотландської та німецької ідентичності і почали існувати в новому стильовому утворенні як далекий спогад» [11, с. 140]. Як наголошує Л. Зубак, цьому письменникові вдалося органічно зліювати «в індивідуальну творчу систему найпередовіші формальні досягнення європейської прози ХХ століття» [7, с. 24]. Заслуга його і в тому, що майстерно використав надзвичайно багатий мовний ресурс, «для пояснення “секретів” якого потрібна буде не одна дисертація» [7, с. 24], надав йому самобутнього звучання і цим виформував літературно-мовний індивідуальний стиль, опинився серед тих майстрів, яких номінують «мовними гурманами», яких відразу впізнають.

Повертаючись до сільської стихії, що міцно взяла у свої обійми Ф. Рогового й була для нього рідною, бо, на переконання письменника, «селянське життя завжди ближче до істини», яку «ж бо вічно шукаємо» [15, с. 36], вирізнімо один вельми важливий штрих цієї буттєвості, що його точно підмітив син письменника Юрій, педагог за фахом, літератор за покликанням: «мислення й діяльність Ф. Рогового були незрозумілі й дивні для сільчан, які жили й працювали поряд», оскільки «їхня свідомість влаштована так, що “справжнє велике” десь там, далеко: у місті, області, столиці... Книги його мало хто читав, бо що можна написати, живучи на далекій сільській вулиці? А той, хто по-своєму зрозумів (це вже з чиновництва), лише хмикнув: “Чи й не...”» [17, с. 3]. Ф. Рогового вимучувала самотність – «не побутова, а духовна», він постійно прагнув спілкування з близькими по духу людьми [15, с. 27]. Тож творча біографія цього талановитого митця максимально наближена до того ритму людського життя, про який свого часу говорила і в якому нерідко опинялася через різні обставини Леся Українка: «Як я люблю оті години праці, коли усе навколо затиха під владою чаруючої ночі», й не корелює із глибиною семантики культивованої констатувальної паремії «Генії народжуються в селі, а помирають у місті».

Коло людей, які запримітили у Ф. Рогового письменницький дар і намагалися виводити його на широку духовну стежу, допомагали в тяжку хвилину, не таке вже й розлоге. Зокрема, це художники слова В. Близнець, О. Гончар, П. Загребельний, А. Дімаров, Б. Олійник, М. Рудь, М. Слабошпицький, Гр. Тютюнник, Б. Харчук, М. Шевченко, В. Яворівський, літературознавці В. Брюховецький, М. Насенко, Г. Сивокінь, В. Шевчук. Він прислухався до їхніх настанов, траплялося, просив у цих й інших старших або молодших колег поради та допомоги й водночас кардинально не змінював власних переконань, був несхитним, коли вступав у нерівний двобій із різними «“умільцями” від літератури» [13, с. 158], коли воював за кожен рядок, за кожне наповнене українською суттю слово. Ф. Роговий сміливо дискутував з опонентами, рецензентами, редакторами, з тими слугами тоталітарного режиму, які «гамселили ... критичною, невіглаською дубиною» усе передове, оригінальне, щоб «прохідним балом до друку служив тільки оптимістичний барабанний ... бій» [14, с. 5], «не претендував на “безретушне” видання» своїх творів [17, с. 31], однак уважав огидним та

недопустимим надмірне втручання в змістову структуру й мовну тканину авторського тексту, яке часто робило його непізнаваним, не допускав поводитися з автором твору, «як з художньою» [17, с. 21], не вдавався до пристосуванства, не опускався до меркантильно-обивательського рівня, бо свідомий був тих істин, які лаконічно й точно сформулював у своїх записниках: «Справжні люди не псуються, вони створені з твердого матеріалу, який не піддається ні спокусам, ні модам часу» [19, с. 34]; «Нам треба ще спуститися на дно криниці за істиною» [19, с. 27].

Доречно процитувати із цього приводу хоча б фрагменти листа від 15 серпня 1974 року Ф. Рогового до «шановного товариша Сологуба», завідувача відділу редакції прози видавництва ЦК ЛКСМУ «Молодь», й не менш «шановного товариша» І. Власенка, автора рецензії. Вони намагалися в критичному «опусі» «допомогти переосмислити хибну концепцію» роману «Свято останнього млива», заговорили про якісь «“атомні” жахи», «“лаянку” в спину “чинові переселення”», безпідставно приписували авторові «форми богошукання», а багатьом персонажам твору негативні, навіть ворожі риси. Для «товариша Сологуба» й редакції ці речі стали «серцевиною твору», а для автора вони частковості, позаяк основні проблеми, за його аргументованим твердженням, зовсім інші: «...марні мої потуги: Вам не заболить ні загублена (без толку) земля, ні поруйновані десятки тисяч людських осель. Повторюю – це злочин віку. Його не простять нащадки, бо творений він, коли вже була відома атомна енергія, бо творений він на догоду. Бо – і це основне – можна було зробити ГЕС втричі дешевше, затопивши принаймні втричі менше плодючої землі, з енергією якої не зрівняється ніяка і ніколи». Що ж до героїв, то вони, як це щоденно демонструє реальне життя, «люди з гріхами й достоїнствами», вони не вигадані, не виліплені з іншої глини. Роговий вірить у них, бачить у них основу людського буття, бо «поки є на світі добро і зло, кривда і правда, доки й будуть», за упередженою оцінкою сологубів, яких виплекала для самозахисту радянська система, «такі ... “ущерблені”, а насправді повноцінні, здорові-здоровісінькі духом люди, хоч обставини їх у даній ситуації надломлюють». Мовлено про один із конкретних «вінців» цього надломлення, поставлено цілком умотивоване риторичне питання, що є адекватною рефлексією на затоплення Кременчуцьким морем обжитих, дбайливо оброблених родючих земель, величних історією, щасливих тодішнім сьогоденням сіл та хуторів: «...виселяють з прапрадідівських земель, руйнують справічний дух. Хто, крім ідіота, своє рідне село “під гармошку з бубною” може навіки покидати, як це уявляється рецензенту?..» [17, с. 30–32]. Як не дивно, але «сологубівська» оцінка художньої мови, її виразально-зображальних можливостей різко контрастує з поданим вище її критичним дискурсом: «Мова творів багата й барвиста..., художня тканина добротна, без перебільшення кажучи, зіткана здібним майстром» [6, с. 351]. Не визнавати лінгвокреативності письменника, не помічати його оригінальних мовних експериментів не можуть навіть найупередженіші критики, яким зрідні метонімічна паремія *Собака гавкав під замовлення*, що її зафіксував у своєму афористиконі Роговий [19, с. 39].

Із щойно висловленими зболеваними розмислами перегукуються інші думки полтавського прозаїка про офіційних поціновувачів літератури, точніше горе-тлумачів її, в особі рецензента Ю. Кочерги й не названого в листі, адресованому 14 грудня 1975 року керівникові письменницької організації України В. Козаченкові, але безпосередньо причетного до паплюження твору «Марта Смоляр прагне вірного кохання» завідувача редакції сучасної прози видавництва «Молодь» Д. Головка. «Їден» горе-рецензент, якого «не чув, не бачив», себто Ю. Кочерга, з іронією пише Роговий, новий роман «про життя молодих людей з одного гірничого кар’єру ... Полтавщини» назвав «безпорадним», наскрізь просякнутим «буржуазною філософією», з піною на губах доводив, що «тут “скотського більше, ніж реального (?) людського”, що все це “дурниці, дурниці, дурниці”», а «автор насморбався такої вульгарщини». Автор нового роману і в помислах не допускає того, що його «рукописи без хиб, без помилок», ба навіть запевняє, що «лише завдяки їм все прагнуче розвивається...». Йому, однак, болить, його вимордовує інше: хто дає право під прикриттям «личиною видавництва на отаку визивну презирливість до автора, до людини зрештою, до загальноприйнятих правил моралі і благопристойності?», де брати право захисту своєї громадянської гідності?, хто повинен відстояти «нехай найпаскуднішого, але художника –

від подібних нападок, від образ, від підозрювань?». Письменника обурює, що при видавництвах тримають «ось таких “цінителів”, “благословителів”» – «глухих всіма чуттями», елементарно неграмотних людей, пишуть, “мабудь”, “вершин художності”, “патріції”, “сентиментальна нісенітниця”, “автор змалював дівку з найбруднішими нахилами простітутки”(!!!)”, це “протиречить” всім законам етики. *Всьому духові нашого часу, духу творчості зокрема*» [17, с. 65–66].

Тон спілкування «ваші – вимоги, моя – догідливість» не для Ф. Рогового, про що він заявив у листі від 4 березня 1978 року, адресованому «редакторів прози» журналу «Прапор» О. Мужичькій, яка самотужки визначила ідейний напрям (зрозуміло, шкідливий) його «Свята останнього млива», яку насторожували, занепокоювали, навіть лякали «душевні сюжети» на візрець: «Чи можна обходитись без батьківщини, без того рідного, свого, святого, що суть твою становить? Кого і що тоді така особа любить? Якщо не дурну славу, то що інакше? Все людство, всю планету взагалі? Але любов завжди конкретна. Взагалілюбством прикриваються не люди, а лицеміри, так звані «внутрішні емігранти» та інша нечиста всячина. Всі-бо вони мають батьківщину за таку собі звичайну річ, якою вигідно користуватись». На цей, м’яко кажучи, дивний аксіологічний випадок Ф. Роговий реагує так: «Не придумаш, що й подумати» на оте «і це не так, і те не туди». Або: «Як же можуть порозумітися панівне й підлегле, не маючи предмета взаємозацікавленості?» Його відповідь на пропозицію О. Мужичької «прибути до Харкова для знайомства, розмови лише за умови» перегляду рукопису й подання звіту про виконану роботу, достойна з погляду високоморальної людини й аргументована з висот творчої особистості: «самооцінюватись», «сповідатися в своїх гріхах чи достоїнствах», оцінювати «самому для себе» ідейні напрями роману негоже, тому зустріч критика й автора роману не відбулася. Письменник не вважає себе безгрішним, не заявляє про свою «безкомпромісну категоричність», він закликає до паритетного діалогу, щоб були почуті й належно сприйняті такі авторські репліки: у романі «провідною думкою “Свята...” є невимірна сила любові до трудових людей, до їхнього добра й печалі, до рідної землі, до ... Батьківщини»; проілюстровано «момент найвищої душевної напруги – люди, древні порічковики, навіки розлучаються з своєю малою батьківщиною: з своїм селом, річкою, зі своїми хатами, травами, птахами, могилами, один з одним. Переселені селяни, звичайно, звикнуться (про це чітко сказано в романі) і на інших ґрунтах», але хіба прощатимуться вони «з вічно рідним ...під барабанну музику? Хіба без болей? Без суму?»; як же «можна не сумувати за рідним, за своїм рідним (а значить – за найпрекраснішим)»; «нищиться найсвятіше, найнеобхідніше – код історичної пам’яті. Рвуться її нитки...»; «почуття людини до Великої Батьківщини – до рідної країни – доповнюється ще й почуттям до батьківщини малої, в смислі рідних місць, отчих країв чи бодай найдрібнішого хутірця з березами чи тополями. По суті “всевишня любов” (почуття до Великої Батьківщини в обширному смислі) починається саме з малої, меншої, найменшої любові, предметом якої може бути і материні сльози, великі, як слова генія, і грудочка землі з батькової могили, напичне віконце, одна-однісінька травина чи скрип сінешних дверей» [17, с. 78–79]. О. Мужичька, попри затяту ідейну прискіпливість, змушена була визнати високий тон мови роману: багато сторінок «Свята останнього млива» «позначені талановитим підходом до художнього втілення теми, доброю образністю, гарною непересічною мовою» [6, с. 110].

Ф. Роговий у листах до різних адресатів не втомлювався пояснювати, що він творив свою «посулянську сагу» передусім тому, що залишився на все життя вічним переселенцем-сиротою, причому не з власної волі, а під тиском обставин, бо мешкає в «“нерідному” селі» [17, с. 109], у нього «завжди, вже ось багато років підряд не вистачає саме одного чуття для душевної повноти – чуття дому». В Устимівці живе «вже близько 30 років, але ні разу не відчував себе дома – ні в якому також іншому місці, де б не бував», постійно сумує, що його «втоплениці», його «рідної Пугачівки нема й не буде...» [17, с. 77]. У подячливому слові-відповіді на привітання школярів-краян із нагоди виходу у світ роману «Свята останнього млива» 57-річний педагог і вже знаний письменник, оглядаючи збігли літа, до деталей згадує найрідніший земний куточок, де зарита його пуповина, дорогий серцеві хутір, «який давно і навіки зник під водами Кременчуцького водосховища», наголошуючи, що пам’ятає до травинки «своє подвір’я, ще прадідівський гайок осокорів з тополями за хатою, дикий хміль

на кладці, аж дохмарний сусідський осокір», що може «нетрудно пройтися уявою тією милою стежкою довжиною у вісім кілометрів, котра щоранку вела ... в Жовнинську середню школу», попетляти «понад святими водами Сули, річки ... дитинства і юності». Це все – земна «мета і любов», фундамент вмудреної життєвим досвідом людини [17, с. 110–111]. У такі сумні хвилини трохи розраджують світлини з того життя, за яким журився, сумує і тужитиме, доки й ряст топтатиме, позаяк не може «змиритися з тим, що НЕМА» в нього «рідного села... І – найобидніше – не буде!..». «Це відчуття, – з болем і тривогою констатує Ф. Роговий, – захоплює мене, я від нього задихаюся. В мені щось умирає, і хтосьна-як його зберегти. Я чимсь таким, таким давучким перенасичений, що ВОНО витісняє в мене всякі інші бажання...» [17, с. 23]. Топонім Пугачівка набув ознак номінативної прецедентности, тому що письменник настільки художньо узагальнив цей конкретний населений пункт, що він вивищився «до рівня символу однієї з характерних часток України, на якій по-своєму відбилась її доля» [8].

Літературну наполегливість, багаторічне результативне й без будь-яких наслідків ставання на прю з режимом і його різного рангу вірними пильнувачами «можна вважати громадянським подвигом» Ф. Рогового [8]. Таким подвигом є його «труд мозільний» упродовж усього творчого шляху над однією книгою, образно поійменованою «книгою з початком і без кінця», а також сповідуваний принцип життя, що про нього говорив сам письменник і який реально вимodelювали дослідники-літературознавці та майстри художнього слова: «Про своє Посулля писати мушу доти, доки житиму» [8], «без страху... за свою думку, за своє слово ... страждення, таке в крові запечене» [15, с. 41]), старанно дібране «з ошаття мови і поставлене в основу життя героїв» [13, с. 134].

Простір листів, щоденникових нотаток та записників Ф. Рогового густо всіяний яскравими постатями, з якими письменник, громадянин, просто людина з її глибоким внутрішнім світом та далекоглядними зовнішніми імпульсами-контактами віртуально співіснуватиме в майбутньому, реально і віртуально перетиналася в минулому, перехрещується в часопросторі сьогодення, прямо чи опосередковано – живим словом або листовно – спілкувалася та активно комунікує з окремими людьми й цілим світом.

Серед тих, кому відведено особливе місце у творчому становленні автора романів «Свято останнього млива», «Поруки для батька», – О. Гончар, якого вважають совістю українського письменства. Він мовив своє слово про письменника-земляка, хай і коротке, не оперте на літературознавчо-мовознавчі канони, проте вкрай потрібне в миті відповідальні, коли тому випадало долати перешкоди, що їх створювали «редактори-перестраховники видавництва, вишукуючи в автора з провінції підводні течії, крамольну “частину айсберга”» [13, с. 137], і в миті радісні, коли його вистраждані твори нарешті приходили до читача.

Зрозуміло, що Ф. Роговий знав і шанував О. Гончара, який суттєво впливав на тодішній літературний процес, докладав надсусиль, аби творчість письменників-початківців знаходила належну підтримку. Якщо говорити про реагування О. Гончара на прозу Ф. Рогового, то це засвідчує щоденниковий запис від 18 грудня 1982 року: «З Полтавщини, з Глобинського р-ну невідомий мені автор Феодосій Роговий надіслав книжку свою “Свято останнього млива”. Читаю й радію: яка мова! Які характери!.. Не знаю, чи це роман, але що це непересічне явище в нашій сучасній прозі – безсумнівно. Читаю і ще раз переконуюсь: талант – це таки рідкість» [3, т. 2, с. 547]. Двома днями раніше з Києва до Устимівки Гончар відправив листа, зміст якого максимально наближений до тільки-но цитованої діарійної нотатки: «Книжку від Вас отримав, дякую за увагу. Як на мене, то Ваше “Мливо” чудове, радує в ньому багато що: і глибоко відтворені картини народного життя, і колоритні характери, і ця багатюща наша полтавська мова... Твори такого рівня, такого зрілого роздуму не часто з’являються в літературі». Адресант побажав країнинові в прикінцевому віншувальному мінідискурсі «простору ... і снаги», наголосивши, що неодмінно наспіють «прийдешні творчі літа», що це «лише початок шляху» [2, с. 393]. Неочікувана епістолярна вістка, зізнається Ф. Роговий у листі до сина Юрія, для нього – «Подія» [17, с. 111]. Він передає свій душевний стан за допомогою прийому капіталізації – слово *Подія* написано з великої букви. До речі, вирізнене графодериваційне явище, що зазвичай постає як креативна мовна гра, є поширеним в

епістолярію письменника, зокрема в таких його жанрах, як лист-подяка, лист-прохання, лист-пошана.

О. Гончар ознайомлювався з романом довгенько. 6 березня 1983 року в «Щоденниках» знаходимо такий запис: «Дочитую “Свято ост[аннього] млива” Феодосія Рогового. Книга прощання і нічим не поступається перед «Матьорою», хіба тільки тим, що цю років десять, кажуть, тримали в шухлядах. Та все ж таки пробилось це мужнє слово. Хто з тих бадьорих нищителів міг думати, що крізь їхню бульдозерну гуркотняву з часом таки подадуть голос всі тоді приречені плавні й хутори, і він, зболений, як реквієм, зависне над цілим краєм пронизливим незникаючим зойком?» Завершує цю насичену заслужено-щирою похвалою нотатку широкоформатний афористичний вислів із тематичної групи «Мистецтво»: «Тільки мистецтво, мабуть, і здатне, поєднавшись із пам'яттю, рятувати від забуття... Тричі сильнішим має бути наше мистецтво, слово синівське, щоб виповісти все, посвідчити перед вічністю, і цим дати світові зниклому друге життя!» [3, т. 2, с. 552–553].

Не є новиною те, що свідомо провоковані видавничі митарства понизили градус суспільного ефекту, який міг би мати роман «Свято останнього млива». Йому важко було конкурувати з творами-предтечами: «Бураний полустанок» і «Білий пароплав» Ч. Айтматова, «Закон вічності» Н. Думбадзе, «Твоя зоря» О. Гончара, «Втрачена домівка» Й. Авіжюса, та ін. «Прощання з Матьорою», зауважує Г. Пагутяк, напевно, читали всі, коли ж «тільки-но починаєш говорити про Феодосія Рогового, то на тебе дивляться “дикими очима”: не чув, не знаю». А «Свято останнього млива», за аж ніяк не завищеною оцінкою цієї письменниці, – значно сильніша річ, це – «висока художня правда. Абсолютна зануреність у стихію, як у Фолкнера» [1].

Наголосимо на такому вельми сутнісному моменті: після опублікування роману «Свято останнього млива» О. Гончар запозиціонував його автора як повноправного класика української літератури. Це potwierджують щоденникові мінідискурси, у яких ім'я *Ф. Роговий* побутує в онімному ряду, сформованому за участю компонентів, що об'єднані семою 'прецедентна особистість': «...геніїв, рівних *Тичині й Довженку*, все ж таки там (у діаспорі. – М. С.) не з'явилось! *Багряний, Теліга, Орест і Ольжич, Юрій Липа* – це справді великі набутки, як і *О. Олесь, Винниченко* (надто ж ранній), але для чого їх протиставляти *Рильському*, чи *Григорові Тютюннику*, або *В. Землякові*, чи *Ф. Роговому*?» [3, т. 3, с. 482]; «Маститому і впливовому критичному метрові» Л. Новиченкові треба було не ганити на всесоюзній арені українську літературу, а «підтримати (вчасно) *Ліну Костенко, Григора [Тютюнника] або Рогового*?» [3, т. 3, с. 75].

В епістолярно-щоденниковому дискурсі О. Гончара «Свято останнього млива» оцінено за принципами «від форми до змісту», тобто від мови твору до проблематики, й «від змісту до форми», тобто від порушених у романі проблем до способів майстерного їхнього оречевлення, з виразним акцентуванням мовної досконалості та оригінальності. Автор «Тронки», «Собору», «Твоєї зорі» не втомлювався метафорично наголошувати на родючості полтавських чорноземів та неповторності й невичерпності мовного ресурсу цього краю. Після телеперегляду творчого вечора Б. Олійника він у «Щоденниках» назве його поетом-стоколосом, який зродився «поміж ріденьких колосочків», і подякує чорноземам малої батьківщини, «що за будь-яких кліматичних умов не втомлюються родити...» [3, т. 2, с. 515].

Що ж до мовної багатості Ф. Рогового, про яку говорить Гончар й інші письменники, а також мовознавці, літературознавці, то вона – закономірний і логічний наслідок сумлінної та виснажливої праці талановитого прозаїка над художнім словом, добутих із невичерпних підвалин народнорозмовності. Ф. Роговий, як свого часу Г. Квітка-Основ'яненко, І. Нечуй-Левицький, М. Старицький, як його талановитий друг Гр. Тютюнник, дослухався до голосу народу й фіксував так звані «старожитності» та органічно вводив їх без змін або в дещо трансформованому вигляді до текстів, а себе з гордістю зараховував до людей старомодних із притаманною їм «домогильною долею». Дуже непокоїло Рогового, що в його «Святі останнього млива» «порпається хтось» не його «лінії», водить «механічною своєю рукою по рядках тієї мови, яка зникає або майже зникла, і, креслячи її з притиском, усміхається з відчуття виконаного обов'язку служби», а як конкретніше й правдивіше, то цинічно «глумиться над мовою, що зникає – зникла! – разом зі

своїм місцем говору – з тисячами розселених посульських хат, в яких вона колись жила, розкошувала...». Процес лінгвального осучаснення, яке часто-густо робило текст невпізнаваним, сприймав із застереженням, упередженням, називав його «огазетненням», намагався зробити все від нього й не від нього залежне, аби тільки не траплялося такого, коли художню річ, яку створила старомодна в гарному розумінні цього слова людина, сліпо, механічно редагувала людина новітня – «з новітніми вимогами, з новітніми («змеханізованими») чуттями або й зовсім без них до мови» [17, с. 84–85]. Застосовувана лінгвопрактика не спрямувала прозу Ф. Рогового в народно-етнографічне русло з його лінгвальними маркерами, а, навпаки, употужнила, усамостійнила її, дистанціювала від нарочитого етнографізму та побутописання, вона постала як іманентна риса мовного ідіостилу автора, як «абсолютно оригінальне, нове для нашого вітчизняного письменства художнє явище, бунтарське по своєму духу, авангардне по суті» [8]. Дослідники не проминули того, що мовна «помічальність», зокрема витончений смак до рідкісного слова й тактовна, майстерна прагматизація його, уміння експериментувати з мовним матеріалом, була характерною як для зрілого, так і для початкового періоду прозаїка Ф. Рогового, коли його журналістська рука доростала до руки вправного художника, коли він писав про «типові для сільської “глибинки” ситуації та про людей, яких знає, сказати б, у межах “загальнолітературного” і “загальноприйнятого”» [15, с. 60].

Не тільки О. Гончар, а й інші його побратими по перу, а також учені-філологи високо оцінили «Свято останнього млива» з погляду оригінальності мовної архітекτονіки, глибини змісту, виняткової актуальності, широти проблематики. На їхнє переконання, письменників О. Гончара й Ф. Рогового зближує те, що їм боліло фізичне та моральне браконьєрство, воно гомоніло в них романами «Собор» з його важкою антисоборною кампанією і «Свято останнього млива» з його тернистими шляхами до читача. Обох прозаїків критикували за очорнення радянської влади, наклеп на людей праці, замилювання старовиною й інші надумані гріхи. Час змив ці гріхи, навіть перетворив їх на чесноти, позаяк письменники не зійшли з обраного раз і назавжди мистецького шляху правди й високої художньої майстерності.

З епістолярію стає відомо, що в березні 1968 року Ф. Роговий, тоді працівник редакції газети «Комсомолец Полтавщини», звертався до О. Гончара й просив прочитати його оповідку «Стахановець» та висловити свою думку, яка для автора твору «буде он яким святом і своєрідним орієнтиром» [12, кн. 1, с. 228]. Цей матеріал не ввійшов до книги «Удосвіта, коли не спалось», першим мінідискурсом якої є лист до дружини Дуні, учительки української мови та літератури Євдокії Тимофіївни Рогової, датований 28 жовтня 1969 року. Упорядник видання, син письменника Юрій, пояснює це тим, що копій кореспонденцій ніхто не робив, а «чернеток автор практично не залишив із скромності, не вважаючи, мабуть, чимось вартісним» [17, с. 4]. Лист, про який мовиться, і рукописний текст «Стахановця» обсягом 6,5 сторінок удалося віднайти в родинному архіві письменника під час підготовки двокнижжя «Листи до Олесея Гончара»³. Тоді полтавець щиро зізнався видатному землякові, що пише «несміливо і тяжко. Дещо, мабуть, вдається, бо друкували в наших українських газетах та журналах. А все ж несміливо і тяжко» [12, кн. 1, с. 228]. Відповіді з Києва не надійшло, прохання «Можете – поверніть рукопис» так і залишилося проханням. Можна з нерозумінням чи докором сприймати цю інформацію, навіть робити закиди Гончарові, що він не реагував на звернення, які до нього надходили, що не пам'ятав земляка Ф. Рогового і под. Причин на таке забування багато, найосновніша з них – антисоборна кампанія. Роговий, як свідчать окремі листи до нього, сподівався на якусь реакцію Гончара, він говорив на цю тему з І. Боки, який у листі від 2 червня 1968 року просить Феодосія Кириловича не гніватися на Олесея Терентійовича, бо він «зараз у такому становищі, що й говорити не доводиться», бо йому приписують усяку гидь, його цькують, паплюжать – «та ще хто! Якийсь відомий своєю службою Шамота, і менша пташня – тут вона відома, та нечистоплотний Хорунжий». Бокий розраджує свого адресата й

³ У 2018 році розпорядниця архіву В. Гончар передала рукописний текст оповідки «Стахановець» разом із листом, у якому про неї йдеться, та іншими матеріалами до Національної бібліотеки імені В. Вернадського, де створено Фонд Олесея Гончара.

запевняє, що той зможе зустрітися з автором «Собору». Він 15 червня приїздить разом із П. Толочком та Ювілейним комітетом до Кременчука, а наступного дня – до Мануйлівки, а від неї не так далеко від Устимівки. «Подивитесь по обстановці, як буде», – радить молодий журналіст Бокий [6, с. 12–13].

Ясна річ, що Ф. Роговий стежив за розгортанням подій навколо нового твору О. Гончара, він уважно прочитав його й 18 лютого 1968 року вніс до свого записника такий крилатий рядок із «Собору»: «“Мистецтво, хлопче, це, можливо, останнє пристанище свободи” (О. Гончар, “Собор”)» [19, с. 101]. 28 травня 1968 року залишено ще одну нотатку про «антисоборну кампанію», що була в розпалі. Тоді в Полтаві відбувалися звітно-виборні збори письменників, порядок денний яких передбачав й «антисоборне» питання: «*Звітуючий (О. Чуча) про “Собор”*». Журналіст Ф. Роговий зафіксував сумбурно-претензійний виступ лубенського поета П. Мостового: «...*подобається мені оця дискурсія... Як я можу не служити народу як учитель, як поет. “Собор” з великими вадами, бо його взяли на озброєння вороги за кордоном. Героїв Гончар пустив напризволяще. Як же нам не співати, не складати вірші... Наше село не те, яке змалював Гончар в своєму “Соборі”... В Полтаві живуть і працюють чудові письменники (Ковінька, Чуча, Шутько), їхні голоси долинають аж... до Лубен. Показує свої три дитячі книжки... Розказує, що пише і вірші, і гуморески, і навіть... короткі оповідання. Каже (навіщо?) про себе. Хвалить Гаріна... Проситься в СП*». Перед нами зразок не офіційно-ділового стилю, репрезентованого таким його документом, як протокол, а глумлива рецепція дійства з убганими авторськими іронійними виразами на зразок «Ю. Андрущенко – “гонить хвилю” проти І. Драча, бо він не “зразок для полтавців”» [19, с. 105–106].

Повертаючись до листовної розмови, зацентруємо, що 1985 року Ф. Роговий надіслав ще одного листа «вельмишановному й дорогому» О. Гончару, у якому подякував «за добрі слова привіту», які на «творчу впевненість, на життєві поруки», за пам'ять. Він повідомив про написаний новий роман «Поруки для батька» й «штучнотвориму ситуацію», що виникла з редакцією журналу «Вітчизна» та видавництвом «Український письменник»: «справа дійшла до якогось насторожливого мовчання – то ж бог тепер знає, куди воно діло повернеться» [17, с. 126–127]. Роговий просить сприймати це послання не як «присьбу жалості», а як сенс його життя: «Мені соромно й дуже соромно воюватися й боляче захищати свою вірність. Легше перенести все це тяжке, “несвітле” на собі, у своїй самотності, ніж переконувати страхопудливо, що моя любов до Рідного не мені одному на користь, що мої засади творчості чесні і чисті, як вода в праведній моїй Сулі, як сльози моїх Дітей і Онуків, заради яких я не можу нітрішки скривити собою – сказати їм, залишити для них свою неправду...» [17, с. 126–127]. Ці внутрішні митарства, розсіпані по листах, що їх надиктовували обкипілі кров'ю справедливості серце й душа, постають окремим сюжетом із такими орієнтовними біблійними образами, що виразно відображають суть справи: «Тоталітарна система проти людської моралі», «Духовно багата, морально чиста людина проти тоталітарної системи». Ф. Роговий уболівав не стільки за майбутнє своїх сумлінно випродукованих книг, скільки за утвердження справедливості, чесності, високої моралі.

Видавничі справи не рухалися, потрібно було якось наполегливіше діяти, тому автор роману «Поруки для батька» знову наважується потурбувати своїм листом, датованим 27 лютого 1986 року, «дорогого Олеся Терентійовича», «свого (і нашого) духовного батька», використавши в ньому полісимвольну інтертекстему-звернення до милосердя, яка експліцитно актуалізує в контексті натяк на допомогу, – «О, милосердя людське, прийди на поміч!». Основна сюжетна лінія аналізованого мінідискурсу – «видавничі походеньки» автора, пов'язані з твором «Поруки для батька», який «ось-ось два роки лежить ні читано, ні рецензовано» [17, с. 130]. Роговому не випадає нічого іншого, як обрати такий вихід із ситуації-зачарованого кола: «Лучше пошли Тому Чоловікові “Поруки для батька” і довірся Його Мудрості». Роман, у якому розкрито замовчувану на той час тему репресій 30-х років, що «переростає у своєрідну поетичну філософію пам'яті – болючої пам'яті народу, пам'яті національної» [5, с. 98], відправлено, висловлено надії, що він буде прочитаний і повернутий авторові, якщо не раніше, то на початку червня, коли відбуватиметься IX з'їзд письменників України. «Той Чоловік», як зауважує М. Малахута, «на поміч, на негайну виручку кинувся зі

всією душею ... своєю доброю людяністю й невтомним авторитетом оперативно поопікувався й допоміг конкретно, аби роман ... вийшов ... без зволікання» [13, с. 174–175].

О. Гончар зустрічався на письменницькому форумі з делегатом від Полтавщини Ф. Роговим. Це засвідчує послане з Устимівки чистосердечне привітання з Новим, 1987 роком, «дорогого Олесь Терентійовича», а також висловлене в ньому побажання «повторитися нашим зустрічам і розмовам». Автор цитованого віншувального дискурсу щиро зізнається, що «йому пам'ятається ... зустріч на з'їзді і кожне слово ... розмови», а після неї він «щомиті передумує, як би найкраще скласти свою книжку, яку хоче написати» [17, с. 135].

Цікавим є ще один епістолярний сюжет – багатолітнє спілкування Ф. Рогового з російською перекладачкою Н. Роговою, яка працювала над його творами, коли ті виходили в Москві, й одержувала, за її словами, невимовне задоволення від прочитаного й досягнутого [6, с. 156]. Вона у своїх листах неодноразово зауважувала, що видавничий успіх можливий за безпосередньої участі в ньому О. Гончара, оскільки той – «єдиний член редколегії від України і взагалі – Гончар»⁴ [6, с. 206], «вирішальним є слово Гончара, єдиного українського письменника в редколегії», «треба, щоб у редакції “Роман-газети” лежав лист від Гончара, у якому він рекомендує “Свято останнього млива” до видання» [6, с. 211]. Такі обставини спонукали Ф. Рогового до наступної епістолярної розмови з О. Гончаром. 15 травня 1987 року він відправляє до Києва листа, тепло йменуючи в ньому, як це завжди робив, адресата – «вельмишановний Олесь Терентійович», «совість нашої духовності!». Змістовими домінантами чергового послання є «щире-щирісіньке», без «лестоців і запобігань» слово-подяка за високу оцінку «Свята останнього млива», а також репрезентоване в інтертекстуальній формі прохання Н. Рогової, або, за словами автора, «рядки, прісьби» перекладачки: «Прислухайтесь до моєї поради, зверніться до Гончара з проханням підтримати Вас у питанні друку роману в “Роман-газеті”. Заступник головного редактора цього видання Семен Михайлович Борзунов так мені і сказав: “Гончар – член редколегії, він представляє Україну, і від його слова багато чого залежить”» та зневизначене прохання-надія автора: «Не знаю, що говорити далі: гублюся в плутанні почуттів» [17, с. 138–140].

О. Гончар, який добре знався на видавничих справах, якому була відома зсередини московська літературно-перекладацька практика й свідомо створювані зволікання із просуванням українського художнього контенту, діяв за своїм уже випрацьованим сценарієм впливу «на всіх і на вся», не афішуючи про виконане. Це була затяжна процедура, про її успішність можна судити з листа Ф. Рогового від 13 травня 1989 року. «Затвірник сільський» три рази дякує «Доброму Чоловікові» за сприяння, за пам'ять та прихильність, яка «кожен раз розчулює ... до сліз», після якої «прагнеться в усьому Совісті і Благородства!», згадує «романгазетівське крутіство» і «чисту ... правду» Олесь Терентійовича щодо нього [17, с. 146–147].

Щирість творчих взаємин двох видатних письменників промовисто засвідчує мінідискурс зі статті Ф. Рогового «Ми всі потроху любимо Україну», яку опубліковано після його смерті: «...ми знайомо стрілися очима з вельмишановним земляком [Гончаром О. Т.], обмінявшись усмішками і кількома словами поза ритуалом...» [6 с. 408]. Це відбулося в Києві, коли авторові роману «Свято останнього млива» вручали диплом лауреата Державної премії України імені Тараса Шевченка.

Поряд із листами-проханнями, листами-подяками, листами-сповідями, листами-критикою, листами-пропозиціями, що нерідко набувають синкретичного змісту, Ф. Роговий використовує листи з елементами опису, розповіді та роздуму, у яких в образній формі повідомляє про особисте наболіле, надаючи оповіді філософського звучання. Яскраво ілюструють цей епістолярний жанр кореспонденції від 4 листопада 1987 року та 25 грудня 1987 року. У першому листі йдеться про тодішнє колгоспне життя, а якщо конкретніше, то про колективне рабство чи колективну кріпаччину: на скошеному полі «селянські люди» збирають погублені качани кукурудзи у відра, мішки, а потім на плечах несуть, на велосипедах на багажнику тягнуть добуто «добро» додому й радіють, що мають хоч і не суттєву, а все ж таки підмогу. «Як же занедбано їхню гідність!» – із розпачем мовить автор і

⁴ Листи від Н. В. Рогової подано в перекладі автора статті.

водночас висловлює впевненість, що вона неодмінно повернеться до них, що «ми, малі, проростем бодай паростками своїх великів предків», «духовних праведників», які «уповільнили і дураків, не давши їм розруйнувати (розвіяти) дощенту Собори нашого духу, нашої історичної пам'яті з Запорожжям на чолі» [17, с. 141–142]. Думка суголосна виразові О. Гончара, що став уже крилатим: «Собори душ своїх бережіть, друзі. Собори душ!...». Наведений лист-роздум, для якого «характерний ... широкий народознавчий, етичний, інтелектуальний контекст нібито суто особистих поточних ситуацій», цитує І. Дзюба в статті «Високо поцінований і мало прочитаний», наголошуючи, що цей мінідискурс своєю глибинною сутністю багато «скаже про життя й самопочуття Феодосія Рогового» [4, с. 28–29], зрозуміло, про інтелектуально-духовне самопочуття, серцевиною якого є мала батьківщина, рідне слово, навіки сховані під водами штучного моря сотні пугачівок...

У другому листі письменник змальовує куточок «найукраїннішої України» – навколоустимівські села й краєвиди та виповідає дивні історії. Йому набачилися спредвічні селянські коди-символи – незоране поле та жнивні з полукіпками люди, які нібито вимандрували з Гончарових «Далеких вогнищ», щоб рятувати святий хлібець, йому вчувалися «голоси безпечної молодості ... і никли...». Семантичним центром цього мінідискурсу є ще одна картина, віддалена від попередньої своїми змістовими лініями, з-поміж яких домінує та, що передає страх людини, але специфічний – не за себе, а за інших сущих, зрештою, за весь світ. Ця людина, а її уособлює автор листа, найдужче боїться оглядатися, бо їй «щоразу ввижаються стерні... і стає страшно... коси... якоїсь демонічної коси, котра стинає все живе, що тримається за землю, на якій проросло і найперше возрадувалось... оте живе, що так стенається під косою («Ой лугами йду – луги розвиваються, берегами йду – береги стенаються»). Символи, до яких удається автор цього мінідискурсу, багатозначні, у них переплелися особисті страждання з болями народними, щоб оптимістично «заслухати сурмами пречистої долі» [17, с. 143–144].

За логічний кінець історії творчих взаємин Ф. Рогового й О. Гончара може правити такий «якбитологічний» коментар. Автор «Собору» сказав би ємніше слово про автора «Свята останнього млива», якби виконав прохання Ю. Рогового, висловлене в листі від 10 травня 1995 року: «У цьому році (серпень місяць) минає 70 років нашому Батькові – Роговому Феодосію Кириловичу. Кілька років я збирав спогади про нього, посвяти, рецензії. Підготував рукопис. Мав надію, що зможу видати книгу до цієї дати. Та все затримується через відсутність грошей. Хочу просити Вас як великого земляка-полтавця, Людину, яку Батько особливо поважав і любив, написати кілька вступних слів до рукопису книги спогадів. Вся наша родина буде Вам щиро вдячна» [12, кн. 2, с. 414]. Адресат одержав це послання і, як згадує його дружина Валентина, виношував якісь ідеї, збирався з думками, проте доля розпорядилася по-іншому: 14 липня видатний письменник відлетів у засвіти. Закінчилася історія творчих взаємин двох видатних особистостей...

Висновки й перспектива дослідження. Зближені за багатьма параметрами, щоденниковий та епістолярний дискурси наділені іманентними ознаками, вони входять до дискурсивної парадигми як окремі її компоненти, тобто на засадах паритетності, а не гіперогіпонімії. Зближують досліджувані дискурси такі концептуальні ознаки їхнього дефінітивного формату, як самопрезентація та інформативність, реалізовані аксіологічно маркованими мовними засобами, на вибір яких впливають екстралінгвальні чинники. Концептосферу щоденникового та епістолярного контенту системно детермінує невіддільність його від суб'єкта (автора, творця, адресанта).

Кожен епістолярій, а особливо щоденник, – окремий світ цінностей, самодостатнє аксіологічне середовище, сформоване на основі індивідуальної, зрідка колективної об'єктивної або суб'єктивної оцінки. Це переконливо доводить комплексно схарактеризоване листове спілкування, суб'єктом і адресатом якого є Ф. Роговий та О. Гончар – прецедентні постаті, видатні українські прозаїки.

Автор романів «Свято останнього млива», «Поруки для батька», «Великі поминки» мав самобутній письменницький дар, чітку громадянську позицію, високі моральні якості, вишуканий журналістський стиль. Винятковою рисою цієї особистості є лінгвокреативність: мовне чуття, уміння віднаходити в народнорозмовій стихії «старожитні» перла, питомі, не

культивовані з різних причин лінгвоодиночці й органічне та майстерне вживлення цього ресурсу в авторську текстову структуру. Virізнєні й інші людські, професійні, мистецькі та інші якості послідовно відрефлексовані в листах-подяках, листах-пропозиціях, листах-зверненнях, листах-проханнях, листах-сповідях, листах-критиці, листах з елементами розповіді, роздуму, опису через «Я-образ», найприкметнішим об'єктом-концептом якого є село як специфічна духовна авра, що живила інтелектуала-митця Рогового. «Я-образ» цього письменника розкривають адресати (адресантно-адресатна формула «Адресант Ф. Роговий – Адресат О. Гончар») та адресанти («Адресант Х – Адресат Ф. Роговий»), зрештою, усі учасники ситуації (вербалізовані одно-, дво- чи тричлєнними антропонічними формулами) повідомлюваного як матриці мінідискурсу й макродискурсу з різною вагою їхнього нейтрального, позитивного чи негативного впливу. Це класична суб'єкт-суб'єктна із погляду моралі, виду діяльності, суспільної ієрархії, різнорангового типу комунікації, простих людських взаємин та результативна з погляду впливу прецедентної особистості на сфєри буття українського суспільства епістолярна, а почасти й щодєнникова комунікація чи відверта розмова віч-на-віч.

Винятково важливою для Ф. Рогового є багаторічна листовна розмова з О. Гончаром. Автор «Собору» зіграв помітну роль у письменницькому становленні країнина: підтримував його морально, відводив від творів несправедливе, ідеологічно заангажоване вістря критики й розпросторював їм шлях до читача, високо оцінив прозовий доробок, зокрема «багатющу» мову романів, поставив в один ряд із найталановитішими українськими майстрами художнього слова. Ф. Роговий і О. Гончар спілкувалися як рівний із рівним, їхні духовно-інтелектуальні порухи синхронізувалися в часі, у просторі, у художньому світі, найвідчутніше в романах «Собор» і «Свято останнього млива», а найосновніше – у серцях та душах, наповнєних незрадливою любов'ю до України, до рідного народу.

Перспективу цього дослідження визначає комплексний аналіз епістолярної та щодєнникової практик доби тоталітаризму в проєкції на опозиційне тло «свій / чужий», «демократичний / автократичний», «дозволене / заборонєне», «тексти / підтексти», «мовний стандарт / лінгвокреативність» та ін.

Список використаної літератури

1. Галина Пагутяк, письменниця: Комерційні видавництва не переймаються власною репутацією, у них – ходовий товар сумнівної якості. А влада саме таких і підгодовує. *Інтерв'ю з України. Розмови про життя і не тільки...* 2018. URL : <https://rozmova.wordpress.com/2018/09/13/halyna-pahutyak-5/> (дата запиту: 24.04.2025).
2. Гончар О. Т. Листи / упоряд.: В. Д. Гончар, Я. Г. Оксютя. Київ : Укр. письменник, 2008. 431 с.
3. Гончар О. Щодєнники : у 3 т. Київ : Веселка, 2008. Т. 1 (1943–1967). 455 с.; Т. 2 (1968–1983). 607 с.; Т. 3 (1984–1995). 646 с.
4. Дзюба І. Високо поцінований і мало прочитаний. *В житті я не взяв жодної фальшивої ноти. Біобіографія. Творчий доробок Феодосія Рогового* / уклад. Ю. Роговий. Житомир : Рута ; Київ : Укр. літ. газета, 2021. С. 5–32.
5. Дзюба І. М. З криниці літ : У 3 т. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія». 2006. Т. 1 : Статті. Доповіді. Рецензії. Передмови. Дещо про добрих сусудів і духовну рідню. 975 с.
6. «Добрий дєнь хай буде Вам...». Листи до Феодосія Рогового. Статті, рецензії, примітки /упорядн. Ю. Роговий. Полтава : Дивосвіт, 2016. 420 с.
7. Зубак Л. «О, мій ти абсолютний чеснику!». *Роса в червону ніч* / авт.-упоряд. Ю. Роговий. Полтава : Дивосвіт, 2006. С. 24–37.
8. Зубак Л. До літературного портрєта Феодосія Рогового. *Портал Експеримєнт*. 2020. URL : <https://md-eksperiment.org/post/20201030-do-literaturnogo-portreta-feodosiya-rogovogo> (дата запиту: 24.04.2025)
9. Зубак Л. Жанрова специфіка романів Феодосія Рогового. *Наукові записки : зб. наук. ст. Серія : Філологічні науки (українське літературознавство)* / Кіровоград. держ. пєд. ун-т, М-во освіти і науки України. Кіровоград : КДПУ, 1999. Вип. 19. С. 86–96.
10. Зубак Л. О. Елітарна проза Феодосія Рогового: «Зарубіжні» витоки. *Українська література в контексті світової: теоретичний, історичний і методичний аспекти* : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф., 24–25 верес. 1998 р. Черкаси : Відлуння, 1998. С. 101–106.
11. Клєчек Г. Опановуючи час. *Роса в червону ніч* / авт.-упоряд. Ю. Роговий. Полтава : Дивосвіт, 2006. С. 139–148.
12. Листи до Олєся Гончара : у 2 кн. / упоряд., передм., прим., комент. Миколи Степанєнка. Київ : Сакцєнт Плюс, 2016. Кн. 1 (1946–1982). 736 с.; Кн. 2 (1983–1995). 736 с.

13. Малахута М. Молитва над словом Феодосія Рогового. *В житті я не взяв жодної фальшивої ноти. Біобліографія. Творчий доробок Феодосія Рогового* / уклад. Ю. Роговий. Житомир : Рута ; Київ : Укр. літ. газета, 2021. С. 32–62.
14. Роговий Ю. Довга дорога до «Свята...» (Слово для Батька). Луганськ : Книжковий світ, 2000. 56 с.
15. Ротач Р. Про Феодосія – за спогадами і листами. В житті я не взяв жодної фальшивої ноти. *Біобліографія. Творчий доробок Феодосія Рогового* / уклад. Ю. Роговий. Житомир : Рута ; Київ : Укр. літ. газета, 2021. С. 32–62.
16. Стахнюк Н. Щоденник письменника: аспекти дослідження. *Слово і час*. 2012. № 7. С. 97–104.
17. Удосвіта, коли не спалось. Листи Феодосія Рогового / упоряд. Ю. Ф. Роговий. Полтава : Дивосвіт, 2009. 164 с.
18. Шабат-Савка С. Т. Щоденниковий дискурс Олександра Довженка: інтенційний обшир і синтаксування. *Закарпатські філологічні студії*. 2024. Вип. 37. С. 67–73. DOI: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.37.11>.
19. *Я світові потрібен як приклад, як можливість. Із щоденників та записників Феодосія Рогового 1954–1992 рр.* / упоряд. Ю. Роговий. Полтава : Дивосвіт, 2009. 236 с.

References

1. Halyna Pahutiak, pysmennytsia: Komertsiiini vydavnytstva ne pereimaiutsia vlasnoiu reputatsiieiu, u nykh – khodovyi tovar sumnivnoi yakosti. A vlada same takykh i pidhodovuie. [Halyna Pahutiak, a writer: Commercial publishers do not care about their reputation, they sell what sells well but is of dubious quality. The authorities are the ones who feed such publishers]. (2018). In: *Interviu z Ukrainy. Rozmovy pro zhyttia i ne tilky... [Interviews from Ukraine. Conversations about life and more...]*. Available at: <https://rozmova.wordpress.com/2018/09/13/halyna-pahutyak-5/> (in Ukr.).
2. Honchar, O. T. (2008). *Lysty [Letters]*. Kyiv: Ukr. pys'mennyk, 431 (in Ukr.).
3. Honchar, O. (2008). *Shchodennyky [Diaries]* (1943–1995). Vol. 1–3. Kyiv: Veselka (in Ukr.).
4. Dziuba, I. (2021). Vysoko potsinovanyi i malo prochytanyi [Highly regarded and little read]. In: Yu. Rohovyi (Comp.), *V zhytti ya ne vziav zhodnoi fal'shyvoi noty». Biobliohrafiia. Tvorchyy dorobok Feodosiia Rohovoho [I have never played a single false note in my life. Biobibliography. Creative works by Feodosii Rohovyi]*. Zhytomyr: Ruta; Kyiv: Ukr. lit. hazeta 5–32 (in Ukr.).
5. Dziuba, I. M. (2006). *Z krynytsi lit [From the well of years]* (Vol. 1: Statti dopovidi. Retsenzii. Peredmovy. Deshcho pro dobrykh susudiv i dukhovnu ridniu [Articles. Reports. Reviews. Forewords. A few words about good neighbours and spiritual kin]. Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 975 (in Ukr.).
6. Rohovyi, Yu. (Comp.). (2016). «Dobryi den khai bude Vam...». *Lysty do Feodosiia Rohovoho. Statti, retsenzii, pryimky [“Good day to you...” Letters to Feodosii Rohovyi. Articles, reviews, notes]*. Poltava: Dyvosvit, 420 (in Ukr.).
7. Zubak, L. (2006). «O, mii ty absoliutnyi chesnyku!». In: Yu. Rohovyi (Comp.), *Rosa v chervonu nich [Dew at the red night]*. Poltava: Dyvosvit, 24–37 (in Ukr.).
8. Zubak, L. (2020). Do literaturnoho portreta Feodosiia Rohovoho [To the literary portrait of Feodosii Rohovyi]. In: *Portal Eksperyment [The Experiment Portal]*. Available at: <https://md-eksperiment.org/post/20201030-do-literaturnogo-portreta-feodosiia-rogovogo> (in Ukr.).
9. Zubak, L. (1999). Zhanrova spetsyfika romaniv Feodosiia Rohovoho [The genre peculiarities of Feodosii Rohovyi's novels]. In: *Naukovi zapysky: zb. nauk. st. Seriia: Filolohichni nauky (ukrainske literaturoznavstvo) [Scientific Notes: Collection of Scientific Articles. Series: Philological Sciences (Ukrainian Literary Studies)]*, 19, 86–96. Kirovohrad: KDPU (in Ukr.).
10. Zubak, L. O. (1998). Elitarna proza Feodosiia Rohovoho: “Zarubizhni” vytoky [The elite prose of Feodosii Rohovyi: ‘foreign’ origins.]. In: *Ukrainska literatura v konteksti svitovoi: teoretychnyi, istorychnyi i metodychnyi aspekty: materialy Vseukrainskoi nauk.-prakt. konf., 24–25 veres. 1998 r. [Ukrainian literature in the context of world literature: Theoretical, historical and methodological aspects: materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference, 24–25 September 1998]*. Cherkasy: Vidlunnia, 101–106 (in Ukr.).
11. Klochek, H. (2006). Opanovuiuchy chas [Mastering time]. In: Yu. Rohovyi (Comp.), *Rosa v chervonu nich [Dew at the red night]*. Poltava: Dyvosvit, 139–148 (in Ukr.).
12. Stepanenko, M. (Comp.). (2016). *Lysty do Olesia Honchara [Letters to Oles Honchar]* (Book 1–2: 1946–1995). Kyiv: Saktent Plius, 736 (in Ukr.).
13. Malakhuta, M. (2021). Molytva nad slovom Feodosiia Rohovoho [Prayer over the words of Feodosii Rohovyi]. In: Yu. Rohovyi (Comp.), *V zhytti ya ne vziav zhodnoi fal'shyvoi noty». Biobliohrafiia. Tvorchyy dorobok Feodosiia Rohovoho [I have never played a single false note in my life. Biobibliography. Creative works by Feodosii Rohovyi]*. Zhytomyr: Ruta; Kyiv: Ukr. lit. Hazeta, 32–62 (in Ukr.).
14. Rohovyi, Yu. (2000). *Dovha doroha do «Sviata...» (Slovo dlia Batka) [The Long Road to ‘The Feast...’ (A Word for the Father)]*. Luhansk: Knyzhkovyi svit, 56 (in Ukr.).
15. Rotach, R. (2021). Pro Feodosiia – za spohadamy i lystamy [About Feodosii – based on memoirs and letters.]. In: Yu. Rohovyi (Comp.), *V zhytti ya ne vziav zhodnoi fal'shyvoi noty». Biobliohrafiia. Tvorchyy dorobok Feodosiia Rohovoho [I have never played a single false note in my life. Biobibliography. Creative works by Feodosii Rohovyi]*. Zhytomyr: Ruta; Kyiv: Ukr. lit. Hazeta, 32–62 (in Ukr.).
16. Stakhniuk, N. (2012). Shchodennyk pysmennyka: aspekty doslidzhennia [The Writer's Diary: Research Aspects]. In: *Slovo i chas [Word and time]*, 7, 97–104 (in Ukr.).

17. Rohovyi, Yu. F. (2009). *Udosvita, koly ne spalos'. Lysty Feodosiia Rohovoho* [At dawn, when I couldn't sleep. Letters of Feodosii Rohovyi]. Poltava: Dyvosvit, 164 (in Ukr.).
18. Shabat-Savka, S. T. (2024). Shchodennykovyi dyskurs Oleksandra Dovzhenka: intentsiinyi obshyr i syntaksuvannia [Olexandr Dovzhenko's diary discourse: Intentional scope and syntaxing]. In: *Transcarpathian Philological Studies*, 37, 67–73. DOI: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.37.11> (in Ukr.).
19. Rohovyi, Yu. (Comp.). (2009). Ya svitovi potriben yak pryklad, yak mozhlyvist. Iz shchodennykiv ta zapysnykiv Feodosiia Rohovoho 1954–1992 rr. [The world needs me as an example, as a possibility. From the diaries and notebooks of Feodosii Rohovyi, 1954–1992]. Poltava: Dyvosvit, 236 (in Ukr.).

EPISTOLARY AND DIARY DISCOURSE OF FEODOSII ROHOVYI THROUGH THE PRISM OF THE DIALOGUE WITH ONESELF, LITERARY CRITICISM, AND OLES HONCHAR

**Mykola Stepanenko, Doctor of Philological Science, Professor
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)**

e-mail: myk_ivan@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6727-1265>

**Nina Stepanenko, Candidate of Philological Science, Associate Professor
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)**

e-mail: stepanenko_nina@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0934-784X>

Abstract. Introduction. The article is devoted to a systematic analysis of diary and epistolary discourses as independent components of the discursive paradigm with their inherent characteristics and parity relations as well as a comprehensive description of the pragmatic, ideostylistic, and creative features of the epistolary works of Feodosii Rohovyi, the outstanding Ukrainian writer of the second half of the 20th century.

Purpose. The article presents the results of the systematic description of the informative relevance, problematics, axiological concept sphere, and linguistic architectonics of F. Rohovyi's epistolary and diary discourses which were examined in the context of the literary critical process of the second half of the 20th century and viewed through the prism of Rohovyi's creative relationship with O. Honchar. Additionally, Rohovyi's linguistic creative abilities are characterised, and the markers of his epistolary idiolect are identified and interpreted.

Methods. A range of methods was employed to accomplish the research tasks: descriptive, axiological, comparative, pragmatic, and typological analysis.

Results: The conceptual features of the definitional parameters, pragmatic potential, and the peculiarities of the linguistic architecture of epistolary and diary discourses are outlined; the characteristic aspects of the cognitive-axiological dimension of epistolary communication are elucidated, and the peculiarities of the informativeness and self-presentation of epistolary discourse are revealed. The role and place of F. Rohovyi in the literary critical process of the second half of the 20th century are determined, and his literary and civic position is clarified. The characteristic features of the style of F. Rohovyi's as the subject (addresser) of epistolary mini-discourses and unique epistolary context are revealed. The facets of the linguistic creativity of F. Rohovyi as a precedent-setting personality are unveiled, and the markers of his mastery as a writer are established. Special attention is paid to the history of the creative relationship between F. Rohovyi and O. Honchar which is viewed through the prism of epistolary and, in part, diary communication. The content, axiological reception, and effectiveness of this communication are examined from the point of view of the addresser and the individual and collective addressee.

Originality: The article introduces the original classification of F. Rohovyi's letters to various recipients based on the semantics and pragmatics of this writing. It offers the detailed and deepened understanding of the creative linguistic abilities of this writer and illuminates the history of the creative relationship between F. Rohovyi and O. Honchar for the first time.

Conclusions: The conclusions emphasise that each specific epistolary output is a separate world of values, which depends to a decisive extent on its subject, his 'I-image', and the breadth of the spectrum of semantic sectors of this image. The originality of F. Rohovyi's 'I-image' as the addresser and addressee of epistolary communication and the unsurpassed master of the genre of novel is clearly demonstrated.

Keywords: Feodosii Rohovyi, Oles Honchar, epistolary discourse, diary discourse, literary critical process of the second half of the 20th century, Feodosii Rohovyi's linguistic creativity, F. Rohovyi's prose.

Надійшла до редакції: 26.04.2025

Прийнято до друку: 10.06.2025

ФОРМАЛІЗОВАНА МОДЕЛЬ СИСТЕМИ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ СТЕРЕОТИПІВ МЕДІЙНОГО ДИСКУРСУ США

*С. А. Любимова, доктор філологічних наук, доцент,
доцент кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики,
Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського (м. Одеса, Україна)*

e-mail: Lyubymova.SA@pdpu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7102-370X>

Соціокультурні стереотипи, які розглядаємо як вербалізовані когнітивні структури, утворюють динамічну систему взаємопов'язаних компонентів медійного дискурсу США.

З метою опису системи соціокультурних стереотипів і перевірки гіпотези про її динамічний характер, виявлений у взаємозалежності та взаємозумовленості репрезентації соціокультурних стереотипів у медіадискурсі, застосовано моделювання.

У результаті моделювання встановлено, що соціокультурні стереотипи перебувають у зв'язках підпорядкованості й узгодженості. Узгодженість між стереотипами виражена в дискурсивних стратегіях їхньої репрезентації, а підпорядкованість визначає ієрархію системи стереотипів.

Динамічна складність системи полягає у взаємозумовленості змін їхньої репрезентації: перетворення одного соціокультурного стереотипу впливає на зміни іншого, тим самим впливає на динаміку системи загалом.

Ключові слова: *формалізована модель, система соціокультурних стереотипів, ієрархія системи, зв'язки підпорядкованості й узгодженості, динаміка системи.*

Актуальність дослідження зумовлена спрямованістю сучасних лінгвокогнітивних студій на вивчення закономірностей вербалізації знань, соціальних категорій і феноменів національних культур у дискурсі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У лінгвокогнітивних дослідженнях моделювання є засобом і результатом дослідження, спрямованого на виявлення загальних рис когнітивних структур [8, с. 47–48]. Модель – це абстракція, що за допомогою символів, схем і формул на основі конкретних даних дослідження [10, с. 392], набуває здатності умовно зображувати досліджуваний об'єкт [4, с. 76]. Формалізація дає змогу систематизувати, уточнити й методологічно прояснити зміст об'єкта дослідження, установити характер взаємозв'язку різних положень, виявити й сформулювати ще не розв'язані проблеми. В основі евристичної функції моделювання лежить принцип побудови системи, яка відображає структуру зв'язків семантичного характеру між об'єктами [2]. Як «мисленнєвий пристрій», лінгвокогнітивна модель представляє певну систему з притаманними їй функціями та зв'язками між елементами [5, с. 24–26]. Моделювання є методом формальної логіки, що ґрунтується на заміщенні умовними зразками об'єктів реального чи ментального світу з метою описати їхню структуру, у результаті чого дослідник отримує статичну модель досліджуваного об'єкта. Динамічною, як у нашому дослідженні, є модель, що характеризує процес функціонування об'єкта і його розвиток. Модель досліджуваного об'єкта відтворює властивості, зв'язки й тенденції його розвитку, що відкриває можливість використовувати модель у подальших розвідках і створенні теорій.

Мета дослідження – створити формалізовану модель системи вербалізованих соціокультурних стереотипів медійного дискурсу США для перевірки гіпотези про динамічний характер системи, виявлений у взаємозалежності та взаємозумовленості репрезентації соціокультурних стереотипів у медіадискурсі.

Матеріали і методи дослідження. Матеріалом дослідження слугують дані про вербальні засоби репрезентації соціокультурних стереотипів, отримані з різних видів медійного дискурсу США: періодичних друкованих і цифрових видань, кінофільмів, реклами, блогів і мемів.

Методологія дослідження ґрунтована на принципах холізму, відповідно до якого мова пов'язана з адаптивними функціями людини як цілісного живого організму, вона супроводжує когніцію і підпорядкована її законам [15; 18], та композиційності, що визнає залежність значення цілого від значення частин та способу їхнього поєднання [22]. Через уточнення, що акцентує відмінності між вербалізованими стереотипами шляхом виділення їхніх особливих характеристик, та узагальнення, що прибирає несуттєві відмінності між ними й виокремлює їхні спільні характеристики [3, с. 152], складаємо формалізовану модель системи вербалізованих соціокультурних стереотипів.

Результати дослідження та їх обговорення. Соціокультурним стереотипом вважаємо вербалізовану когнітивну структуру, яка репрезентує спрощений і конвенційний образ індивіда, групи чи явища певного суспільства. Вербалізацію соціокультурних стереотипів у англomовному медіадискурсі США реалізують номени, тобто лексичні одиниці [20], і синтаксичні структури, які в розгорнутому вигляді репрезентують індивідуальні та групові уявлення про соціокультурні стереотипи [11]. Динаміку медійної стереотипізації характеризує взаємодія стійких, варіативних і нестійких форм, які утворюють систему стереотипів медійного дискурсу США [7, с. 68]. Стійкі соціокультурні стереотипи – ідеали щастя, рівності й американського героя, а також символи слави й влади. Стереотипи цієї групи суттєво не змінюються, адже втілюють базові уявлення людини про світ й основні культурні цінності. Варіативні соціокультурні стереотипи, що відображають зміни у вербалізації оцінної інформації, поєднують етнічні та регіональні стереотипи. Нестійкі, що зникають назавжди чи повертаються в медіадискурс унаслідок змін соціокультурного контексту, містять гендерні типажі й стереотипи субкультур.

Ієрархічно впорядкована система вербалізованих соціокультурних стереотипів постає компонентом глобальнішої системи [4, с. 67], якою є медіадискурс. Медійний дискурс – це когнітивний простір, створений діячами інтеракції [21; 23, р. 156], які у своїй взаємодії впливають на формування, розвиток і видозміни соціокультурних стереотипів. Моделювання, що завжди передбачає зіставлення відомого з невідомим за аналогією [4, с. 75], у нашому дослідженні відтворює простір медійного дискурсу за аналогією ієрархічно-побудованого соціального простору [24; 12; 13]. Соціокультурні стереотипи в моделі розташовані за принципом «розрізнення позицій», тобто їх визначають у співвідношенні з іншими стереотипами, які виконують функцію «точок відліку» [24]. Система соціокультурних стереотипів має структурні властивості динамічного цілого [13; 19], у якій кожний новий соціокультурний стереотип, приєднуючись до системи, визначає свою позицію з більшою точністю [17, с. 163]. Взаємозалежність у системі соціокультурних стереотипів виявлена у впливі змін її елементів.

Простір, зокрема медійний, є порядком співіснування, а час – порядком послідовностей [6, с. 52–53]. У класичній геометричній теорії Евкліда простір визначають три виміри: довжина, ширина та висота [1, с. 10].

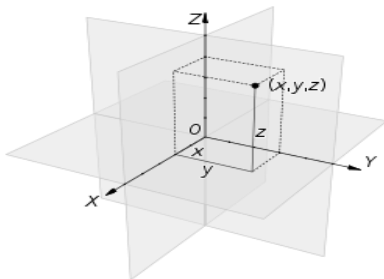

Рис. 1. Тривимірна модель фізичного простору

У тривимірній моделі фізичного простору вектор x відповідає довжині, вектор y – ширині, вектор z – висоті. Точка в тривимірній просторовій моделі є геометричним об'єктом, його визначають за координатами векторів x , y , z . Сучасна наука визнає багатомірність чи n -розмірність простору, тому події моделюються в багатовекторних системах, кожна координата в яких указує на властивість об'єкта [9, с. 38–39].

Для моделювання системи соціокультурних стереотипів застосовуємо шестивимірну систему координат. Вектори, що розходяться від центру системи, указують на типологічні особливості певного стереотипу в момент їхньої фіксації.

Вектор імбедінгу x є локацією стереотипу щодо інших стереотипів системи. Термін «імбедінг» (*embedding*) використовують дослідники в нейролінгвістичному моделюванні семантики лексичних одиниць для позначення результату перетворення мовної сутності (слова, речення або цілого тексту) в числовий вектор, який схематично представляє значення слова разом із контекстною інформацією [14; 16]. За даними нейровізуалізації виявлено, що різні слова активують нейрони в різних частинах мозку, а семантична відмінність між словами може мати нейронно різні ефекти під час розуміння мови [16, с. 540].

Вербально позначений стереотип у нашій моделі розташовуємо за принципом семантичної близькості до іншого вербалізованого стереотипу. Наприклад, за параметрами важливості й поширеності стереотип-ідеал «американська мрія» на векторі імбедінгу x буде посідати позицію, близьку зі стереотипом єдності та стереотипом американського героя, а стереотип субкультури хіпстерів, – на протилежному векторі xx , що демонструє його специфічність та предметну визначеність.

Емоційно-оцінне сприйняття стереотипу позначаємо на векторах полярності символами y і $y1$. Наприклад, стереотип американського ковбоя, що уособлює американського героя, належить до позитивних стереотипів, які розташовуємо на векторі y , а негативний соціокультурний стереотип бідних білих американців, який позначений номеном *White trash*, розміщуємо на векторі $y1$. До амбівалентних належить велика кількість стереотипів, що зумовлене позицією людини щодо об'єкта стереотипізації. Тому позиція стереотипу на векторах полярності y і $y1$ може змінюватися залежно від їхньої негативної чи позитивної оцінки. Темпоральні вектори t і $t1$ визначають позицію стереотипу відповідно до минулого чи до майбутнього.

Точкою відліку в цій системі координат є людина, що створює стереотип за стандартами суспільства. Позиція точки, якою помічено стереотип у моделі, відповідає його типологічним характеристикам у момент його дослідження.

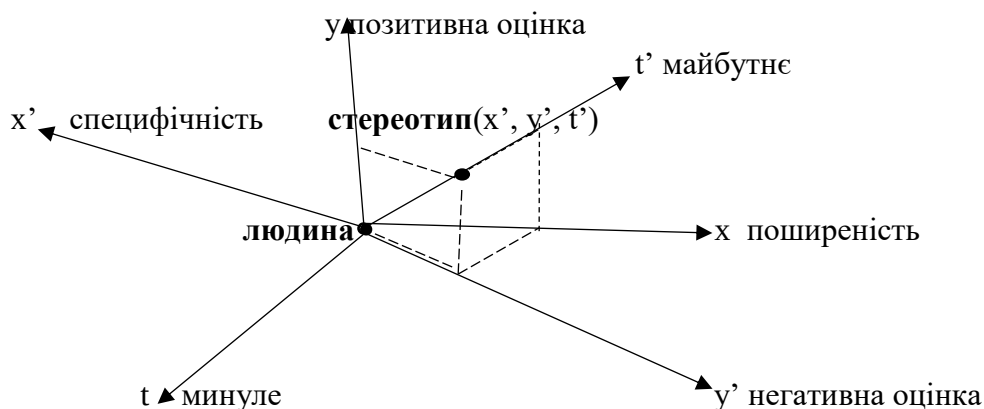

Рис. 2. Позиція стереотипу в системі

Соціокультурні стереотипи, що функціонують у сучасному медіадискурсі зі змінами в позначенні та дискурсивному зображенні, наприклад стереотип афроамериканця, визначаємо як варіативні.

Позиції нестійких стереотипів у моделі непостійні: їх розміщення змінюється стосовно векторів, що відображають їхнє перетворення та зникнення з медіадискурсу. Наприклад, соціокультурні стереотипи, що позначає номен *Valley Girl*, існували з початку 80-х до 90-х років минулого століття, отже, його позиція в моделі обмежена темпоральним вектором минулого.

На думку дослідників, якщо властивості системи не змінюються від перетворення її показників, то вона виявляє закон збереження [4]

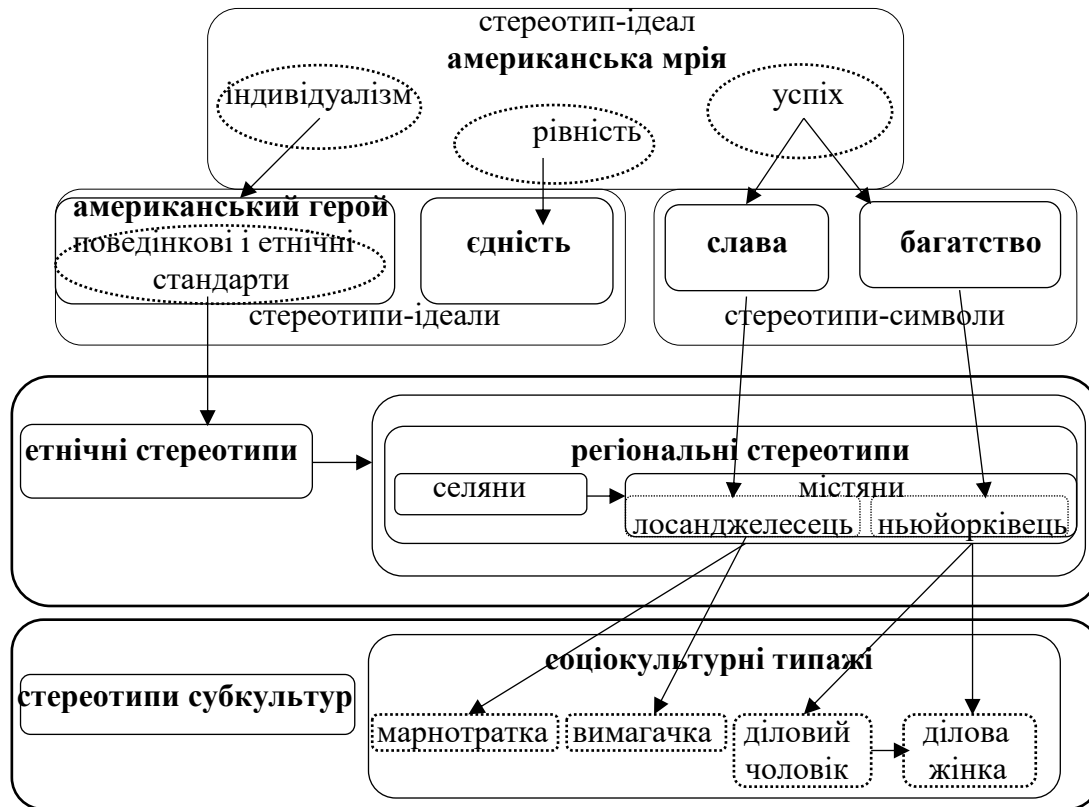

Рис. 3. Підпорядкованість і узгодженість стереотипів у системі

Система соціокультурних стереотипів медіадискурсу демонструє стабільність, навіть у разі появи чи зникнення деяких стереотипів, наприклад, за зникнення стереотипу, що позначає номен *Valley Girl* (модна дівчина з Каліфорнії у 80-х роках ХХ-го століття), у системі з'являється стереотип дівчини середнього класу, яка одержима придбанням модних речей, що позначений номеном *Basic*.

Висновки і перспективи. Системі соціокультурних стереотипів притаманна складність взаємопов'язаних компонентів, які виявляють підпорядкованість та узгодженість. Підпорядкованість визначає наявність у системі стереотипів, що впливають на появу інших соціокультурних стереотипів у медійному дискурсі, тому ієрархічною верхівкою є стереотипи-ідеали. Узгодженість між групами стереотипів за певними ознаками виражена у відповідному зображенні в медіадискурсі, наприклад, регіональний стереотип селянина, що позначає номен *red neck*, репрезентований за стратегією аналогії до етнічного стереотипу, який названий номеном *white trash*. Динамічна складність системи соціокультурних стереотипів полягає в змінах зв'язків і компонентів системи під дією суспільних, культурних і медійних чинників. Перетворення одного стереотипу впливає на зміни іншого, тим самим впливаючи на динаміку в системі соціокультурних стереотипів.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у вивченні систем вербалізованих стереотипів і концептів у певній національній культурі, а також у порівнянні їхніх змін у різних лінгвокультурах.

Список використаної літератури

1. Аврамов Є. О., Грудкіна Н. С., Сагай О. В. До питання практичної реалізації задач у n-вимірних просторах. *Проблеми викладання математики у закладах освіти: теорія, методика, практика*: тези доповідей II міжнародної конференції (м. Харків, 23–25 березня). Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2021. С. 10–11.
2. Андрейчук Н., Карамишева І. До питання застосування терміна «формалізована теорія» у мовознавстві. *Вісник Державного університету «Львівська політехніка»* : Матеріали 6-ї Міжнародної наукової конференції. Вип. 402. Львів : Видавництво Державного університету «Львівська політехніка», 2000. С. 288–292.
3. Буй Д. Б., Сільвейструк Л. М. Фомалізація моделі «сутність-зв'язок». Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2011. 175 с.
4. Важинський С. Е., Щербак Т. І. Методика та організація наукових досліджень : навч. посібник. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. 260 с.

5. Валігура О. Р. Обґрунтування когнітивної моделі породження мовлення білінгва. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Філологічні науки (Мовознавство)*. 2014. Вип. 2. С. 23–28.
6. Кузьменко В. В., Наливайко Л. Р., Шинкаренко І. О. Елементи класичної логіки : навч. посібник. Дніпропетровськ : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2016. 236 с.
7. Любимова С. А. Динамічна типологія американських соціокультурних стереотипів. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (філологічні науки)*. 2020. Вип. 4. № 335. С. 67–75.
8. Мартинюк А. П. Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2012. 196 с.
9. Уварова Т. І. Багатомірність культури в контексті розвитку ідей багатомірності. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. 2019. Вип. 30. С. 306–309.
10. Шинкарук В. І. Філософський енциклопедичний словник. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
11. Bartmiński J. What does it mean for stereotypes to «reside in language»? *Stereotypes and Linguistic Prejudices in Europe* / Eds. A. Dąbrowska, W. Pisarek, G. Sticke. Budapest : Research Institute for Linguistics Hungarian Academy of Sciences, 2017. P. 115–137.
12. Bourdieu P. The social space and the genesis of groups. *Theory and Society*. 1985. № 14 (6). P. 723–744.
13. Bourdieu P. Social space and symbolic power. *Sociological Theory*. 1989. № 1 (7). P. 14–25.
14. Ghannay S., Favre B., Esteve Y., Camelin N. Word embedding evaluation and combination. *Proceedings of the 10th International Conference on Language Resources and Evaluation. European Language Resources Association*. 2016. P. 300–305.
15. Evans V. How Words Mean: Lexical Concepts, Cognitive Models, and Meaning Construction. Oxford : Oxford University Press, 2009. 400 p.
16. Hollenstein N., de la Torre A., Langer N., Zhang C. CogniVal: A Framework for Cognitive Word Embedding Evaluation. *Proceedings of the 23rd Conference on Computational Natural Language Learning (Hong Kong, November 3–4)*. Hong Kong, 2019. P. 538–549.
17. Kaern M., Phillips B. S., Cohen R. S. Georg Simmel and Contemporary Sociology. Springer Science, Business Media, 2012. 388 p.
18. Langacker R. W. Interactive Cognition: Toward a Unified Account of Structure, Processing, and Discourse. *International Journal of Cognitive Linguistics*. 2012. № 3 (2). P. 95–125.
19. Lewin K. A Dynamic Theory of Personality. Selected Papers. New York, London : McGraw-Hill Book Company, 1935. 297 p.
20. Lyubymova S. Nomen Est Omen Socialis. Designation as Means of Stereotyping. *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica*. 2022. № 14 (2). P. 116–133.
21. Newby G. B. Cognitive space and information space. *Journal of the American Society for Information Science and Technology Archive*. 2001. № 52. P. 1026–1048.
22. Pelletier F. J. Holism and compositionality. *The Oxford Handbook of Compositionality* / Eds. M. Werning, W. Hinzen & E. Machery. Oxford : Oxford University Press, 2012. P. 149–175.
23. Peverelli P. J. Cognitive Space. A Social Cognitive Approach to Sino-Western Cooperation. Delft : Eduron, 2000. 181 p.
24. Sorokin P. Social and Cultural Dynamics: A Study of Change in Major Systems of Art, Truth, Ethics, Law and Social Relationships (Social Science Classics). Routledge, 1985. 750 p.

References

1. Avramov, Ye. O., Hrudkina, N. S. & Sahai, O. V. (2021). Do pytannia praktychnoi realizatsii zadach u n-vymirnykh prostorakh [To the question of practical realization of tasks in n-dimensional spaces]. In: *Problemy vykladannia matematyky u zakladakh osvity: teoriia, metodyka, praktyka: tezy dopovidei II mizhnarodnoi konferentsii, 23–25 bereznia, m. Kharkiv*, 10–11. Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina (in Ukr.).
2. Andreichuk, N. & Karamysheva, I. (2000). Do pytannia zastosuvannia termina “formalizovana teoriia” u movoznavstvi [On the use of the term “formalized theory” in linguistics]. In: *Visnyk Derzhavnoho universytetu “Lvivska politekhnika” : Materialy 6-yi Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii*, 402, 288–292 (in Ukr.).
3. Bui, D. B. & Silvestru, L. M. (2011). Fomalizatsiia modeli “sutnist-zviazok” [Formalization of “the entity-relationship” model]. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr “Kyivskiy universytet”, 175 (in Ukr.).
4. Vazhynskiy, S. E. & Shcherbak, T. I. (2016). *Metodyka ta orhanizatsiia naukovykh doslidzhen [Methodology and organization of scientific research]*. Sumy: SumDPU imeni A. S. Makarenka, 260 (in Ukr.).
5. Valihura, O. R. (2014). Obgruntuvannia kohnityvnoi modeli porodzhennia movlennia bilinhva [A substantiation of the cognitive model of bilingual speech generation]. In: *Naukovyi visnyk Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka*. Filolohichni nauky (Movoznavstvo), 2, 23–28. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvddpufm_2014_2_6 (in Ukr.).
6. Kuzmenko, V. V., Nalyvaiko, L. R., & Shynkarenko, I. O. (2016). Elementy klasychnoi lohiky [The elements of classical logic]. Dnipropetrovsk: Dnipropetrovskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 196 (in Ukr.).
7. Lyubymova, S. A. (2020). Dynamichna typolohiia amerykanskykh sotsiokulturnykh stereotypiv [Dynamic typology of American socio-cultural stereotypes]. In: *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa*

Shevchenko (filologichni nauky), 4 (335), 67–75. DOI: [https://doi.org/10.12958/2227-2844/2020-4\(335\)-67-75](https://doi.org/10.12958/2227-2844/2020-4(335)-67-75) (in Ukr.).

8. Martyniuk, A. P. (2012). *Slovnýk osnovnykh terminiv kohnityvno-dyskursyvnoi linhvistyky* [Glossary of basic terms of cognitive discourse linguistics]. Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina, 196. Available at: <https://core.ac.uk/download/pdf/46595102.pdf>. (in Ukr.)

9. Uvarova, T. I. (2019). Bahatovymirnist kultury v konteksti rozvytku idei bahatomirnosti [The multidimensionality of culture in the context of the development of ideas of multidimensionality]. In: *Naukovi zapysky Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu* [], 30, 306–309. Available at: <http://www.sci-notes.mgu.od.ua/archive/v30/78.pdf> (in Ukr.).

10. Shynkaruk, V. I. (2002). *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnýk* [Philosophical Encyclopedic Dictionary]. Kyiv: Abrys, 742 (in Ukr.).

11. Bartmiński, J. (2017). What does it mean for stereotypes to “reside in language”? In: A. Dąbrowska, W. Pisarek, & G. Sticke (Eds.), *Stereotypes and Linguistic Prejudices in Europe*. Research Institute for Linguistics Hungarian Academy of Sciences, 115–137 (in Eng.).

12. Bourdieu, P. (1985). The social space and the genesis of groups. *Theory and Society*, (14), 6, 723–744 (in Eng.)

13. Bourdieu, P. (1989). Social space and symbolic power. *Sociological Theory*, 7 (1), 14–25 (in Eng.).

14. Ghannay, S., Favre, B., Esteve, Y. & Camelin, N. (2016). Word embedding evaluation and combination. In *Proceedings of the 10th International Conference on Language Resources and Evaluation*, 300–305. European Language Resources Association. Available at: <https://aclanthology.org/L16-1046.pdf> (in Eng.).

15. Evans, V. (2009). *How Words Mean: Lexical Concepts, Cognitive Models, and Meaning Construction*. Oxford University Press, 400 (in Eng.).

16. Hollenstein, N., de la Torre, A., Langer, N., & Zhang, C. (2019). CogniVal: A Framework for Cognitive Word Embedding Evaluation. In: *Proceedings of the 23rd Conference on Computational Natural Language Learning, Hong Kong, China, November 3–4, 2019*, 538–549. Available at: <https://aclanthology.org/K19-1050.pdf> (in Eng.).

17. Kaern, M., Phillips, B. S. & Cohen R. S. (2012). *Georg Simmel and Contemporary Sociology*. Springer Science & Business Media, 388 (in Eng.).

18. Langacker R.W. (2012). Interactive Cognition: Toward a Unified Account of Structure, Processing, and Discourse. In: *International Journal of Cognitive Linguistics*, 3, (2), 95–125 (in Eng.).

19. Lewin, K. (1935). *A Dynamic Theory of Personality*. Selected Papers. New York; London: McGraw-Hill Book Company, 297 (in Eng.).

20. Lyubymova, S. (2022). Nomen Est Omen Socialis. Designation as Means of Stereotyping. In: *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica*, 14, 2, 116–133. DOI: 10.2478/ausp-2022-0019 (in Eng.).

21. Newby, G. B. (2001). Cognitive space and information space. In: *Journal of the American Society for Information Science and Technology Archive*, 52, 1026–1048. DOI: 10.1002/asi.1172 (in Eng.).

22. Pelletier, F. J. (2012). Holism and compositionality. In: M. Werning, W. Hinzen & E. Machery (Eds.), *The Oxford Handbook of Compositionality*. Oxford: Oxford University Press, 149–175 (in Eng.).

23. Peverelli, P. J. (2000). *Cognitive Space (A Social Cognitive Approach to Sino-Western Cooperation)*. Delft: Eduron, 181 (in Eng.).

24. Sorokin, P. (1985). *Social and Cultural Dynamics. A Study of Change in Major Systems of Art, Truth, Ethics, Law and Social Relationships (Social Science Classics)*. Routledge, 750 (in Eng.).

A FORMALIZED MODEL OF THE SYSTEM OF SOCIOCULTURAL STEREOTYPES OF MEDIA DISCUSSION IN THE USA

Svitlana Lyubymova, Doctor of Sciences in Philology,

Associate Professor of the Department of Translation and Theoretical and Applied Linguistics,

South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky

(Odesa, Ukraine)

e-mail: Lyubymova.SA@pdpu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7102-370X>

Abstract. Introduction. In cognitive-linguistic aspect, modelling is both a means and a result of the research aimed at revealing cognitive patterns of the object under study. Formalization enables to systematize, specify and methodologically clarify the essential features of the system of sociocultural stereotypes of American media discourse. In the frame of this work, sociocultural stereotypes are considered verbalized cognitive structures that represent simplified and conventional images of individuals, groups and phenomena of American society. Represented by lexical units and syntactic structures in media texts, sociocultural stereotypes form a dynamic system of interconnected components of the US media discourse.

The purpose. The purpose of the work to describe the system of sociocultural stereotypes and to test the hypothesis of its dynamic nature with the help of modelling.

The methods. By analogy with the hierarchically constructed social space, the domain of media discourse is considered a complex interplay of relations and properties of sociocultural stereotypes. A

formalized model of the system of verbalized stereotypes is created through specification, which emphasizes the differences by highlighting the specific characteristics of verbalized stereotypes, and generalization, which eliminates insignificant differences and emphasizes their common characteristics.

Main results of the study. Originality. *The reference point in the modelled system is a human who creates a stereotype according to the societal standards, transform or eliminates it under the influence of ideological changes. The position of a sociocultural stereotype in the formalized model is determined by its semantic distance to other stereotypes and its dynamic characteristics. The system of sociocultural stereotypes manifests subordination and coherence of its elements. The coherence between stereotypes is expressed in the discursive strategies of their representation, while subordination establishes the hierarchy in the system sociocultural stereotypes. The dynamics of media stereotyping is characterized by the interdependence of stable, variable and unstable kinds of sociocultural stereotypes.*

Conclusions and specific suggestions of the author. *Modelling proved the dynamic character of the system of sociocultural stereotypes that rests in the interdependence of changes in stereotypes' representation: the transformation of one sociocultural stereotype causes changes in another, thereby affecting the dynamics of the system as a whole.*

Key words: *formalized model, system of sociocultural stereotypes, hierarchic system, relations of subordination and coherence, dynamic system.*

Надійшла до редакції: 10.02.2025

Прийнято до друку: 28.03.2025

ОСОБЛИВОСТІ ЗВЕРТАНЬ У РАМКОВИХ ІНІЦІАЛЬНИХ КОМПОНЕНТАХ ТЕКСТІВ ІНАВГУРАЦІЙНИХ ПРОМОВ ПРЕЗИДЕНТІВ УКРАЇНИ

*Л. Ю. Алтицева, кандидат філологічних наук, доцент,
старший викладач кафедри українського ділового мовлення,
Національна академія Служби безпеки України (Київ, Україна)*

e-mail: lesya.altytseva@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5829-9189>

*Л. М. Голіченко, кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри українського ділового мовлення,
Національна академія Служби безпеки України (Київ, Україна)*

e-mail: golichenko_15@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3966-8599>

Статтю присвячено аналізу спеціально організованих мовних засобів у текстах інавгураційних промов як одного з жанрів президентського дискурсу. Для аналізу слугували тексти інавгураційних українських промов, виголошених упродовж 1991–2019 рр. У рамковому ініціальному компоненті звертання виконують номінативну функцію, етикетно-комунікативні функції: установлюють контакт з аудиторією, активізують увагу адресатів, а також можуть виконувати експресивну функцію та бути засобом мовленнєвої маніпуляції.

З'ясовано, що в промовах переважають ускладнені атрибутивним компонентом загальні звертання. За семантичними ознаками звертання скомпоновано в чотири групи: офіційні особи, гості, зарубіжні гості; колеги-політики, депутати; виборці, громадяни України; узагальнене звертання, без конкретної вказівки на роль у ритуалі інавгурації. За кількістю адресатів у текстах промов наявні звертання моноадресатні, якими мовець апелює до адресатів однієї семантичної групи, та поліадресатні, якими апелює одночасно до слухачів, що за семантичними ознаками належать до кількох груп. Відмічено тенденцію до зменшення кількості адресатів у поліадресатних звертаннях рамкових ініціальних компонентів промов та використання моноадресатних звертань, адресованих виборцям, громадянам України загалом. З'ясовано, що на вибір звертань у промовах президентів впливають як мовні, так і позамовні чинники.

Ключові слова: політична комунікація, президентський дискурс, інавгураційна промова, рамковий ініціальний компонент промови, функції звертання, адресат, моноадресатні звертання, поліадресатні звертання.

Постановка проблеми. Виступи найвищих посадових осіб усе частіше стають об'єктом досліджень науковців таких галузей, як медієзнавство, юрислінгвістика, соціолінгвістика, психолінгвістика. Політичний дискурс, основним компонентом якого є текст – продукт процесів комунікації та світосприйняття, – на сьогодні постає центральним поняттям також і для прагмалінгвістики, когнітивної лінгвістики, лінгвістики тексту та інших мовознавчих галузей. Нині помітне стрімке посилення уваги науковців до аналізу спеціально організованих мовних засобів президентського дискурсу, використовуваних для впливу на громадську думку. Специфіка тексту президентської промови – структура, спосіб організації інформації, спеціально дібрані мовленнєві засоби, аргументованість – залежить від комунікативної ситуації, спрямованості до адресата. Безпосередня спрямованість до адресата зумовлює широке використання звертань у текстах промов, зокрема інавгураційних.

Актуальність дослідження зумовлена потребою всебічно проаналізувати звертання в контексті політичної комунікації, а саме в інавгураційних промовах президентів України, оскільки звертання як компонент комунікативного акту політичного тексту в українському мовознавстві залишається недостатньо вивченим. Результати цього дослідження вможливають розуміння механізму впливу політичного дискурсу на свідомість громадян та окреслять тенденції використання, особливості та функції звертань в інавгураційних промовах президентів України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Політичний дискурс загалом активно досліджують як в Україні, так і за її межами. З-поміж українських мовознавців питанню політичного дискурсу присвятили свої праці О. Білик, О. Билінська, І. Бутова, А. Загнітко, А. Ковалевська-Славова, Т. Ковалевська, Л. Колібаба, Н. Кондратенко, С. Романюк, О. Семотюк, М. Степаненко, Л. Стрій, О. Чорна та ін. Учені аналізують структурно-композиційну організацію інавгураційних промов, визначають лінгвостилістичні особливості інавгураційної промови як одного з жанрів передвиборчого дискурсу тощо.

Дослідженню звертань присвячено значну кількість наукових праць у галузі лінгвістики, стилістики та прагматики. С. Бевзенко, І. Вихованець, К. Городенська, А. Загнітко, М. Плющ, Н. Костусяк, Н. Кобченко, І. Кучеренко, А. Мановицька, Т. Масицька, О. Масюкевич, О. Межов, М. Скаб, С. Шевчук, І. Яценко та ін. у своїх роботах вивчали граматичні й функційні особливості звертань, з'ясовували їхні семантичні категорії, структуру тощо.

Мета дослідження – комплексний аналіз функційних, структурних і семантичних особливостей звертань, ужитих у рамкових ініціальних компонентах текстів інавгураційних промов президентів України. Для досягнення цієї мети необхідно виконати такі завдання:

1) з'ясувати функції звертань, ужитих у рамкових ініціальних компонентах текстів інавгураційних промов;

2) визначити структурні та семантичні особливості звертань, ужитих у рамкових ініціальних компонентах текстів промов президентів України;

3) виявити основні тенденції використання звертань у промовах президентів України.

Предмет дослідження – функційні, структурні й семантичні особливості звертань, ужитих у рамковому ініціальному компоненті тексту інавгураційної промови, об'єкт – інавгураційна промова як жанр політичного дискурсу.

Матеріал дослідження – тексти семи інавгураційних промов президентів України: Леоніда Кравчука (1991), Леоніда Кучми (1994, 1999), Віктора Ющенка (2005), Віктора Януковича (2010), Петра Порошенка (2014), Володимира Зеленського (2019).

Виклад основного матеріалу. Інавгураційна промова – це зв'язний потік мовлення, заздалегідь підготовлений за чіткими правилами. Над текстами промов президентів працюють спеціалісти, які, з огляду на стратегію виборчої кампанії, визначають, що і як має виголосити президент у своєму першому зверненні до народу [1, с. 120]. Церемонія інавгурації президентів України переважно відбувається у Верховній Раді України. Проте в 1999 році другу інавгураційну промову Леонід Кучма виголошував у Національному палаці «Україна», у 2005 році інавгураційна промова Віктора Ющенка була поділена на дві частини: першу (офіційну) було виголошено у Верховній Раді України, другу (безпосереднє звернення до українського народу) – на Майдані.

Л. Стрій зазначає, що інавгураційна промова належить до ритуальних жанрів політичної комунікації, її виголошує новообраний президент держави під час ритуалу інавгурації [2, с. 241]. Л. Завальська додає, що така промова «демонструє реалізацію мовної особистості політика – президента, який вступає на посаду і представляє адресатам основну програму своїх дій, дякує за обрання і закликає до консолідації суспільства» [3, с. 9].

У чітко регламентованій композиційній структурі промови Л. Стрій виокремлює рамкові компоненти та основний текст. Рамкові компоненти (ініціальні та фінальні) виконують етикетну функцію та мають ритуальний характер. До них належать етикетні формули привітання, подяки та завершальний структурний компонент – етикетну форму прощання.

Усі промови президентського дискурсу апелюють до адресата. Л. Колібаба й С. Романюк, аналізуючи граматичні форми звертань в українському політичному дискурсі ХХІ ст., зазначають: «Будь-яка форма спілкування учасників політичного дискурсу зумовлює широке використання звертань до співрозмовників. Ними в політичному дискурсі є переважно виборці, громадяни України» [4, с. 315]. Погоджуємося, що інавгураційні промови переважно апелюють до виборців, громадян України, але не лише до них. Загалом можна виокремити чотири семантичні групи адресатів, до яких звертаються президенти в інавгураційних промовах: 1) офіційні особи, гості, зарубіжні гості; 2) колеги-політики,

депутати; 3) виборці, громадяни України; 4) узагальнене звертання, без конкретної вказівки на роль у ритуалі інавгурації, таке звертання може стосуватися адресата будь-якої групи з трьох попередніх.

До першої і другої груп належать ввічливі етикетні звертання, які покликані назвати безпосередніх учасників політичної комунікації, а саме ритуалу інавгурації, тобто присутніх осіб у залі. 3-поміж звертань переважають загальні звертання, виражені іменниками – назвами осіб за певними ознаками – у граматичній формі множини (*гості, народні депутати*), але трапилося звертання, представлене іменником у граматичній формі однини (*зібрання*), ужитим у його вторинному значенні ‘сукупність осіб, зібраних у певному місці’.

У двох промовах наявні особові звертання, адресовані Голові Верховної Ради. Таке звертання виражене назвою посади в граматичній формі кличного відмінка однини. Одна з функцій таких особових звертань – конкретизувати учасника дійства, акцентуючи на його важливій ролі в певному ритуалі. Проте така конкретизація учасника у звертанні жодного разу не була реалізована іменем, іменем по батькові чи прізвищем особи, що свідчить про важливість самої посади та виконуваних обов’язків, а не конкретної людини.

Звертання двох перших семантичних груп загалом типові для парламентського дискурсу. Їх використовують у промовах на пленарних засіданнях депутати, представники уряду та ін. Можемо стверджувати, що й традиційне місце проведення інавгурації – сесійна зала Верховної Ради – також впливає на вибір звертань для промови.

До третьої групи належать звертання, що називають виборців – народ, громадян, – які є джерелом влади і мають право брати участь у виборах, за результатами яких обирають президента. У промовах поняття «громадяни України» та «український народ» – синонімічні, що зумовлене контекстом Конституції України. Такі звертання покликані охопити сукупність усіх жителів України, усіх її громадян, переважно не акцентуючи на національності, етнічній належності. Проте якщо звертання в тексті є за структурою моноадресатним чи поліадресатним двокомпонентним, то семантично виражені одиниці третьої групи можуть стосуватися й осіб, звертання до яких увійшли до перших двох семантичних груп, адже народні депутати, офіційні особи, гості, окрім зарубіжних представників, також є громадянами України й виборцями. Тобто звертання *шановні співвітчизники, дорогі українці* можуть одночасно бути спрямовані й до народних депутатів, гостей та ін.

Четверта семантична група звертань в інавгураційних промовах покликана назвати адресата максимально узагальнено, беручи за основу нейтральні для інавгураційного та виборчого процесів ознаки. Такі звертання мають охопити всю аудиторію. Статус, посада, рід діяльності, місце перебування, проживання, віросповідання, роль у процесі виборів чи інавгурації, вік тощо – усі ці ознаки не важливі для номінації адресатів цієї групи звертань. Їх використовують також для позитивного налаштування слухачів промови, створення певного емоційного стану в них та для подальшого маніпулятивного впливу на їхню свідомість. Це допомагає сформулювати позитивний образ промовця-політика.

Звертання в текстах інавгураційних промов здебільшого ускладнені одним атрибутивним компонентом (*дорогі гості, високоповажні гості, шановне зібрання*) чи двома (*високоповажні зарубіжні гості, шановні народні депутати*), рідко – трьома (*дорогий мій український народ*).

Прикметники *шановні, високоповажні, дорогі* виконують функцію загальноприйнятих етикетних означень. Вони покликані засвідчити ставлення мовця до адресата. Найуживанішим є атрибутивний компонент звертань прикметник *шановний*, його використовують для засвідчення поваги, шани в офіційній мові. Це означення наявне у всіх звертаннях до офіційних осіб, депутатів (*шановний Голово Верховної Ради, шановні народні депутати*), рідше – до виборців (*шановні співвітчизники, шановна українська громадо, шановний український Хрещатику і Майдане*). Прикметник *високоповажний* містить вказівку на особу з високим статусом, відображає поважне ставлення до особи / осіб, які мають суспільний авторитет, обіймають високі посади, впливають на формування громадської думки; цю поважність набувають завдяки професійним досягненням чи гідному служінню суспільству. Таке означення використовують, звертаючись до гостей, зарубіжних

представників (*високоповажні зарубіжні гості, високоповажні гості*). Атрибутивні компоненти *шановний, високоповажний* позбавлені емоційного забарвлення, указують на певну градацію виявленої поваги, шани. Їх використовують, звертаючись до офіційних осіб, гостей, колег-політиків, депутатів. Менш офіційним етикетним означенням у звертаннях є прикметник *дорогий* у значенні «близький, милий серцю», який ускладнює структуру звертань, адресованих частіше виборцям (*дорогі співвітчизники, дорогі українці, дорогий народі*), однак у своїй промові Л. Кравчук це означення використав, звертаючись до гостей (*дорогі гості*). Водночас із прикметником можуть використовувати присвійний займенник *мій* (*дорогий мій український народі*), який увиразнює особливу довіру до виборця, однастайність поглядів. Таке поєднання прикметника із займенником акцентує на важливості дружніх і довірливих стосунків між президентом та його виборцями.

Проаналізуємо більш докладно особливості використання звертань у рамкових компонентах інавгураційних промов українських президентів, обраних у період із 1991 р. до 2019 р.

Переважно саме із цих звертань президенти розпочинають інавгураційні промови. Звертання на початку промови виконують одночасно кілька етикетно-комунікативних функцій – установлюють контакт з аудиторією, активізують увагу адресатів, називають їх, психологічно впливають на свідомість, формуючи позитивний образ (імідж) президента. У рамковому ініціальному компоненті інавгураційної промови – привітання-зверненні – використовують звертання або всіх чотирьох груп, або кількох чи одного з названих вище семантичних груп. Кількість адресатів, зазначених у промові, їхня семантика та структура в кожній конкретній промові різні. У текстах промов можемо вирізнити моноадресатні звертання, тобто звертання, які виражені словом (прості) чи словосполученням (складні) й адресовані одній особі чи особам однієї семантичної групи, яку сприймають у момент мовлення як сукупну єдність осіб, та поліадресатні звертання, якими апелюють до адресатів кількох семантичних груп. Наприклад, Л. Кравчук (1991 р.) та В. Ющенко (2005 р.) у своїх інавгураційних промовах звертаються до адресатів усіх чотирьох семантичних груп, П. Порошенко (2014 р.) та В. Зеленський (2019 р.) – лише до адресатів третьої групи. Поліадресатні звертання до адресатів перших двох семантичних груп переважно вживані на початку промови, перед звертанням до адресатів третьої групи [наприклад, у промовах Л. Кравчука (1991 р.), Л. Кучми (1999 р.), В. Ющенка (2005 р.), В. Януковича (2010 р.)], оскільки етикет передбачає насамперед звернення до осіб, які є безпосередніми учасниками комунікативного акту.

Найбільше поліадресатне звертання, яке охоплює одиниці всіх семантичних груп, використано в ініціальній частині промови Л. Кравчука (1991 р.): **«Шановні народні депутати! Дорогі гості! Пані і панове! Громадяни незалежної України! Хотів би щиро привітати всіх вас і поздоровити з вікопомною подією в житті нашого народу – народженням нової України»**. У цьому звертанні названо всіх учасників ритуалу інавгурації. Оскільки першу інавгураційну промову було виголошено в залі Верховної Ради, то форма та структура поліадресатного звертання типова для політичних парламентських промов, приурочених до певних подій. Звернімо увагу, що порядок розміщення звертань визначають як етикетні норми, так і логічна послідовність викладу думки, зміст тексту. Спочатку новообраний Президент України звертається до депутатів і гостей, присутніх у залі, як і передбачає етикет, далі використовує узагальнене офіційне звертання, яке може стосуватися будь-кого (*пані і панове*), а потім Президент звертається до громадян України, акцентуючи на її незалежності (**«Громадяни незалежної України!»**). Зазначимо, що це була перша інавгураційна промова після здобуття незалежності України в 1991 р. Після цього звертання в тексті йде привітання з **«народженням нової України»**, тобто незалежної України. Так у промові забезпечено логічний виклад думки: попередній фрагмент тексту продукує наступний. Атрибутивні компоненти цього звертання вможливають номінування адресата в такий спосіб, який дає змогу адресатові відчувати себе учасником, причетним до тих подій і процесів, про які йтиметься в основній частині промови (політична ситуація, економічні умови, за яких президент вступає на посаду, програма майбутніх дій тощо), здатним впливати на них, що сприятиме маніпуляціям стосовно слухача.

Порядок розташування адресатів у поліадресатному звертанні можуть визначати й інші чинники. Зокрема, у своїй статті Л. І. Стрій зазначає, що «поєднання в одному зверненні кількох адресатів потребує певного ранжування – від найважливіших адресатів до менш вагомих для мовця» [2, с. 242]. Як приклад у статті наведено звертання з промови Л. Кучми (1999 р.): **«Шановні співвітчизники! Високоповажні зарубіжні гості!»** На думку автора, таке ранжування дає змогу визначати «пріоритети вже на рівні рамкових елементів» [там же]. Яскравим прикладом такого ранжування є звертання в першій (офіційній) частині промови В. Ющенка (2005 р.), у якій спочатку, щоб конкретизувати, названо адресатів вищих рангів, а наприкінці, для узагальнення, названо решту осіб, присутніх у залі: **«Пресвяті отці, шановний Голово Верховної Ради, шановні народні депутати, високоповажні гості і дорогі друзі»**. Такий порядок звертань стандартний для політичного парламентського дискурсу. Зазначимо, що до виборців у першій частині своєї промови В. Ющенко не звертався, оскільки, щоб апелювати до них (друга частина промови), він вийшов на майдан Незалежності: **«В такий день, шановні друзі, я шукаю спосіб, щоб ми були серед людей»**. Як бачимо, на вибір і порядок адресатів у поліадресатному звертанні може впливати й композиція промови: поділ промови на дві частини дав змогу розподілити адресатів й уникнути вибору місця для звертання до виборців під час ранжування звертань у першій частині. Другу частину В. Ющенко також розпочинає з поліадресатного звертання, застосовуючи метод ранжування: **«Дорогий мій український народ, гості, шановна українська громадо, шановний український Хрещатику і Майдане!»** Спочатку звертається до українського народу, потім до гостей (*дорогий мій український народ, гості,*). Звісно, що друга частина промови, виголошена на майдані, була емоційно насиченою, тому звертання, окрім названих вище етикетно-комунікативних функцій, виконують ще й експресивну роль, про що свідчить нанизування синонімічних звертань до виборців (*дорогий мій український народ, шановна українська громадо, шановний український Хрещатику і Майдане*). Цікавим є використане звертання до осіб, які слухали промову, перебуваючи на майдані, а також до безпосередніх учасників Помаранчевої революції. Це звертання образно реалізоване в тексті завдяки метонімічному перенесенню значення слова з назви місця події на учасників цієї події: **«...шановний український Хрещатику і Майдане!»**. Далі з тексту промови зрозуміло, що це звертання-символ, адже назва місця події стала символічною назвою не лише події: **«Цей Майдан – символ вільної нації, яка вірить у свої сили і творить своє майбутнє»**. Звертаючись до Майдану, В. Ющенко (з огляду на контекст промови) звертається до української нації. Зокрема, нанизуючи у зверненні синонімічні звертання до виборців, президент апелює до народу – громади – нації. Якщо взяти до уваги значення цих слів (*народ* – населення держави, жителі країни; *громада* – 1) група людей, об'єднаних спільністю становища, інтересів і т. ін.; 2) об'єднання людей, що ставить перед собою певні спільні завдання; організація; *нація* – 1) конкретно-історична форма спільності людей, об'єднаних єдиною мовою і територією, глибокими внутрішніми економічними зв'язками, певними рисами культури і характеру; 2) держава, країна [5]), то можемо стверджувати, що у зверненні використано висхідну градацію як стилістичну фігуру. Така послідовність звертань сприяє поступовому посиленню значення, смислової виразності: від спільної сукупності людей, об'єднавчим чинником для яких є місце, територія проживання, до спільності, яку об'єднує не лише територія, а також єдина мова, культура, традиції тощо, за якими відбувається процес усвідомленої самоідентифікації людини як громадянина. Показово, що в попередніх промовах українські президенти уникали прикметника *український* як атрибутивного поширювача звертання до виборців, на цю особливість звернула увагу Л. І. Стрій: «більшість українських президентів під час інавгураційної промови також не використовували номінації “український” та “українці”, звертаючись до аудиторії узагальнено» [2, с. 242]. У цьому ж звертанні бачимо, що В. Ющенко повторює цей прикметник тричі, не уникаючи національної ідентифікації виборців, а акцентуючи на ній: *український народ, українська громадо, український Хрещатику і Майдане*.

Двокомпонентні поліадресатні звертання диференціюють аудиторію на дві групи. Одним компонентом є звертання до офіційних осіб (або до гостей, або до народних депутатів), а іншим – до решти, і виборців зокрема. Чим менше компонентів має звертання

рамкової частини промови, тим більш узагальнювальну функцію воно виконує, оскільки значення іменника, що його використовують у звертанні для номінації адресата, дає змогу охопити всіх імовірних адресатів, об'єднаних за певною ознакою. Наприклад, у промові Л. Кучми (1999 р.) використано звертання до співвітчизників та зарубіжних гостей: **«Шановні співвітчизники! Високоповажені зарубіжні гості!»** Поділ адресатів відбувається за наявністю в особи спільної з ким-небудь вітчизни. З контексту промови випливає, що до першої групи належать усі, хто має спільну із мовцем вітчизну – Україну, до другої – ті, для кого батьківщиною є інша держава. Поділ за наявністю спільної вітчизни ще й підсилений атрибутивним компонентом звертання до гостей – прикметником *зарубіжні*. У фінальному компоненті цієї промови також використано двокомпонентне поліадресатне звертання: **«Дорогі співвітчизники! Шановне зібрання!»** Перший компонент звертання залишився тим самим, а другий – апелює до офіційних осіб, які зібралися в залі. Порядок розміщення складників (ранжування) та повторюваність звертання до співвітчизників демонструє, наскільки важливою є для президента інтеграція з народом, тобто бажання встановити тісний зв'язок із громадянами своєї країни, активно взаємодіяти з народом, ураховуючи передусім його думки й потреби.

Двокомпонентне поліадресатне звертання використано й в інавгураційній промові В. Януковича (2010 р.): **«Шановні народні депутати! Дорогі співвітчизники!»**. Слухачі поділені на офіційних осіб – депутатів – та неофіційних. Цей поділ посилює також вибір атрибутивних компонентів – прикметники *шановні* та *дорогі*. Зазначимо, що така форма звертання до депутатів (*шановні народні депутати*) є найуживанішою в парламентському дискурсі, її також часто використовують у структурі поліадресатного звертання в ініціальній частині інавгураційної промови. Звертання до співвітчизників теж часто наявне в промовах президентів. Такої номінації адресата немає лише у двох із семи промовах.

Моноадресатне звертання в ініціальній частині рамкового компонента використано в інавгураційних промовах двох президентів – П. Порошенка (2014 р.) та В. Зеленського (2019 р.).

У промові П. Порошенка звертання до співвітчизників ускладнене двома атрибутивними компонентами: **«Дорогі співвітчизники, від Львова до Донецька, від Чернігова до Севастополя!»** Перший атрибутивний компонент – прикметник *дорогі*, – як і саме звертання, є досить типовим для президентського дискурсу. Привертає нашу увагу другий постпозитивний атрибутивний компонент, адже його структура й використання у ньому географічних назв (топонімів) для окреслення території України, її кордонів подібні до структури рядка з Державного Гімну України (до 06 березня 2023 р.): **«Станем, браття, в бій кривавий від Сяну до Дону»** [6]. У цьому рядку також представлено географічні назви (гідроніми) для оформлення всього простору, який споконвіку був заселений українцями, про що свідчать етнографічні дослідження П. Чубинського, автора слів **«Ще не вмерла України»**. Зазначимо, що територія від Сяну до Дону за площею значно перевищує сучасні терени України.

Попри загальну тенденцію уникати національної ознаки під час номінації адресатів у звертаннях, В. Зеленський (2019 р.) у своїй промові послуговується моноадресатною одиницею, уперше номінуючи виборців іменником *українці*: **«Дорогі українці!»**

Як бачимо, помітно тенденцію відходу від чотирикомпонентного поліадресатного звертання до монокомпонентного звертання. Оскільки монокомпонентне звертання має охопити всю аудиторію, більшістю якої є виборці, то мовці використовують номінації третьої семантичної групи.

Проте не кожна інавгураційна промова містить звертання в рамковому компоненті. Зокрема, у промові Л. Кучми (1994 р.) в ініціальній частині тексту не вжито жодного звертання, адресати повідомлення названі іменниками, які в реченні оформлені давальним відмінком і виконують роль або прикладки після особового займенника *ви* в давальному відмінку, або роль додатка, наприклад: **«... Перш за все, сердечно дякую вам, виборцям, які виявили мені високу довіру і обрали Президентом України. Я глибоко вдячний народові України, який продемонстрував високу громадянську свідомість, небайдужість до долі Батьківщини і здійснив цивілізоване, демократичне оновлення політичної влади в центрі і на**

місях. Я висловлюю подяку **Верховній Раді України**, яка законодавчо забезпечила процес політичних перетворень на засадах демократії, неухильного дотримання прав людини, миру та прогресу. Я віддаю належне **Леоніду Макаровичу Кравчуку**, який зробив перші нелегкі кроки на шляху становлення української державності».

Висновки й перспективи. Отже, інавгураційна промова має чітко регламентовану структуру, один зі складників якої – рамковий ініціальний компонент, який виконує передусім етикетну функцію – звернення-привітання. Звертання відіграють важливу роль у цій частині промови, хоч не є обов'язковим її елементом. У рамкових ініціальних компонентах промов переважають складні загальні звертання. Адресатами звернення в інавгураційних промовах переважно є сукупності осіб, які умовно можна поділити на чотири семантичні групи відповідно до функцій, виконуваних у ритуалі виборів. Кількість адресатів в ініціальній частині промови чітко не визначена. Яскраво виражено тенденцію до зменшення кількості адресатів у поліадресатних звертаннях від чотирьох до двох, а також активне використання моноадресатних звертань, у яких апелювано до виборців. Усі звертання, ужиті в рамкових ініціальних компонентах текстів інавгураційних промов, виконують етикетно-комунікативні функції. Звертання, адресовані виборцям, можуть реалізувати експресивну функцію та бути засобами мовленнєвої маніпуляції. Організація звертань, їхньої структури, кількісного складу, форми, значення, порядку розміщення компонентів поліадресатних звертань зумовлені як мовними, так і позамовними чинниками. Звертання, як і решта мовних засобів тексту інавгураційної промови, покликані сформувати позитивний мовний образ новобраного президента, сприяти реалізації політичної стратегії. Перспективними видаються подальші розвідки особливостей використання звертань у рамковому фінальному компоненті та основному тексті промов президентів України.

Список використаної літератури

1. Культура фахового мовлення: навч. посібник / за ред. Н. Д. Бабич. Чернівці : Книги XXI, 2005. 572 с.
2. Стрій Л. І. Структурно-композиційні особливості інавгураційної промови як жанру політичного дискурсу. *Слов'янський збірник*. Чернівці, 2014. Вип. 18. С. 240–247. URL : <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c0d0dcb4-9c09-4cbb-97b9-14f39be28ce4/content> (дата звернення: 20.04.2025).
3. Завальська Л. В. Цитатність в інавгураційних промовах українських президентів. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. 2023. Т. 34 (73). № 2. С. 8–13.
4. Колібаба Л., Романюк С. «Вільний народі незламної країни!», або про граматичні форми звертань в українському політичному дискурсі XXI ст. *Соціальне у мові та мова в соціумі* : монографія. Київ : Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2023. С. 313–354. URL : <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/704740ec-25c7-4cef-9b86-34135ccd3a83/content> (дата звернення: 24.04.2025).
5. Словник UA : портал української мови та літератури. URL : <https://slovyk.ua/index.php?swrd=%D0%BD%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%> (дата звернення: 03.05.2025).
6. Чубинський П. Ще не вмерла Україна. *Онлайн бібліотека*. URL : <https://lib.com.ua/uk/book/shche-ne-vmerla-ukrayina/> (дата звернення: 12.06.2025).

References

1. Babych, N. D. (Ed.) (2005). *Kultura fakhovoho movlennia* [Culture of professional speech]: navchalnyi posibnyk. Chernivtsi: Knyhy XXI, 572 (in Ukr.).
2. Strii, L. I. (2014). *Strukturno-kompozytsiini osoblyvosti inavhuratsiinoi promovy yak zhanru politychnoho dyskursu* [Structural and compositional features of inaugural speech as a genre of political discourse]. In : *Slavic collection* [Slavic collection], (18), 240–247. Available at : <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c0d0dcb4-9c09-4cbb-97b9-14f39be28ce4/content> (in Ukr.).
3. Zavalska, L. V. (2023). *Tsyatnist v inavhuratsiinykh promovakh ukrainskykh prezydentiv* [Citation in the inaugural speeches of Ukrainian presidents]. In : *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho* [Scientific notes of the V. I. Vernadsky TNU], 34 (73), 2, 8–13 (in Ukr.).
4. Kolibaba, L. & Romaniuk, S. (2024). “Vilnyi narode nezlamnoi krainy!”, або про граматичні форми звертань в українському політичному дискурсі XXI ст. [“Free people of an indestructible country!”, or about grammatical forms of Appeals in the Ukrainian political discourse of the XXI century]. In : *Sotsialne u movi ta mova v sotsiumi* [Social in language and language in society]: monohrafiia. Kyiv: Natsionalnyi universytet “Kyievo-Mohylianska akademiia”, 313–354. Available at : <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/704740ec-25c7-4cef-9b86-34135ccd3a83/content> (in Ukr.).

5. Slovnkyk UA: Portal ukrainskoi movy ta literatury [Slovnkyk UA: Portal ukrainskoi movy ta literatury]. Available at : <https://slovnkyk.ua/index.php?sword=%D0%BD%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%>.

6. Chubynskyi, P. Shche ne vmerla Ukraina [Ukraine is not dead yet]. In: *Onlain biblioteka* [Online library]. Available at : <https://lib.com.ua/uk/book/shche-ne-vmerla-ukrayina/>.

PECULIARITIES OF ADDRESSES IN THE FRAMING INITIAL COMPONENTS OF UKRAINIAN PRESIDENTS' INAUGURAL SPEECHES

**Lesya Altytseva, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Senior Lecturer of the Department of Ukrainian Business Language,
National Academy of Security Service of Ukraine**
e-mail: lesya.altytseva@ukr.net
ORCID: 0000-0001-5829-9189

**Larysa Golichenko, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Ukrainian Business Language,
National Academy of Security Service of Ukraine**
e-mail: golichenko_15@ukr.net
ORCID: 0000-0002-3966-8599

Abstract. Introduction. Speeches delivered by high-ranking officials are increasingly becoming the subject of linguistic research, with presidential discourse attracting particular attention. Targeting of such speeches at the addressee necessitates extensive use of forms of address. A comprehensive analysis of these forms within each speech component enables understanding of how political discourse influences public consciousness and reveals trends, peculiarities, and functions of address usage in Ukrainian presidential inaugural speeches.

Purpose. A thorough analysis of the functional, structural, and semantic features of forms of address used in the framing initial components of the speech texts.

Results. In Ukrainian presidential inaugural speeches from 1991 to 2019, specially structured forms of address are identified within the initial components. It was educed that in the framing initial component, in greeting-addressing, these forms serve a nominative function and a communicative function: establishing contact with the audience, activating the addressees' attention, preparing them psychologically to receive further information, and influencing public consciousness while creating a positive image of the president. Depending on extra-linguistic factors, these addresses to the citizens of Ukraine may also perform an expressive function and act as a means discourse manipulation.

In speech framing components prevail general forms of address with attributive constituent elements which presidents use to address listeners. Addressee nomination aligns with their roles in the inauguration ritual. Semantically, these addresses are divided into four groups: official guests, foreign guests; political colleagues and parliamentarians; voters and Ukrainian citizens; and generalized addresses without specified roles in the ritual. Common etiquette qualifiers used include "respected", "honorable", and "dear". The order of address placement in multi-addressee forms is influenced by etiquette norms, logical coherence of speech content, addressee hierarchy, and speech composition. The form of four-component multi-target addresses in inaugural speeches developed under the influence parliamentary discourse.

In addition to etiquette and communicative functions, forms of address in framing initial components may carry expressive weight and function and act as a means of speech manipulation.

Originality. Registered is a distinct trend towards the reduction in the number of narratees in multi-addressee forms of address – from four to two – and the shift towards single-addressee forms targeted at voters and Ukrainian citizens as a whole. These addresses often emphasize integration between the president and the people.

Conclusion. Forms of address in presidential speeches are primarily directed towards the addressee, most commonly the voter. The organization of these addresses, including their structure, content, form, meaning, and arrangement, is influenced by both linguistic and extra-linguistic factors: the specific communicative situation, the status of the audience, the regulated composition of the speech, and the setting in which the speech is delivered.

Keywords: political discourse, presidential discourse, inaugural speech, framing initial component of speech, address functions, public consciousness, addressee, four-component addresses, multi-target addresses, single-addressee forms.

Надійшла до редакції: 06.05.2025
Прийнято до друку: 18.06.2025

НЕВЕРБАЛЬНІ ЗАСОБИ КОМУНІКАЦІЇ В АНГЛОМОВНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ ТА ЙОГО УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ

І. М. Литвин, кандидат філологічних наук, доцент, завідувачка
кафедри теорії та практики перекладу, Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького (Черкаси, Україна)

e-mail: im.lytvyn@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2276-9796>

У статті проаналізовані невербальні засоби комунікації в англomовному художньому тексті (текстові кінеми) та прийоми їх українського перекладу. Текстові кінеми визначено як вербально зафіксовані описи жестів, рухів тіла, міміки, окулесики, проксемики, хронеміки, такесики й інших невербальних сигналів комунікантів, що виконують семіотичну функцію в структурі художнього тексту.

Обґрунтовано, що переклад текстових кінем художнього твору є важливим завданням для перекладача, адже належне відтворення їх у перекладі сприяє збереженню авторського ідіостилу, драматургії діалогу / монологу джерела, комунікативного впливу на читача цільової культури. Проаналізовано прийоми перекладу мімічних, пантомімічних, мануальних, ситуативних кінем (зокрема окулесики) художнього твору на матеріалі роману-бестселера Елеонор Портер «Поліанна» (англ. «Pollyanna») та його українського перекладу Богдани Гори. Увагу сконцентровано на відтворенні фігуративно-ситуативних текстових кінем, виражених фразеологізмом і метафорою.

Констатовано, що авторські кваліфікатори мімічних, пантомімічних, мануальних, фігуративно-ситуативних кінем як важливі компоненти художнього тексту потребують осмисленого підходу в процесі перекладу з урахуванням лінгвістичних, стилістичних й етнокультурних чинників.

Ключові слова: невербальна комунікація, переклад, текстові кінеми, міміка, жести, окулесика, перекладацька трансформація.

Актуальність. У сучасному світі глобалізації та інтеграції комунікація відіграє важливу роль у всіх сферах життя суспільства: від побутового спілкування до міжкультурного діалогу. У наукових студіях не затихає інтерес до вивчення мовленнєвої поведінки комунікантів, особливу увагу привертають невербальні засоби як невід'ємний складник комунікативного акту. Вивчення невербальних засобів актуальне в контексті художнього твору та його перекладу, позаяк невербальна комунікація персонажів слугує не лише засобом відтворення інформації, а й способом розкриття характеру, емоційного стану персонажів, їхньої взаємодії. У художньому творі невербальні засоби представлені текстовими кінемами – словесними описами особливостей мовленнєвої поведінки героїв, жестів, міміки, пози, погляду тощо. Переклад текстових кінем є важливим завданням для перекладача, адже належне відтворення їх у перекладі художнього тексту сприяє збереженню авторського ідіостилу, драматургії діалогу / монологу джерела, загалом комунікативного впливу на читача цільової культури.

Мета статті – аналіз невербальних засобів комунікації в англomовному художньому тексті (текстових кінем) та прийомів їх українського перекладу. У статті описано переклад *текстових кінем* – вербально зафіксованих описів міміки, жестів, погляду, пози й інших невербальних сигналів комунікантів, що виконують семіотичну функцію в структурі художнього тексту.

Матеріал і методи дослідження. Ілюстративним матеріалом слугує роман-бестселер Елеонор Портер «Поліанна» (англ. «Pollyanna») та його український переклад Богдани Гори. Для аналізу невербальних компонентів у художньому тексті та способів відтворення їх в українському перекладі використано низку методів: дистрибутивний – для опису невербальних засобів комунікації; зіставний – для порівняння відповідних фрагментів джерельного та перекладного текстів із метою виявлення змін або втрат у процесі відтворення таких компонентів; інтерпретаційно-текстовий метод – для оцінки

прагматичного впливу цих змін на сприйняття образу персонажа й загальну комунікативну ситуацію в джерельному та перекладному текстах; трансформаційний метод – для встановлення типів перекладацьких трансформацій, що їх застосовують для відтворення невербальних засобів у перекладі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Як зазначають автори відомої книги «Nonverbal Communication» («Невербальна комунікація») Джудіт А. Голл (Judith A. Hall), Терренс Г. Горган (Terrence G. Horgan) і Нора А. Мерфі (Nora A. Murphy), галузь невербальної комунікації має тривалу історію; використовуючи різні рівні аналізу, вивчає сигнали обличчя, тіла, голос, дотик і міжособистісний простір; має міждисциплінарний характер, розкриваючи багато суттєвих тем, що переходять із царини психології в інші дисципліни [14]. Невербальні засоби комунікації активно почали вивчати в другій половині ХХ століття американські представники паралінгвістики: Р. Бердвістел, Е. Голл, К. Келлерман, В. Кіс, А. Маслоу, Н. Мінц, Дж. Л. Трейгер та ін. У межах теорії мовної комунікації на зв'язку вербального та невербального компонентів акцентували українські лінгвісти: Ф. Бацевич [1], О. Селіванова [9], Ю. Косенко [3]. Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англомовному дискурсі досліджують Г. Барташева, М. Бойченко, Д. Гулієва, Ю. Деде, Н. Киселюк, Т. Леймонченко, Г. Модестова, Г. Олійник, Н. Передон, І. Романюк, М. Павлюк, Л. Петровська, Л. Солошук, Е. Цуріна й інші. У низці робіт українських мовознавців увагу зосереджено на питаннях мовної актуалізації засобів невербальної комунікації в тексті. Зокрема, у працях Л. Солошук сформульовано науково-теоретичні й концептуальні положення про механізми фіксації невербальних компонентів комунікації в англомовному тексті [10]. Монографію Т. Осіпової присвячено ґрунтовному дослідженню невербаліки та своєрідності її омовлення в українському дискурсі [5]. А. Підгорна висвітлює мовну актуалізацію невербальних засобів прояву емоцій персонажів у романі Джейн Остін «Sense and Sensibility» [7].

Варто зазначити, що питання відтворення невербальних засобів комунікації художнього тексту в перекладі не отримало достатнього висвітлення в працях із перекладознавства, тому воно потребує окремого розгляду в контексті сучасної теорії та практики перекладу. Недослідженим є український переклад текстових кінем англомовного художнього тексту.

Результати дослідження та їх обговорення. У художньому творі невербальна комунікація персонажів вербалізована маркерами невербальної взаємодії героїв, зокрема авторськими описами їхніх жестів, виразу обличчя, манери поведінки тощо. Слова та словосполучення художнього тексту, що відносять читача до невербальної взаємодії комунікантів, О. Селіванова називає авторськими кваліфікаторами мовлення, або текстовими кінемами [9, с. 96]. Термін *кінема* на позначення системної одиниці паралінгвістики запропонував Р. Бердвістел [9, с. 96]. Якісний переклад текстових кінем – маркерів вербального мовлення персонажів – є важливим завданням перекладача художнього тексту. Текстові кінеми в художньому творі вербальними засобами (за допомогою мови) «відтворюють вторинні комунікативні системи, при цьому виконуючи різнопланові стилістичні завдання, підвищують інформативну ємність тексту» [9, с. 69]. Для аналізу текстових кінем використовуємо типологію О. Селіванової, за якою кінеми диференційовані на фонаційні, мімічні, мануальні (жести), пантомімічні (рухи тіла), ситуаційні-конфігураційні [там само, с. 131]. Серед останніх виокремлено окулесику (погляд), проксемику (дистанцію між комунікантами), хронеміку (час спілкування), такесику (торкання), сенсорику (чуттєве сприйняття мовця через нюховий, зоровий, слуховий, смаковий канали), поведінку мовця, його одяг тощо [5; 9, с. 131]. Отже, під *текстовими кінемами* розуміємо вербально зафіксовані описи міміки (мімічні кінеми), жестів (мануальні кінеми), рухів тіла (пантомімічні кінеми), погляду (окулесики) й інших рухових сигналів (ситуативних кінем) персонажів-комунікантів, що виконують семіотичну функцію в структурі тексту.

У художній прозі мануальні кінеми (жести) відіграють істотну роль у розкритті змісту, адже часто через опис жестів читач сприймає імпліцитну інформацію, розуміє емоційний підтекст: «*With the tips of her fingers Miss Polly turned over the conglomerate garments, so*

obviously made for anybody but Pollyanna» [16] // «*Міс Полі кінчиками пальців перегорнула купу одягу і дійшла висновку, що все це анітрохи не пасує її небозі*» [6]. У цьому контексті виразний жест **with the tips of her fingers** // **кінчиками пальців**, яким героїня торкається одягу, показує, що вона не схвалює його, їй неприємно торкатися цих речей. Використавши трансформації на граматичному рівні, перекладачка вміло вписала жест у текст перекладу.

Мімічні кінеми, які широко застосовувані в художньому тексті як засіб передавання невербальної поведінки персонажів, потребують уважного їх відтворення в перекладі для збереження комунікативного впливу джерела: «*Miss Polly attempted a frown – with not her usual success»* [16] // «*Міс Полі спробувала нахмурити брови, але цього разу їй це вдалося гірше*» [6]. Переклад текстової кінеми **a frown** як **нахмурити брови** є оптимальним перекладацьким рішенням: іменник **a frown**, що має значення: «an expression of displeasure. 2: a wrinkling of the brow in displeasure or concentration» [15], перекладено словосполученням **нахмурити брови**, яка в українській мові реалізує близьке значення: «Звести брови разом і трохи вниз, часто утворюючи вертикальні зморшки на лобі» [11]. Ці відповідники в англійській та українській мовах є традиційними текстовими кінемами – типовим вираженням гами емоцій та почуттів: стурбованості, незадоволення, задумливості, гніву, роздратованості, суму тощо – залежно від ситуації в тексті.

Nancy shook her head. Her lips twitched. She threw a merry look into Timothy's eyes [16] // *Ненсі заперечно похитала головою. Губи її затремтіли. Вона лукаво зиркнула на Тімоті* [6]. У цьому фрагменті перекладачка за допомогою трансформацій відтворює пантомімічну й мімічну кінеми джерела: **shook her head** // **заперечно похитала головою** (з метою уточнення додано прислівник *заперечно*; вилучено присвійний займенник, який несе надлишкову інформацію в українському тексті), **lips twitched** // **губи затремтіли** [*twitched* (*сипнулися*)] перекладено контекстуальним синонімом *затремтіли*. Переклад зберігає комунікативну функцію кожного невербального засобу оригіналу, відтворюючи заперечення та настрій героїні.

У наступному фрагменті першоджерела увагу привертають ситуаційні текстові кінеми, що описують ходу, позу, погляд персонажа та несуть значне смислове навантаження, розкриваючи характер і внутрішній стан героя: «*...the Man was striding along, his hands behind his back, and his eyes on the ground – which seemed, to Pollyanna, preposterous in the face of the glorious sunshine and the freshly-washed morning air...:*» [16] // «*... він наддає ходу, тримаючи руки за спиною та опустивши очі додола, що видалося Поліанні безглуздом, бо навколо сяло сонце, а ранкове повітря було щойно промите дощем*» [6]. Вислів **was striding along** (дієслово **stride** означає «long step when walking or running» [13]) відповідно до контексту перекладений усталеним виразом **наддати ходу** «Починати йти швидше. Прискорити ходу, прискорити крок» [11]. Поза **his hands behind his back** // **тримаючи руки за спиною**, погляд **his eyes on the ground** // **опустивши очі додола** вказують у контексті роману на стриманість, небажання дивитися навколо, відчуженість персонажа. Кінеми в цьому фрагменті акцентують відмінність у сприйнятті світу між персонажами роману. Перекладачка, застосувавши граматичні (частиномовні заміни, додавання дієслів, вилучення присвійних займенників), лексичні та прагматичні трансформації, успішно відтворила текстові кінеми першоджерела, які характеризують внутрішній стан мовчазного чоловіка та здаються головній героїні роману дивними на тлі радісного ранку.

Вираз очей, погляд (окулесика) часто слугують засобом відображення психологічного стану персонажа, взаємодії героїв у художньому творі: автор за допомогою опису погляду здатен розкрити ті почуття й наміри персонажів, які не потребують вербалізації: «*Then she stole a glance at Timothy. Timothy's eyes were studiously turned away»* [16] // «*Зиркнула на Тімоті, але той ховав очі*» [6]. Англійську ідіому **steal a glance** «to look quickly» [13] – вдало перекладено розмовним дієсловом **зиркнути** «Швидко, різко поглянути» [11], незважаючи на втрату фразеологізму (дефразеологізацію [4, с. 229–230]). Цю втрату перекладачка компенсувала, переклавши вираз **eyes were studiously turned away** українським фразеологізмом **ховати очі** – «Відвертатися, не дивитися на кого-небудь від сорому, ніяковості, незадоволення тощо» [2]. Синтаксична трансформація – об'єднання двох простих речень в одне складносурядне з протиставним зв'язком – не лише створює певний смисловий

контраст, описуючи погляди персонажів, а й додає динаміки сюжету, знімаючи паузу між фрагментами та посилюючи відчуття безперервного розвитку подій. Застосовано фразеологізацію (заміну вільної словосполучки фразеологізмом [4, с. 229–230]) для відтворення погляду і в такому фрагменті перекладу: «*The boy regarded her with scornful eyes*» [16] // «Хлопчик **зміряв** Поліанну **презирливим поглядом**» [6]. Вираз *regarded her with scornful eyes* перекладено українським **зміряти презирливим поглядом**. Фразеологічний зворот **зміряти поглядом** реалізує значення «Пильно, уважно оглянути кого-, що-небудь. Оглядати що-небудь оцінюючи» [2], вдало передаючи виклик, деяку зверхність маленького героя, описаних в оригіналі.

У художньому творі ситуативно-фігуративні текстові кінеми, виражені фразеологізмом, є невід'ємною частиною ідіостилю письменника, даючи змогу багатогранно словесно передавати невербальний вимір емоцій, комунікативних реакцій персонажів: «“*Why, Aunt Polly, I just told you!*” Pollyanna’s **eyes were wide with surprise**» [16] // – Ну як же, тітонько Полі, я ж вам щойно все пояснила, – від здивування у Поліанни **очі полізли на лоба** [6]. Фраза *eyes were wide with surprise* є усталеним мовним зворотом, який часто використовують у художньому тексті зі значенням «having your eyes wide open especially because of surprise or fear» [12]. Цей вислів має пропозиційне підґрунтя [8]: очі широко розплющуються через подив. Аналогами в українській мові є фразеологізми: *очі стали круглими від подиву, розширити очі від здивування*, проте Богдана Гора використовує виразніший український фразеологізм **очі полізли на лоба** «Хтось виявляє велике здивування, дуже вражений чимсь» [2]. «*From sheer amazement Pollyanna’s jaw dropped*» [16] // «Від подиву Поліанна **роззявила рота**» [6]. Ідіома **jaw dropped** (букв. *щелепа впала*) в англійській мові означає сильне здивування, враження або приголомшення – «very surprising or shocking» [13] та має пропозиційну основу: у стані крайнього здивування рот людини може мимоволі відкритися. Влучним українським відповідником є фразеологізм **роззявити рота** «Виявляти велике зацікавлення, захоплення чи здивування, слухаючи когось або розглядаючи щось» [2].

Для відтворення невербальних сигналів авторка «Поліанни» вдається до метафори: «*Jimmy Bean’s thin little face brightened*» [16] // «Худеньке обличчя Джиммі Біна **розпромінилося**» [6]. Метафора **brightened** (*заяснити, прояснити, посвітлішати*) в описі виразу обличчя героя вказує на раптову позитивну зміну його емоційного стану. Донорською концептосферою метафори є СВІТЛО (пряме значення дієслова **brighten**: «If the weather brightens, it becomes lighter and less cloudy, with more sun» [13], – стосується світла або кольору, що стають більш інтенсивними або яскравими). Перекладачка застосовує метафору **розпромінитися** «перен. Щасливо, весело, радісно усміхатися» [11] – також із донорською концептосферою СВІТЛО, але актуалізовано інший знак цієї концептосфери [**розпромінитися** в прямому значенні: «Сяяти промінням (про джерело світла)»], що дає змогу читачеві перекладу тією ж мірою відчутти позитивну зміну емоційного стану персонажа.

На нашу думку, переклад текстових кінем у проаналізованих фрагментах роману Елеонор Портер «Поліанна» є адекватним, перекладачка Богдана Гора уважна до деталей, часто не обмежується буквальним відтворенням невербальних засобів, а знаходить образні українські відповідники, застосовувавши інтерпретаційний підхід для досягнення відповідності стилістиці української мови.

Висновки та перспективи дослідження. Опис невербальних засобів комунікації в художньому тексті: міміки, жестів, рухів тіла, погляду, пози – є важливим інструментом для створення переконливих образів персонажів, передавання їхніх емоцій і почуттів, характеру та взаємодії. Використання текстових кінем робить сюжет візуальнішим й емоційно насиченим, даючи читачеві змогу краще уявити ситуації, описані в художньому творі, та відчутти переживання героїв.

У процесі перекладу текстових кінем зазвичай перекладач віддає перевагу використанню очевидного, семантично точного відповідника в цільовій мові (такого, що має однаковий семний набір із відповідною одиницею джерела). За відсутності прямих еквівалентів для відтворення описів невербальних засобів комунікації в іншій мові перекладачеві доводиться вдаватися до трансформацій: замін найбільш близьким за

значенням та конотативним забарвленням відповідником, який виконує ту саму функцію та викликає схожу комунікативну реакцію. Залежно від жанру твору, мети перекладу та інтерпретатора перекладач часто віддає перевагу інтерпретаційному підходу до перекладу текстових кінем. У процесі роботи перекладач урахує культурні відмінності, щоб уникнути непорозуміння або невідповідностей: той самий невербальний сигнал може мати різне значення в різних культурах або взагалі бути відсутнім в одній із них. Перекладачеві доводиться вдаватися до стратегії доместикації: заміни першоджерельної текстової кінеми на зрозумілу та прийнятну для культури мови перекладу; застосовувати компенсацію: відтворення втраченого фразеологізму, стилістичної фігури в описі кінеми в іншому фрагменті тексту. Отже, авторські кваліфікатори мімічних, пантомімічних, мануальних, ситуативних кінем як важливі компоненти художнього тексту потребують осмисленого підходу в процесі перекладу з урахуванням лінгвістичних, стилістичних й етнокультурних чинників.

У контексті розвитку інформаційних технологій, цифрових платформ і дистанційного обміну інформацією проблема адекватного сприйняття та відтворення невербальних засобів комунікації в перекладі набуває нових вимірів і відкриває перспективи для міждисциплінарних досліджень на перетині психології, комунікативної лінгвістики, психолінгвістики, перекладознавства та інформаційних технологій.

Список використаної літератури

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ : Академія, 2004. 342 с.
2. Фразеологія. URL : <https://goroh.pp.ua/Фразеологія/>
3. Косенко Ю. В. Основи теорії мовної комунікації. Суми : СумДУ, 2011. 282 с.
4. Литвин І. М. Основи перекладознавства : підручник. Черкаси : Видавець: Ю. А. Чабаненко, 2024. 294 с.
5. Осіпова Т. Невербальна комунікація та своєрідність її омовлення в українському дискурсі: феномен вербалізації невербаліки : монографія. Харків : Вид-во Іванченка І. С., 2019. 388 с.
6. Портер Елеонор. Поліанна / Пер. укр. Богдана Гора. URL : <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=662>.
7. Підгорна А. Б. Мовна актуалізація невербальних засобів прояву емоцій персонажів (на матеріалі роману Джейн Остін "Sense and Sensibility"). *Львівський філологічний часопис*. 2017. № 1. С. 66–70.
8. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти). Київ – Черкаси : Брама, 2004. 276 с.
9. Селіванова О. О. Основи теорії мовної комунікації : підручник. Черкаси : Видавництво Чабаненко Ю. А. 2011. 350 с.
10. Солощук Л. В. Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англомовному дискурсі : монографія. Харків : Константа, 2006. 300 с.
11. Тлумачний словник української мови. URL : <https://slovnyk.ua/index.php?swrd>.
12. Britannica. URL : <https://www.britannica.com/dictionary/wide-eyed>.
13. Cambridge dictionary. URL : <https://dictionary.cambridge.org>.
14. Hall, Judith A., Horgan, Terrence G., Nonverbal, Nora A. Murphy. Nonverbal Communication. URL : <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/30256720/>. DOI: 10.1146/annurev-psych-010418-103145.
15. Merriam-Webster. URL : <https://www.merriam-webster.com/dictionary>.
16. Porter, Eleanor Hodgman. Pollyanna. Kharkiv : Folio World's Classics, 2023. 186 s.

References

1. Batsevych, F. S. (2004). *Osnovy komunikativnoi linhvistyky* [Fundamentals of Communicative Linguistics]: pidruchnyk. Kyiv: Akademiia, 342 (in Ukr.).
2. Frazeholohiia [Phraseology]. Available at: <https://goroh.pp.ua/Frazeholohiia/> (in Ukr.).
3. Kosenko, Yu. V. (2011). *Osnovy teorii movnoi komunikatsii* [Fundamentals of the Theory of Language Communication]. Sumy : SumDU, 282 (in Ukr.).
4. Lytvyn, I. M. (2024). *Osnovy perekladoznavstva* [Fundamentals of translation science]: pidruchnyk. Cherkasy : Vydavets: Yu. A. Chabanenko, 294 (in Ukr.).
5. Osipova, T. (2019). *Neverbalna komunikatsiia ta svoieridnist yii omovlennia v ukrainskomu dyskursi: fenomen verbalizatsii neverbaliky* [Nonverbal communication and the uniqueness of this discourse in Ukrainian discourse: the phenomenon of verbalization of nonverbality]: monohrafiia. Kharkiv: Vyd-vo Ivanchenko I. S., 388 (in Ukr.).
6. Porter, Eleonor. Polianna. *Pereklad ukrainskoiu Bohdana Hora*. Available at: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=662> (in Ukr.).
7. Pidhorna, A. B. (2017). *Movna aktualizatsiia neverbalnykh zasobiv proiavu emotsii personazhiv (na materialii romanu Dzhein Ostin "Sense and Sensibility")* [Linguistic Actualization of Nonverbal Means of Characters' (on the material of the novel Jane Austen "Sense and Sensibility")]. *Lvivskii filologichnyi chasopys*. 2017. No. 1. P. 66–70.

Emotional Expression (Based on Jane Austen's Novel *Sense and Sensibility*)). In: *Lvivskyi filolohichnyi chasopys* [Lviv *Philological Journal*], (1), 66–70 (in Ukr.).

8. Selivanova, O. O. (2004). *Narysy z ukrainskoi frazeolohii (psykhokohnityvnyi ta etnokulturnyi aspekty)* [Essays from Ukrainian phraseology (psychological and ethnocultural aspects)]. Kyiv – Cherkasy: Brama, 276 (in Ukr.).

9. Selivanova, O. O. (2011). *Osnovy teorii movnoi komunikatsii* [Fundamentals of the theory of speech communication]: pidruchnyk. Cherkasy: Vydavnytstvo Chabanenko Yu. A., 350 (in Ukr.).

10. Tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy [Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language]. Available at: <https://slovnyk.ua/index.php?sword> (in Ukr.).

11. Soloshchuk, L. V. (2006). *Verbalni i neverbalni komponenty komunikatsii v anhlo movnomu dyskursi* [Verbal and Nonverbal Components of Communication in English-Language Discourse]: monohrafiia. Kharkiv: Konstanta, 300 (in Ukr.).

12. Britannica. Available at: <https://www.britannica.com/dictionary/wide-eyed> (in Eng.).

13. Cambridge dictionary. Available at: <https://dictionary.cambridge.org> (in Eng.).

14. Hall, Judith A., Horgan, Terrence G., Nonverbal, Nora A. Murphy. (2018). *Nonverbal Communication*. Available at: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/30256720/>. DOI: 10.1146/annurev-psych-010418-103145 (in Eng.).

15. Merriam-Webster. Available at: <https://www.merriam-webster.com/dictionary> (in Eng.).

16. Porter, Eleanor Hodgman (2023). *Pollyanna*. Kharkiv: Folio World's Classics, 186 (in Eng.).

NONVERBAL MEANS OF COMMUNICATION IN ENGLISH-LANGUAGE LITERARY TEXT AND ITS UKRAINIAN TRANSLATION

*Iryna Lytvyn, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor
of the Department of Translation Theory and Practice,
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy,
(Cherkasy, Ukraine)*

e-mail: im.lytvyn@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2276-9796>

Abstract. Introduction. *The study of nonverbal means of communication is relevant in the context of a literary text and its translation, as the nonverbal communication of characters serves not only as a means of reproducing information, but also as a way of revealing character traits, emotional state of the characters, and their interaction. The translation of textual kinemes is an important task for a translator, as their proper reproduction in the translation of a literary text helps to preserve the author's individual style, drama of the dialogue / monologue of the source text, and the communicative impact on the reader of the target culture.*

Purpose. *The article aims to analyze the nonverbal means of communication in an English-language literary text (textual kinemes) and the methods of their Ukrainian translation. The article analyzes the methods of translation of mimic, pantomimic, manual, figurative and situational kinemes of Eleanor Porter's bestselling novel "Pollyanna" and its Ukrainian translation by Bohdana Hora. Considerable attention is focused on the reproduction of textual kinemes expressed by idiom and metaphor.*

Results. *In the process of translating textual kinemes in a work of fiction a translator typically prefers to use a clear, semantically accurate equivalent in the target language. When the direct equivalents for reproducing textual kinemes in another language are absent, the translator uses transformations: he or she selects the closest equivalent in terms of meaning and connotation that performs the same function and evokes a similar communicative response. Depending on the genre of a work of fiction, the purpose of the translation, and the interpreter, the translator often chooses an interpretive approach to the translation of textual kinemes. In the process of translation, the translator takes into account cultural differences; the same non-verbal signal may have different meanings in different cultures or may be absent in one of them. The translator uses the strategy of domestication: he or she replaces the original textual kineme with an understandable and acceptable one for the culture of the target language; applies compensation that means reproducing of a lost idiomatic expression, stylistic figure in the description of the kineme elsewhere in the text.*

Originality. *The strategies and techniques of reproducing the nonverbal means of communication of a literary text in translation are studied. They have not received sufficient coverage in translation studies.*

Conclusions. *The author's qualifiers of mimic, pantomimic, manual, figurative and situational kinemes as important components of a literary text require a meaningful approach in the process of translation, taking into account linguistic, stylistic and ethnocultural factors.*

Key words: *nonverbal communication, translation, textual kinemes, gestures, facial expressions, oculosics, transformation.*

Надійшла до редакції: 24.03.2025

Прийнято до друку: 11.05.2025

REVIEWS

УДК 070.486:811.511.141(439)«Magyar Nyelvőr»
DOI: 10.31651/2226-4388-2025-38-168-173

РЕДАКЦІЙНІ ПРИНЦИПИ ФАХОВОГО ЖУРНАЛУ «MAGYAR NYELVŐR» [ЗАХИСНИК УГОРСЬКОЇ МОВИ]

**В. В. Газдаг, доктор філософії в галузі мовознавства, доцент кафедри філології,
Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II (Берегове, Україна)**

e-mail: gazdag.vilmos@kmf.org.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9331-2307>

**Є. Б. Барань, доктор філософії в галузі мовознавства, доцент кафедри філології,
Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II;
доцент кафедри української мови та культури, Ніредьгазький університет (Берегове,
Україна; Ніредьгаза, Угорщина)**

e-mail: barany.erzsebet@kmf.org.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8395-5475>

Вступ. Журнал «*Magyar Nyelvőr*» [Захисник угорської мови] – найдавніший науковий журнал з угорського мовознавства, який виходить і сьогодні. Був заснований у 1872 році Угорською академією наук. У журналі представлено праці з історії угорської мови, діалектології, орфографії, культури угорської мови, питань сучасного мововживання. Тут опубліковано результати наукових досліджень, рецензії, дискусійні статті, інформаційні матеріали про важливі події мовного життя угорської спільноти.

Перший випуск побачив світ 12 січня 1872 року за редакцією Габора Сарваша (Szarvas Gábor) обсягом у 56 сторінок. Спочатку журнал публікували десять разів на рік. У 1941–1945 роках його видання було тимчасово припинено, відтак він виходив рідше, натомість збільшено кількість та обсяг уміщених праць. Нині журнал «*Magyar Nyelvőr*» виходить чотири рази на рік – щоквартально. Крім того, раз на рік публікують англomовний спецвипуск із метою інтернаціоналізації.

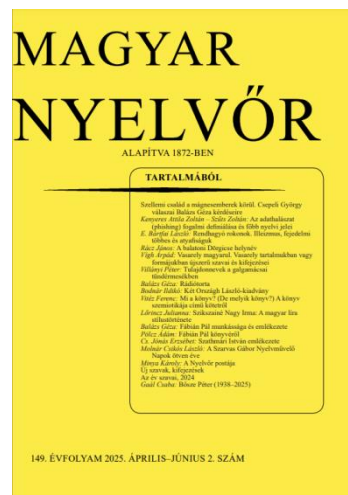
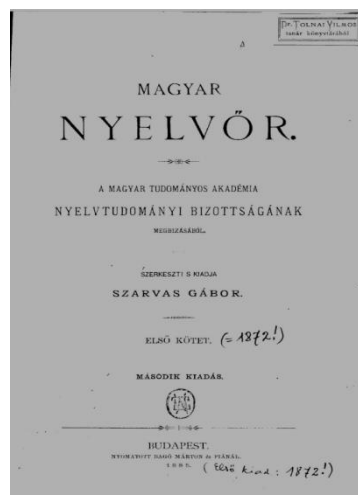

Рис. 1. Обкладинка першого та останнього випусків журналу

У перші десятиліття журнал друкували за підтримки Угорської академії наук та під її контролем. Нині він виходить у видавництві Міжнародного товариства угорської мови та культури (Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága), проте Угорська академія наук і надалі залишається засновником та підтримує його діяльність. Нині публікацію окремих випусків додатково підтримують такі організації: «Фонд за угорську культуру» (Magyar Kultúráért Alapítvány), «Культурна агенція імені Петефі» (Petőfi Kulturális Ügynökség) та «Національний фонд культури» (Nemzeti Kulturális Alap). Мета створення журналу – захист чистоти угорської мови, боротьба проти надмірної неологізації та чужомовного впливу, а також підготовка до створення наукової граматики. Це можливе через дослідження угорської мови в діяхронному аспекті та вивчення діалектних явищ, спираючись на власні засоби угорської мови.

Головний редактор Габор Сарваш сформулював це в програмній статті першого випуску: *«Ми прагнемо відновити чистоту угорської мови там, де завдяки неологізації, базованій на хитких засадах, запроваджено у вжиток слова, які не відповідають чинним правилам угорської мови; де контакти з іноземними мовами породили викривлені вирази; прагнемо частково підготувати наукову граматику угорської мови, яка повністю відповідатиме вимогам шляхом збирання матеріалів і детального обговорення відкритих питань. Усе це ми хочемо здійснити, спираючись на засоби угорської мови».*

Редакційна колегія. У 2022 році склад редакційної колегії зазнав суттєвих змін: кілька членів, зокрема Ласло Гретші (Grétsy László), Ержебет Хелтайне Надь (Heltainé Nagy Erzsébet), Крістіна Лацко (Laczkó Krisztina), Сілард Татраї (Tátrai Szilárd) і Габор Толчваї Надь (Tolcsvai Nagy Gábor), були усунуті або добровільно залишили редколегію. Відтоді до редколегії увійшли нові члени під керівництвом головного редактора Гейзи Балажа.

Станом на 2025 рік членами редакційної колегії журналу *«Magyar Nyelvőr»* є *Петра Ацел* (Aczél Petra) (Університет мистецтв імені Ласло Могой-Надя), *Анна Адамікне Ясо* (Adamikné Jászó Anna) (Науковий університет ім. Лоранда Етвеша), *Ласло Букі* (Büky László) (Сегедський науковий університет), *Юдіт Гідаші* (Hidas Judit) (Будапештський університет технологій та економіки), *Петер Іван Горват* (Horváth Péter Iván) (Національний університет державного управління), *Ержебет Ч. Йонаш* (Cs. Jónás Erzsébet) (Ніредьгазький університет), *Ласло Ковач* (Kovács László) (Науковий університет ім. Лоранда Етвеша), *Золтан Кевечеш* (Науковий університет ім. Лоранда Етвеша), *Карой Міня* (Minya Károly) (Ніредьгазький університет), *Адам Пелц* (Pölcz Ádám) (Науковий університет ім. Лоранда Етвеша), *Янош Стеклач* (Steklács János) (Печський науковий університет), *Золтан Сюч* (Szűts Zoltán) (Католицький університет імені Кароя Естергазі). Редактори видання – *Карой Міня* (Minya Károly) та *Адам Пелц* (Pölcz Ádám).

Журнал має міжнародну консультативну раду, до складу якої входять закордонні фахівці: *Edina Dragaschnig* (Грац, Австрія), *Петро Лизанець* (Ужгород, Україна), *Mifsud Mari Lee* (Річмунд, США), *Sivonen Jari* (Оулу, Фінляндія) та ін. Ця рада сприяє збереженню й розвитку міжнародних зв'язків та підвищенню професійного рівня журналу, однак вона не входить до складу редакційної колегії.

У попередні десятиліття головними редакторами журналу були:

1872–1895 рр. – Габор Сарваш (Szarvas Gábor);

1896–1919 – Жігмонд Шімоні (Simonyi Zsigmond);

1920–1940 – Йожеф Балашша (Balassa József);

1946–1953 – Одон Беке (Beke Ödön);

1954–1993 – Лайош Лерінце (Lőrincze Lajos);

1994–2021 – Борбала Кеслер (Keszler Borbála).

Тематика і методологія. Тематика журналу *«Magyar Nyelvőr»* передбачає насамперед наукові дослідження, захист і плекання угорської мови, що охоплює такі основні напрями:

– історичне мовознавство: вивчення недосліджених мовних скарбів, збирання даних про нестандартні граматичні форми;

– дослідження діалектних явищ: збирання й науковий аналіз діалектизмів, народних пісень, прислів'їв, казок і топонімів;

– сучасна угорська літературна мова: критичний аналіз іншомовних впливів і нестандартних утворень слів, вивчення етимології неологізмів, аналіз текстів наукового й офіційного стилю;

– мововживання і лінгвістика: вивчення порядку слів у реченні, семантичних відтінків, синтаксичних питань, а також актуальних проблем мовної практики;

– міждисциплінарний підхід: із мовно-культурологічного погляду взаємозв'язок з іншими галузями знань – культурною антропологією, семіотикою, психологією, правознавством, педагогікою та медициною;

– культура угорської мови та суспільні мовні питання: захист чистоти угорської мови, підтримка діяльності, спрямованої на розвиток культури угорської мови, сприяння популяризації мовних норм.

У журналі регулярно публікують результати наукових досліджень, рецензії, дискусійні матеріали, а також статті про культуру угорської мови та мовне життя в суспільстві. В останні роки розширено тематичне розмаїття, дедалі більше уваги приділяють цілісному баченню угорської культури – з'являються публікації культурно-історичної проблематики та на теми, пов'язані з літературою, історією і психологією.

Подані до редколегії рукописи проходять наукове рецензування, що гарантує високий рівень якості матеріалів та академічну надійність. Редколегія дотримується принципу подвійного сліпого рецензування (*double blind peer review*): надіслані рукописи оцінюють щонайменше двоє незалежних експертів, на підставі чого ухвалюють рішення про прийняття або відхилення статті.

Автори несуть відповідальність за достовірність даних у рукописах і за дотримання авторського права. У разі публікації автори передають видавництву журналу «Magyar Nyelvőr» право першого оприлюднення (у друкованій та електронній формі), однак вони можуть вільно розпоряджатися правами на подальшу публікацію із зазначенням бібліографічних даних першої. Відповідно до цього приймають лише ті рукописи, які ще не були опубліковані й не подані до редколегій інших журналів. Рецензування й можливе опублікування рукописів – безкоштовні.

Статті, опубліковані в журналі «Magyar Nyelvőr», зазвичай мають таку наукову структуру: чіткий поділ на вступ, аналіз досліджуваної проблеми, який містить мовні приклади, висновки та покликання на використану літературу. На початку кожної статті подають анотацію угорською мовою та ключові слова, що полегшує швидку ідентифікацію теми та покращує можливість пошуку. Відповідну анотацію англійською мовою подають у кінці статті. Це забезпечує міжнародну доступність угорських мовознавчих досліджень і сприяє інтеграції угорської лінгвістичної науки в глобальний науковий дискурс. У розділі «Рецензії» регулярно з'являються огляди іноземних наукових праць, що також сприяє налагодженню зв'язків між угорською та міжнародною мовознавчими науками. Як зазначено вище, щороку публікують окремий англomовний випуск.

Доступ і контактна інформація. Журнал «Magyar Nyelvőr» доступний у друкованій і в електронній формі. Ідентифікатори журналу: друкований (print) ISSN: 0025-0236; електронний (online) ISSN: 1585-4515. Офіційний сайт журналу розміщено на сторінці Міжнародного товариства угорської мови і культури (Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága): <https://nyelvor.mnyknt.hu/>. Тут доступні найновіші випуски, архів, анотації англійською мовою, спеціальні випуски та інформація про передплату. Попередні випуски можна знайти на сайті <http://nyelvor.c3.hu/>.

Рис. 2. Обкладинка журналу на сайті

Основну інформацію про журнал представлено на головній сторінці сайту, яка чітко структурована та впорядкована. На сайті журналу «*Magyar Nyelvőr*» доступні такі основні розділи: головна сторінка, вихідні дані, поточний випуск, анотації англійською мовою, спеціальні випуски, архів, для авторів, передплата, інші сайти, історія журналу, партнери.

Окрім власного архіву, випуски журналу доступні також у кількох угорських наукових базах даних: REAL-J (Репозитарій Бібліотеки Угорської академії наук): <https://real-j.mtak.hu/view/subjects/P1.html>; MATARKA (Пошукова база даних змісту угорських журналів): https://www.matarka.hu/szam_list.php?fsz=85; EPA (Електронний архів періодики): <https://epa.oszk.hu/00100/00188>. Останні випуски доступні й на платформі Open Journal Systems Наукового університету ім. Лоранда Етвеша: <https://ojs.elte.hu/mnyelvor/issue/archive>. Цифрова архівація дає змогу проводити ретроспективне дослідження попередніх випусків.

Наукометричні характеристики. Журнал «*Magyar Nyelvőr*» здобув визнання не лише в Угорщині, але й на міжнародному рівні. Це підтверджує зарахування його до різних наукометричних баз даних та отриманими оцінками.

Згідно з рейтингом Scimago Journal Rankings (<https://www.scimagojr.com/journalsearch.php?q=-5800222691&tip=sid&clean=0>), індекс Хірша (H-index) журналу «*Magyar Nyelvőr*» становить 6, у 2024 році він отримав категорію Q2 в галузі мовознавства. Дані Scimago за останні 10 років засвідчують, що один раз журнал потрапив до категорії Q1, а протягом кількох років утримував рейтинг Q2.

Таблиця 1

Динаміка рейтингової категорії журналу згідно з *Scimago Journal Rankings* протягом останніх десяти років

Рік	Показник SJR (Scimago Journal Rank)	Квартиль (Linguistics and Language)
2015	0.385	Q1
2016	0.159	Q2
2017	0.187	Q2
2018	0,208	Q2
2019	0,189	Q2
2020	0,180	Q2
2021	0,158	Q3
2022	0,119	Q3
2023	0,211	Q2

Pik	Показник SJR (Scimago Journal Rank)	Квартиль (Linguistics and Language)
2024	0,211	Q2

Журнал «*Magyar Nyelvőr*» включено до бази даних Scopus, де його індекс цитування становить 0,5, у галузі мовознавства він класифікований як журнал категорії Q3. Із 2017 року його внесено до наукометричної бази даних ERIH PLUS як визнане наукове видання (<https://kanalregister.hkdir.no/publiseringsskanaler/erihplus/periodical/info.action?id=473404>).

Наразі журнал не включено до баз DOAJ та Formerly Sherpa services.

Публікації зі слов'янського мовознавства на сторінках журналу «*Magyar Nyelvőr*» . Серед опублікованих у журналі праць особливе місце посідають ті, що містять результати досліджень, присвячених слов'янським лексичним запозиченням в угорській мові. Ці статті аналізують контакти угорської та слов'янських мов, мовно-історичні взаємини.

У журналі регулярно публікують матеріали, у яких порушено теми зі слов'янського мовознавства. Вони є важливими джерелами для вивчення слов'яно-угорських міжмовних контактів. Спробуємо подати короткий, далеко не вичерпний, загальний бібліографічний огляд таких публікацій:

Ágner Lajos 1905: Tót jövevényszavainkhoz [До питання словацьких запозичень в угорській мові]. *Magyar Nyelvőr*, 34. köt. 1. füz. / 1905. 24–25.

Asbóth Oszkár 1896a: Szláv igék a magyar nyelvben [Слов'янські дієслова в угорській мові]. *Magyar nyelvőr*, 25. kötet 2. füzet / 1896. 113–116.

Erdődi József 1949: Orosz eredetű szavainkhoz [До питання про російські слова в угорській мові]. *Magyar Nyelvőr*, 73. kötet / 1949. 95–96.

Erdődi József 1952: Szláv eredetű tükörszavakról [До питання про кальки слов'янського походження в угорській мові]. *Magyar Nyelvőr*, 76. évf. 6. sz. / 1952. 462–466.

Erdődi József 1953–1955: Az orosz nyelv hatása a magyarra 1945 óta [Вплив російської мови на українську після 1945 року]. *Magyar Nyelvőr*, 77. kötet / 1953. 295–300, 449–455; 78. kötet / 1954. 75–78, 220–225; 382–392; 79. kötet / 1955. 87–91; 220–222.

Erdődi József 1975: Verancsics Faustus ötnyelvű szótárának új kiadása [Нове видання п'ятимовного словника Фауста Вранчича]. *Magyar Nyelvőr*, 99. évf. 1. sz. / 1975. 94–95.

Hadrovics László 1956: Kniezsa István: A magyar nyelv szláv jövevényszavai [Іштван Кнежа: Слов'янські запозичення в угорській мові]. Budapest, 1955. Akadémiai Kiadó. I. köt. 1. rész. 1–582. lap. I. köt. 2. rész. 583–1044. lap. *Magyar Nyelvőr* 80. évf. 1. sz. / 1956, 132–135.

Halász Ignác 1881: „Visszahódított” magyar szók [«Перезапозичення» в угорській мові]. *Magyar Nyelvőr*, 10. évfolyam, 5. füzet, 1881. 193–198.

Hexendorf Edit 1966: Hadrovics László: Jövevényszó-vizsgálatok [Дослідження запозичень]. Nyelvtudományi Értekezések 50. sz. Budapest, 1965. Akadémiai Kiadó. 116. lap. *Magyar Nyelvőr* 90. évf. 3. sz. / 1966. 322–325.

Kiss Lajos 1957: Ukrán [Українська]. *Magyar Nyelvőr*. 81. évf. 4. sz. / 1957. 489–492.

Kiss Lajos 1970: A Földrajzi Nevek Etimológiai Szótárának tervezete [План укладання етимологічного словника топонімів]. *Magyar Nyelvőr*. 94. évf. 3. sz. / 1970. 334–344.

Kúnos Ignác 1884: Miklosich und die magyarische Sprachwissenschaft [Франц Міклошич та угорське мовознавство]. *Magyar Nyelvőr*, 13. köt. 6. füzet / 1884. 265–269.

Melich János 1907a: Szláv jövevényszavainkról [Про слов'янські запозичення в угорській мові]. *Magyar Nyelvőr*, 36. évf. 3. szám. / 1907. 155–165.

Moór Elemér 1932: Szláv eredetű emelkedésnevek alföldi hely- és dűlőnevekben [Ороніми слов'янського походження в топонімічних назвах]. *Magyar Nyelvőr*, 61. kötet / 1932. 12–18; 35–39; 68–73

Munkácsi Bernát 1881: Szláv kölcsönszók I. [Слов'янські запозичення I]. *Magyar nyelvőr*, 10. köt. 8. füz. / 1881. 337–345.

Rot Sándor 1967a: = Rot, A. Magyar–ukrán és ukrán–magyar kétnyelvűség Kárpát-Ukrajnában [Угорсько-український та українсько-угорський білінгвізм у Карпатській Україні]. *Magyar Nyelvőr* 91. évf. 2. sz. / 1967, 185–191.

Szarvas Gábor 1872b: A Ferencz legenda [Легенда про Ференца]. *Magyar Nyelvőr*, 1. kötet. V. füzet. / 1872, 215–225.

Szarvas Gábor 1872c: Az idegen szók II [Іншомовні слова II]. *Magyar Nyelvőr*, 1. kötet. VII. füzet. / 1872, 299–303.

Szarvas Gábor 1882: A magyar nyelvbeli szláv szók [Слов'янські слова в угорській мові]. Egybeállította Miklosich Ferencz. *Magyar Nyelvőr* 11. évfolyam/ 1882, 68–73, 114–121, 161–169, 219–225, 268–273, 316–321, 359–366, 411–417, 456–459, 511–515, 563–568.

Trócsányi Zoltán 1948: Orosz szavak a magyarban 1848–49 óta [Російські слова в угорській мові після 1848–49 року]. *Magyar Nyelvőr*, 72. kötet / 1948. 166–168.

Valló Albert 1904: Tót jövevényszók [Запозичення зі словацької мови]. *Magyar Nyelvőr*, 33. köt. 10. füz. / 1904. 558–572.

На сторінках журналу «*Magyar Nyelvőr*» опубліковано статті авторів із Закарпаття, зокрема Єлизавети Барань, Аніко Берегсасі, Катерини Дудич, Вільмоша Газдага, Степана Черничка та ін., у яких представлено аналіз місцевих угорських говорів, проблеми білінгвізму, українсько-угорських міжмовних контактів та мововживання представників національних меншин. Ці дослідження забезпечують наукове вивчення угорської мови та культури на Закарпатті, українсько-угорські міжмовні контакти, пов'язані із ними мовними явищами, а також сприяють розвитку культури угорської мови.

Висновки. Підсумовуючи викладене, констатуємо, що редколегія й автори журналу «*Magyar Nyelvőr*» здобули значних результатів у вивченні питань граматики угорської мови та культури мови. Наукову цінність удалося зберегти й до сьогодні. Журнал має міжнародну консультативну раду та широкі професійні зв'язки. Завдяки рецензованим публікаціям, а також принципам редагування, що ґрунтовані як на традиціях, так і на сучасних наукових засадах, журнал «*Magyar Nyelvőr*» посідає важливе місце в науковому житті мовознавців Угорщини, є цінним джерелом як для дослідників, так і для фахівців, які цікавляться вивченням угорської мови.

Надійшла до редакції: 18.03.2025

Прийнято до друку: 14.05.2025

Наукове видання

МОВОЗНАВЧИЙ ВІСНИК

Збірник наукових праць

ВИПУСК 38

Виходить 2 рази на рік
Заснований у 2006 році

Підписано до друку: 15.07.2025

Формат 60 x 84/8

Ум. друк. арк. 20,7. Наклад 300 прим. Зам. № 30-09

Видавництво

ФОП Іванченко І. С.

пр. Тракторобудівників, 89-а/62, м. Харків, 61135

тел.: +38(050/093) 40-243-50

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготовників та розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 4388 від 15.08.2012 р.

www.monograf.com.ua